

A MAGYAR LÉLEK FORMÁI

ÍRTA:

LÜKŐ GÁBOR

Felelős kiadó: Szabó Imre.
Sylvester Rt., Budapest. - Felelős vezető: Schlitt Henrik.
BUDAPEST, 1942

Előszó

Népművészet, népköltészet és népzene együtt élnek a falusi ember lelkében, csak mi városiak szedtük szét őket. Az analízis mindig jogosult. Az óra szerkezetét sem ismerheti meg, csak aki szétszedi. De ügyeljen aztán, hogy össze is tudja rakni! Mi eleve lemondunk a szintézisről, mikor személy szerint is másra bíztuk a három művészet emlékeinek gyűjtését és tanulmányozását. A népzenevel nálunk csak zeneszerzők és zenetanárok, a népköltéssel csak költők és irodalom-tanárok, a népművészetrel csak művészek és rajz tanárok foglalkoztak komolyan. Külön-külön nagyon szép munkát végeztek ezek is, azok is, mégis szembeszökő a különbség az egyes területek anyagának és problémáinak feldolgozása terén. Bartók és Kodály egységes rendszerbe foglalták a népzene formáit és ennek alapján valamennyi típusát bemutatták és leírták. Hasonló munkát se a népköltészet, sem a népművészet terén nem kísérelt meg senki sem. A népköltészet több mint száz eszten-deje komolyan foglalkoztatja a magyar írókat és tanárokat, s így alig van olyan problémája, amit többé-kevésbé meg ne világítottak volna már. (Egyes pontokon ma sem egyeznek a vélemények, de a pro és kontra felhozott érvek élesen megvilágítják például a magyar ritmus problémáját is.) Legelhanyagoltabb állapotban a népi képzőművészetek, építészet és viselet kérdéseit találjuk. Ezen a téren úgyszólván semmi se történt a pusztá adatgyűjtésen kívül. Az etnográfusok megelégedtek a technika problémáinak fessegetésével, mintha például a magyar népdalról elég volna annyit tudnunk, hogy mellhangon énekelik, kiabálva – sem fejhang, sem dinamika nem található bennük. Nagyon érdekes, nagyon fontos ezt is tudnunk, de nagyon kevés így magában. A népművészetrel, népköltéssel és népzenevel kapcsolatban egyaránt három kérdés merül fel bennünk, – ezek a nyelv analógiájára jelentéstani, mondattani és hangtani természetűek. A művészet j e l e n t é s e képes: szimbolikus, egyetemes, de mindig a jel (szó vagy kép) eredeti, egyetlen jelentésén épül. Ennek a kettőnek a viszonyát kell vizsgálnunk, ha meg akarunk ismerkedni népünk jelképrendszerével. A jelképek viszonyításának módja a művészet mondattani problémája, technikai kidolgozásuk pedig a nyelv hangtani problémáival rokon. Az idegen nyelveket nem ismerhetjük meg pusztán hangta-

nunkból. Meg kell barátkoznunk mondattanunkkal és jelentés-
tanunkkal is, ha érteni akarunk belőlük. A népművészet jelképrend-
szerével és tér-, ill. időszemléletével is meg kell ismerkednünk,
hogy legyőzhessük idegen művészi nevelésünk előítéleteit és za-
vartalanul élvezhessük a magyar formákat.

Mindezeknek a meggondolása után' így osztottam fel köny-
vem anyagát. Az első részben a népköltészet és népművészet jel-
képeit ismertetem. Ezek tulajdonképpen azonosak egymással, csak-
hogy az előbbi nyelvi, az utóbbi írott (faragott, hímzett) jeltől
vált jelképpé. A zene jelképei más természetűek, sajátos vonásaik
pedig csak a zene egyéb problémáival kapcsolatban világosodnak
meg, azért nem tárgyalom őket külön, a jelképrendszerről szóló
részben, hanem az időszemléletről szóló harmadik részben is-
mertetem sajátoságaikat. A második részben a magyar térszemlélet
problémáit tárgyalom, tehát a népi képzőművészet plasztika, vise-
let és építészet szerkezeti elemeit, kompozícióját, ' ill. belső tago-
lódását és arányait. Könyvem harmadik része a magyar népi zene
problémáit foglalja össze, a népköltészet- zenei problémáival
egyetemben. A zenei rész sem egyszerű összefoglalása a mások
kutatásainak, hanem annak folytatása szeretne lenni. Végül a ne-
gyedik részben a népművészet technikai problémáit és a magyar
népi technika legjellemzőbb vonásait ismertetem, elődeimtől töb-
bé-kevésbé eltérő felfogásban.,

Saját felfogásom jogosultságát feleslegesnek tartom külön bi-
zonyítani. A művészet belső törvényeit és társas-lelki funkcióját
Karácsony Sándor munkáiból ismerhetik már olvasóim is. Én is
tőle vettem ezirányú ismereteimet, s ha az eddigieknél igazabb
vagy teljesebb képét adhatom a magyar népi művészeteknek, azt
neki köszönöm, mint mesteremnek. A magyar formák külön vilá-
gában is az ő társas-logikai kutatásai igazítottak el, s ezek adtak
bátorságot arra, hogy a magyar nyelv és zene analógiájára a
népköltészet és népművészet keleti rokonait is felkutassam.

A magyar jelképrendszer

*Vajjon örökre így maradnak
Kidalolatlan kegyelemben,
Dalai a hű bánatozó '
Napverte bús magyar nyaraknak?*

(Ady)

Népköltészetünk és népművészetünk szép sikereket aratott már városi közönségünk körében is, sikereinek magyarázata azonban nem tisztán művészi, hanem inkább jogi természetű volt. A művelt magyarság részére nemzeti függetlenségünk' illúzióját biztosította népköltészetünk és népművészetünk, olyan időkben, mikor a valóságban elvesztettük önállóságunkat. Így jött divatba a múlt század elején népköltészetünk a század végén. pedig népművészetünk, de ez az oka annak is, hogy voltaképpen mindkettő idegen maradt számunkra.

Büszkén hivatkozunk népköltészetünkre és népművészetünkre, ha rá kerül a sor, de nem értünk belőle semmit sem. Mint-ha bibliai átok telt volna be rajtunk: Megverem e nép szemeit, hogy nézván nézzenek és ne lássanak, bedugom az ő füleit, hogy hallván halljanak és ne értsenek.

Népdalaink nagy része első hallásra érthetőnek látszik. Szép tájképekkel kezdődnek ezek a dalok, s egy-egy egyéni vonatkozású sorral hirtelen véget is érnek.

*Száraz a föld csireg-csörög, sej-haj, a járom,
Szánt a babám a benedeki határon.
Száraz a föld, hármass eke se járja,
Szánt a babám. Benedeken, sej-haj, nincs párja.*

(Gyula – Bartók.)

Vagy:

Szípen úszik a vadruca ja vízen,

*Szípen kaszál a babám a ríten,
Szípen szól a kasza ja kezíbe,
Eljöhecc babám szombaton estíre.*

(Doboz – Bartók.)

Nagyon szépek ezek a táj képek, úgy is mint olyanok, de hát valóban csak táj képek, semmi egyebet nem jelentenek! Hiszen még az európai tájképfestészet sem önmagáért való képeket alkotott. A tájképek a nagybetűvel írott Természetet jelentették a felvilágosodott ember számára, aki abban kereste mindennek végső okát, s szinte vallásos tiszteletben részesítette azt. Lehet, hogy a magyar népet is megérintette a felvilágosodás szele, s attól vált népköltészetünk egy bizonyos rétege ilyen tájképszerűvé. De nagyon félreértenénk népdalainkat, ha igazi tájképnek tartanánk őket. Mindjárt másképen fogjuk hallgatni az utóbbi nótát, ha eszünkbe idézzük népköltészetünk néhány párhuzamos helyét. Rózsa és Ibolya meséjében (Szalontán) a menekülő szerelmesek többször megváltoztatják színüket, formájukat, hogy az üldözésükre induló boszorkányt, Ibolya anyját megtévevesszék. Egyik alkalommal Ibolya tóvá, Rózsa meg kacsává változik, s a tóba merül üldözője elől. Persze a mesék nemzetközi 'motívumai nem tekinthetők magyar alkotásoknak, s így komoly tudós nem is hivatkozhatik rájuk. Ehhez is lesz még ugyan egy-két szavunk, egyelőre mégis fogadjuk el az ellenvetést és hallgassunk meg néhány népdalszöveget. Bizony megtaláljuk ugyanezt a képet itt is.

*Doktor Annus arany-kácsa,
Ott úszkál a pocsojába,
Ki-kigyün a tó szélire,
Kis Babarci beszélgyire.*

*Haska Tóni arany-kácsa,
Úszkál az a pocsojába.
Benno Rózz ha mögláttya,
Hetven féle hideg rázza.*

(Szeged -Kálmány.)

A szegedi kiéneklő. házassító nóta csúfolódó sorai pocsolyát emlegetnek, s ennek eredeti jelentését nem ismerik már, lilás nótákban azonban megtaláljuk a víz eredeti jelentését is.

*Duna mellett nem jó lakni,
Mert sok vizet köll hordanyi,
Három akót meg egy felet,
Engem ölel, aki szeret.*

(Dunántúl – Steiner Zs.)

A víz és a madár eredeti kapcsolatát is megtaláljuk székely népdalokban.

*Ha folyóvíz volnék, bánatot nem tudnék,
Hegyek-völgyek között szép csendesen folynék,
Martot mosogatnék, füvet újítanék,
Szomjú madaraknak innnyok adogatnék.*

(Gyergyóalfalu – Molnár A..)

Az idézett verseket meghallgatva bajos volna tovább is tájképnek tartani a szóban forgó dobozi nóta első sorait, s megtagadni belső, szerves összefüggésüket az utolsó sorral. Az, hogy "eljöhecc babám szombaton estíre", logikusan következik abból, hogy "szípen úszik a vad ruca ja. vízen", meg abból is, hogy "szípen kaszál a babám a ríten". Ezt az utóbbi felét állításomnak talán felesleges itt most előljáróban külön bizonyítanom. Alább megtalálják olvasóim a maga helyén.

Népművészetünket éppen úgy félreértettük, mint népköltészetünket. Vegyük például a tiszántúli ostornyelek berakott díszítményeit. Egy csomó használati tárgy formátlan képe egymás mellé hajigálva: kés, pisztoly, villa. bögre, kanál, balta, szolgálfa bográccsal, s hasonlók (I. tb. 1.). Mi ebben a művészet? Mi örömet lelte benne, aki csinálta, s mit akart vele kifejezni? – Úgy gondoltuk, hogy a szegény, pusztába száműzött pásztor nem lát maga körül egyebet, csak a saját mityi-motyóját, s földhözragadt fantáziája nem talál más témát, hát ezt öltözteti művészi formába, mintegy "csendéletet" festve. Valami kis igazság talán ebben is van, de kit érdekel ma már a "környezet hatása" és kit érdekel az

ilyen művészet? Volt idő, mikor a legkiválóbb tudósok sem láttak egyebet az emberi kultúrában, csak a miliót, a környező világ tükrképét, s mindenütt ezt keresték. A mai embert a másik ember érdekli, akivel a kultúra formáiban találkozhatnak, a nyelvben, művészetekben, szokásokban. A 'magyar emberrel szeretnénk megismerkedni akkor is, mikor művészi alkotásaiban gyönyörködünk.

A népművészet félreértése a nép meg nem értésével azonos. A hagyományok letéteményesével, a néppel, csak művészi közösségekben találkozhatunk, mert a hagyomány mindenestül művészet, csak érzelmileg motiválja az életet, értelmileg nem, – hordozója, a nép pedig művészi közösség, társaslelki funkcióját tekintve. Az egyke okairól például köteteket írtunk, nagyhiába, de a népet magát nem hallgattuk meg, vagy ha igen, tudományos magyarázatot kértünk tője művészi helyett. Mindjárt megértjük ezt, ha meghallgatjuk a következő verset.

*Felszántom a kertem alját,
S ne teremjen több violát.
S ne teremjen több violát,
A császárnak több katonát.*

*Szántottam gyepes gyökeret,
S vet'tem bánatot eleget.
Szántottam gyepes gyökeret,
S vet'tem bánatot eleget.*

(Gyergyóújfalu – Molnár A.)

Nem emleget ez a nóta sem gazdasági, sem kényelmi, sem erkölcsi szempontokat. Ezeket csak az egyke szakirodalma ismeri és az a társadalmi osztály, melyből a tudós szociológusok származtak. A nóta csak a császárt emlegeti, aki elkívánja a falusi ember fiait katonának. Erről azonban nem igen szeretünk beszélni, mert még ma sem számoltunk le a császárral, csak kiegyeztünk vele úgy-ahogy. S ne Ferenc Jóskára gondoljunk most – az ő neve is csak szimbólum a költészetben. Gondoljunk mindazokra az alkalmakra, melyben a magyar embertől elkívánták és elidegenítették gyermekeit. Ha tanulni ment a gyerek a városba, örökre elszakadt paraszt szüleitől – nemcsak testben, hanem lélekben is. Erre

nem szoktunk gondolni, meg arra sem, hogy szép lassan már a falusi fiatalsággal is elhitettük: szüleik megrögzött, maradi, buta emberek, s csak mosolyogni lehet rajtuk, de szavukat megfogadni nem tanácsos. Mert ha mi nem állunk be a nagyváros, a modern élet katonáinak. majd beáll helyettünk más, mi meg lemaradunk örökre a történelem szekeréről. Tanulságos história ez, érdemes meghallgatunk még egy reá vonatkozó verset:

*A szögedi városháza de sárga,
Oda vagyon kilenc legény bezárva.
Leültetik kanapéra. déványra,
Úgy nyírik le göndör haját símára.*

*Édősanya kiváltaná a fiját
Három ezüst forintér, de nem aggyák.
Mönnjön vissza édősanyám, nem adnak,
Neveld föl a többi árvát magadnak.*

*Nem mék haza, nerm nevelök több árvát,
Ferenc Jóska ne tanájjon katonát..
Ha nem nevel édősanyám, nevel más,
Ferenc Jóska mégis csak kap katonát.
(Szeged – Kálmány.)*

Azt szoktuk mondani, hogy a népnek nincs hazafias költészet. Íme, még a katonát is megtagadja. – Úgy teszünk, mint ha mi volnánk azok a Bach-huszárok, csehek és osztrákok, akikből mégis csak kapott katonát a császár, ha a magyarság passzivitásra kényszerült. Mert Arany János véletlenül maga is azt üzente népének, mikor a császár ünnepi verset rendelt nála:

*... Ne szülj rabot te szűz anya
Ne szoptass csecsemőt!"
(A walesi bárdok.)*

Tudományos és szellemi életünkben ma is császári és királyi Bach-huszárok basáskodnak, s máglyára küldenének minden

walesi énekest, ahelyett hogy a 67-es kiegyezés értelmében átadnák helyüket a magyarságnak.

Amíg ez meg nem történik, nincs számunkra más megoldás, mint a kivándorlás, az egyke vagy az oláhosodás. Egyiket sem jókedvűből, s haszon reményében vállalja. a magyarság, csak kényyszerűségből. Hallgassuk meg a kivándorlók énekét:

*Én elmegyek, te itt maradsz,
Tőlem több panaszt nem hallasz.
Megnyughatol panaszímtól,
Gyenge szájam csókjaitól.*

*Móduvának nagy a szílye,
Istenem vígy ki belőle,
Mert ha ki nem visz; belőle,
Meghasad a szívem benne.*

*Indulj útnak, borulj bűnnek,
Ne higgy rózsám minden szónak,
Jaj, mert akik neked szólnak,
Tudd meg, nem mind jódra vadnak.*
(Bukovina – Kodály.)

A bujdosó székelyek örökös jobbágy-sorsot vállaltak Moldvában, s így semmiféle gyanúsítás nem illetheti őket. Nem a könnyebb végét fogták ők meg a dolognak, hanem a nehezebbiket, mikor ellene szegültek a nyugatról importált feudális gazdasági és monarchikus katonai rendszereknek. Nem is e rendszerek lényege ellen küzdöttek, hanem a forma ellen, melyben azok nálunk megjelentek: az erőszak formájában, az érvényes jogi helyzet figyelembevétele nélkül. A magyarságnak mindig nagyon erős volt a jogi érzéke, s jogaiért, függetlenségéért mindig feltette egész életét és jövőjét. Ha alul maradt a küzdelemben, inkább elbujdosott idegen országra, de saját házában nem szolgált idegen uraknak. Az ellenállásnak ez a passzív formája mindig hatásosabb volt, mint az aktív, fegyveres felkelés. A lázadók ellen katonát küldött a vajda vagy a császár, a bujdosók után azonban már csak mézesszájú diplomátákat küldhetett, s mint a történelemből tud-

juk, ezek ritkán jártak eredménnyel. Nem hiába énekelték mindmáig a bukovinaiak:

*Indulj útnak, borulj búnak,
Ne higgy rózsám minden szónak,
Jaj, mert akik néked szólnak,
Tudd meg, nem mind jódra vadnak.*

Igazuk is volt, mert aki mégis hitt a szónak, az sem jutott haza soha Csíkba, a Székelyföldre, s még széles Erdélyországban is kevésnek jutott hely. Kit Bukovinába, kit az Alduna mellékére, kit erre, kit amarra vittek belőlük, mikor hol volt szükség egy-egy sakkfigurára. – Talán ez sem megy már sokáig így, ha megismerkedünk népköltészetünkkel és benne a magyar néppel.

Az egyke problémájának félreértése talán még súlyosabb tragédiánk, mint a kivándorlásé. Más országokban oka lehet az egykének az erkölcstelenség vagy kényelemszeretet, nálunk csak következménye annak. Az egyke a magyar hara-kiri. A kínai ember, ha ellensége elviselhetetlenné tette számára az életet, elmegy annak háza elé és felvágja a hasát. Nem ellenségéét, hanem a sajátját. A kínai törvények gondoskodnak róla, hogy az így megvádolt embert porbe fogják és a halottnak igazságot szolgáltatassanak. Mi magyarok Európában élünk, s így a halottnak sem tudunk igazságot szolgáltatni. Pedig a nóta bizonyítja, hogy a meg sem született gyermekek örökre megkeserítették szüleik életét. "*Szántottam gyepes gyükeret, s vet'tem bámatot eleget..*" Mint ha Ady versét hallanók:

*Hogy ködből vagy és sose valál,
Sose fájt így szegény apádnak,
Kicsi fiam,
Közel lehet hozzá a Halál.*

(A fiam bölcsőjénél.)

A magyar élet problémáit mind megtaláljuk népköltészetünkben és népművészetünkben, s még hozzá egészen egyéni fogalmazásban. A magyar parasztságot ugyanazok a gondolatok foglalkoztatták, ami Arany Jánost s Ady Endrét gyötörte, s tőlük füg-

getlenül, de az övékkel egyenlő szépségű klasszikus formában ki is fejezte azt.

Szándékosan idéztem most csupa olyan nótát, amely kerüli a képes kifejezést, tehát közérthető nyelven szól. Most már bátrabban fordulhatunk népköltészetünk jelképei felé, mert azoknak is egyetemes jelentésük van, s ezt meg is találjuk, ha egyszer eszünkbe jut megkeresni. Eddig úgy tudtuk, hogy népköltészetünk lírai termése teljes egészében a szerelemről szól. A pásztor és katonanótákból is ritkán hiányzik a szerelem. Igaz is ez, de csak a fele az igazságnak. Népköltészetünk és babonás hitvilágunk szimbólumai valóban erotikus jellegűek, de nem merülnek ki az erotikában, és végső fokon nem is magyarázhatók meg abból. Figyeljük meg népköltészetünk egész jelképrendszerét és meg fogunk győződni róla.

Népköltészetünk és népművészetünk jelképei azonosak, ezért egy kalap alá vesszük őket. Kezdetnek mégis tanulságosabb lesz a díszítő-művészet legegyszerűbb formáira emlékeznünk. Tudjuk, hogy a nép általában szereti a cifraságot. Különösen az eladó sorba került lányok (s kisebb mértékben a legények) viselete mindig díszesebb a többiekénél. Legcifrább természetesen a menyasszony viselete lakodalmán. – Többé-kevésbé így van ez a művelt városi nép körében is, nemcsak faluhelyen. A viseletnek azonban nemcsak anyaga és stílusa különbözik a két említett helyen, hanem indokolása is eltérő. A városi lányok cifrázkodása arra való, hogy felköltse a fiúk érdeklődését személyük-iránt. A falusiak cifrázkodásának ez csak másodlagos célja. Elsőrendű célja ezzel elmentés, s éppen arra való, hogy viselőjéről elvonja és magára vegye az idegenek tekintetét, nehogy az véletlenül ártalmára legyen az érdeklődés középpontjában álló személynek. A nép ugyanis tudja, hogy vannak szuggesztív egyéniségek, akiknek "rossz"; "igéző szemük" van, s ha ránéznek valakire – különösen egy-egy gyöngébb idegzetű nőre, vagy fiatal gyerekekre – akaratlanul is "megrontják", beteggé teszik. Észrevették azt is, hogy gyermekek viszonylag gyakrabban halnak meg, mint felnőttek, s ezt annak tulajdonították, hogy a gyerek kevésbé tud ellenállni a rontásnak. Ezért aztán, mihelyst megfürdették az újszülöttet, mindjárt nyakláncot vagy színes csokrot kötnek a nyakába, esetleg fülbe fülbevalót, hajába nagy piros szalagot tesznek. A látogató rokonság is

kötelességének tudja, hogy megköpdösse a gyereket: "phi de csunya!" Világért sem dicsérné meg. A csunya gyereket nem irigylí senki sem, még a Betegség sem kívánja el szüleitől. De nemcsak a gyereket féltik így, hanem a kisbocit, a kicsikót is. A moldvai csángók ezeknek a fülibe is tesznek egy-egy nagy piros bojtot, a csiki székelyek meg, a ló farkába fonnak belé egy élénk piros szí-nű fonalat, s ott is hagyják kétéves koráig.

Az eladólányokat és a menyasszonyt szerelmi rontástól féltik, s díszes viseletüknek ettől kell megóvnia őket, más babonás cse-lekményekkel egyetemben. A mult század felvilágosult embere gyerekes és haszontalan önámításnak tartotta ezeket a babonás szokásokat, de nem volt igaza. Minden embernek, még a legjobb indulatú és legszelídebb természetűnek is kerül ellensége, aki minden ok nélkül, pusztá irigységből vesztére tör. Kikoszorazott kérők gyakran kellemetlenkednek a lány esküvőjén, s ha a babo-nás cselekmények nem is akadályozhatják meg őket ebben, min-denetre fokozzák a megtámadott biztonságérzetét. Aki nem érzi magát Isten tenyerén, legtöbbször ilyenféle autoszuggeszciókhoz folyamodik, hogy elviselhesse az élet örökös veszedelmeit.

Ez az oka részben annak is, hogy helyenként a népviselet a jóizlés határait is áthágja cifrálkodásában. Ha a lakodalmas nép is, cifra ünneplőbe öltözik, a menyasszonynak még cifrább ruhát kell varmia, hogy az hatásos védőszernek bizonyuljon. A mértéktelen cifrálkodásnak van persze más, modernebb magyarázata is. Köz-ismert, bár városi közönségünk körében nem a legnagyobb meg-értéssel fogadott magyarázata, eredeti fogalmazásban: Azér, mert telik! – Ez már jogi természetű indokolása a művészetnek és an-nak közeli végét jelenti. Így óvta meg lelki függetlenségét a "zsi-ros paraszt", az öt megvető félművelt városiakkal szemben, akik ha szegényesen is, sőt sokszor koldusrongyokban, de mégis csak a nyugati divat szerint öltözködtek. Míkor már a parasztságnak sem telik, akkor már nagy baj van, vagy jogtalanság uralkodik az országban. A szimbólum tehát mindvégig tökéletes.

A népművészet és népköltészet szimbólumai mind egyetemes jelentésűek, legősibb jelentésük azonban minden bizonnal vallá-sos természetű. A primitív emberben a halál ébreszti az első vallá-sos gondolatokat. Ilyenformán van különben a művelt ember is. A primitív ember azonban valahogy anyagszerűen képzei el a lel-

ket, azt az erőt, mely az élő emberben dolgozott, s mely most elhagyta a holtat. A számára érthetetlen és titokzatos elemek ben, fizikai jelenségekben és élőlényekben véli felfedezni az emberi testből elköltözött lelket. A szél, a tűz, a víz egyrészt, madarak, halak, kígyók másrészt mindenütt felköltötték a primitív ember érdeklődését. "A szél fú, amerre akar és annak zúgását hallod, de nem tudod, honnan jön és hová megy" mondta Jézus Nikodémusnak, a Szentlélekről példálózván, s a primitív ember ugyanezt elmondhatja a tűzről és vízről, sőt a madarakról és halakról is. Ha nem tudom, honnan jön, bizonyára olyan helyről, ahol én magam sem jártam még, s nem is juthatok el csak halálom után: a túlvilágról. – De, ha a halott lelke ilyen formákban jelenik meg, míg el nem éri a túlvilágot, a születendő gyermek lelke is így jelenik meg fogamzása pillanatában. Az élet keletkezése épen olyan titokzatos, érthetetlen, mint elmúlása. Az is csak természetfölötti erők működésével (a lélek megtestesülésével) magyarázható, mint ez. Így lesz a lélek jelképeiből a szexuális vonatkozások és a szerelem jelképe. Így történt ez mindenütt, nemcsak nálunk. Az Énekek-éneke és a Biblia egyéb helyei arról tanúskodnak, hogy a zsidóknál is megtörtént ez a jelentés-bővülés, még az ó-korban. A mi népköltészetünk azonban nem bibliai eredetű, hanem ural-altáji ősi örökségünk. Volgamelléki török és finnugor rokonaink népköltészete nemcsak jelképeiben, hanem strófaszerkezetében, versmértékben, rímelhelyezésében, sőt zenéjében is pontosan megfelel a miénknek. Az Énekek-énekéről ezt nem mondhatjuk el. – Volgamelléki rokonaink részben ma is pogányok, nagyoobrszt mohamedánok és csak kisebb részben keresztyének. A mohamedán vallással együtt az arab költészet stílusa is meghonosodott köztük helyenként, de ma is könnyűszerrel megkülönböztethető saját ősi stílusuktól. A török költészet ősi formái és jelképeit kisázsiai törökségnél is mindmáig virágzanak. A kisázsiai (ozmán) törökök *máni*-nak nevezik ilyenféle dalaitat.

A középázsiai törökség lírai dalaiból sajnos nagyon keveset ismerünk, ezek azonban mindenben megegyeznek a fönt említett török stílus formáival. Ugyanezt mondhatjuk a mongolokról is. A finnugor népek költészete szintén ebben a jelképrendszerben mozog, de sokkal primitívebb formában, kétsoros gondolatpárhuzamokból álló versekben és főként epikus szövegekben, mint a Ka-

levala és a vogul sorsénekek. A finnugor stílus nyomai nálunk is fennmaradtak, de eredeti formájukat csak nagyritkán őrizték meg.

A nyugateurópai népeknél alig maradt nyoma a primitív szimboliztikának. Az ő jelképrendszerük valószínűleg soha sem volt olyan gazdag, mint a miénk és a keleti népeké. A Biblia és a keleti eredetű népmesék sokáig életben tartották a nyugati népek szimbólumait is, de meg nem akadályozhatták, hogy mind erőtlenebbé, színtelenebbé válva ki ne pusztuljanak. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy a német és a francia nyelvben a madár, illetve a virág szimbóluma a szexuális élet "tudományos" terminusává, nyelvi meghatározásává szürkült (vögel, fleur). Mennyivel egyetemesebb, tehát költőibb és tisztább jelképek maradtak a mi nyelvünkön ugyanezek a szavak: *'virágzó hajadon, tűzről pattant menyecske*, vagy ellenkező értelemben *hamvába holt, hervadt, szárnya-szegett*. Az élet és a lélek képzetei uralkodnak ezekben a jelzőkben a maguk primitív közvetlenségében, s ezek jelentkeznek az ilyenféle hasonlatokban is: *él, mint a hal a vízben; tátog, mint a partra vetett hal*. Az ősi lélek-szimbólumokból a mi nyelvünkben nem lett obszcén kifejezés. Költői képeinknek csak talá-lóskérdéseink adnak, félreérthetetlenül erotikus magyarázatot. A pornográfia társaslélektani szempontból a tudomány határsértése a művészet felé, nem csodálkozhatunk tehát azon sem, hogy talá-lóskérdéseink mindjárt erotikába fulladnak, mihelyt a népköltészet jelképeihez nyúlnak. Nekünk sem szabad ebbe a hibába es-nünk jelképrendszerünk tanulmányozása közben, s a szimbólu-mok nyelvi alapjelentésének felderítése után el kell jutnunk képes egyetemes jelentésükhöz is.

Említettem, hogy a Biblia jelképei is azonosak a népköltészet jelképeivel. A mult század tudósai ezen az alapon a mesék világa-ból származtatták a keresztyénséget és tagadták a bibliai történe-tek megtörténtét. Minket már nem zavarnak ilyen kétségek. Ha el-hisszük, hogy Isten emberi nyelven szólt a prófétákkal, azt is elhi-hetjük hogy emberi szimbólumokban fejezte ki magát. Hit és hi-tetlenség sokkal mélyebben gyökeredznek az ember lelkében, mintsem tudományos tételek megzavarhatnák őket. Vegyük tehát sorra népköltészetünk jelképeit, ismerkedjünk meg velük minden vonatkozásukban, és szembesítsük őket népművészetünk jelképe-ivel is, hogy a továbbiak folyamán már ne csak imitt-amott ért-

sünk valamit belőlük, hanem zavartalanul élvezhessük őket a maguk teljességében. Vizsgálódásainkat a legősibbnek tartható jelképeken, a természeti elemeken kezdjük, (szél, tűz, víz), az állatvilágból kölcsönzött jelképeken folytatjuk és a növényvilág jelképeivel fejezzük be.

1. SZÉL (ESŐ).

A Bibliából tudjuk, hogy Isten agyagból formálta az első embert és saját lelkéből lehelt belé életet. A primitív népek is észrevették, hogy az ember csak addig lélekezik, amíg él, ezért a lélekzettel, a lélekzetkor megmozduló levegővel széllal azonosították az emberben működő erőt, a lelket. A *lélek* magyar neve is ilye ősi, primitív név, s azonos a *lehelek* igei alakkal (csak a *há* hang esett ki a szó közepéből, s a két *e* hang olvadt össze hosszú *é*-vé). Szibériában ma is élnek olyan primitív népek, melynek fiai barátság jeléül egyet szippantanak a másik lehelletéből. Miután így kicserélték lelküket. rokonságba kerültek egymással, s nincs mit tartaniok egymástól, – különben ellenségnek tekintik egymást. – A lelki közösségnek ebből a jelképéből származik a csók. Nyugat-Európában ma már egyoldalúan a szerelem jelképe a csók, nálunk, és tőlünk keletre még egyszerű köszöntő forma, egynemű rokonok és jóbarátok között is. Köszöntsétek egymást szent csókkal, üzeni Pál apostol a korinthusbelieknek, s Ady is a csók eredeti tartalmát keresi:

*Mit sarjú-hajak csiklandozva fednek,
Szeretném megcsókolni
Két vakszemed, a halványt,
Két kies völgyét a te szép fejednek.*

*Szeretnék egyszer a lelkeddel hálni,
Belopódní fejedbe,
Szűz szeretnék maradni
S valami újat lelni, kitalálni.*

(A lelkeddel hálni.)

A falusi 'magyarság sok helyen ma is úgy tudja, hogy a halottból eltávozott lélek szél alakjában jár-kél a földön. A dévai csángók hite szerint az ember halála után "a lélek szele" hazajár, mégpedig kutya, macska és más állatok képében. A szalontai öreg már másként tudja. Szerintök "a világ végén lakik egy vén ember. Ennek van egy hordója, oszt ebbe vannak a szelek bészárva. Ha meghal valaki, eldobja a hordó dugóját, oszt a szél mindaddig fuj, míg meg nem tanálta."

Ha nagy szél fuj, azt mondják: jaj de csunya tátos szél fuj. – Az Ormányságban *szeles* vagy *szoknyás asszonynak* nevezik a forgószelet, s azt tartják, hogy a *rosszak* közül való, Jaj annak, aki kapával vagy mással belevág. Mások szerint ketten vannak a forgószelemben, s úgy járnak egymással szemben, mintha táncolnának. A moldvai csángók azt kiáltják a forgószeleknél: "Szép legén, szép lián! Szép legén, szép lián!" hogy bomoljanak el.

A forgószelemben nem csak nálunk, másutt is boszorkányt, ördögöt lát a nép. Az öngyilkosok lelkét is rosszindulatú kísértetnek tartják. "Megölte valaki magát, az hozta ezt a csúf időt", mondja Petőfi. Arról már ritkábban hallunk, hogy a közönséges halottak lelke is szél formájában jár egyik helyről a másikra. Az altáji tatárok például a forgószelemben a legutóbb meghalt ember lelkét látják, s azt kiáltják neki: El innen, el! – Ennek a primitív hitnek az emléke nálunk a szelek hordója,

Szél alakjában jelent meg nemcsak a halott és a gonoszlélek, hanem maga Isten is. Az Ó-testámentomban gyakran találkozunk a szélviharban vagy forgószelemben megjelenő Úristennel, s az első pünkösdi napján is szél zúgása töltötte be a házat, ahol a Szentlélek az apostolokra szállt. De ne feledjük, hogy a viharban villámlás és mennydörgés kísérték az Urat, pünkösdkor pedig tüzesnyelvek jelentek meg az apostolok feje felett, a szimbólum tehát összetett, s a mi lidércünkkel és garabonciásunkkal rokon. Ez utóbbiakkal külön fejezetben fogunk megismerkedni. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy a vogul hősi énekekben is szélképében fujdogul Tórem, a felső ég ura, s mikor hőseink megnyilazzák Szélistenke-öreg állát, hét éven át hiába lesik a szelet. Majd éhen halnak már, midőn végre megjelenik az első felhő az ég alján. – Még pontosabban egyezik a pünkösdi történettel egy vogul medveének szövege. Az éhhalállal küzdő medve arra kéri a rozomákot, tuda-

kolja meg, miért küldött ilyen szárazságot a földre atyja, a Fenséges Ég.

*"Most nőstyén rozomák nénikémet
Fenséges Ég-atyám felől
Meleg szél melege (révület) szállja meg,
Igaz varázslat jeles faját varázsolja ki."*

Megmondja a medvének, hogy Isten büntetésül küldte rá a szárazságot, mert nem elégedett 'meg a réti bogyókkal és erdei bogyókkal. hanem kirabolta az emberek éléskamráit. (Munkácsi Bernát gyűjt.)

A Nikodémusnak mondott példázat párját is megtaláljuk egy vottyák énekben:

*Fujdogál a szél alá s fel,
Legények eszét próbálván.
Legények eszét ki tudja?
Szekérbe fogott ló tudja.*

(Munkácsi B.)

A magyar közmondásban is felismerhetjük magját: "*Bolond libkúl bolond szél fuj.*"

A Kalevalában Vejnemöjnen anyját, Kave vagy más, néven Ilmatár tündért a szél ejti teherbe. Loviatárt, az alvilági boszorkányt szintén. Ettől születnek a betegségek.

A mi nótáink csak fákkal, növényekkel kapcsolatban emlegetik a szelet:

*Citrusfa, citromfa,
Tégöd a szél se ér:
Köszönöm galambom,
Hogy eddig szerettél.
Arú se töhetök,
Hogy mán mögvetöttél.*

(Temesköz - Kálmány.)

Körtéfa, körtéfa,

*Gyöngyösi körtéfa,
Sok lovas katona
Meggihent alatta.
Alulról szél fujja,
Felülről nap süti,
Jó annak nevetni
Ki cgy mást szereti.*

(Nyitra vm. - Kodály)

Aki nem érti ezeket a nótákat, forduljon magyarázatért a vogul találósmesékhez: "Égfi hárfázik, ringy-rongy táncol" – ez azt jelenti: a szél mozgatja a leveles ágat; "Rojtos kendőjű hét úrinő, hét asszonyka, ha alszél támad, felfelé köszönget, ha felszél támad, lefelé köszönget", – ez a nyírfa (Munkácsi gyűjt.). A vogul találósmesék magyarázatát nyugodtan elfogadhatjuk, mert a mi nótáink sem újkeletű szerzemények, hanem ázsiai örökségünkből kerültek. A gyöngyösi körtéfa édestestvérét dalolják a csuvasok is a Volga mellékén:

*Mély völgybeli kék virág,
Nap nem látja, szél nem fujja:
E Tajaba leányait
Hogy-hogy rossz szem meg nem veri!*

(Mészáros Gyula.)

Hasonló nótájuk van az ozmán-törököknek is:

*Én gránátfa nem vagyok,
Hogyha szél fuj nem hajlok:
Ne fuss, szépem, előlem,
Ellenséged nem vagyok.*

(Kunos Ignác.)

A szél az Énekek-énekében is szerelmi jelképpé változott, milyen más mégis, mint a török és magyar népdalokban: "Serkenj fel északi szél és jöjj el déli szél. Fujj az élt kertemre, follyanak annak drága illatú szerszámai. Jöjjön el az én szerelmesem az; ő kertjébe és egye annak drágalátos gyümölcseit."

Van egy nagyon szép keserves nótánk, ebben a szimbólumnak nincsen szerelmi vonatkozása:

*Meg kell a búzának érni,
Mert minden nap új szél éri:
Meg kell szívemnek hasadni,
Mert minden nap új bú éri.*

(Maros,Torda -Bartók B.)

Ugyanezt a nótát így hallották a bukovinai csángók egy erdélyi koldustól:

*Megérik a szőlő, mert sok szél találja:
Megreped a szívem, mert sok bú rongálja.*

(Kodály)

Az ősi lélekszimbólumból itt nem a szerelem, hanem "az okatlan szomorúság" szimbóluma lett, hogy Ady szavaival éljünk.

Úgy látszik, hogy a "keserves" nóták sem újabbkori magyar termékei népköltészetünknek, s gyökerük visszanyúlik Ázsiába. Csak így érthetjük meg, hogy a csuvasoknál is megtalálható ez; a nóta, s ott sem mondja meg, mi a szomorúság oka:

*Ajtóm előtt sárga nád.
Miért susog ez a nád?
Szemre-főre nem látszik,
Mért születik ez a gond'*

(Mészáros G~'.)

(N. B. A nád akkor sárgul meg, mikor megérik, s "nem zörög, ha nem fujja a szél".) Távolabb az altáji tatároknál is megtaláljuk ezt a szimbólumot:

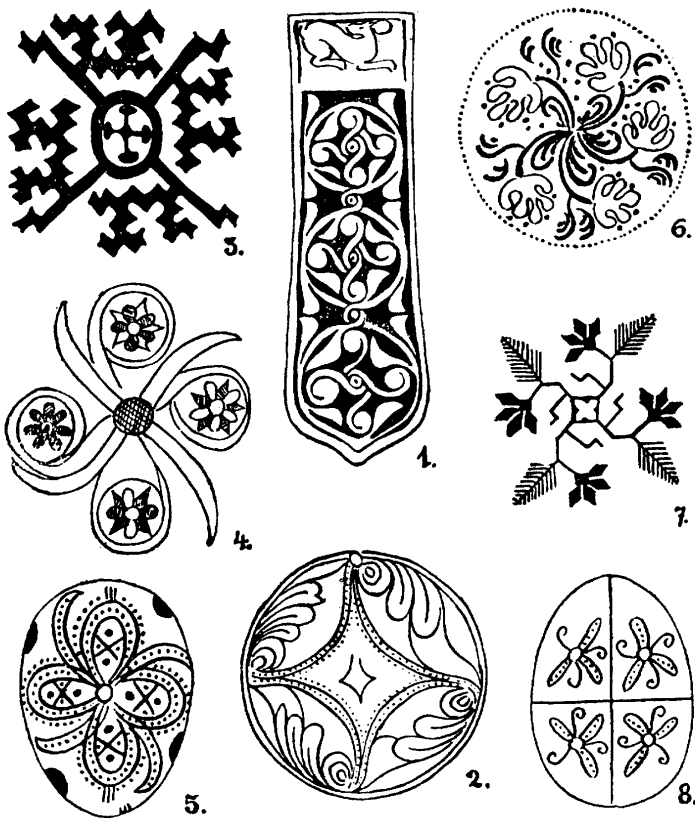
*Szeles napon nincs nyugalom,
Gondterhelt napon nincs álom.*

(Radloff gyűjt.)

Láttuk, hogy a szél nem mindig a bánat szimbóluma, bár az is lehet. Az alábbi bukovinai nótában éppen a szél űzi el a bánatot:

*Fúdd el jó szél, fúdd el, hosszú útnak porát,
Hosszú útnak porát, s az én szívem búját.*

(Kodály Z. gyűjt.)

1. kép *Forgórozsa* az ural-altáji népeknél. 1. avar lelet (Hampel), 2. honfoglalás kori magyar lelet (Fettich), 3. osztyák kéregedényről (Sirelius), 4. hortobágyi ivókürtről (Déri Múzeum), 5. Sárközi hímestojás (u. o.), 6. tiszafüredi cseréptálról (Viski) 7. hunyadmegyei hímzett vánkoshajról (Pulszky F.), 8. Székely hímestojás' (Malonyay).

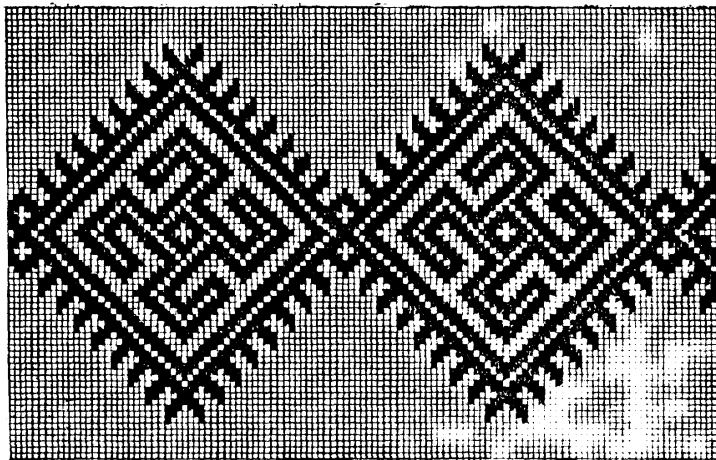
Népművészetünkben – eddigi tudomásunk szerint – nyoma sincs a szélnek, de ha meggondoljuk, hogy a kínai festészet legkedveltebb motívumai, a felhő és a hullám tulajdonképpen a szél játéka formái, könnyen nyomára bukkanhatunk a magunk portáján is. A mi nótáinkban a szél mindig növényekkel kapcsolatban szerepel. Nézzünk szét díszítményeink között. A hullámzó növényi inda nem a szelet jelképezi, hanem – mint neve is elárulja – a folyóvizet, a víz kanyargó medrét. A forgószél azonban még egy növényi mintát eszünkbe juttat: a "forgó-rózsát", vagy „tekerő-levelet”. Ez a közismert horgaskereszt magyar formája (1. kép és XVI. tb. 3.). A geometrikus, szögletes horgaskereszt a primitív népek díszítőművészetének közös motívuma. Szimbolikus alapjelentése helyenként más és más. Az indusoknál például a napot jelképezi, nálunk viszont levelet vagy virágot. A mi forgó-rózsáink négy ága egy-egy virágban és levelekben végződik. Úgy is lehetne magyarázni ezt a képet, hogy felülről nézve mutat egy közös töből sarjadt négyágú virágot.

2. kép *Kínai forgó-rózsák*. 1. XVII. századi festményről, 2. festékes doboz fedele (Hopp F. múzeum).

Ha nem tudnánk, hogy forgó-rózsának hívják. A forgó-rúzsá igen régi motívuma a török népek művészetének. Honfoglalás kori magyar leleteken és magyarországi avar leleteken egyaránt megtaláljuk a magyar virágosvégű horgaskeresztek mását (1. kép). A vogulok és osztyákok nyírfakéregből készült edényeik fenekére, a magyar fazekasok pedig cserép tálak és tányérok fenekére festették ezt a motívumot. A forgó-rózsá egészen Kínáig nyomozható növényi formájában (2. kép). A finnugor népeknél viszont csak szögletes geometrikus formája él - nem tekintve az Ob melléki és

a magyar formákat. Ez utóbbiak mellett szintén megfért az eredeti geometrikus forma a legújabb időkig. A gyimesi csángóknál például csak a geometrikus forma ismeretes, de ezt "tekerő-level"-nek nevezik a csángók(3. kép).

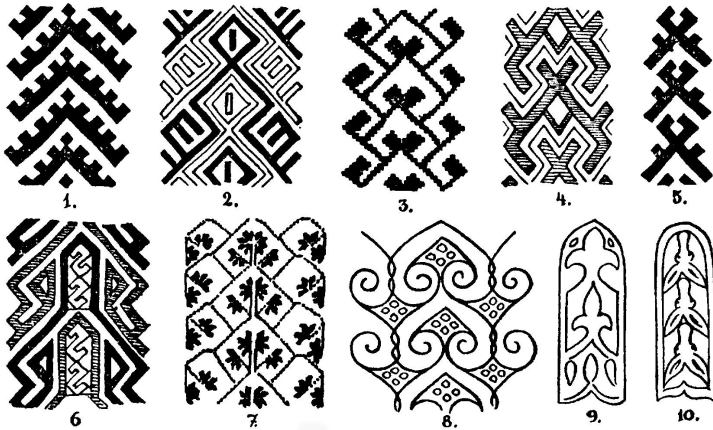

3. kép "Tekerőlevel" gyimesi csángó hímzésen.

Az osztyákok hímzett és faragott díszítményei között már magának a szélnek a szimbólumát is megtaláljuk. Egy sor egymásba fűródő ékalakú díszítményt neveznek ők "szél-hullámá"-nak. Ennek a mustrának a variánsai niuunk is megtalálhatók, hímzéseken és szötteseken egyaránt. Sajnos gyűjtőik nem jegyezték fel a mustra magyar nevét. Az osztyák "szél-hulláma" nálunk épen úgy kivirágzott, leveledzett, mint a horgaskereszt (XVIII. tb.: 1. és 4. kép).

A falevéllal alább, a növényi szimbólumok során fogunk találkozni s ott még megtudunk egyet-mást a forgó- vagy "tekerő-level"-ről is. Itt most még az esőről emlékezzünk meg a széllal kapcsolatban. A nyugati népeknél és a műköltészetben az eső általában a bánat, a sírás jelképe. Nekünk is van ilyenféle nótánk is:

*Esik eső, szép csendesen csepereg,
Barna kislány szobájába kesereg.
Ki-kinyitja a szobája ablakát,
Ugy hallgatja az eső zuhogását.*

4. kép "Szél-hulláma az ázsiai népeknél. 1, 5. osztályok nyírfakéreg edényről (Sirelius), 2, 6. osztályák női ingekről (Néprajzi Múzeum, Bp.), 3. bodrogközi magyar szóttésről (Ébner), 4. erdélyi oláh hímzés (Oprescu), 7. Szilágysági magyar vánkös-hajról (Gyórfy), 8. óceániai hadicsolnokról (Bossert), 9. avar lelet (Szeged vid.), 10. u. az (Sopron m., – Hampel).

A mi nótáinkban mégis konkrét alapja van a képes jelentésnek. akár jó az, akár rossz:

*Its a hideg eső, rakáson a gulya,
Rí a veresbornyú, bőg az idesannya,
Sér a veresbornyú, bőg az idesannya,
Bort iszik fi gulyás számadó bojtárja.*
(Hortobágy – Ecsedi I.)

De ahogy nálunk a szél is lehet bánat és öröm, szerelem és halál szimbóluma, az eső is gyakran az öröm kifejezője, sőt gyakrabban az, mint a bánaté:

*Jaj de szépen esik az eső,
Jaj de szépen zöldel a mező,
Közcpibe legel a juhóm,
Katona j-az édes galambom.*

(Vésztő. – Bartók B.)

Itt még meg is magyarázható a kép: ha kitöltötte a legény katonaeveit, elveheti a babáját, mert juhái szépen felnőnek, megsza-
porodnak a jó legelőn. Mégis érezzük, hogy az eső többet jelent
ebben a nótában, mint a füvek táplálékát. Vagy ha nem éreztük
eddig, hallgassuk meg a következő székely nótát:

*Csepereg az eső,
Nem akar megállni.*

*Ez a barna kislány
Hozzám akar jönni.*
(Csík - Bartók.)

Mindjárt másképen fogjuk hallgatni a régi szép pásztornótát
is:

*Kiszáradt a tóbúl mind a sár, mind a víz,
A szegín barom is csak a pásztorra níz.
Istenem Teremtőm, aggy egy csendes esőt,
A szegín jószágnak jó legelő mezőt,
A szegín bojtárnak hű-igaz szeretőt.*
(Hortobágy - Ecsedi.)

De a cseremiszekhez is könnyebb visszatalálnunk a széke-
lyektől. Hallgassuk meg ezt a prózai fordításban is megkapó nó-
tát:

Az erdő a szelet szereti,
A nyírfa a levelet szereti,
A folyó az esőt szereti,
A lobogós hajú lány a legényt szereti.
(cseremisz - Lach-Beke.)

A magyar és az ázsiai pusztákon ritkán esik az eső nyáron.
Száras, forró szelek hamar megérlelik, elhervasztják a fűvet,

nincs mit legelni a jószágnak, de megszorul a búza szeme is, hamar megérik, nem tud kifejlődni. Nem csoda hát, hogy a magyar és a keleti népköltészetben a szél a bánat, az eső meg az öröm kifejezője. – Európa éghajlata más. Eső van bően, az ember inkább únja, mintsem örülne neki, azért az eső itt a bánat szimboluma. – Ez így érthető volna s megállná a helyét, csak az a baja, hogy nagyoll egyoldalúan világítja meg a magyar népköltészetet. Az európai költészetben valóban ilyen külsőleges és logikus az összefüggés forma és tartalom, jelkép és jelentés között. A mi népdalaink közül csak az újabbak magyarázhatók így, idegen, európai észjárással. De ezeknek is van más, magyar megfejtésük is. Magyarul csak akkor fogjuk élvezni őket, ha észrevesszük, hogy jelkép és jelentés belülről, szervesen tartoznak össze, s éppen ezért megmagyarázhatatlan az azonosságuk. A magyar jelkép szépsége éppen érthetetlen, csodálatos kifejező erejében leli magyarázatát. (Ezért hat viszont banálisan a *Wunderschön* magyar fordítása.)

*Esik eső karikára,
Kossuth Lajos kalapjára.
Ahány csepp víz esik rája,
Annyi áldás szálljon rája.
Éljen a haza!*

Az eső azonos az áldással, nemcsak számszerűségével fejezi ki jókívánatunk erejét. Persze az áldás sem fog mindenkin s az eső is sarat csinál az úton:

*De sok eső, de sok sár,
De sok legény megcsalt már.
Ha még egyszer úgy megcsal,
Megátkozom, hogy meghal.*
(Gyergyóújfalu – Molnár A.)

Erre itt felesleges több példát idézem. Alább, a *ló* szimbó-lummal kapcsolatban úgyis találkozunk még a sárral.

2. TŰZ (CSILLAG).

A tűz is a szerelem jelképe népdalainkban:

*Megrakják a tüzet
Mégis elaluszik,
Nincs az a szerelem,
Aki el nem múlik.*

*Rakd meg babám, rakd meg
Lobogó tüzedet,
Hadd melegítsem meg
Gyöngye kezeimet.*

(Csongrád m. – Péczely A.)

Keleti rokonainknál szintén az:

*Magas hegyen tüzet raktam
S lobogott a láng az egész hegyen:
Arcodra jobbfelől csókot nyomtam
S balfele is megrezdült tőle.*
(baskír – Vámbéry A.)

Az Énekek-énekében szintén megtaláljuk hasonló értelem-
ben:

*"Tégy engemet, mint egy pecsétet a te szívedre, mint egy
pecsétet a te karodra, mert erős a szeretet, mint a halál,
kemény, mint a sír a buzgó szerelem: lángjai tűznek
lángjai, az Úrnak lángjai."*

Egyes nótákban megtalálható már a tűz-szimbólum okszerű
magyarázata is. A fent közölt baskír nótától például csak ez az eu-
rópai megoldási lehetőség különbözteti meg alábbi magyar válto-
zatát:

*Utca, utca, ég az utca, messzire látszik a lángja.
Piroslik a, piroslik a kedves rózsám orcája.
Nem titok, kimondom:*

Összeölel, összecsókol engem az én galambom.
(Bartók.)

(A baskír nóta még nem említi, hogy kipirul a lány arca, csak azt mondja, hogy megrezdül.),

Van olyan nótánk is, melyben a tűz nem szerelmi szimbólum, hanem általában a lélek és a lélek érzelmi életének a kifejezője:

*De szeretnék tőgyfa lenni erdőben,
Ha valaki tüzet. rakna belőlem,
Mer a tőgyfa kék lánggal ég füst nélkül,
Árva szívem soha sincs bánat nélkül.*
(Püspökladány – Dorogi M.)

Ebben a jelentésében is megtaláljuk a szimbólumot a keleti törökségnél:

*Kemencében fáklya szikkad,
Eljön az ideje, hogy meggyujtják.
Korán lesz, vagy későn lesz,
Eljön az ideje, hogy visszatériünk.*
(Csuvas katona-nóta – Mészáros Gy.)

Így értjük meg aztán az alábbi nótát is:

*Úgy ég a tűz, ha lobog,
Úgy élek én, ha lopok.
Ha nem lopok, cserélek.
Mégis igazán élek,
Ihaj, csuhaj, mégis igazán élek.*
(Körösfő – Bartók.)

Egyes kifejezéseink – tűzről pattant menyecske, hamvába holt öregember –és egyes szavaink jelentésköre is elárulják a tűz-szimbólum ősiségét és eredeti jelentését. Mikor azt mondjuk, hogy *kialszik* a tűz, egyúttal azt mondtuk, hogy ébren volt, szinte tudatos életet élt, míg égett. Károli Gáspár *eleven szenet* és *holt szenet* emleget, mikor a Biblia eredeti szövegének „tüzes szen”-ét

és "fekete szén"-ét magyarra fordítja, s ma is megértjük a szavát. Az eleven szén különben a Bibliában is a lélek a lelkiismeret, a bűntudat jelképe, mint Adynál:

*Meghalni sem tudunk nyugodtan.
Amikor már megjön a Halál,
Lelkünk vörösen lánggra lobban.
Meghalni sem tudunk nyugodtan.*
(Akik mindig elkésnek.)

Kár volna azért plágium-pert indítani Ady ellen. Nem "lopta" ő szimbólumait, nem is „hatott” rá a Biblia, hanem ő is benne élt a világban, és az ő lelkére is olyan erővel nehezedett az élet és halál, szeretet és gyűlölet, Isten és ember viszonyának problémája, mint a prófétákra, és a régi magyarokra, a népdalok ismeretlen nevű szerzőire, költőire. Így találta meg ő is mondanivalójának legegyszerűbb, legközvetlenebb és éppen ezért leghatásosabb formáját a, primitív szimbólumokban.

A tűz nagyon személetes, nagyon reális jelképe a léleknek, így könnyen tévedésbe ejthet, arra csábítva, hogy hajdani tűzkultusz nyomait keressük hagyományainkban. Egyik folkloristánk, ha nem is magyar, de szláv tűzkultusból származtatta azt a régi magyar tilalmat, hogy a tűzbe nem szabad köpni, s azt a szokást, hogy, időnként egy-egy falat ételt dobnak, egy-egy korty vizet öntenek a tűzbe. Pedig hasonló szokásaik voltak távol keleten a mongoloknak és a jakutoknak is. Az ételáldozat sem a tűznek szólt, hanem a tűz képében megjelenő léleknek. Szibériai rokonaink halotti tor alkalmával a halottnak szánt ételt a tűzbe öntik. (Nálunk már csak a pusztá földre öntötték, vagy a tálban hagyták a halott részét.)

Az "elemeket": szelet, tüzet, vizet, földet csak az elvont gondolkozású indogermán népek személyesítették meg. Nálunk az elemek mind az egy-ismeretlen: a lélek szimbolumai csupán. A magyar embert és ural-altáji rokonait a lélek mindig a In aga primitív valóságában érdekelte, amint éppen megszületik, elszakadva a testtől, a halál pillanatában. Ezért aztán ahány halott, annyi lélek. s a lelkek mindig változtatják színüket, arcukat, formájukat.

A zsidó és keresztyén hitvilágban csak: Isten lelke jelenik meg az elemekben. A különböző szimbólumokban jelentkező egy Isten emberileg szintén csak elvont gondolkozással közelíthető meg. A zsidó-keresztyén és az indogermán pogány gondolkozás között csak az a különbség, hogy ez utóbbi analitikus, az előbbi szintetikus munkát végez. Az egy Isten fogalma a halálban jelentkező reális lélekfogalomból szintézis útján alakul ki az emberi gondolkozásban. – Gondolkozni a Genézis szerint is azután kezdett az ember, hogy bűnbe esett: evett a tudás fájának gyümölcséből. Ekkor tudatta vele az Úr, hogy büntetésül meg kell halnia. Addig ez sem volt probléma az ember számára. ezután viszont mindjárt Káin következett, aki megölte öccsét, Isten átkának súlya alatt pedig maga is a halálba kíváncszott. Az ő számára 'már az a büntetés, hogy élnie kell.

Az ázsiai népek asszonyai gyakran önként követik urukat a halálba, mert különben a lélek visszajár övéihez és bajt, betegséget okoz. Hiszen nem emberi formában jelenik meg, hanem tűzlángja, vagyis lidérc képében. A hazajáró lélek együtt hál életben maradt házastársával és elsorvasztja őt. A magyar lidérc párját csak a csuvasoknál találjuk meg. Az európai népek csak bűneiért vezeklő vagy rejtett kincset őrző lelket látnak a bolygófényben. Nekünk is voltak ilyen európai lidérceink, de ezek jelleme is sok keleti vonással gazdagodott. Egy kiváló folkloristánk – pszichoanalitikus elméletének megfelelően – felteszi, hogy régen a kincshordó európai lidérc is szexuális viszonyban élt tulajdonosával. Feltevését a mi lidércünk természetére alapítja, szem elől tévesztve, hogy nálunk két különböző vallásos fogalmat illetnek ezzel a névvel. A házastársával szexuális viszonyban élő hazajáró léleknek nyugaton nem leljük párját, a csuvasoknál viszont édes testvérét ismerjük fel a "tüzes kígyóban". Ez is szikrát hányva száll a levegőben, mint a magyar lidérc, szintén a kéményen jön be a házba s addig bujálkodik életben-maradt társával, míg az "elszárad".

Hogy nem ismertük fel eddig a magyar lidérc és a csuvas tüzekígyó rokonságát! Nagyon egyszerű oka van ennek Nem mertük elképzelni sem, hogy népünk hitvilága, költészete eredeti magyar, tehát ma is keleti formákban él. Attól féltünk, hogy nagyobb tudományos apparátussal rendelkező nyugati szomszédaink mind-

járt megszegényítenek, bebizonyítva, hogy amit mi sajátosan magyarnak véltünk, az általános európai. indogermán, vagy emberi sajátosság. Így aztán magunk fogtunk hozzá ennek a kevésbé veszeléses tételnek a bizonyításához. Alább sűrűn találkozunk majd olyan szimbólumokkal és formákkal, melyeket erőszakkal nyugati eredetű idegen jövevényeknek akartunk bizonyítani, s nem vettük észre, hogy kelet felől sokkal egyszerűbben megfejthetők. A lidércel meg épen megjártuk. Nem csak magyar formáját igyekeztünk nyugati szomszédainkra tukmálni, hanem csuvas formájának is kerestünk alkalmas idegen gazdát, s a perzsákban meg is találtuk azt. Mészáros Gyula, a csuvas ősvallás emlékeit publikálva azt mondja, hogy a tüzes kígyót az egész csuvas területen ismerik, egy helyen azonban nem így nevezik, hanem *asztak*-nak. Ez a név a perzsa *ezsderha* leszármazottja (a perzsa név sárkányt jelent), Mészáros tehát ezen címszó alá veszi a tüzeskígyót is, kijelentve, hogy az is perzsa eredetű. Igen ám, csak hogy az *asztak* más, mint a tüzes kígyó. Nem hazajáró lélek, hanem vámpír, azonos a *vúber*rel. Ez az oroszoknál is ismeretes és neve is a nyugati vámpírból származik. Az *asztak* és a *vúber* élő házastársa képében keresi fel áldozatát vagy mint élő ember képében nyomja meg őt. A halálesettel kapcsolatos primitív lélekhitben gyökeredző magyar lidércet és csuvas tüzeskígyót semmiképpen sem származtathatjuk belőlük.

A magyar' lidérc távolabbi rokonát az altáji tatároknál is megtaláljuk. Itt *üziüt*-nek nevezik a lelket, a síron fellobbanó lángot pedig *üziüt-odi*-nak, a halott fényének. Az *üziüt* a temetés után negyven napig a temetőben él, s onnan hazajárhat éjszakánként. Kopog az ajtón, mire az élők a tűzhely ajtaját csattogtatják, kést és ostort ragadnak és erélyes hangon kiutasítják a házból, mert ha nem vigyáznak, szájukon át gyomrukba megy s nagy fájdalmat okoz.

Az *üziüt* azért megy az emberek, eredetileg bizonyosan csak asszonyok belsejébe, mert újjá akar születni. Az ural-altáji népek ősi vallásának egyik fő-tétele ez a totemisztikus lélekvándorlás. Az ősök lelke újra születik a gyerekekben. Régen komoly következményei voltak ennek a hitnek, a kivénült uralkodókat például megölték, hogy lelkük mielőbb ismét testet ölthessen. Ezért mondják a gugolok is, ha meghal valaki, hogy az alvilág fejedel-

mének legkisebb leánya fogadta méhébe őt. S ki gondolná, hogy nálunk még eredetibb formájában él. az ősi hit. f Baranyában azt tartották, akkor jó a lovat fedeztetni, mikor meghalt valaki, s éppen viszik kifelé az udvarról, Akkor jó tüzesvérű lesz a csikó. A halott tehát ló képében születik újjá, ahogy Álmos vezér a turultól származik. A lélekvándorlás totemisztikus fogalmazású hite ezek szerint nemcsak honfoglaló őseinknél élt, hanem mindmáig fennmaradt a falusi nép körében. A magyar és a csuvas kísértet szexuális élete is csak ebből érthető meg. A halott maga akar gondoskodni újjászületése feltételéről, az új emberről. Ha ezt megértettük, egyszerre megvilágosodik előttünk a kazáni és krími tatár *albaszti* és az ozmán-török *albaszor* nevű betegségokozó szellemek eredete is; Ezek mind a szülő asszonyokat fojtogatják és nyomorgatják, nyilván azért, hogy azok hamarabb szüljenek, s így ők, a lelkek is hamarabb megtestesülhessenek. A török *al-baszti* rokona a magyar boszorkány is, mint neve is bizonyítja. Ez a török *basz-mak* "nyomni" igéből származik a vottyák *buszturgán*-nal együtt, mely mindenben egyezik a mi boszorkányunkkal.

Szibériai rokonainknak igen jó orvosságuk van a hazajáró lélek veszedelmének elhárítására. bábút faragnak, a halott ruháiból készült kis ruhákkal felöltöztetik s úgy tartják maguk mellett, mint a megholtat élő korában: enni adnak neki és egy ágyban hálanak vele. Úgy vélik, hogy a lélek felismeri benne saját képét és megelégszik "Tele, megnyugszik benne, nem okoz semmi bajt. (A bábút csak addig őrzik, míg hitük szerint el nem költözött a lélek a túlvilágra. Egyes esetekben mégis állandósulnak ezek a bálványok. Az altáji tatárok hite szerint például a sámán lelke néhány évvel halála után visszatér rokonaihoz és felajánlja nekik szolgálatait, áldozatot kérve cserébe. Csinálnak neki egy bábút és a sátor szent helyére állítják, .pálinkával meghintik s ráolvasnak, hogy költözzön belé. Ezekből a bábukból fejlődnek ki a régi török sírszobrok és a magyar fejfák meg kapubálványok. Ezeket majd tüzetesebb vizsgálat tárgyává tesszük alább formális szempontból is.)

Most már azt is megértjük, miért kell meztelenül mutogatnia magát az égő ház gazdaszonnyának, hogy a tűz elaludjon. A tűzben is megtestesülni vágyó lélek pusztít. – Azt is megértjük, miért és hogyan lett a tűz a szerelem jelképe. A házaselet s a szerelem

célja a gyermek, a magunkfajta primitív népeknél legalább is az, ezt pedig a megtestesülni vágyó lélek biztosítja. A tűz ezt a lelket idézi meg. Ezért avatják tűzzel a házasulandó legényeket, eladó lányokat szent Iván éjtszakáján vagy az erdélyi guzsalyasokban. Nyáradszentimrén például égő csepücsutkát dugnak a legény lába közé s a lány szoknyája alá, mikor először megy a fonóba. – Ezért mondjuk, hogy a menyasszony és rokonsága *háztűznézni* mennek a vőlegény házához. (Így mondják ez a mordvinok és cseremiszek is.) Ezért gyűjt meg a palóc vőlegény egy csomó kenderkócot a kézfogóban, míg kérője kezében tartja menyasszonya kezét. Ezért gyűjtanak gyertyát is a menyasszony kontyolása előtt a dunántúli és palóc lakodalomban. Ma már a gyertyák eloltogatása a fontosabb, mert a gyertya a nemzőtag szimbolumává vált. Ugyanezt nótáinkban is tapasztalhatjuk:

*Agyam meg van vetve, lefekhetsz,
Ha nem tetszik, rózsám, elmehetsz.
Addig innét rózsám el nem mégy,
Míg három szál gyertya el nem ég.
Még a negyedik is félbe ég,
A szerelem még sem volt elég.*

(Dévai csángók – Kolumbán.)

Több jel arra mutat, hogy eredetileg a gyertya meggyújtása, még inkább a tűz gerjesztése, csiholása volt a szertartás fontosabbik momentuma. A lappoknál például a menyasszony apja kovával és acéllal tüzet csiholt, miközben megáldotta a fiatal párt. A házasulókban rejtező életerő és nemzőképesség szimboluma volt ez a cselekedet, a szikra megjelenése pedig a gyerek fogantatását példázta. De nem kell ilyen messzire mennünk. A hontmegyei gyerekek szalmába burkolódzva, csörgő békókkal, *acéllal és tűzkövel* mentek Luca napján házról-házra, hogy a kályhában egész télen jól égjen a tűz. Mondókájuk azonban másra vall, mert csak ennyiből állott: *"Acélt hoztunk* kendteknek, Cin legyen táljuk, cin legyen kanáljuk, *Fias legyen* asszonyuk!" (A tál és a kanál szintén szexuális vonatkozású szimbolumok, mint alább látni fogjuk) Dunántúl a tűzről pattant menyecskét *"tűzküjjes"*-nck nevezték, Magyarokanizsán meg úgy tudták, hogy az ördög tüzet csiholt Adám

ülőrészére az emberiség szaporítása céljából. – Keleti teremtésmondákban Isten angyalokat, az ördög pedig ördögfiakat teremt tüzet csiholva. Ilyenféle mondák világszerte ismeretesek. De milyen érdekes, hogy a mi hagyományaink ezen a ponton is sokkal primitívebbek, és konkrétabbak az európai, sőt még a rokonnépek mítoszainál is. A mitológiai lények, angyalok és ördögök közvetlenül a kicsiholt szikrából támadnak, pedig az csak a lélek szimboluma, s így a testhez nem szolgáltat anyagot. A mesében már a primitív lélekszimbólumot is megtaláljuk. Ott a hős saját elégetett teteméből kipattanó szikrából újul meg. Nálunk még konkrétabbá vált ez a folyamat, amennyiben a tűzcsiholás a gyermeknemzés jelképévé vált. Ebben az értelemben találjuk meg Adynál is:

Seregüket most felvonultatom.

Tarkaságos árnyékaikra

Csók emlékekből csiholódik

Egy-egy íves szomorú szikra.

(Hal helyett kígyót.)

A puszta kicsiholt szikrából támadó angyalok és ördögök keleti rokonainknál csak perzsa-mohamedán eredetű teremtésmondákban szerepelnek. Hogy a tűz épen olyan konkrét lélekszimbólum, mint a szél, azt Csokonai Vitéz Mihály már száznegyven éve kiprédikálta:

Az olajos részek az ájerba mennek,

S a sír körül lidérc formába jelennek.

(A lélek halhatatlansága.)

Talán az élő ember melegét is belső tűznek tulajdonították a régiek.

Népművészetünkben a piros szín a lélek, a vér, a szerelem szimboluma, s mint ilyen, megfelel a tűznek. (A színekkel külön fejezetben foglalkozunk.) A tűzcsiholó acél formáját szintén megtaláljuk népművészetünk díszítőelemei között. A székelyek egy ősrégi geometrikus mustrát neveznek "tűzvasas"-nak. Vánkosaikra varrják ki keresztöltéssel és fonottassal. A mustrában előforduló lyukas négyzetalakok az Erdélyben igen elterjedt oláh tűzcsi-

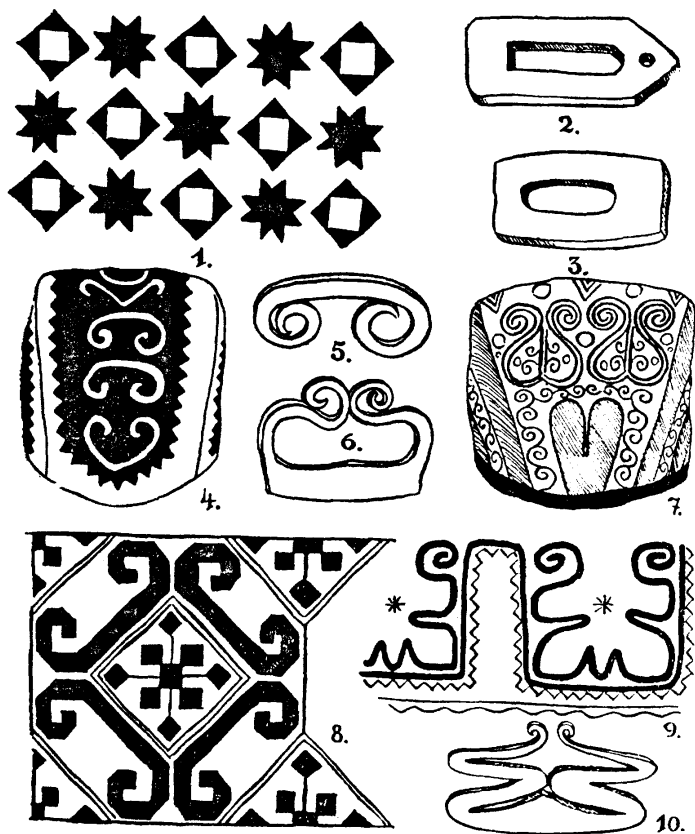
holókra emlékeztetnek (5. kép 1-3). A régi magyar tűzcsiholók formáját matyó és sárközi főkötőkön találjuk meg. A fehér vászonból készült főkötőre feketéből kivágott díszítményeket varrtak, s ezek negatív képe mutatja a tűzcsiholó formáját (5. kép 4-5). A mustra nevét sajnos nem örökítette meg a tárgyak gyűjtője. De ugyanennek a tűzcsiholónak a képét megtaláljuk a finnek régi, keresztöltéssel hímzett főkötőin is. A finnek persze a mustra nevét is feljegyezték (5. kép 8). A drávamelléki horvát főkötőkön ősi török stílusban (több színű fonálból láncöltéssel kivarrva) látjuk viszont a bolgárok többször hajlított tűzcsiholóit (5. kép 9-10). A lantalakú tűzcsiholó képét a jakutok főkötőin is meglegjük, hasonló stílusban (5. kép 6-7).

A főkötő szimbolikus jelentését ismerjük. A hajadon leány, illetve a menyasszony fejét lakodalma éjtszakáján kötik be, fektetés előtt, tűzcsiholás vagy gyertyagyújtás kíséretében. Azontúl csak bekötött fejfel járhat. Erről ismerik meg, hogy asszony.

Népköltészetünk újabb rétegének gyakran előforduló szimbóluma a csillag. Ősi soron valószínűleg a tűzzel függ össze, de minden bizonnyal lélekszimbólum. Mikor hullócsillagot látunk, az ember halálára gondolunk, nemcsak mi és volgamelléki rokonaink, hanem indogermán szomszédaink is. A régiek szerint minden embernek megvan a maga csillaga, a szegényeké homályos, a gazdagoké fényes. Így tartják a csuvasok is. A vottjákok szerint ember születésekor új csillag jelenik meg az égen. Ez juttatja eszünkbe a betlehemi csillagot. A zsidóknál már József álmában a nap, hold és tizenkét csillag jelképezi Izráelt, feleségét és gyermekeit. Az alábbi székely keservesben még eredeti lélekszimbólum a nap és csillag:

*Napom, napom, fényes napom,
Homályba borult csillagom,
Süss még egyszer világosan,
Ne süss mindig homályosan.*

(Gyergyó-Csomafalva, – Molnár A.)

5. kép A tűzcsiholó acél, mint díszítőmotívum. 1. Székely vánkoshaj "tűzvasa" mustrája (Roediger), 2-3. gömöri és hm.-vásárhelyi csiholó acél (Kiss J.), 4. mezőkövesdi matyó főkötő (Bátty Zs.), 5-6. debreceni és fejmegyei csiholó acél (Déri múz., ill. Népr. múz.), 7. jakut főkötő (Bossert), 8 finn főkötő hímezett mustrája "tűzcsiholó"-kkal (Schvindt), 9. horvát főkötő részlete (Déri Gy. múz.), 10. bolgár tűzcsiholó (Moszynski).

Leggyakrabban mégis a szerelmesek jelképe a csillag és a nap:

*Láttad-e már beborulva az eget'
Mi dolog az, hogy a rózsám nem szeret?*

Majd kivirúl az én napom sugára:

Fáj a szívem az eladó leányra.

(Szegeď – Ferenczi János.)

Különösen a páros csillagot emlegetik népdalaink:

Felszállott a kokas a megyfára,

Kukoríkol hajnal hasadt jára.

Hajnal hasad, páros csillag ragyog,

Látod babám, most is véled vagyok.

(Szalonta – Szendrey Zs.)

Ha egyedül van a csillag, a szerelmesek is távol vannak egymástól:

Még az éjjel el kell menni Csabára,

Ahun az a csillag ragyog magába.

Ott nyílik a piros pünkösdi rózsa

Az én babám könyököl az ablakba

(Szalonta – Szendrey Zs.)

Nagyobb hiba, ha kettőnél több csillag van együtt:

Három csillag van az égen egy rendbe,

Be nagy kést ütöttek az én szívembe.

Ki kellene a kést szívémből húzni,

Fájós helyit be kéne gyógyítani.

(Székelyföld – Mailand.)

A csillaghullás is mást jelent a szerelemben, mint egyébként:

Este későn feltekintek az égre,

Mennyi csillag, mind lehullott a földre,

Nincsen nekem fenn az égen csillagom,

Katonának vitték az én galambom.

(Háromszéki székely nóta.)

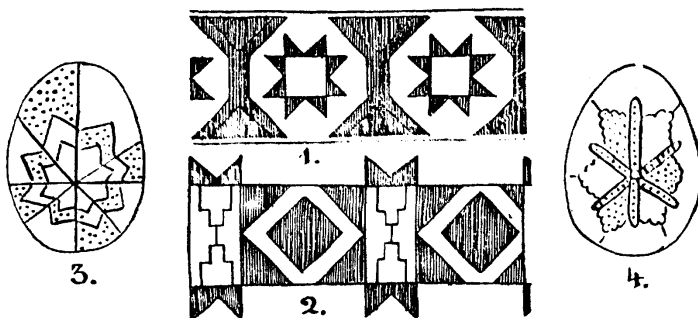
Néhány példa rokonaink költészetéből:

*Sétál a csillag az égen,
Szeretömet látja szemem.
Tovább el nem viselhetem,
Majd nyugalmat ád az Isten.*
(ozmán-török – Kunos,)

*Hold mellett, óh Hajnali-csillag,
Merülj le már, ha felkeltél,
Kedvesem, rólad gondolkodtam:
Gyere vissza, ha jöhetnél,*
(nogáj-tatár – Vámbéry,)

*Fényes csillag fenn a mennyben,
Fényesebb van véled jegyben,*

mondja Lemminkejnennek anyja, meglátva Küllit, a menyét
(Kalevala).

6. kép *Tüzes és csillagos mustrák a Székelyeknél.* 1. "tüzes-nyilas", 2. "tüzes-papos" vánkoshaj (Roediger), 3-4. "csillagos" tojások (Malonyay)

Népművészetünknek is kedvelt, gyakran alkalmazott jelképe a csillag. Régi vászonszötteseken országszerte megtalálható, pásztorfaragásokon szintén. A székelyeknél hímzett vánkoshajon és húsvéti tojásokon sem ritka. A hímzett csillagos mustrákat gyakran "tüzes-nyilas", "tüzes-papos" és hasonló nevekkal illetik (6. kép).

3. VÍZ (HAJÓ, HÍD),

Mint szerelmi szimbólumot ismerjük már. Bővítsük ki ismereteinket ezirányban is. Mit jelent, ha befagy a víz, könnyen megérthetjük az alábbi nótából:

*Mi az oka, hogy a, Tisza befagyott,
Az én kedves rózsám engem elhagyott?
Most tudom meg, hogy mért haragszik ő rám:
Azt tudja, hogy szebbet talál nálamnál.*
(Aranyosszék – Jankó J.)

A befagyott vízhez nehéz hozzáférni, a megáradt vizet viszont gázolni kell, akár tetszik, akár nem:

*Kiöntött a Tisza a partjára.
Kis pej lovam térdig jár a sárba.
Sáros kantárszára a kezembe,
Gyere kisangyalom az ölembe.*
(Apátfalva, Csanád – Bartók B.)

Nem közönséges sártól félti kedvesét a lovas, mert a víz sem igazán a Tisza vize:

*Dúr a disznó, dúr a mocsár szélen
Tartottam szeretőt, de már régen,
Ha tartottam, megszenvedtem érte,
Kutya világ ne hányd a szememre.*
(Püspökladány – Dorogi M.)

Szerelmi jelkép a víz az ozmán-törököknél is:

*A víz folyik, majd megáll,
Folyásában elfárad.
Rózsám, istenítéletkor
Tettedért kérdőre vonnak.*
(Kunos I.)

A Volga mellékén már sokkal általánosabb jelentése van:

*A mi folyónk igen kanyargós,
Ahol kanyarodik, kettéválik.
Magasságbeli Úristen
Ne szakíts el barátaimtól.*

(kazáni tatár – Paasonen.)

*A kis patak folydogál,
Csireg-csurog, folydogál,
A nagy folyóval egyesül.
A nagy folyó folyik,
Kanyarogva folyik,
Minden kanyarulatban fűzfa nőtt.*

(cseremisiz – Lac-Beke)

Magyar nótákban is megtaláljuk a víz általánosabb, nem épen szerelmi jelentését:

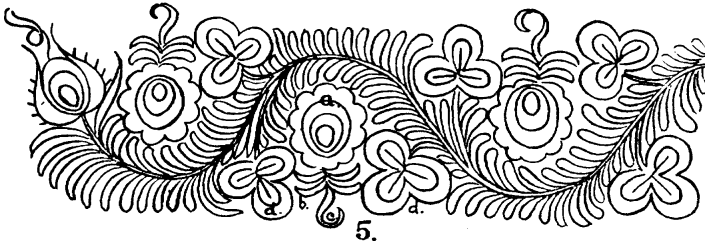
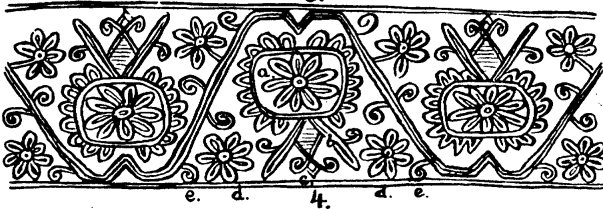
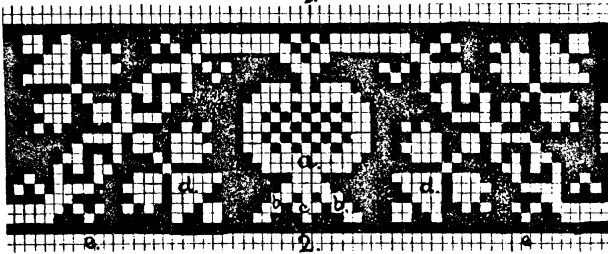
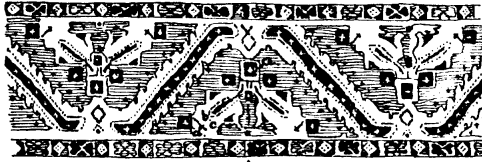
*Árva vagyok, nincs gyámolom,
Még a vizet is gyászolom ...*

mondja a székely keserves nóta. Talán Ady megmagyarázza, miért kell a vizet gyászolni:

*Ő a nagy-nagy Élet folyóvíz,
Zuhogva zúg, kacagva harsog.
Sodor, zúz, ont, fut szüntelen.
Nem fogják gátok s renyhe partok.*

*Ő a folyásnak akarója,
Melynek forrása s vége nincsen.
Ő minden és Vigasztalan,
Egyetlen és borzalmas Isten.*

(Isten, a vigasztalan.)

7. kép "Folyóvíz" magyar hímzéseken. 1. Dévai csángó (ma "kigyós"-nak nevezik – Szabó Imre), 2. tardi matyó, 3. buzsáki (Malonyay), 4. kalotaszegi (u. a.), 5. veszprémi szürhímzés (Déry Gy. múz.).

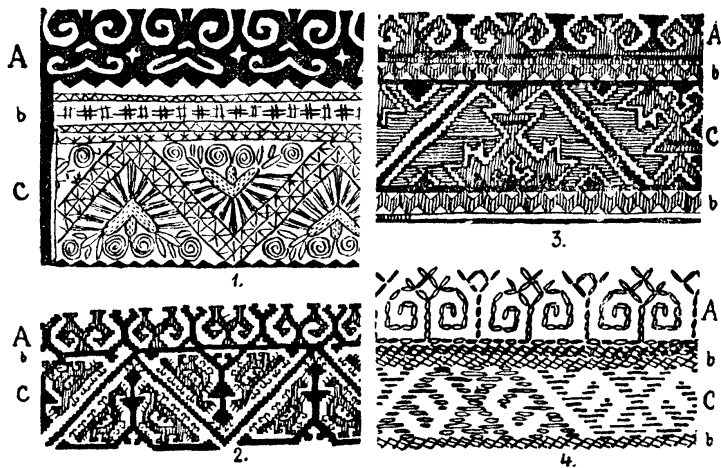

Így ismerjük mi Istent, sajnos: vigasztalannak és borzalmasnak látjuk akkor is, mikor a legközelebb vagyunk Hozzá. – De a kép az ősi és egyetemes. A Bibliában is megtaláljuk, Ezsaiás próféta ígéréteben: "Sőt az Úr, a dicsőséges, lesz ott nékiünk folyók és széles vizek gyanánt, amelyekbe nem jó evezőshajó és nehéz gálya rajtok át nem megy." Ady verse: "Csónak a holt tengeren" szintén ezt a szimbólumot találta meg. A voguloknak is voltak szent tavak, melyekben vízi fejedelmek laktak. Az asszonyult-lányok messziről elkerülték ezeket a tavakat, hogy meg ne fertőzzék tisztátalanságukkal. A tóban fogott halat csak fakéssel tisztították meg, a vízi fejedelemnek pedig állatuk vérért áldozták (Munkácsi B.).

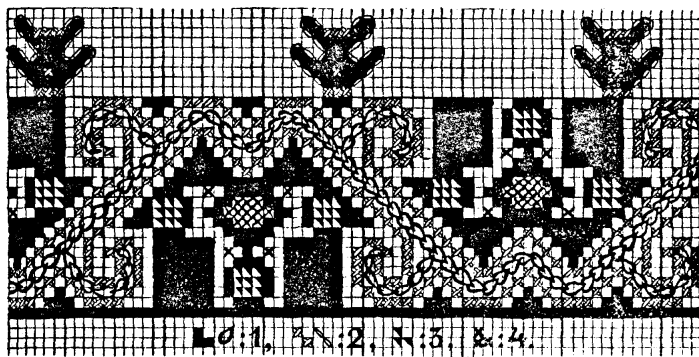
A víz konkrét szimboluma a léleknek, mert az élő ember víz veszt magához cs bocsát ki magából, a halott nem. A kövek közül előtörő forrásvíz, a vízesés vagy a háborgó tenger a modern embert is megfogja és lenyűgözi, hát még a régieket, akik nem ismerték a fizika és a geológia törvényeit, s titokzatos lelki erők közvetlen működésének tulajdonították a természeti jelenségeket. A természetfeletti világot épen ezért ma is ezek a primitív szimbolumok fejezik ki legtökéletesebben. „Elhagytak engem, az élő vizek forrását, hogy kútakat ássanak maguknak és repedezett kútakat ástak, amelyek nem tartják a vizet”, mondja az Úr Jeremiásnak.

A vízfolyás a magyar és a rokon finnugor népek hímzésein gyakran előforduló motívum (7-8. kép). A hímzett felületen végighaladó zegzugos vagy hullámvonalas folyót maga a nép nevezte így, nemcsak nálunk, hanem a Volga mellékén is. A folyó közepe piros, két partja kék fonállal volt kivarrva vagy megfordítva, a buzsáki (Somogy m.) és a székely hímzéseken (A. tb.) épen úgy, mint a cseremiszek és az osztyákok hímzésein. Ez utóbbiakon a folyó kanyarulataiban páros madárképek láthatók (XXXI. tu. 4-5.). Mintha a székely nóta. illusztrációját látnánk magunk előtt:

*Ha folyóvíz volnék, bánatot nem tudnék,
Hegyek völgyek között szép csendesén folynék.
Martot mosogatnék, fűvet újítanék,
Szomjú madaraknak innyyok adogatnék.*

8. kép Follyóvíz mustra méhλάβas mesterkével a finnugor népek hímzésein. 1. tótszentpáli magyar (Somogy – Malonyay), 2. osztyák (Népr. Múz.), 3. cseremisz (Heikel), 4. finn (Schvindt).

9. kép Oláh hímzés Erdélyből (Cornşa. D. - 1 piros, 2 fekete, 3 kék, 4 sárga)

Nálunk csak az oláhok őrizték meg a madarakat egy régies, magyar eredetű, erdélyi hímzésükön (9. kép). A finnugor mustra magyar emlékein, a székely és buzsáki hímzéseken már nem is-

merhetők fel a madarak. Helyüket geometrikus vagy növényi formált foglalták el.

A vízről, mint itálról, külön fejezetben emlékezünk meg. A földről szintén csak távolabb, a földművelés területéről származó szimbólumok során ejtünk szót, mert önálló jelképnek sem népköltészetünk, sem népművészetünk nem alkalmazta, vagy ha igen, akkor sem maradt nyoma.

A vízzel kapcsolatban gyakran szerepel nótáinkban a hajó, meg a híd is.

*Szöged felű gyün egy hajó a Tiszán,
Húzza aztat huszonhárom szőke lány.
Egy szőke lány fehér kendőt lobogtat,
Az a babám, aki a kormánt tartya.*

(Szeged – Kálmány L.)

*Áll a hajó a tenger közepébe,
Megakadt a csipkebokor tövébe.
Csipkebokor, de ki kell vágni,
A hadihajóval feljebb szállni.
Hadd tudjon a bús regruta beszállni.*

(Szilágyság – Kodály Z.)

Rokonaink közül csak az ozmán-törökök dalaiban találtam a hajó szimbólumára (Halász G. gyűjt.):

*Jön a hajó, közeleg,
A kikötőt megkerüli.
Fürdőből szállt ki rózsám,
Néző szemek kápráznak.*

*Hajón vagyok, hajón,
Lábam lábbeliben.
Ne végy be sorozó.
Jegyesem van otthon.*

Itt a hajó magát a lányt jelképezi. Nálunk a lány benne ül a hajóban, vagy csipkebokor képében megakadályozza az indulni

készülő hajót. Ezt a közönséges hajót különben ritkán emlegetik nótáink. Annál gyakrabban a "bánatos hajót":

Csütörtökön verradóra

Ütem a bánat-hajóra.

Duna vize alig birgya:

Mindön bánatomat hozza.

(Orminyság – Kiss G.)

Kik ibolya búnak hajtya a fejit:

Gyenge harmat nem locsojja a tövit.

Szájj le harmat kík ibolya lombos tövire.

Most akattam egy igaz szeretőre.

Most akattam egy igazra, egy jóra,

Kivel ülök a bánatos hajóra.

(Hortobágy – Ecsedi I.)

Hasonló értelemben említik a bánatos hajót a székely népdalok is. Mi lehet ez a bánatos hajó? Valószínűleg azonos az úszó koporsóval:

Kertünk alatt folyik el a Berettyó,

Benne úszik egy fekete koporsó.

Kilátszik az aranyozott szemfedél.

Rá van írva: nem igazán szerettedél.

(Szalonta – Szendrey Zs.)

A koporsó – néha tréfásan – a szeretőt jelképezi:

Meghalok én, rózsám nemsokára,

Piros pünkösdi második napjára.

Koporsóm az legyen diófából,

Vagy a kisangyalom két karjából.

(Szeged vid. – Bálint S.)

A hajó azonban eredetileg szintén a koporsót, a halált jelképezte, legalább is a bánatos hajó. A szibériai népek az Uraltól egészen az Amur torkolatáig, sokhelyütt csónakban temették el

halottaikat. A keletindiai szigetek őslakói szintén. De a menyaszszonyt is csolnakon vitte haza vőlegénye a saját házába. Ennek emléke él az ozmán-török dalokban és a szegedi nóta leányokat hozó hajójában.

A híd kevésbé ősi szimbólum, és szerelmi vonatkozású szimboliztikája is érthetőbb a hajóénál. Néha ugyan nem látszik egyébként, csak a tájkép egyik részlete:

*Debrecennek van egy vize,
Kinek Hortobágy a neve.
Arra van egy kőhíd rakva
Kilenc lyukra van állítva.*

(Hortobágy – Ecsedi I.)

Ez a látszat azonban alighanem optikai csalódás. Hallgassuk meg az alábbi somogyemei nótát:

*A csököli híd alatt,
Tiszta víz foly azalatt.
Igyál rózsám belüle,
Szerelmesebb léssz tőle.*

*A csököli híd alatt,
Kovács veri a vasat.
Ne verd kovács a vasat
Babám szíve meghasad.*

A kazáni-tatárok egyik nótája még érthetőbben fejezi ki magát;

*A fa hegyét a szél kapja el,
A hídat a víz kapja el,
Szeretőt szerelmese kapja el,
Az én szeretőm ittmarad.*

(Pasonen gyűjt.)

Ezek szerint a híd a lány, a folyó a legény szimbóluma. A víz helyett gyakran egyéb jelképek szerepelnek a magyar népdalok-

ban a híd alatt. A következő fejezetben olvashatunk olyan nótákat, melyekben halat fognak vagy halat sütnek a híd alatt. Gyakran ott nyergelik meg a legény lovát:

*Hortobágyi híd alatt,
Nyergelik a lovamat.
Én ülök a nyeregbe,
Rózsám meg az ölembé.*

(Hortobágy – Ecsedi.)

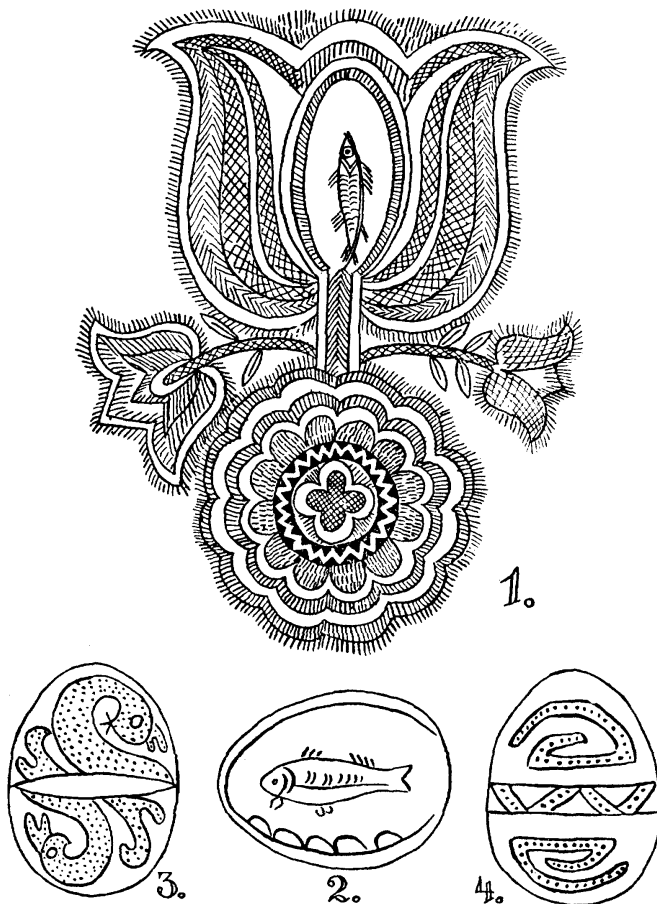
A ló és a nyereg szintén szerelmi jelképek, mint alább külön fejezetben több példán is szemlélhetjük. Egy baskír nótában híd alatt étetik a lovakat, mégpedig virággal (Vámbéry gyűjt.):

*Kék virág nyílik a híd alatt,
Fakó lovadnak takarmány.
Ha játék közben megcsókolnám,
Vajjon véteknek tartaná?*

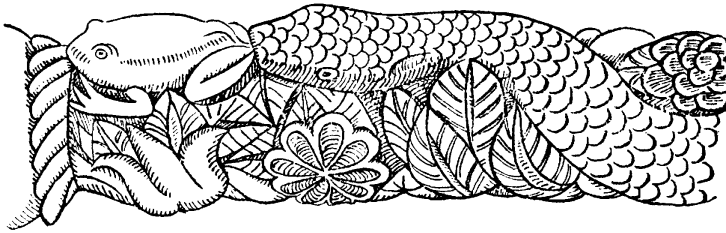
Szabó Imre értesítése szerint a dévai csángók hídlábas, kőlábas mustrákkal hímezték ki vánkosaikat.

4. HAL (KIGYÓ, BÉKA, CETHAL).

A hal, s még inkább a kígyó kedvelt szimbóluma népművészetünknek. Festett halakat láthatunk cseréptálak és tányérok fe- nekén, meg dunántúli húsvéti tojások oldalán (10. kép).

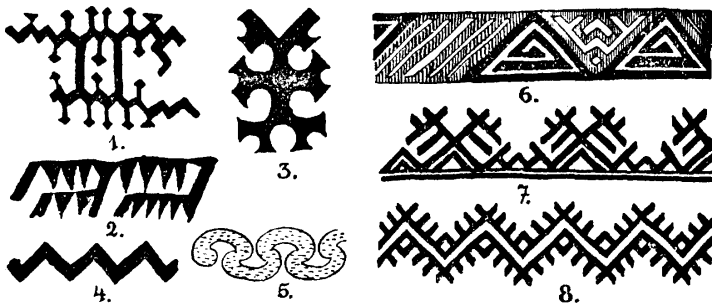

10. kép *Hal és kígyó a magyar népművészetben.*, 1. Zempléni kürtön, 2. somogyi, 3-4. székely tojásokon (1. Madarassy, 2., 4. Malonyay, 3. Gyórfy).

11. kép Békanyelű kígyó dunántúli kampósbot szarán. (Népr. Múz.)

Nagy híruk volt a szegedi halasbicskáknek. Egy hódmezővár-sárhelyi suba válla hímzésének fantasztikus állatképét is halnak titulált a mestere. Erről alább a II. részben lesz még mondanivalónk. Kígyókat láthatunk országszerte a pásztorok faragta botokon (11. kép). Ivócsanakokra a palócok és a somogyi pásztorok faragtak kígyókat (IX. tb. 1). A tiszavidéki emberalakú Miskakor-sók hasán szintén kígyó tekerődzik. Ezt is közelebről szemügyre vesszük még a II. részben. A székelyek hűsvéti tojásain, a gyimesi csángók ingén és a dévai csángók vánkoshaján ugyancsak megtalálható a kígyó festett, illetőleg hímzett képe (12. kép 6-8). A Nagykunszágban és Biharban kiskapuk tetején látjuk deszkából fűrészelve, Kalotaszegen a kapu bálványán domborúra kifaragva. A dunántúli lovasalakú pipákon a ló oldalán kutyával küzdő kígyót láthatunk.

12. kép Halas, kígyós díszítmények az ugor népeknél. 1. hal, 2. csuka foga., 3. ikra bőre, 4. kígyó (vidra vagy hermelin nyomnak is mondják), 5. tekerődző kígyó 6, 8 kígyós, 7. kígyófejes. (1-5. osztály nyírfakéreg díszítőéyek, Sirelius, 6-8. gyimesi csángó hímzések).

A hal kedvelt eledele a magyar embernek, nem csoda hát, hogy a fazekas odapingálja tányérja fenekére. A szegedi halá-

szokról mindenki tudja, milyen jó halászlét, főznek, így hát azon se csodálkozhatunk, hogy a szegedi kések hal formájába öltöztették a bicskát. Nemcsak a halászok vették szívesen, hanem a vásáron megforduló vidékiek is, emlékeztetőül a lacikonyhán elfogyasztott jó halpabrikásra.

Egyelőre elfogadhatjuk ezt a magyarázatot. Alább az ételek és az evőeszközök szimboliztikája úgyis elárulja majd, hogy ez a megfejtés egyoldalúan természetes. A húsvéti tojások halas és kígyós díszei már nem kínálnak semmi ilyenféle magyarázatot. Ugyanezt mondhatjuk a gyimesi csángók inggallérjának hímzéseiről is. A kígyós díszítmények közül egyedül a vizesedényeké magyarázható természetes, értelmes okokkal. A vízi sikló ugyanis kifogja a kútból a békákat, tehát a kút vize tisztább, egészségesebb, ha kígyó tanyázik benne. Így tudják ezt faluhelyen. Ha béka van a kútban, gazdája siklót fog, s azzal irtja ki a békát. Így aztán jobban esik az ital olyan edényből, melynek oldalára kígyót faragtak. Igaz ez, s azt is elhisszük, hogy a boroskorsóra, meg a botokra másodlagosan, értelmét veszítve, pusztá díszítményként került a kígyó képe. De azért nézzük meg előbb, mit tud a halról, kígyóról népköltészetünk s népi hitünk.

A csongrádi halásznóta minden "hátsó gondolat" nélkül említi a halat:

*Hej halászok, halászok,
Mit fogott a hálótok!
Nem fogott az egyebet,
Piros szárnyú keszeget.*

*Hát a keszeg mit eszik,
Ha a bárkába teszik?
Nem eszik az egyebet,
Petrezselyem gyökeret.*

(Szegvár, Csongrád m. – Vikár B.)

Lehet, hogy itt is van szimbolikus jelentése a hálnak, de a nóta nem árulja el magát. Az alábbi vasmegeyi nóta már sejtet valamit:

*Szépen úszik a nagy harcsa a vízben,
Szépen legel az én lovam a réten,
Szépen szól a csengettyű a nyakába.
Leszerelek én babám nemsokára.*

A régi világban mindjárt megházasodott a legény, ha a katonaságtól szabadult, azért biztatja vele a babáját. Akkor majd élnek, "mint hal a vízben". Mert a szegedi nóta is azt mondja:

*Szereti a hal a vizet,
Szeretöm a szeretőmet,*

s tréfásan csipkelődve hozzát teszi:

*De még jobban, ha möghalna,
Ha az Isten szöbbit adna.*
(Kálmány L.)

Rokonaink népdalaiban is ezzel a hallal találkozunk. Íme két csuvas nóta Mészáros Gyula gyűjteményéből:

*Ajtóm előtt fényes tó,
Vajjon hol van a hala!
A mi nénénk pajtásainak
Vajjon hogy bírja ki a lelke!*

*A vízben hal bukik alá
Megérezte, hogy hideg a víz:
A mi nénénk sírdogál,
Megérezte, hogy nem lát jót.*

Mindkét nótát a nyoszolyólányok éneklik lakodalomban. Az ozmán törököknél alkalomhoz nem kötött „máni” dalokban is megtaláljuk a halat. (Kunos Ignác gyűjt. és ford.):

*Vízben a hal oldalt megy,
Hol megáll, hol megint megy.
Ma láttam a rózsámat,*

A belsőmből sóhaj megy.

A hal szimbolumnak a török nótákban is van szerelmi vonatkozása, de ez nem olyan kézenfekvő, mint a miénkben:

*Túl a Tiszán halászlegény vagyok én,
Aranyhalat jaj de ritkán fogok én.
Kicsúszik az aranyhal a ritka hálóból,
Te meg rózsám ölelő két karomból.*

*Víz, víz, víz,
Be jó ez a Kösi víz,
Harcsa, csuka terem benne,
Szép menyecske fürdik benne.*

*Víz, víz, víz,
Be j ó ez a Kösi víz.*

(Debrecen – Ecsedi I.)

A székely balladában így óvja Görög Ilonát az édesanyja, amikor az kíváncsiságból elmenne "csodamalom látni" a reá vágya-
kozó legény házához:

*Ne menj lányom, ne menj:
Megvetik a hálót,
Megvetik a hálót,
Mefogják a márnát.*

Találós meséinkben visszájára fordítva találjuk meg ugyanezt a képet: Nagyon szép, énekelhető verses formáját jegyezte fel az udvarhelyi Bözödön Vikár Béla:

*Kiment a ház az ablakon,
Benne maradt a vénasszony,
Zsuppot kötött a hátára,
Úgy ballagott a vásárra.*

A vénasszony a hal, háza a víz, ennek ablaka a háló szeme. A halat gyékény vagy zsupszalma közé kötik s úgy viszik a vásárra, hogy össze ne törje a szekér oldala. – A magyar találósmese elemeit a voguloknál is megtaláljuk. A mély vízben élő sügérhalat így kérdezik a vogulok: Négy ölnyire a víz alatt vöröskendős nő ül. A gyalomhálót meg így: Mese mese meskete, Vízfenekén száz ablak. Tudod-e mi ez? (Munkácsi B. gyűjt.)

A mi népköltészetünk még mindig tovább tudja gazdagítani jelképrendszerét. A halat meg is eszik, ha már megfogták. A moldvai csángók így éneklük:

*Tunya apró halat fogni,
Nehéz szálkától megenni:
Tunya szeretőt tartani,
De nehéz tőle megválni.*

Nyilván így kell értenünk a debreceni nótát is:

*Jó ítel a rák meg a hal, –
Bolond, ki búvába meghal.
Harcsa, csuka, kárász, ponty, kecsege:
Aki mindig búsul, nincsen esze.*
(Ecsedi I. gyűjt.)

A hortobágyi pásztorok másként tudják:

*Hortobitgyi híd alatt
Lyányok: sütik a halat,
Keszkenőbe takarják,
A legínnék úgy adják.*
(Ecsedi I.)

Ismerik ezt a nótát másutt is, másként is. Püspökladányon például nem sütik, hanem fogják a halat a lyányok. Ez annál érdekesebb, amennyiben a halászat férfimesterség, asszonyok nagyon ritkán fognak hozzá:

A ladányi híd alatt

*Lányok fogják a halat.
Zsebkendőbe takarják,
A legénynek úgy adják.*

(Dorogi M.)

Ács Gedeon 1849-es emigráns naplójából tudjuk, hogy az ilyenfajta nótákban a hal erotikus jelentésű szimbólum. Ács laskói ref. lelkész volt s diákéveit Debrecenben töltötte. Azt mondja: "Debrecenben az én időmben a jegyben járó polgárleányt arról lehetett megismerni, hogy vasárnap délután violaszín selyemköténnel ment templomba, S így, midőn a magyar népdal nagy hamisan ezt kérdezi:

*Fogtál-e már aranyhalat,
Violaszín kötény alatt?*

érdekesebb halászatról beszél, mint első tekintetre gondolnók."

A népmese Halász Pistája is aranyhalat fog. Az aranyhal kéri, eressze vissza. Ha megteszi, sok halat fog majd. Úgy is volt. De egyszer megint kifogta az aranyhalat s most már nem akarta visszaereszteni. A hal arra kéri, vágja őt nyolc darabba. Kettőt adjon feleségének, kettőt a lónak, kettőt a kutyának, kettőt meg dobjon ki az ablakon. Halász Pista megtette, s az asszonynak nemsokára két szép gyermeke lett, a ló megcsikózott, a kutya megkölykezett s az udvarban két szép aranykard nőtt. – A mese további eseményei most nem érdekelnek bennünket. Azt is csak mellékesen említjük, hogy a csuvasok is ismerik ezt a mesét. A megtermékenyítő hal szimbólumának erotikus tartalmát szépen megvilágítja egy erdélyi játék, a "*sóshal-árvulás*". Asszonyok játsszák a fonóban. Egyik asszonynak kiágasolják a száját egy fadarabbal, hogy csak selypítve tud beszélni. Egy kalapba fadarabokat tesznek. Ezek a halak. "*Vegyenek sóshalat*", mondja az asszony. A többiek kis darabka csepüvel vásárolják. Mikor mind eladta a halat, meggyújtja a csepüt és az asszonyokra dobja. – A tűz szimbólumát értjük már, s ha a halvásárlásból tűz származik, gondolhatjuk, mit jelent az. A vogulok nyíltan ki is mondják medveünnepi színjátékaikban. A mi nótáinkból is kiderül sok minden, ha egyre gazdagodó

jelképrendszerünket tovább követjük. A következő székely nóta variánsait Dunántúl is ismerik, tehát nem egészen új keletű ez sem:

*A vacsárcsi halastó, halastó,
Belejestem lovastó, kocsistó.
Jaj Istenejn, ki vesz ki, hej de ki vesz ki?
Sajnál-e még engemet valaki!*
(Csík m. – Bartók B.)

A kocsi a menyegzői kocsi, így a házasság jelképe, mint alább majd több példán is látni fogjuk. Ha elakad a szekér, az is baj, de mikor halastóba esik, az már igen nagy hiba. Itt csak az segít, ha megsajnálja valaki a kocsiban illőt. A következő szegedi nóta is ilyenféle tanulsággal szolgál:

*Kis halacska a vízbe de szépen úszkál.
Barna kislánya rétön de szépen gyomlál.
Kis halacska a vízbe
Úszkál a közepibe.
Iha három, iha három,
Mind a három.
Még sincs gyűrűm, galambom.*
(Kálmány L.)

Amíg csak egyedül van a hal, nincs hiba. Ha kettő volna, az is csak egy pár, de három, az már sok, – láttuk a csillagok esetében is. Ilyenkor bizony jó volna, ha megvolna már a gyűrű a kislány ujján.

A vogulok leánykérő mondókájában is hal jelképezi az ember-párt: "A hal a vízben, a vad az erdőben nem él társ nélkül; így az ember is társat kíván magának az életben." – Egy vogul özvegyasszony nem akart hozzámenni az öt kérő özvegyemberhez, mert tudta, hogy az veri a lányát. Több kérő is járt nála, köztük az ember húgai is. Három napon át zaklatták kérésükkel. Az első napon pálinkát, a másodikon halat vittek neki, de ő nem ivott, nem evett belőle, mert ezzel beleegyezett volna a házasságba. – Az

étel és ital szimbolikus jelentőségével alább ismerkedünk meg majd. Itt különösen a hal szerepét jegyezzük meg.

A Kalevalában is gyakran találkozunk a hallal:

*Hal módjára Kaukó zsendült,
Sügérmódra Ahti serdült,
Ember lett a legjaváól. ..
...Csak egy kis baj történt véle,
Erkölcének egy bibéje:
Asszonyokkal mulat váltig...*

Más alkalommal a párviadalban legyőzött Joukahainen odaigéri legyőzőjének az öreg Vejnemöjnennek hűgát, Ainót. Így váltja meg magát a haláltól. Aino bánatában elbujdosik. Megfürdik egy tóban, de amint ki akar mászni a partra, rászakad a szikla s ő odavész. Halálában ezt mondja még:

*Jó atyám is azon legyen
Egész világeletében,
Sose fogjon vízi halat,
E nagy tenger színe alatt.*

Már otthon is azt mondta anyjának:

*Szántál volna bárhová is,
Mélységes habok alá is,
Pisztrángoknak pajtásaul,
Víz halai közé társul.*

*Jobb ott lenn a tenger alján,
Ott a hullámok közt lakván,
Pisztrángoknak pajtásaul,
Víz halai mellé társul,
Mint vén embert támogatni.*

Vejnemöjnen megálmodja, merre van a lány a tengerben, s nekilát, hogy kihalássza. Fog is egy halat:

Nézegeti, megforgatja,

*Szóval mondja, fölfeleli:
Furcsa kis hal ez a hal itt,
Nem ismerek fajtabelit.
Zsemlehalnak síma volna,
Tavi lazacnak fényes forma,
Csuka halnak csúf halovány,*

*Aranyhalnak röpi hijján,
Embernek alaktalan ez,
Szűznek im szalagtalán ez.
Öv hijján van vízi lánynak,
Fül hijján van tyukocskának
Ám lazacra jobban e hal
Mély vízbéli sügérre vall.*

Meg akarja ölni, de az kisiklik kezéből és elmenekül. Távolból még visszaszól:

*Nem jöttem én, dehogy jöttem,
Hogy lazacnak szeljen bárki,
Halnak fel találjon vágni.
Lakjon mára éhomára,
Éljen úri uzsonnára ...
Nem jöttem én csakis annak
Kezedbéli kis tyukodnak.
Ki örökké melletted ül
Holtig való hitvesedül...*

*Ne higyj engem lazac-halnak
Mélyvízjáró sigér fajnak
Asszony vagyok, ifjú nőcske
Joukahajnen leányöccse.
Kit halálos holtig kívánsz,
Kit örökkön örökké bánsz.*

(Vikár B. ford.)

Nekünk is van egy székelj népmesénk, melyben a halból asszony lesz. Halász Józsi árván marad, három nap a kemence meg-

ett ül. Akkor eszibe jut, hogy apja halfogásból élt. Kimegy ő is halászni, de nem fog semmit. Örökre búcsút akar már venni apja mesterségétől, mikor egy aranyhal kerül hálójába. A földesúrnak akarja adni, de ahogy otthon leteszi egy tányérba, az kiugrik belőle s szép kisasszonnyá változik. Azt mondja a kisasszony: "no, én a tied s te az enyim, szívem". Azután sárkányokkal palotát csinált az asszony, s megy a mese tovább a maga rendjén (Krizsa: Vadrózsák).

Még érdekesebb egy temesközi babonás történet Kálmány Lajos gyűjteményében:

"Vót a világon egy ördögös öregasszony. Annak vót egy mönye. Oszte este az öregasszony mögkenyeködött a kutibú: vót neki olyan kenyője. Oszte mikó émönt az öregasszony, a mönye is odamönt, oszte mökkenyeködött belüle. Oszte é muszáj vót neki mönni oda a napáhon. Mikó odamönt, aszonta: Ti-is itt vagy fijam' – Akkó aszongya: Itt ám édösanyám. – Aszongya: Ne, ez a vessző, ereggy haza, oszte az urad ott fekszik a szalmatartóba. Vág' rá, oszte egy nagy halé eváltócik. – Mikó hazamönt a mönyeske, vót egy fehér kutyájuk, oszte rávágott a kutyára, oszte a kutya egy nagy halé váltócott, Oszte evitte a mönyeske oda vissza, ahun vótak. Mögfözték, oszte mikó mögötték, a csontyait mind összeszötték, oszte odatta ja mönnyinek, hogy vigye haza, oszte tögye oda ahun vót, oszte öncse le. – Mikó hazamönt, leöntötte oda ahun fekiütt a kutya, osztán mögén kutyájé vált. Az álla csontyát mög nem vitte el, oszte nem vót álla a kutyának. Oszte az öregasszony rögge tutta mög, hogy a kutyát ötték mög."

A temesközi mese még a Kalevalánál is primitívebb világba vezet bennünket, amennyiben a hal képében megevett ember, illetve állat egyszerre megelevenedik benne. Hozzá fogható csak Ázsia északkeleti sarkában élő primitív halásznépeknél találunk. Az alábbi korják mese szövegét Findeisen közölte német fordításban:

"Akkoriban történt, mikor még élt Nagyholló és népe. Nem volt mit enniök. Nagyholló lement hát a tengerre.

Mikor Halasszonyt meglátta, hazavitte. Az ikrázott és az emberek megették ikráját. Kis idő múlva Nagyholló feleségül vette Halasszonyt. Miti (a felesége) igen bosszankodott ezért, s egy szép napon leütötte Halasszonyt (a halbunkóval) és megölte, aztán megfőzte a húsát. Maga is evett belőle, urának is hagyott. Nagyholló hazajött és kiáltotta: Halasszony, gyere elő. – Erre előjött a kamrából, pedig csak az előbb főzték meg. Valami ételt adott urának és mondta: Miti megölt engem és megfőzte húsomat. – Másnap reggel Nagyholló megint elment hazulról. Miti rögtön megfogta Halasszonyt és egy bunkóval fejbevágta. Most megölöm őt, gondolta. Mikor azonban Nagyholló hazajött, ismét életre kelt és enni adott neki, mint előbb. Azután elment Halasszony, mondván: Ha itt maradok, bizonyosan megöl még Miti. Nagyholló hazajött, de ő már eltűnt. Utána ment a tengerre és hívta: Halasszony, gyere elő. Ő azt felelte: Nem megyek. Nem akarok. Miti megint megöl. – Nem jött vissza. – Ennyi az egész. Így történt."

A hal tehát jelképesen jelenti az ember megölhetetlen részét, a lelkét, mely a primitív hit szerint a test maradványaiban is képes új életre kelni. Így gyökeredzik a feltámadás hit az emberi léleken. A feltámadás hitének totemisztikus fejlődési fokán az újszülött családtagban testesül meg őséneke lelke, azért a hal és a többi lélek-szimbólum is a nemi szerveket, a nemző erőt jelképezi és szerelmi költészet tárgyává lesz. A halak és kígyók hajlékonyságukkal, némaságukkal különösen alkalmasak a testtelen lélek kifejezésére, vonagló mozdulataikkal viszont az erotika megtestesítői. A kígyó is gyakran szerepel népdalainkban.

*Zöld erdőben terem a mérges kígyó,
Szépleányból van a legénycsábító.
Jaj Istenem, de boldog az, ki csunya:
Szegény legény szívét nem szomorítja.
(Fejér megye, Csór.)*

Menyecske, menyecske,

*Ne menj a serésbe,
Mert megmar a kígyó
Szerelem képibe.*

(Moldva – Kalugar.)

A kígyó nem mindig rosszat jelent. Említettem, hogy a kutak, források vizét tisztántartja, de a család fennmaradását is biztosítja, azért nem pusztítják el a háztól, sőt enni adnak neki sokhelyt. A kígyóban is az ősök lelke él a nép hite szerint s az születik újjá a gyerekekben. A ház küszöbe alatt tanyázó kígyó Róheim Géza szerint szintén erotikus szimbólum. Annak szokták magyarázni az első emberpárt kísértő kígyót is.

A pásztorbotokon kifaragott békanyelű kígyó (11. kép) a totemisztikus lélekhitel függ össze. A lórról szóló fejezetben ismertetem majd az egymással küzdő állatok szexuális jelentését. Itt csak azt említem meg, hogy ha egy egyéves mogyorófa bottal elváltatják a kígyót az áldozatául esett békától, a göcsejiek hite szerint a házastársakat is el lehet vele választani. (Gönczi F.).

A béka már inkább egyoldalúan gonosz lélek szimbóluma. A moldvai csángók például megnézik, ha a béka bemegy a házba, nincs-e nyakában piros cérna. Ha meglelik a cérnát, "*küldött béká*"-val van dolguk. A tűz fölé akasztják, s addig pirítják eleve- nen, míg csak meg nem jelenik, aki küldte. A béka helyett, vagy vele együtt ugyanis küldője szenved. Ilyenkor azután, ha meg nem verik, hangos szóval rábizonyítják a rontást: "*kígyót, békát kiáltanak rá*". – A béka a Jelenések könyvében is a tisztátalan lel- kek szimbóluma.

A vihart okozó sárkány szintén halból lesz a magyar nép hite szerint. Harcsa vagy csuka, ha nem lát embert hét évig, sárkánnyá változik. A sárkány szárnyával és tüzes leheletével támasztja a vi- hart, villámlást, mennydörgést. Tulajdonképpen a hazajáró lélek (lidérc) félelmetesen megnövekedett, megerősödött rokona. Neve régi, honfoglalás előtti török jövevényszónyelvünkben, ő maga pedig közvetlen leszármazottja a kínai sárkány nak. Alább, a kép- zőművészetről szóló fejezetben, jobban szemügyre vesszük.

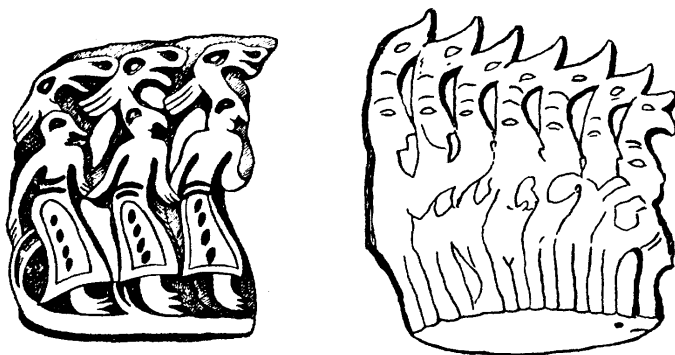
Végül a cethalról is meg kell emlékeznünk, mert az egész vi- lág rajta nyugszik. Az öregek tudomása szerint a föld víz tetején úszik, s cethalak tartják a hátukon. Néhol úgy tudják, hogy csak

egy cethal van a föld alatt, másutt három, sőt négy cethalról is tudnak. A földrengést a cethalnak tulajdonítják. Ha elfárad a cethal és másik oldalára fordul, ettől reng a föld. A világnak akkor lesz vége, ha elpusztulnak a cethalak.

A földet tartó cethalak mondája belekerült a bogumilok apokrif irataiba is, és ezek révén sokfelé elterjedt. Általánosan ismeretes az oroszok körében is. A mi mondáinkat is innen származtatták, pedig a cethal neve nem szláv, hanem latin eredetű nyelvünkben. De a Bibliában nem találni nyomát a földet tartó cethalnak, Ázsiában viszont közismert, az ural-altáji népek, a japánok és a maláji szigetek lakói körében egyaránt. Az ural-altáji népek vallásos hiedelmeinek legjobb szakértője Harva Uno Indiából származtatja ezt a mondát, arra hivatkozva, hogy a középázsiai népek soha sem láttak nagy tengert és benne cethalat, tehát náluk nem keletkezhetett ez a monda. De ki látott hétfejű sárkányt, s mégis él az ázsiai népek hitvilágában. Ha a sárkány megalkotóinál feltételezünk egy kis fantáziát is, – ezt pedig bajos lesz elkerülni – akkor nincs semmi akadály a cethalak középázsiai származtatásának sem. Nem akarjuk minden áron elvitatni a cethalat sem a bogumiloktól, sem a budhistáktól, de meg kell állapítanunk, hogy bogumil iratokba régi ázsiai eredetű bolgár-török hagyományok is belekerülhettek. Indiában viszont Harva is csak teknősbékát ismer a cethalak helyén. A földet tartó teknősbékát szórványosan Közép- és Keletázsiaiában is ismerik, de ismerik az északamerikai indiánok is. Itt már bajos volna budhista nyomokat keresnünk benne, annál több okunk van régi ural-altáji kapcsolatokra gondolnunk. Az északamerikai és északázsiai népek Alaszkán keresztül ősidők óta érintkeznek egymással. Ennek tulajdoníthatjuk a primitív kultúrájukban mutatkozó rokonságot.

Az ural-altáji népek fantasztikus tengerének és cethalának "valóság-gvökereit" is megtaláljuk, ha arra gondolunk, hogy a víz mindenütt a földből fakad fel, s ha mély gödröt, sírt, kutat ásunk, vízre bukkanunk. Ezeknek a jelenségeknek legegyszerűbb magyarázata, hogy a föld vékony kérge víz tetején úszik, tutaj módjára. A halakra is reális szüksége van a fantáziának, mert a primitív ember is tapasztalhatta, hogy a föld nem úszik a víz tetején, hanem leül a fenekére. A vízben mindenütt vannak élőlények, kisebbek, nagyobbak. A föld hordozójául természetesen megfelelő

nagyságú halakat kellett elképzelnie a primitív embernek. Egyébként nincs jogunk feltételezni, hogy az altáji népek sosem látogatták meg a Jegestenger partjait, mikor Keletáziától Nyugat-európáig terjedő birodalmakat tudtak megszervezni néhány év leforgása alatt. Ha megbirkóztak a hatalmas kínai és római birodalommal, az északázsiai népek bajosan vonhatták ki magukat az ő hatáskörükből, s nemcsak halat-vadat szállítottak nekik, hanem híreket és földrajzi meg természetrajzi ismereteket is.

13. kép *Medveálarcos táltosok a cethal hátán*. Permi leletek a vaskorszak elejéről. (A baloldali töredék – Aspelin).

A cethal tehát szerves része az ural-altáji népek ősi világképének, a kora-vaskori permi leletekben pedig gyönyörű illusztrációkat is találunk hozzá. Hét medveálarcos alak szorong egy hal-szerű állat hátán (13. kép). Az álarcosok a lélekidéző sámánokat vagy a medvetorok színészeit ábrázolják.

Csodálatos dolog, hogy Ady az ősi hal szimbolumot is hogy megtalálta, nemcsak szerelmi vonatkozásában (Kis női csukák), hanem "világnézeti", vagy helyesebben vallásos vonatkozásában is:

*Óh Istenünk, borzasztó Cethal,
Sorsunk mi lesz: ezer világnak?
Roppant hátadon táncolunk mi,
Óh, ne mozogj, síkos a hátad.*

Csúszos a hátad, mellyel tartod

*Lelkünket és a mindenséget.
S én csak két rossz táncoló lábat
S reszkető szívet adok néked.*

*Sok félelmemet vedd el értük,
Melyek velőimbe befújnak.
Mutasd meg, hogy nem vagy keresztyén,
Nem vagy zsidó; rettentő Úr vagy.
(A nagy Cethalhoz.)*

Szalontai fejfa virága (Viski).

5. MADÁR.

Az altáji tatár közmondás így fejezi ki a lehetetlenséget: Mit akarsz, megfogni az égi madarat? Mit akarsz, megfogni a tengeri halat? Tudjuk, hogy a primitív népek igen ügyesek a madár- és halfogásban, tehát nem közönséges madárral van itt dolgunk, hanem a másik ember kifürkészhetetlen gondolatait és szándékait jelképezi a madár és a hal. Akár csak az alábbi püspökladányi nótában:

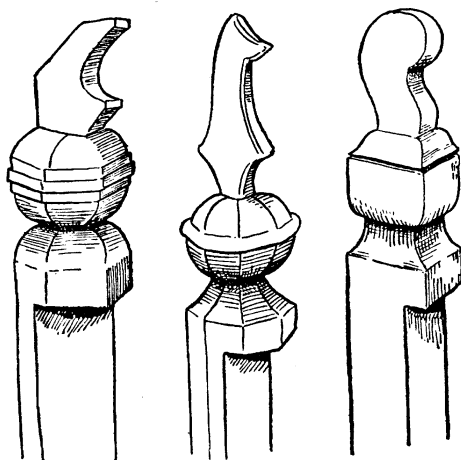
Három sárga kendőt veszek.

Ha felkötöm sárga leszek.

Sárga leszek, mint a halál,

Elrepülök, mint a madár.

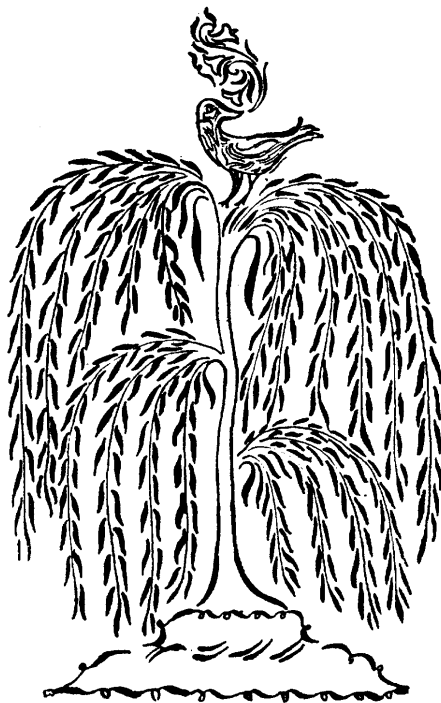
(Dorogi M. gyűjt.)

14. kép *Emberalakú fejfa fején madárral.* (Háromszék - Malonyay).

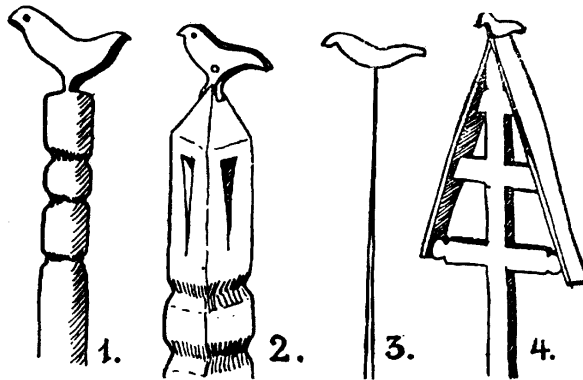
A sárga szín a lelki betegség jelképe. Majd a színek tárgyalásakor nem egy példát idézünk reá. A halál és a madár sem hiába rímelnek a mi nótánkban. Régen a halott fejfájára is madarat faragtak nálunk, mert a madár a halott elszálló lelkét ábrázolta. A székelyek emberalakú fejfáin az ember feje tetején ül a madár

(14. kép), az alföldi csúcsosfejű fejfákon meg lapos homlokukra vésett szomorúfüzfán vagy virágon (15. kép). A lélekmadarat megtaláljuk a finnek sírkereszén is, a cseremisztemetőben pedig hosszú póznára tűzve (16. kép). Az északázsiai népeknél az Uraltól Koreáig mindenütt megtalálták a mi emberalakú fejfáink mását, de nem sírokon, hanem külön szent helyeken. Ezeket a bálványokat szintén egy-egy haláleset alkalmával állították, mégpedig a végett, hogy a halott lelke, ha visszatér a túlvilágról beköltözhessen, mint emberi testbe, s ne gyötörje az élőket. A bálványok felett egy hosszú póznán ott ül a lélekmadár is (17. kép), mert a lelkek madár képében járnak a túlvilágra és vissza. – A magyar lidérc is lúdnyomot hagy a tűzhely hamujában

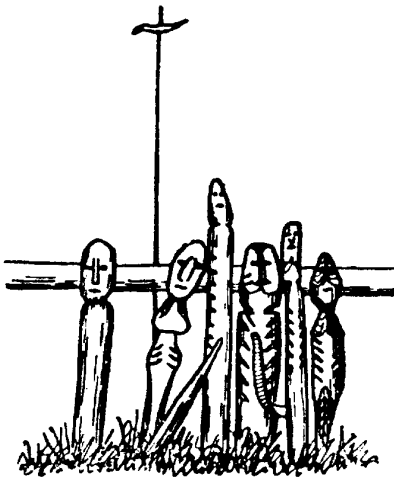
15. kép Szalontai fejfahomlokának díszítőménye (Viski).

16. kép *Madaras sírjelek*. 1-2. árvaszegyei, 3. cseremiszi, 4. finn.

A táltosok, sámánok lelke is madár képében száll a túlvilágra megtudni a jövődőt, vagy megküzdeni a rosszindulatú szellemekkel. Nálunk csak úgy, mint ázsiai rokonainknál. Ezért tűzdelik tele hajukat és ruhájukat madártollakkal a szibériai sámánok, de az északamerikai indiánok is. A szibériai sámánok ruháján, vasból kovácsolt madárképek csüngnek nagy számmal. Eredetileg egész ruházatuk a madár képét formázta. A sámánok csizmáját díszítő vasdarabok helyenként ma is a madár lábát mutatják.

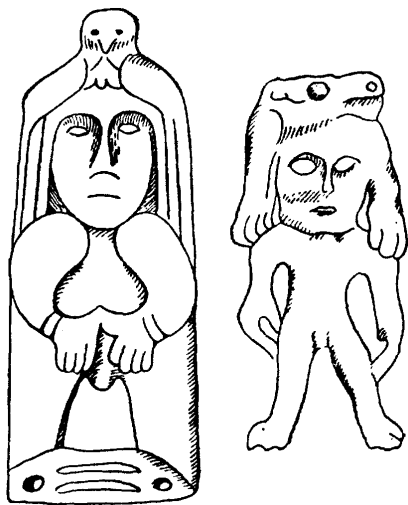

17. kép *Szibériai bálványok póznára tűzött madárral*. (Jenisszei ősnép – Buschau).

Egyes népeknél szarvas, másoknál valószínűleg medve-álarcot öltöttek a sámánok. A permi finnugor leleteken például csak madár és medveálarcos alakokat találunk (18. kép).

A madárnak öltözött sámánnak hol a fejét borítja a madár teste és szárnyai, hol meg egész testét. Ilyenkor az emberalak a madár hasára van kirajzolva (19. kép). Néha csak feje látszik. Ezt a képet is megpróbálták az antik mitológia illetve a klasszikus művészetek egyik jelenetével azonosítani. Ezek szerint a madár Zeusz, az emberalak pedig Ganimédesz. A klasszikus munkákon Ganimédesz serlegből itatja az öt elrabló Zeuszt. Egyik-másik permi képen is felfele nyújtja kezeit az ember, de nem tart bennük edényt, hanem az állatbőrt, az öltözetet tartja, hogy le ne essen róla, ahogy a vogul medveünnepeken ma is kézzel tartják az álarcosok nyírfakéreg álarcukat (20. kép). A permi leletek stílusa is egészen más világból való, mint a görög művészeté, de kiforrott, önálló, nagy művészi életre vall. Témájuk is csak látszólag találkozik, s bizonyosak lehetünk felőle, hogy a madár-álarcos ember nem a homoszexuális viszonyban élő Zeusz és Ganimédesz képe, hanem a túlvilági útját járó sámáné.

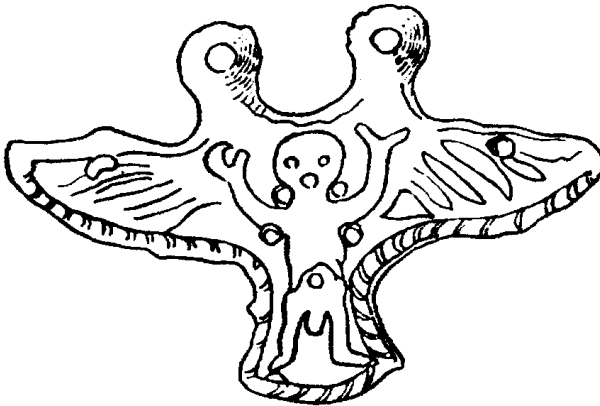
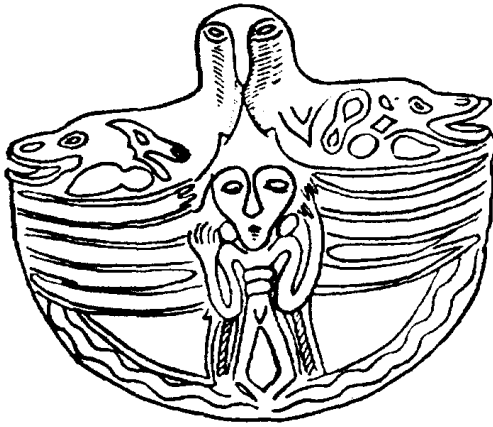
A sámánhit későbbi alakulása folyamán a sámán lelke nem változik madárrá vagy más állattá, hanem madár vagy ló hátán nyargal a túlvilágra. Ez a ló, illetve madár persze szintén lélek, csak így juthat rajta a sámán a szellemek birodalmába. Jelképe a sámánbot, melynek feje madár vagy lófejben végződik, szárán pedig emberfejek vannak kifaragva. A magyar pásztorok a legújabb időkig hasonló módon díszítették botjaikat, a magyar gyerekek pedig vesszőparipán lovagoltak, mint a sámán. (A magyar néphit szerint a boszorkányok lóvá tud-

18. kép Madár és medveálarcos sámánok képe. Permi leletek a vaskor elejéről (Aspelin).

ják változtatni az embert és úgy mennek a hátán a Gellérthegyre.) A magyar sámánbot legkorábbi emléke Hajdúdorogon került elő egy honfoglaláskori sírból. A bot végére való csontból faragott dísz bagolyfejet ábrázol. A magyar szobrászmunkák tárgyalása során ezt is bemutatjuk. (136. kép.)

A madár a régi világban általánosan ismert lélekszimbólum volt. A Szentlélek is galamb képében jelent meg Jézus feje felett, mikor megkeresztelkedett. Ma is számontartja ezt a magyar ember. Ilyenféle találókérdések bizonyítják: Mikor volt az Istennek farka – Mikor galamb képébe szállt az apostolokra, – felelik rá Mátraalján, összecserélve a pünkösdi jelenettel. – A dunántúli regösénekek is ennek emlékét őrzik:

19. kép Madárbőrbe öltözött sámánok. Permi leletek (Aspelin).

*S ahol az égen három szép madár. –
Az első szép madár, az kinek az feje aranyos,
Még az is úgy volna szent Péter apostol.
Keej föl hold, ne menj be.
Világosítsad magos mennyországot,
Úgy menny Jeruzsálembe.*

Második szép madár, az kinek az tolla toll-bársos.

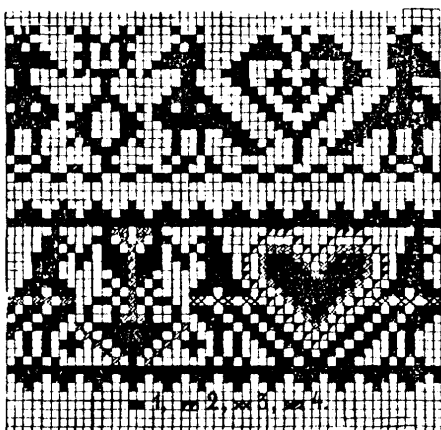
*Még az is úgy volna mi urunk Úr Isten.
Keej föl hold, ne menny be, stb.*

*Harmadik szép madár, az kinek az farka főrendes.
Még az is úgy volna Szent Mihály arkangyal
Keej föl hold, ne menny be, stb.*

(Búcsú, Vas m. - Sebestyén Gy.)

21

21. kép Madaras mesterkék erdélyi .és matyó hímzéseken. 1 piros, 2 kék, 3 zöld, 4 sárga.

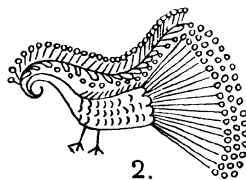
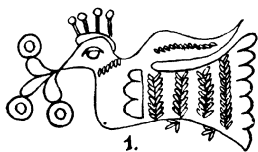
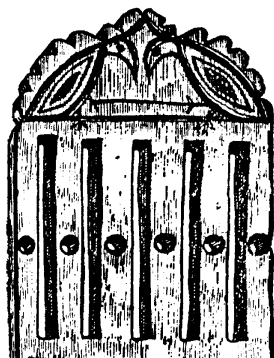
már említett vízfolyásos mustrával egyesítve készültek. A vízfolyásos mustra háromszögletűöbleiben párosával állnak a madarak, hol talpon, hol fejük tetején, ahogy épen elférnek (XXXI. tb. 4-5). Ennek tulajdoníthatjuk, hogy a madarak eredeti formája sok esetben eltorzul, szimetrikussá válik feje és farka egyforma lesz már az Ob-melléki hímzéseken is. A cseremiszek csak mutatóba őrizték meg a madarakat egy-két vízfolyásos mustrán (8. kép). Nálunk is alig ismerhetők fel a háromszögbe foglalt madarak. A széles vízfolyásos mustrát szegélyező keskenyebb díszítmény, a mesterke azonban a legújabb időkig megőrizte ősi madárképeit a mi hímzéseiken is (21. kép, XXIV. tb.). A cseremiszeknél viszont ennek is csak neve őrzi egykori mustrájának emlékét. A nagyobb mustrákat szegélyező keskeny hímzéseket általában *kek*-nek, madárnak nevezik a kozmogyenjánszki területben, Wichman Györgyné értesítése szerint.

22. kép Szerelmesek és virágot szedő madár. Dunántúli szaru-tok (Malonyay).

A vízfolyásos-madaras hímzőmustrát obmelléki és volgamelléki rokonaink női ruházatán, a vászoning vagy kabát kezelőjén, ritkábban alsó szélén találjuk meg. Nálunk csak néhány somogy megyei községben (Buzsákon és szomszédságában) maradt meg az ing-ujján az eredeti mustra, de már madarak nélkül. A reformáció korában legtöbb helyen eltűnt a ruházatról a hímzés, vagy annyira átalakult, egyszínűvé vált és összezsúfolódott, hogy ősi formái alig ismerhetők fel (Kalotaszeg, Sárköz). A sárközi főkörtök régi madárképeit is kiskutyának nevezik már. A régi hímzések

a ruházatról a lakást díszítő vánkosokra és lepedőkre kerültek. Így látjuk viszont matyó-lepedők szélén (XXIV. tb. 1.), székely és rábaközi vánkosok végén (XXVIII. tb. 1-2) keleti rokonaink ruhahímzéseinek mását, eredeti piros-kék színekben, de részben már természetesebb, hajlékonyabb formákkal és modernebb öltésekkel (kereszt-, lánc- és lapos-öltéssel) kidolgozva. Az eredeti mustrák közben növényi formákkal gazdagodtak, vagy teljesen virágképekké alakultak át. Az átalakulás folyamatával majd a térszemléletről szóló fejezetben ismerkedünk meg. Itt csak a díszítmények áthelyezésének körülményeivel kell megismerkednünk. A ruházatról a puritán törekvések tüntették el a hímzéseket a XVI-XVII. századokban. (A szűcs és szűrhimzések újabban fejlődtek ki azzá, aminek mi ismerjük őket, de örökölték az ősi madárképeket is (24. kép, XXIV. tb. 2). Az ágybelire viszont a lakodalomi szertartások: ünnepélyessé válása (a hozomány mutogatása) és a szimbólumok jelentésének megváltozásával került rá a régi ruhadíszítmény. A lélekszimbólumoknak keleti rokonainknál is van szerelmi vonatkozása, alapjelentése azonban nem az. A magyar szimbólumoknak viszont a szerelem az első jelentésük.

24. kép Szűr- és szűcshímzések madárképiből. 1 Veszprém – Győrffy. 2. Hm-
vásárhely – Kiss L.

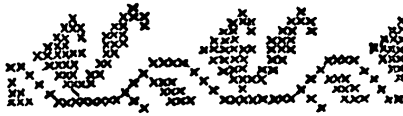
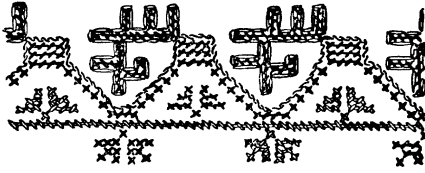
(Udvarhely – Vikár B.)

A csuvasoknál Mészáros Gyula ilyenformán hallotta a nász-
nép dalát:

*Pad alatt ülő sárga madár,
Ha kinyílik az ajtó, elrepül.
Liza nénécském,
Ha vőlegénye jön, vele megy.*

*Város végén egy
madár
Az ki engem oda
vár.
Várj szívem,
várj,
Én is oda me-
gyek
már.*

25. kép Gyimesi csángó ingujjak hímzései. 1. kakastarás (piros-kék), 2. kassos (piros)

A madár szárnya, fészke és tojása is mind ősi szimbolumai népköltészetünknek:

*Szárnya, szárnya, szárnya a madárnak,
Nincsen párja a cigándi lánynak,
Tele van a, tele van a szája édes csókkal,
A kötője csörgő mogyoróval.
(Cigánd, Zemplén m.)*

*Ürmösháton kaszáltam a lucernát,
Leváltam a kis pacsirta jobb szárnyát.
Kis pacsirta búsul a szárnya után.
Én is búsulok a szeretőm után.*

(Püspökladány – Dorogi M.)

Cseremisz hadifoglyoktól hasonló nótát hallott Lach Robert az 1914-es háborúban (Beke Ödön ford.):

*Apám Isten kakukkja,
Anyám a kakukk szárnya.
Bátyám Isten fecskéje,
Ángyom a fecske szárnya.
Öcsém nyári lepke,
Hugom a lepke szárnya.
Magam nyári gyümölcs:
Virágom nincsen.*

Bálint Gábor meg a kazáni tatároktól hallott hasonló nótákat
ottjártában:

26. kép Madaras. díszítmények az osztyákoknál. 1. Császármadár. 2-3. madár, 4. liba szárnya, 5. daru talpa, 6. hattyú talpa, 7. kacska, 8. szarka lába (Sirelius).

27. kép Hímestojásaink madaras díszítményei. 1. tikos, 2. récés. 3. galambos (a. többit nem nevezte meg közlője). 1., 2., 4. somogyi, 3. zalai, 5. hon ti, 6. Soproni, 7. hevesi, 8. kecskeméti (1-4., i. Malonyay, 5., 6., 8. Győrffy).

*A levegőben szálló hattyú
Szárnyai forradásosak.
Szeretőmnek mondjátok meg,
Küldjön ezüstgyűrűt.*

*A levegőben szálló hattyú
Szárnya végén forradás van.
Másnak mi köze velünk,
Ha Isten összehoz, hatalmában van.*

A cseremiszeknél még nem szerelmi jelkép a szárny, mint láttuk. Még kevésbé az a finneknél és a voguloknál. A Kalevalában Észak úrasszonya összetört csolnakának oldalából köt magának szárnyat, s úgy üldözi Vejnemöjntent, egy vogul hőséneken pedig a vadász hótalpaít illeszti oldalához szárnyakul, s a magasba szökkenve repül a menekülő szarvas után. A szárny tehát az erő és a hatalom jelképe. Erről tanúskodnak képes kifejezéseink is: *szárnya alá veszi, szárnyára ereszti, szárnyaszegett.* A szárnyból csak a török népeknél és nálunk lett szerelmi jelkép.

A madár fészket a székely nóták emlegetik gyakran.

*Egy kicsi madárka hezzám kezdett járni,
Virágos kertembe fészket kezdett rakni.
De azt az irigyek észre kezdték venni,
Kicsi madár fészket széjjel kezdték banni.*
(Kászonfeltíz, – Kodály.)

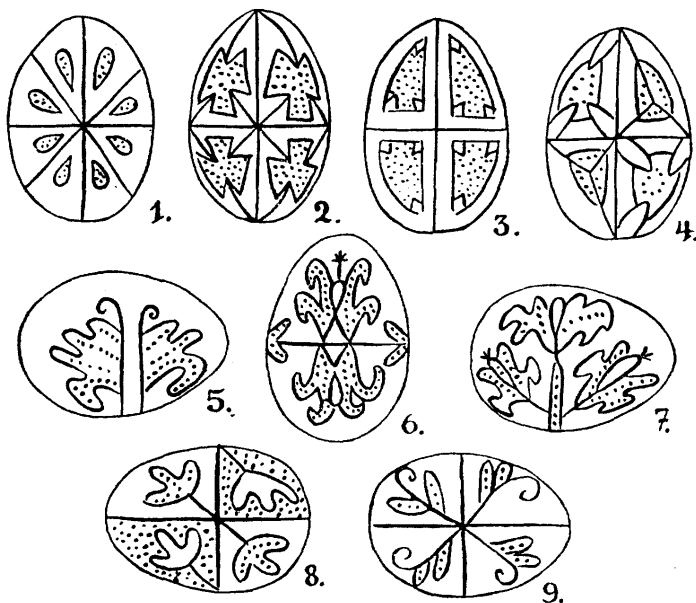
*Rég megmondtam bús gerlice,
Ne rakj fészket út szélire,
Mer az úton sokan járnak,
A fészkedből kihajdásznak.*

*Rakjál fészket a sűrűbe,
Bánatfának tetejébe.
Aki kérdi: ezt ki rakta?
Mondjátok: egy árva rakta.*
(Csík m. – Bartók.)

Ez utóbbit Dunántúl is ismerik. Hasonlítsuk össze őket a kazáni tatárok és baskírok nótáival:

*Fa tetején fehér pehelyként
 Ül a filemile fészke
 Ha szeretőm idegen veszi el,
 Égjen el mindenestül (a fa).*

*A Kargali partján két nyárfa,
 A két nyárfa tetején fészek van.
 Ebbena faluban vanegyszép leány,
 Vele társulni nem lenne vétek*
 (baskír – Vámbéry.)

28. kép Székely húmestojások madárfészkes (1-4) szárnyas (5-7) és lúdtalpas (8), ill. madárlábtarés díszítvényei (9). A 2. 'sz. sárgarigófészkes. (1-8. Malonyay; 9. Szabó Imre.)

Székelyek húsvéti tojásain is gyakran találkozunk a madár szárnyával, pillangó szárnyával, madár fészkeivel.

Malonyay Dezső munkája nyomán a 28. képen mutatom be a húsvéti tojások szárnyas és fészkes díszítményeit. A húsvéti tojás maga is szerelmi jelkép. Piros színe és díszítményeinek jelentése is elárulják ezt. Igaz, hogy mindegyik legény kap tojást mind-egyik lánytól, de nem egyformát. Hiszen van cserelapis, meggy-ágas, gerelyés, búzafejés, van égőszíves és szomorúszíves. A közömböseknek mindegy, milyet kapnak, de akit érdekel a lány, olyat kap, hogy érthet belőle.

A tojás önmagában is erotikus tartalmú jelkép. Eredeti magyar neve: *manu* azért merült feledésbe, mert egy időben a ló heréjének nyelvi jelévé vált, s a csődört egyszerűen monyoslónak nevezték. (Helyenkint. például a moldvai csángóknál ma is monynak vagy tyúkmonynak nevezik a tojást.) A népdalban szintén szerelmi jelkép a tojás:

*Hármat tojott a fekete kánya,
Engem szeret a kend barna lánya.
Nem ülök én a kend kocsjába,
Nem köll nékem a kend barna lánya.*
(Sárköz – Bartók B.)

A tyúktenyésztő, a tikász rendszerint minden este megtojózza tyúkjait, kitapogatja. van-e bennük tojás, s amelyikben van, bezárja az ólba, nehogy valami rejtett helyen tojja meg ahol soha sem leli meg gazdája. Ebből is szimbólum lett:

*Gyöngyöm, gyöngyöm, gyöngyömnek tíz forint az ára.
Kéret engem egy tikász, hogy menjek hozzája.
Jaj anyám a tikász minden éjjen megmonyász.
Azért, azért, azért, azért nem megyek hozzája.*

A tojással sokféle babonás, varázsló cselekedetet szoktak végrehajtani faluhelyen. Kalotaszegen például a meddő asszonyok uruk vérével keverik össze egy tojás fehérjét és sárgájának fehér magját, holt ember csontjába öntik és elássák, ahol uruk vizelni szokott. Ezért mondják a sokgyermekes emberre, hogy „*Vérével tojást keverték neki*”. A lányok is úgy tudják meg, szereti-e őket kedvesük, hogy fekete tyúk első tojását két végén kilyukaszt-

va kifújják, haját a kemencén megszártják, kedvesük hajából és körméből tesznek bele, s elássák egy keresztleletlenül elhalt gyermek sírján. Harmadnap megnézik. Ha a tojás belseje nedves, a leány igazán szereti őket. (WlislOCKI.)

A madarak közül a bűvárcacsa a legősibb lélekszimbólum. A víz alatt és az égben egyaránt otthonos madár méltán felkölthette a primitív ember érdeklődését. A világ legkülönbözőbb népeinek teremtésmondáiban megtaláljuk a kacsát, mint a Teremtő, vagy segítője, az ördög, szimbolumát. A Kalevala szerint kacsa tojásából lett a világ, törött héjából a föld és ég, sárgájából a nap, fehérjéből a hold, stb. A keleteurópai és északázsiai népek teremtésmondáiban Isten (a Felső Ég) az ördögöt küldi a tenger fenekére bűvárcacsa képében egy kis földért, hogy abból teremtsen a víz tetejére lakóhelyet az ember számára. Ezt a mondai kacsát *Erlíknnek* vagy *Ertíknnek* nevezik a török népek, s ebből a névből származik a magyar *ördög* neve is. a szóbanforgó teremtésmondát tehát már a honfoglalás előtt ismerték őseink. Az ördög már a keleti teremtés mondákban is ellenkezik Istennel: külön világot akar teremteni magának, s nem adja oda mind a földet, amit a tengerfenékről felhozott, majd meg az embert csúfítja el Isten távollétében, megköpdösve annak testét. Isten visszatérve úgy segít a bajon, hogy kifordítja az ember bőrét. Azóta kívül tiszta, de belül mocskos az ember.

A magyar és a keleti teremtésmondákat Kálmány Lajos hasonlította össze először. Azóta a finn folkloristák megállapították, hogy ezek a mondák mind babiloni, iráni eredetűek. Erre vall dualisztikus felfogásuk: a jó- és gonosz-lélek szembeállításuk is. A Kalevala megfelelő része nem ismeri a dualizmust, s elég primitívnek látszik, mégis idegen, skandináv eredetűnek tartják a finn folkloristák. Lehet, hogy az ural-altáji népeknek valóban nem volt semmiféle teremtésmondájuk, mert időérzékük és történeti tudatuk sincs. A bűvárcacsa azonban akkor is legősibb lélekszimbólumaik közé tartozik. Egy kaukázusi török (balkár) nótában például így találkozunk vele

*Az égen szálló madár
A tengerben alámerül.
Üljetek le egykorácsim,*

Valamit mondanék nektek.

(Pröhle Vilmos gyüit.)

A ruca persze mindig a vízen úszkál, a nótában is. A jelkép-rendszerrel szóló általános részben megismerkedtünk már egy dobozi és egy szegedi nótával, melyekben a vízen úszkáló ruca a szerelmesek jelképe. Hasonlítsuk össze egy baskír nótával:

Egy kékes-zöld réce

Ragyogva úszkál a távolban.

Ha nem tudod megfogni a legény szívét,

Miért vagy szép leány?

(Vámbéry Á. gyüjt. és ford.)

A Kalevalában ezekkel a szavakkal fogadja Lemminkajment anyja, mikor meglátja Küllit, a menyét:

Szép a réce Tenger vizén,

Százsor szebb van oltalmadban.

A liba, hasonló értelemben, szintén megtalálható a Kalevalában. A vottyákoknál Munkácsi Bernát találta meg:

A víz folyik, a víz folyik,

A víz mentén lúd úszik.

A lúd gondolata a vízen

A legények gondolata a vagyonom.

A mi nótáinkban már erotikus színezete van ennek a jelképnek is. Íme egy szegedi nóta Kálmány gyűjteményéből:

Rétön, rétön, rétön jártam az este.

A vadludat megfogtam a fészkeibe.

Körű van a fészke rakva libáva,

Mint a szívem a nagy szomorúsággá.

Régi kedvelt szimbóluma a finn-ugor és török-tatár népeknek a hattyú is. Az Ob folyó szelleme, az Obi-öreg, hattyúképében

menekült el, mikor az orosz papok megégették bálványképét. Kazán városának utolsó tatár fejedelme is hattyú képében szállt el dél felé, mikor már nem tudott ellenállni az ostromló oroszoknak. A mi tündéreink szintén hattyú képében jelennek meg a tó partján, melyben fürödni szoktak, s fürdő után ismét magukra öltik hattyú-bőrüket. Van egy gyönyörű szép hattyús nótánk is. Ezzel majd alább, a dialektikus formákról szóló fejezetben fogunk megismerkedni.

A vízi madarak közül még a gólya szerepel gyakran népdalainkban. Kálmány Lajos gyűjteményéből való az alábbi Temesközi nóta:

*A Tiszába van egy nyárfa,
Rászállott a fehér gólya.
Ott neveli föl a fiját:
Ne szülj én anyám több árvát.*

*Mer elviszik katonának,
Ott öltöztetik huszárnak.
Hogyha fölül a lovára:
Ránéz a vár kapujára.*

A hunyadmegyei Lozsádon, s másutt is azt mondják: erre repült a gólya, – ha gyerek születik. Ez állítólag német eredetű szokás-mondás, s ha így igaz, nem sok köze van népdalaink gólyájához.

Mielőtt a vízi madaraktól búcsút vennénk, arról is meg kell emlékeznünk, hogy a víz és a madár együttes szereplése nem mindig a szerelmesek egyesülését jelképezi. Mikor a víz elveszti eredeti szimbolikus jelentését, nem a szerelmesek egyikét jelöli többé, hanem a közöttük lévő akadályt, mint az alábbi székely és csuvas nótákban:

*Túl a vízen egy kosár,
Abba sétál egy madár.
Kerítgetem, de nem vár.
Jaj, Istenem, de nagy kár.*

(Kászoniakabfalva – Kodály.)

*Tojó kacsza a jégen túl,
Kerülése a tavon túl.
Ami szeretőnk a falun túl,
Beszélgetése más által.*

(csuvas – Mészáros Gy.)

Milyen más az Énekek-éneke: „Az ő szemei, mint a vízfolyás mellett való galambok, melyek tejben fürödnek, szép teljesen helyezetttek.”

Az erdei madarak közül a mi nótáink is a galambot emlegetik leggyakrabban, de másként, mint az Énekek-éneke. Azzal a gerlicével már találkoztunk, amelyik az út szélire rakta fészkrét. Alább még megismerkedünk egy másikkal, – ez a búza szemét hordja el, még hozzá párostul. De az is baj, ha páratlan:

*Belényesi állomáson keresztül
Tizenhárom fehér galamb átrepül.
Tizenhárom fehér galamb,
          fehérgalamb, csuhaj, páratlan:
É utánam bitang legény ne járjon.*

(Köröstárkány – Bartók.)

Több jót nem igen mondhatunk róla, mint hogy:

*Akkor szép az erdő, mikor zöld,
Mikor a vadgalamb benne költ.
A vadgalamb olyan, mint a lány,
Maga jár a szép legény után.*

(Menyhe, Nyitra m. – Kodály.)

A rigó meg a fecske nagyritkán még előfordulnak nótáinkban, a kakukkot már csak mint jövőendőmondót ismerjük. A csuvasok szintén megkérdik tőle, hány évig élnek – ekkor minden szavára tíz évet számítanak, – vagy azt tudakolják, mikor házasodnak meg, illetőleg mikor mennek férjhez. Nálunk az első fecske jövődöli meg közeli férjhezmenetelét annak a lánynak, aki elsőnek látja meg.

A holló a gyász madara, rossz hír vivője. Mindkét szerepében találkozunk még vele. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy a csuvasoknál is baljóslatú madár: megjelenése szerencsétlenség vagy halál előjele. Nálunk a *kuvik*, a bagoly a "halálmadár". A hollók-varjak jelképes jelentését Arany János Vörös-Rébékje világítja meg legjobban, A moldvai csángók az ördögöt nevezik *hollu-nak*. "*hollu vegye el*", mondják a helyett, hogy "*az ördög vigye el*".

Ragadozó madarak csak ritkán jelentkeznek népköltészetünkben, s akkor sincsenek kapcsolatban az ősi totemekkel. A honfoglalás korában még a turulmadár ejtette teherbe Emesét, Álmos vezér anyját, ha álmában is. Az ázsiai nomád népek mind így származtatták legkiválóbb uralkodóikat közvetlenül a törzs totemállatjától, alapító ősnének lelkétől.

A tyúkkal már találkoztunk a tojást emlegetve, de más vonatkozásban is ismerik nótáink. – Párjával, a kakassal együtt említve a párosodás jelképe, még akkor is, ha ételnek készítik:

*Erre kakas erre tyúk,
Erre van a gyalogút,
Erre te, arra te,
Anyád is olyan, mint te.*

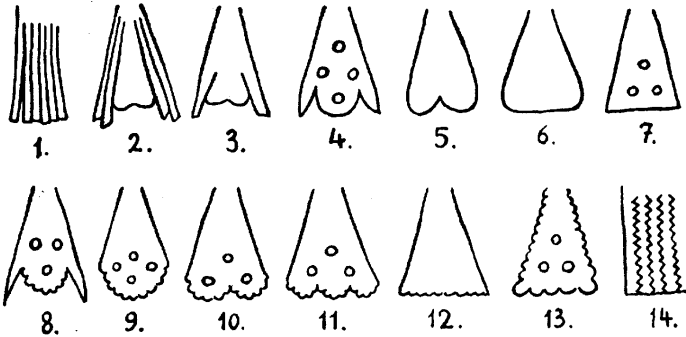
(Bartók B. gyűjt.)

*Udvaromon két kis csürke,
Egyik kakas másik jércike,
Gyere oda, rózsám, este,
Jó vacsora lesz belőle.*

(Dévai csángó, Kolumbán.)

Az utóbbi nótánál érthetőbben szól az a variánsa melyben a csürke szívét és máját emlegetik, a léleknek ezt a két ősi, keleti "*szervét*". Ezekről külön fejezetben szólunk, az evés-ivás szimbólumai során.

A kakas szavának kísértetűző hatalmát, s a hétéves fekete kakas tojásából kiköltött lidérc kívánságteljesítő erejét tőlünk nyugatra is ismerik. Nálunk és a csuvasoknál alighanem nyugati eredetű.

29. kép Pillangók hortobágyi ostornyeleken (Déri múzeum).

Itt említjük meg a pillangót is. Ősi lélekszimbólumnak látszik. Halott gyermekek vagy felnőttek lelkét látják benne helyenként, nálunk is, a csuvasoknál is, sőt az altájvidéki teleutoknál is.

Népművészetünkben a madár ritkán látható önálló díszítmény formájában. rendszerint virágok, fák között áll (21. kép) vagy fa tetején ül a madár, máskor meg virágos ágat tart csőrében. (22. kép). A madarak fajtája ritkán ismerhető fel. Ilyenkor galambot, tyúkot, kakast, rucát, pávát vagy hattyút ábrázol a kép. Általában sematikus formában jelenik meg a madár, s egyaránt tekinthető erdei meg vízimadárnak is. – Népdalaink elárulják a madarak és növények viszonyításának jelképes jelentését is. Íme egy székelly házassító nóta:

*A hegyeket, a völgyeket
Vajjon mi tapodja:
Sárgalábú kismadár
Ne szállj minden ágra,*

*Én sem hálok mindétig
Derekajjos ágyba,
Én sem hálok mindétig
Derekajjos ágyba.*

*János uram szeretőjét
Tűzhelyére várja,
Egypár csókra, liter borra,*

Mézes pálinkára.

*Szállására, számára,
János, Juci párjára,
Éljenek a világba!
Köszönjétek meg.*

(Kibéd – Seprődi.)

A kolozsmegyei Boncidán a menyasszony is ezzel búcsúzik szülejtől:

*Fehérgalamb szállt az ágra,
Édesanyám megbocsásson.
Köszönöm a szeretetit,
Hozzám való szívességit.*

(Máté Ákos gyűjt.)

Az udvarhelyi székelyek lakodalmi kalácsa, a perémes is fán ülő madarat formáz. Öt-hétágú szilva, meggy vagy kőrisfaágat meghántanak, tésztával becsavarják, megsütik, az ágat bele tűzik a kalácsba, csörögével, kakással, színes papírszalagokkal feldíszítik. Az ágak végibe virágcsokokat, a középső ágra madarat csinálnak.

Az ozmán-török népdalokban ezt a képet is megtaláljuk:

*Fára madarat ültettem,
Szárnyai tarkásak.
Ismét lányt szerettem,
Szeme, szemöldöke fekete.*

*Idegen madár voltam,
Ágodra szállottam.
Mért búsítottál meg,
Mikor tied voltam?*

(Kunos Ignác gyűjt.)

A voguloknál hosszú epikus énekben, "*Kakukk kisasszonyka*" színjátékában találjuk meg ugyanezt a szimbólumot:

*Kakukk-kisasszonyka, kakukk-leányasszonyka
Madárrepülő déltáji vizemtől jödögélek éli meg, úri nő,
Madárrepülő dél tájéki földrészemről jödögélek én meg úri
leányzó.*

Zelnicefa-élő hét hegyet haladok át,

Csipkerózsa-élő hét hegyet haladok át.

*Egyszercsak valamiféle nevű neves városhoz jutok ki én ka-
kukknő*

Valamiféle hírvű híres városhoz jutok ki én kakukk-nő.

Vastag ágú ágas fára szálltam én leányzó,

Vastag gyökerű gyökeres fára szálltam én úri-nő.

Fölismerhető víze tájékát amint fölismertem,

Fölismerhető földje tájékát amint fölismertem,

Hát Tobolszk városkámba, oda jutottam én.

Falu fejének nagy háza ugyan hová tűnhetik el?

Város fejének nagy háza ugyan hová tűnhetik el?

*A Tobolszk városbeli nagy generális kerítéses udvara belse-
jébe,*

Ím oda szállottam le.

Teli város sok gyermeke játszadozik ím ott,

Teli falu sok gyermeke játszadozik ím ott.

Ama gyermekek egymás-közt mondják: Oda nézzetek!

Ama kakukk-kisasszonyka ím megérkezett,

Ama madárrepülte-déltáji kisasszonyka ím megérkezett.

Én pedig, ha farkam billegetem, farkam potyogtat trágyát,

Ha fejem mozgatom: fejem potyogtat trágyát.

*A Tobolszk városbeli nagy generális katonája énhozzám mi-
képen szól?*

Kakukk-kisasszonyka, lépj be!

Madárrepülte déltáji kisasszonyka, a generális hív téged!

Kakukk-kisasszonyka bemegy. A generális jól tartja, étellel, itallal, véle hál, s mikor mehetnékje támad, elengedi. Az tovább repül városról-városra, fáról-fára. A generális mindenütt szívesen fogadja. Végül is Kakukk-kisasszonyka

„Kis szárnylebegéssel röptem el ismét,

*Rengeteg erdő hét zugába mentem én el akkor,
Zordon erdő hat zugába mentem én el akkor.
Egy sat-madár-fészket találtam.*

*Fiacskáimat ím oda vetettem,
Sakkor otthagytam őket,
Hogy nevelje fel a sat-madár az én fiacskáimat."*
(Munkácsi Bernát güjt.)

Az alábbi két magyar népdalon azt is megfigyelhetjük, milyen finom szépségeket is ki lehet fejezni ezzel a jelképpel:

*Édösanyám, de szomorú vagyok,
Mijúta én fogoj madár vagyok.
Fogoj madár nem mer ágra szállni:
El köll mönni a császárt szógálni.*
(Szeged – Kálmány L.)

*Búza, búza, de szép tábla búza,
Közepibe van egy tüsök rózsza,
Olyan tüskes mindön ága,
Nem állja a madár lába.*
(Ormányság – Kiss Géza.)

A csőrében virágos ágat tartó madár jelentését szintén megtudjuk népköltészetünkől. Az alábbi székely nóta még csak sejteti a szimbolum konkrét jelentését:

*Ez a madár micsa madár,
Ki kertemben bátran sétált
Szedi virigom tetejít,
Hirvassza szívemnek felit.*
(Szováta – Majland.)

Pontosabban megjelölik az alábbi nóták:

*Már minálunk kerbe teröm az nád.
Bús gerlice elvitte az magvát:*

*Áld mög, Isten, azt az édösanyát.
Aki neköm. nevelte az lányát.*
(Ormányság – Kiss Géza)

*A csalán bugáját megevő
Sárga göndör madár az:
A mi nénénket elvevő
Szőkehajú legény az.*
(csuvas lakodalmas nóta – Mészáros Gy.)

*Még a búza ki sem hányta a fejét,
Már a galamb mind elhordta a szemét.
Jaj Istenem, én Istenem, Istenem,
Édesanyám, mire vitt a szerelem*
(Szeged vid. – Ferenczi János gyűjt.)

Egy húsvéti pirostojáson szemet szedegető tyúkot láthatunk.
Erre is van kádencia a nótában:

*Udvaromban garmadában van a búza,
Mind êhorgya a más tyúkja, galambja,
El is horgya édos babám tetűled:
Mindég más legényre fáj a te szíved.*
(Temesköz – Kálmány L.)

de a kiolvasó gyermekversben is:

*Madarak vótunk, földre szálltunk,
Köles szömet szödögéltünk:
Irmát, Fodormát,
Barna kislány ki vagy má!*
(Szeged – Kálmány L.)

A kazáni tatároknál:

*Fehér folyó partján
Fakó madár keresgél,
Kendőjében gyümölcsöt hozva*

Jön a szép lány: téged keres.
(Paasonen gyűjt.)

Egy vogul medveünnepi színjátékban megtaláljuk a kép erotikus tartalmát is: Egy árva fiút ánya neveli. A fiú elmegy halászni-vadászni. Először kis csukát, majd nőstyén menyétet fog. Ánya megveri érte. Később megint elmegy. Most már nagy csukát fog és hím menyétet. Ánya örömeiben megcsókolja és megtanítja „*madarat bökdösni*”, „*madárral (magot) szedegetni*”, a gyűjtő és fordító Munkácsi B. megjegyzése szerint "coire". De nagyot csalódunk, ha azt hisszük, hogy ez a jelkép egyetlen jelentése. Így sohasem kerülhetett volna a virágtartó madár a szalontai fejfák szomorúfüzfája tetejébe (15. kép). A kazáni tatárok alábbi nótájának volna értelme:

*A hegy hosszában kölest vettem,
A veréb mind megette:
Kicsike feleséget vettem
S a kecske agyon döfte.*
(Bálint. Gábor gyűjt.)

Eredetileg a fa és a növényzet is a lélek szimbóluma, akár csak a madár, s ebből alakult ki mai gazdag jelentésköre. Erről azonban külön fejezetben fogunk közelebből meggyőződni. Egyelőre maradjunk a madaraknál. A madár gyakran elhullat egy-két tollat, s ez a toll is belekerült a nótába:

*Magosan repül a daru, nagyokat is kurjongat,
Szárnyaiból, tollaiból bokrétákat hullajtgat.
Szedjed babám, szedjed, – kalapom mellé tűzzed,
Hogy engemet a csárdában arról megismerjenek.*
(Földes – Hajdu megye.)

A legények kalapjára szeretőjük tesz bokrétát, szalagot vagy tollat, de ezeknek mind van képes jelentésük is, nemcsak a jóindulat és figyelem egyszerű jelei ők. – Az eddigiek alapján könnyűszerrel megérthetjük az alábbi székely nótát és benne a tollhullajtás eredeti jelentését is:

*Hej páva, hej páva,
Császárné pávája,
Ha én páva volnék,
Jobb reggel felkelnék.*

*Jobb reggel felkenék,
Folyóvízre mennék:
Szárnyam csattogtatnám,
Szép tollam hullatnám.*

(Szováta. – Vikár B.)

Az ozmán-török népdalok is emlegetik a tollahullajtó madarat:

*Fajd-tyúkom szól és jön,
Tollait hullatva jön:
Arábia leányai
Sétára indulva jönnek.
(Kunos Ignác gyűjt.)*

Csuvas katonanótában már az elhullajtott tollak felszedésére is sor kerül:

*Hattyú repül, tollát tépi,
Annak tollát ki szedi' össze?
Ha mi messze útra megyünk,
Ott bennünket ki gondoz majd?
(Mészáros Gy. gyűjt.)*

A kalap mellé tűzött toll eredetileg; a sámán jelvényvel azonos varázseszköz.

A szerelmesek üzenetét is madár közvetíti a nótában:

*Repülj, madár, repülj,
Ménaságra repülj,
Édes galambomnak
Gyenge vállára ülj.*

*Mondjad, én küldtelek,
Mondjad, hogy rab vagyok,
Szerelem tömlőcben
Térdig vasban vagyok.*
(Ménaság, Csík m. – Lajtha. L.)

A cseremiszek is megkérdezik:

*Fehér madár, fehér madár, láttad-e apámat!
Láttam, csakhogy ferdén nézett rám.
Fehér madár, fehér madár, láttad-e a feleségemet?
Láttam, csakhogy kettesben, egy legénnyel.*
(Lach R. – Beke Ö.)

A kaukázusi balkár-törökök nótája így mondja:

*Arról dalolok neked,
El akartalak venni.*

*Sárgalábú madártól
Küldtem neked köszöntésem.*
(Pröhle Vilmos gyűjt.)

Újabban már levelet visz a madár:

*Szállj le szép fekete fecském,
Vidd el az én levelecském:
Szállj el vadgalamb módjára,
Tedd le a rózsám vállára.*
(Szeged – Kálmány L.)

A bujdosók nótájában fekete holló viszi a levelet. Talán Mátyás hollójával azonos ez a hírvivő:

*Imhol kerekedik egy fekete felhő,
Abban tollászkodik egy fekete holló.
Állj meg holló, állj meg, vidd el leveletem,*

*Apámnak, anyámnak, jegybéli mátkámnak.
Ha kérdik, hol vagyok, mondjad, beteg vagyok,
Idegen országban csak bujdosó vagyok.
Akiket szeretek, csak egyszer láthatnám,
Árva szívem bánatival mindjárt megnyugodnám.*
(Diósad, Szilágyság – Lajtha I.)

Egy szalontai fejfán is levelet tart csőrében a madár, tehát még ez a jelkép is belegyökeredett az ősi lélek-szimbólumba. Az oktalan szomorúság dalaiban is megtaláljuk a madár jelképét:

*Szomorú fűzfának
Harminchárom ága,
Arra reászállott
Harminchárom páva.
Ki ződbe, ki kékbe,
Ki földig fehérbe,*

*Csak az én éldesem
Tiszta feketébe.
Szólítottam vóna,
Szántam búsítani,
Egy ilyen éfiat
Megszomorítani.*

(Bukovinai csángó – Kodály.)

Miért van feketében és mitől szomorodik meg? Nem derül ki a nótából, mint ahogy a cseremisiz nóta sem árulja el nekünk:

*Szép tavasz jön,
Szép hasú madár is jön:
Szomorkodom, mikor énekel.*

(Lach R. – Beke Ö.)

Az alábbi csuvas nóta már ló-szimbólummal fejezi ki ugyanezt a témát. A ló jelképes jelentését is külön fejezetben tárgyaljuk meg, ezt a nótát csak azért idézem itt, mert felfogása meglepően

egyezik a fent közölt bukovinai nótával. Itt is érthetetlenül súlyos következménye van az egyszerű megszólításnak:

*Lovam a kerthez kötöttem,
Szélét megérintettem:
Jópajtásai szavától
Meghasad a legény szíve.*

(csuvas – Mészáros Gy.)

Még csak azt sem mondhatjuk, hogy nincs ilyen érzékeny ember, s e nóták szövege értelmetlen zagyvaság. Gondoljunk Dosztojevszkij hőseire. Magyarul meg éppenséggel: "*Minden ember fenség, északfok, titok, idegenség*", – nem tudhatjuk, mi lesz a következménye, ha beleavatkozunk az életébe. A magyar társadalomnak épen ez a kiszámíthatatlan, transzcendens vonása a legjellemzőbb sajátja.

Szalontai fejfa virága (Viski).

Dunántúli sőtartó vésett díszítményei.

6. LÓ (ÖKÖR, KOS, SZARVAS).

A háziállatok közül a ló szerepel leggyakrabban népdalainkban, s ez is mindig képes jelentésben:

*Zúg az erdő, zúg a mező.
Nem tom, mi zúgása?
Talán bizony Fábján Pista
Az lovát ugratja?*

*Víg a lova, víg ő maga.
Víg a paripája.
Vígan várja a babája
Megvetett ágyára.*

(Vas megye – Bartók.)

Párját megtaláljuk Bálint Gábor kazáni tatár gyűjteményében:

*Magas hegy tetején
Nyugtalanul jár egy pár sárga ló.
Ha te, rózsám, eszembe jutsz,
Lehetetlen túrnöm, csak egy órát is*

Az altáji tatárok is ismerik ezt a jelképet:

*Holló utól nem érő fakóm
Fülében jegy,
Mulatozó leány
Fülében fülbevaló.*

*Szarka utól nem erő lovam
Nyakán bilyog,
Örvendező leány
Ujján gyűrűk.*

(Radloff gyűjt.)

Az altájiaknál és a mongoloknál nemcsak a szerelemnek, hanem a barátságnak is jelképe a ló:

*Ködös napon, ha nyerít,
Lovam hangja ismerős.
Idegen országban éltemben
Rokonom hangja ismerős.*

*Sötét éjszaka, ha nyerít,
Pejkóm hangja ismerős.
Más nép országában éltemben
Bátyám hangja ismerős.*

(altáji tatár – Radloff.)

*Felkantározott fekete ló,
Hogyan lehetne ráülni!
Hűségese jóbarátomhoz
Hogyan lehetne eljutni?*

(mongol – Gabelentz gyűjt.)

Nálunk a ló mindig szerelmi jelkép és azonos az egyik szerel-messel. A másik szerető a ló gazdája vagy lovasa. A lánynézők is azzal az ürüggyel nyitnak be a lányosházba, hogy eladó lovat vagy tehenet keresnek. Ezért mondja a nóta:

*Az öcsényi bögy alatt,
Vásár esött az alatt,
Árulom a lovamat.
Lovam mellett magamat.*

(Öcsény, Tolna m. – Bocskár F.)

Csütörtökön véradóra

*Tanáltam egy szilaj lóra.
Kötőfékje esz szöm se vót.
De a ló is kétlábú vót.*

(Szeged – Bálint S.)

*Sej, haj, kimegyek a sár rétre csikósnak.
Szilaj csikót választok magamnak.
Szilaj csikó, réz a zabolája,
Sej-haj, tiéd leszek babám nemsokár.*

(Csór. Fejér m. – Pencz Ilona.)

Csúfolódva:

*Öleljön mög az a rúzsza,
Ki a száraz. malmot húzza.
Csókoljon mög az a madár,
Ki a pocsojába ugrál.*

(Temesköz – Kálmány L.)

A jelkép ott is erotikus, ahol nem is gondolnók első hallásra:

*Öreganyád igen jó,
Télen csikó, nyáron ló.
Ha felül a tűzhelyre,
Onnan mondják: ne, ló, ne!*

*Kivezetem a gyöpre,
Szántok rajta egyesbe.
Adok neki pozdorját,
Had mülassa ki magát.*

(Nagymegyer – Bartók.)

Alább a szántás szimbolikus jelentését szintén erotikusnak fogjuk megismerni. Most csak arra gondoljunk, hogy szokták a káromkodásban egymás anyját emlegetni az emberek. A boszorkány is rendszerint más nemű embert választ áldozatául, mikor fejihez vágva a kantárt, lóvá teszi és meglovagolja, jól megnyargalva, a Gellért-hegyig és vissza. A boszorkány és áldozatának

szexuális viszonyát a tűzről szóló fejezetben megismertük már. A népmesében a boszorkány és leányai változnak lovakká, ezeket kell megőriznie vagy meglovagolnia a királyfinak, hogy jutalmul elnyerje szerelmesét, a boszorkány kisebbik lányát. A boszorkányt jól megugratja, kifárasztja, szerelmesét viszont megkíméli a királyfi. Végül is úgy szöknek meg la boszorkánytól, hogy Ibolya megint lóvá változik, s Rózsát hátára vesz. – A táltos ló is szerelmeséhez viszi el a királyfit és segít neki annak megszerzésében. A magyar mesék táltoslovát a vogul teremtésmondákban is megtaláljuk. Ott is a szemétdombon szedi fel gazdája, varázslattal kelti életre, mire az tüzeslehelletű pompás paripává változik.

A táltos, mint neve is mutatja, eredetileg azonos a jövendőmondó sámánnal, csak később különült el tőle. A magyar táltosok, javas emberek ló vagy bika képében küzdenek egymással, akár csak a szibériai sámánok. Ez utóbbiak szarvasagancsokkal díszített sapkát viseltek, ebben volt erejük. Az Ó-testamentomban is gyakran találkozunk a szarvval, a hatalom és erő jelképével, sőt egy hamis próféta valóban szarvakat csinál magának vasból. (Dunántúli regöseink egyike szintén bikának öltözött a maga idejében.) Szarv-nak nevezték a régi görögök a hadsereg szárnyait is.

A ló és a szarvas eredetileg szintén a lélek jelképei. Később totemállatokká váltak, a törzs mondabeli ősének szimbólumává. – A fehér ló fia című mesénkben ennek az emléke él. – Említettem már, hogy a totemisztikus felfogás szerint az újszülöttben valamilyen ősének lelke ölt testet, a totemállat tehát mindig erotikus tartalmú jelkép. Így lett a ló és az ökör a szerelmi költészet szimbólumává.

A ló nyerge, a kengyel és a sarkantyú költői, képes jelentése szintén régen állandósultak már. A nyeregnek például nemcsak nálunk van szimbolikus értelme, hanem keleti rokonainknál is:

*A víz folyik, a víz folyik,
A víz mentében lúd úszik.
A lúd nyerge a víz mellett,
Fiúk nyerge a lányok mellett.*

(vottyák – Munkácsi B.)

Nálunk:

*Hortobágyi híd alatt
Nyergelik a lovamat,
Én ülök a nyeregbe,
Rózsám meg az ölembé.*

(Hortobágy – Ecsedi I.)

*Szürke paripámat
Pajtásom nyergeli,
Addig a galambom
Más huncfut öleli.*

(Debrecen – XVIII. század vége)

*Luca Panna bársony nyereg,
Nem ül arra minden gyerek.
Aki ráül, úgy megülje,
Hogy a jáger le ne lűje.*

A moldvai csúfolódó nótában:

*De a lián csokros rózsá,
Kihánnyák a szekfűs dombra.
De a legény büdös gomba,
Kihánnyák a ganés dombra.
Mekfútassák danyi szélvel,
Megitassák a nyeregvel.*

A tatai nótában:

*Sárga csikó, bársony nyereg,
Jaj de beteg ez a gyerek.
Ne is legyen egészsége,
Hej, mért nem lettem felesége?*

A szegedi balladában:

*A nagy uccán szépen szól a muzsika,
Fecske Miskát most ültetik a lóra.*

*Lehajtja a bús fejít a nyerögre,
Akkor jut a Révész Mari eszi be.
Két pár galamb összecsapja a szárnyát,
A révészné férhön atta a lányát.*

(Kálmány Lajos gyűjt.)

A kengyelt ritkábban emlegetik nótáink, de az alábbi nóta egymaga is mindent megmagyaráz:

*Pistát kérni az ő édesanyja:
Hol jártál te Pistám az éccaka?
De a Pista, mindég csak azt mondja:
Édesanyám, sehol az éccaka.*

*Mutassa a fakó lovad lába,
Sáros annak mind a két ódala.
Sáros annak hasa terhellője.
Fázott lábod a sárga kengyelbe.*

*Édösanyám, nem fázott a lábom,
Mer betakart szeretőm az ágyon.
Lovam kipányváztam a pusztába:
Egyé fakóm, szalacc nemsokára!*

(Baranya m. – Berze N. I.)

A második és harmadik strófa majd minden szavának képes jelentése van. A sár, a ló lába, a kengyel sárga színe, a ló kipányvázása, etetése mind önálló értelmes jelképek. A sár rosszat jelent, legalább is rossz hírt, ha nem rossz erkölcsöt. Azért mondja a dévai csángó nóta:

*Kiöntött a Tisza a partyára
Fakó lovam térdig jár a sárba.
Sáros kantárszára a kezembe,
Gyere kisangyalom az ölembe.*

(Kolumbán)

Talán mondanom sem kell, hogy a víz, a Tisza vize, itt is szimbolikus jelentésű. – A lónak a lába a legkényesebb. De a sarrat is lábával gázolja. Azért nézi meg a temesközi legény lova lábát, mikor arra gondol, hogy eltiltották szeretőjétől.

*Ha felülök kis pej lovam hátára,
Rátekintök a négy kesej lábára.
Körű nézőm a lovamat, magamat:
Kit szeretnék, hozzá járni nem szabad.*
(Kálmány. L. gyűjt.)

A ló lábára patkó dukál:

*Pej paripám rézpatkója de fényes.
Madarasi csárdás lánya de kényes.
Kényes cipője, kapcája,
De sok pénzömet kóstálja, hiába.*
(Felsőireg, Tolna – Bartók B.)

A rézpatkó sárga színe előre elárulta, hogy baj lesz, hiába a sok pénz, mint ahogy a sárga csikó is elárulhatta volna (a tatai nótában) a bársony nyeregnek, hogy nem veszi feleségül. De a patkónak is épen olyan félreérthetetlen az erotikus tartalma, mint a nyeregnek és a kengyelnek. Hiszen valamennyinek a külső szemléleten és a belső azonosságon alapul a szimbolikus jelentése. A nyeregnek csak a ló hátán van értelme, a kengyelnek csak az ember lábában, a patkónak csak a ló lábán, mint ahogy az asszonynak sincs értelme ember nélkül. Íme egy érthető, szép példa a patkó képes jelentésére:

*Hosszúfarkú fecske,
Bácskai menyecske,
Hogy tudtál eljutni erre,
Ez idegen földre*

*Nem jöttem én gyalog,
Kis pej lovam hozott.
Kis pej lovam négy lábárúl*

A patkó lehullott.

*Csak egy maradt rajta,
Az is úgy lóg rajta.
Kovács. gyere, jó pajtásom
Igazítsd meg rajta.*

*Meg is igazítom,
Meg is kopogtatom.
Még az éjjel a babámat
Körülcsókolgatom.*

(Gyula, – Bartók.)

A ló biztatására való a sarkantyú és az ostor. Mindkettő szerelmi jelképpé vált népköltészetünkben és művészi világunkban. A sarkantyúból primitív hangszer lett, mely a táncot kíséri, de alkalomadtán jelt is ad a szerelmeseknek:

*Este harangozás előtt
Sétálj el a kapum előtt,
Pöngesd mög a sarkantyúdat,
Úgy tuggyák, hogy szeretőm vagy.
(Szeged – Kálmány.)*

*Ez a kislány rezet hozott az este,
Rézsarkantyút csináltatott belőle.
Aj de szépen csengett-pengett az este,
Mikor a babáját ajtaján beengedte.
(Marosvásárhely – Bartók.)*

Íme egy példa arra, hogy a jelkép egyetemes jelentése soha-
sem homályosul el:

*Kosút Lajos sarkantyúja,
Nem aludtam az éccaka.
Még az éjjel se aluszom:
Mert a Vindigrécöt várom.
Éljön a magyar.*

(Szeged – Kálmány L.)

Az ostor sem arra szolgál egyedül, hogy a lovat biztassák vele, hanem hogy mulattassa gazdáját, és aki hallja, milyen szépen csereg. Persze, hogy a lányok sem állják meg. ha nagyon csergetnek az ostorral odakint, megnézik, ki az, mit akar. Mindjárt szóba lehet ereszkedni velük:

*A hetényi réztoronyba megakadt az ostorom,
Gyere babám akaszd ki,
Ha szeretőm akarsz lenni,
Ez a kutya betyár élet csalta meg a szívemet.*

(Baranya – Berze N. J.)

Persze azt is tudnunk kell, hogy a torony a lány jelképe. Alább majd több példán megfigyelhetjük ezt is.

A kazáni tatároknál is szimbolikus jelentése van az ostornak:

*Erdőkön mentem át, utakat jártam be,
Ostornyélnek való fát nem találtam,
Többeket kerestem, többeket láttam,
Náladnál szebbet nem találtam.*

(Bálint Gábor gyűjt.)

Ostor nyelének a mi pásztoraink is szép alkalmas fát keresnek, kicifrázzák, ólmot öntenek véseteibe, vagy rézzel verik ki:

*Piros az ostorom nyele. nem sárga.
Közepibe numera van kivágva.
Én vágtam rá azt a jeles numerát.
Ölelem a babám karcsú derekát.*

(Méra, Kolozs m. – Balabán.)

(A régiék betűket és számjegyeket is alkalmaztak egyszerű díszítményekként. Ilyeneket láthatunk a 30. képen bemutatott régi debreceni sőtartón vagy lőportartón.)

30. kép Régi debreceni porszaru. (Déri múzeum)

A népmese bűvös ostorát mindnyájan ismerjük Csngor és Tünde jóvoltából. A magyar népmese ostorával bocskor jár együtt. A bocskort fel kell kötni, megcsapkodni az ostorral, s oda viszi az embert, ahová kívánkozik. A vogul mesében a táltos ló biztatja gazdáját „*Darucombhótalpbőr*”, hogy csapja meg ostorával s akkor egyszeriben a felhők közé szökik vele, mikor már majdnem elérte őket üldözőjük a "*Fácánkacsaorrú asszony*". Ennek lányát rabolta el „*Darucomghótalpbőr*”.

A ló és szerszámainak szimboliztikája annyira teljes, hogy pusztá felsorolása unalmassá válna. Ezért nem idézek példákat a fék, a zabla és a pányva jelentésére, csak a békónál álljunk meg még egy percre. – Az alábbi nótát országszerte ismerik. Legszebb betyárnótáink közül való. Előadásának közvetlenségében valamennyi felülmúlja.

*Amoda íg egy piros tűz magába,
Mellette van négy szíp csikó magába.
Gyere pajtás, fogd meg azt a négy csikót,
Hadd vegyem le a lábárul a békót.*

*Ha levesszük a lábúrul a békót.
Hát azután hová visszük a csikót? –*

Majd elvisszük amerre a nap lejár.

Arra, tudom, a gazdája sose jár.

(Hortobágy – Ecsedi J.)

Ki gondolná, hogy ennek a versnek más jelentése is lehet, mint a lólopás története? De hallgassuk csak meg az alábbi vottyák nótát:

Hamvasszürke lovon békó.

Ráspoly is van, békóvágó.

Ne búsuljunk, sírdogáljunk.

Isten is van, bánatűző.

(Gavrilov gyűjt. – Munkácsi ford.)

Bálint Gábor a kazáni tatároknál hallotta és jegyezte fel a vottyák nóta variánsát. Nem vezett el nálunk sem a békó szimbolikus értelme, inkább nagyon is kézenfekvő volt s mert nem is utálnak rá nótáink. Hallgassuk III:Jo!, milyen banális Tompa népdal átírata:

Békót tettem kese lovam lábára,

Mert nem hallgat a gazdája szavára.

Békóba vert engem is a szerelem,

Az Alföldön a legszebb lányt szeretem.

Tompa nem volt olyan invenciózus költő, hogy neki tulajdoníthatnánk ezt a szimbólumot. Ady maga fedezi fel a primitív szimbólumokat s így találkozik a népköltéssel, Tompa a népdalokat másolgatja, inkább rontva, semmint javítva rajtuk...Tompa idejében mindenesetre közérthető jelkép még a béklyó népköltészetünkben. Olvassuk el még egyszer a hortobágyi betyárnótát, de most már úgy, mint egyetemes jelentésű szimbólumot. Lehet ennél szebben kifejezni a magyar életet? Minket is magunkra hagyott a gazdánk a tűnél, mióta eszünket tudjuk. Lányok után járt, vagy cimboráival tanyázott: Spanyolországért, Németalföldért verkedett, míg minket a török pusztított s csak majmolta a kultúreléteket akkor is, mikor a kultúra már nélkülözhetetlen mindennapi szükségletünké vált. A mi békónyitogatóink: Bethlen Gábor, Rá-

kóczi Ferenc, Kossuth Lajos és Ady Endre is mind arra vittek bennünket, "amerre a nap lejár", s ugyanazzal az indokolással, mint a betyárok: "Arra, tudom, a gazdája sose jár!" – Koránt sem értjük népköltészetünket, amíg egy-egy ilyenféle nóta nem képes felidézni lelkünkben az említett magyarok nevét.

A ló szimbolikus jelentéséről sokat lehetne még beszélni, de talán felesleges. Elég lesz csak futólag érintenünk a jelkép különböző formáit. Helyesebben kapcsolatait más jelképekkel, fával, gabonával, kerttel, vízzel. Íme egy moldvai csángó és egy csuvas nóta, mindkettőben almafához köti a lovát gazdája:

*Én ülteték egy almafát,
Sz aho mász kötyi a lovát
Sz az én gyenge galambimnak
Mász öleli a derekát.*
(Bogdánfalva – Moldva)

*Merről pányvázzam ki lovam
Az almafa tövében?
Hogy láthanálak kedvesem?
Gyere ki az ablakba.*
(Csuvas – Mészzáros.)

Dunántúl már másként tudják:

*Én ástam le egy állófát
Más köti hozzá a lovát.
Én szerettem szölkét, barnát.
Más éli vele világát.*
(Székesfehérvár – Béler Jenő.)

Fűzfához is szokták kötni a népdalban a lovat:

*Megkötöm lovamat szomorú fűzfához.
Lehajtom fejemet két első lábához.
Lehajtom fejemet a babám ölébe,
Hullajtom könnyeim rózsám kötényébe.*
(Újszász, Pest. m. – Bartók.)

A baskíroknál szintén:

*Lovamat rekettyéhez kötöttem,
Mert lovacskám igen kifáradt,
Le-leülök, fel-felkelek,
Mert szívem lobogva ég.*

(Várnbéry gyűjt. és ford.)

Az ostor, a sarkantyú mindig az aktív fél, a férfi jelképei, a nyereg, a kengyel, a patkó meg a kert, fa, abrak, fű, víz a passzív fél, a nő jelképei. A női jelképekhez viszonyítva a ló mindig aktív, tehát férfias szimbólum, csak lovasához viszonyítva passzív, nőies, Mikor a ló beugrik a kertbe és legázolja a virágot, ő az aktív fél. Lovas nincs is a hátán ilyenkor, ezért helyettesítheti az ökör és gyakran helyettesíti is változatosság kedvéért. Alábbi példánk is ökröt emleget, de vannak lovas variánsai is. Távolabb más vonatkozásban ezek közül is bemutatok egyet, most hadd jöjjön az ökör, keleti párjával, a vottyák nóta kecskéjével:

*Elszaladt az ökröm, a Bodor, a Virág,
Letörte a kertbe a rezidát.
Hej, rezida, rezida, rezida!
Kisangyalom mír vagy olyan csalfa?*

(Hortobágy – Ecsedi.)

*Tizenkét vettoz (földbe) kölest vetettem,
Tizenkét szurim (hosszú) kerítést fontam (köré),
A kecskebak, a gyaur szétrontotta.*

(vottyák – Gavrilov.)

A lónak való takarmánynak és abraknak is pontos, félre nem érthető képes jelentése van. A moldvai csángóknál és Komárom megyében egyaránt megtaláljuk az idevágó nótaszövegeket:

*Kalugari hegy-tetején
Zabot kaszál egy szép legén,
Kaszálj zabot a lovadnak,*

*Keress szeretőt magadnak,
Kaszálj zabot, ne vadlensét,
Szeress leánt, ne menyeskét.*

*Mer én menyeskét szerettem
S avval magam elvesztettem,
Zabot nem tudtam kaszálni,
Szeretőt tuttam tartani.*

(Moldva – Kalugar.)

*Kis-pejlovam nem szereti a zabot,
Kocsmárosné árpájára rákapott.
Mer az árpa nem is olyan, mint a zab,
Igaz kislány nem is kell az magyarnak.*

(Nagymegyer – Bartók.)

A zab a leány szimboluma, a vadlencse a menyekkéé. Nemcsak Moldvában, hanem Nagymegyeren is. Az előbbi nóta ugyan árpát említ vadlencse helyett, egy másik nótában

*Csicseri borsó, vadlencse,
Fekete szemű menyecske.
Most adta Isten kezemre,
Most járom vele kedvemre.*

(Nagymegyer – Bartók.)

A csuvasok is a zabot emlegetik lakodalmas énekeikben:

*Kicsike ló, pejgó,
Tele kosár zabot kér,
Ha a kosár nem lesz tele,
Azt mondja, felrúgom.
Ha a kosár tele lesz,
Azt mondja, megeszem.*

*Vejecském, Mihályka,
Ölelés-teli leányt kér.
Ha nem lesz tele öleléssel,*

*Azt mondja: visszahozom.
Ha tele lesz öleléssel,
Azt mondja: megölelem,
(Mészáros Gy. gyűjt.)*

A ló itatása már az Ótestamentomban szimbolikus cselekedet. Mikor Ábrahám lánykérőbe küldi szolgáját távoli rokonaihoz, az a kútnál megáll tevéivel s azt a lányt kéri meg Izsák számára, aki nemcsak őt itatja meg, mikor kér tőle, hanem tevéit is. A török népköltészetben még nem találkoztam ezzel a jelképpel, de bizonyosan megtalálható ott is, Nálunk általános:

*Szeretném, szeretném Boronyába lakni,
Mert az én édesem odajár itatni.
Lovát megitassa, magát megmutassa,
Szép piros orcáját velem csókoltassa.
(Moldva – Kalugar.)*

*Hideg sincsen, meleg sincsen, mégis befagyott a tó.
Ihatnék a, ihatnék a babám lova, a pej kó.
Itt a fejsze, vágd le vele, csuhaj, a jeget.
Had igyon a, had igyon a babám lova eleget.*

*Nyárfából van, nyárfából van a babám nyoszolyája.
Ha ráfekszek, ha ráfekszek, hajlik mind a négy lába.
Tedd be babám nyoszolyádat, csuhaj, a falig,
Itt maradok, itt maradok kívülágos-virradtig.
(Püspökladány – Dorogi M.)*

A ló legeltetése már bizonyosan ősi, keleti szimbóluma népköltészetünknek:

*Mezőn az én lovam annyit nem legel,
Hányszor az én rózsám engöm mögölel.
Ámbár éjjel-nappal mindég legel,
Annyit nem legel, hányzó mögölel.
(Szeged – Kálmány L.)*

A csuvasoknál a lakodalmos nép énekli csúfolódva:

A helyett, hogy ebbe a lakodalomba jöttem.

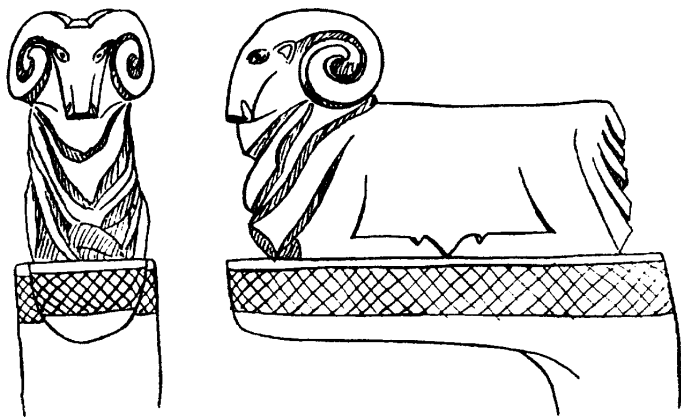
Jobb lett volna lovat legeltetnem.

Jobb lett volna leányt ölelgetnem,

Avval ugyan többre mennék.

(Mészáros Gy. gyűjt.)

Gyakran emlegetik népdalaink a legelésző juhot is. Egy ilyen nótát megismertünk már az eső képes jelentésének tárgyalása során. – A disznót ritkán említik népdalaink, azért itt nem is tárgyalom. Távolabb, a népi szobrászattal kapcsolatban úgy is szóba kerül majd.

31. kép *Somogyi bot nyele* (Novák L.).

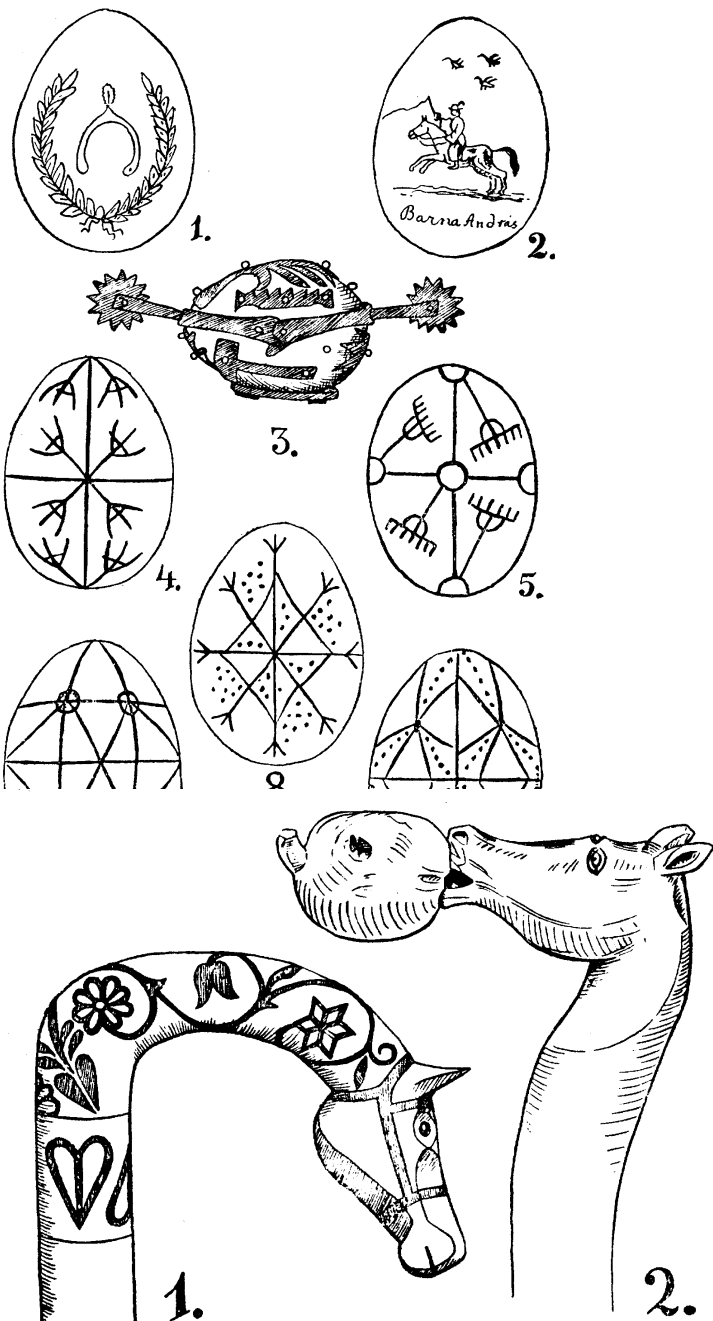
Népművészetünk szintén kedveli az állatalakokat. Különösen a dunántúli és palócföldi pásztorok faragtak sok állatképet, de van emléke a tiszavidéki pásztorok és az erdélyi magyarság hasonló irányú munkásságának is. A dunántúli és palóc pásztorok egész állatalakokat is faragtak, mégpedig kosokat sótartónak (VII. tb. 1-2), vagy bot nyelére (31. kép), de csak az újabb időkben. Hasonlóképpen újabb keletűek a székely fazekasok cserépből készített állatképei. Ősi időkben csak a palóc ivócsanakok fülének és fűrészelt díszítésű székek hátának állat képei és a dunántúli lovasala-

kú pipák formai hagyományai nyúlnak vissza. Ezekről a térszemlélettel kapcsolatban lesz sok érdekes megfigyelni valónk. Lovas alakokat vagy lovakat karcoltak a dunántúli pásztorok tükröseik fedelére is (XI. tb. 2). Az alföldi magyarok meg húsvéti tojásokra karcoltak lovast (32. kép 2). Lófejet csak ritkán faragtak botjukra a dunántúli pásztorok (33. kép 1). Igen szép lófejet látunk egy újabb keletű székely bot nyelén (33. kép 2). A ló tökört tart szájában. – A tiszántúli pásztorolt tamburáikat díszítették lófejekkel (III. tb. 6). Gyakrabban faragtak a pásztorok kosfejeket. Ezzel díszítették a dunántúli juhászok botjukat, kampójukat, sőtartójukat és dudájukat. A sőtartó néha egész kosalakot kapott, de ez már a magyar térszemléletből következett, s erről távolabb szólunk. A duda fejét általában kecskefejnek nevezik, pedig legtöbbször a kiveszőfélben lévő ősi magyar rackajuh fejét mintázza (132. kép). Kosfejjel díszítették dudájukat a palóc és a tót pásztorok is, sőt régen az alföldi magyar és a hunyadmegyei oláh dudások is. A duda zsákja juh, kecske vagy kutyabőrrel készült. Az állat hasát nem vágják fel, hanem úgy fordították ki bőréből, hogy az egyben maradjon. Lábait és fejét levágták, első lábai helyébe illesztették a tömlő felfújására szolgáló fúvót, illetve a mély hangú gordó-sípot, feje helyébe illesztették a fából kifaragott kosfejet, s ennek szájába a sípot. A duda úgy áll a dudás hóna alatt, mintha élő kos volna, s maga fújná a nótát a sípon.

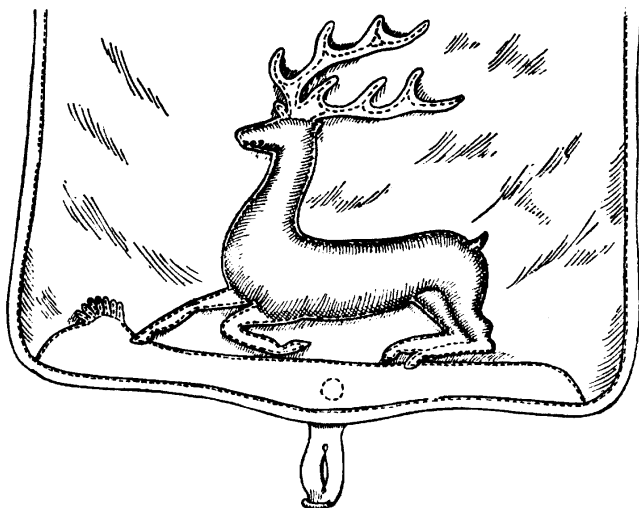
Szarvasmarhát, disznót, kutyát ritkán ábrázol a népművészet. Annál gyakrabban szarvast. Ne a habán kancsók és tálak, meg az erdélyi hímezések szarvasaira gondoljunk – ezek nem magyarok, – hanem pásztor- és vadász-tarisznyáink applikált bőrdíszítményeire (34. kép) és palóc székeink fűrészelt hátára. (35. kép 3). Mindkét technika ősi keleti örökségünk – erről majd a IV. fejezetben lesz szó – a szarvas pedig szintén ősi formákat őriz.

A finn-ugor népek hímezésin és nyírfakéreg edényein geometrikus stílusban jelenik meg a szarvas képe (35. kép). A mi szuszéjkajainkon szintén előfordulnak ilyenféle állatalakok, de viszonylag ritkán (129. kép 5.). Alább, a II. és IV. fejezetben ezekről is szót váltunk. De vannak keleti rokonainknak naturális szarvasalakjaik is. Ezek rendszerint más állatokkal kapcsolatban láthatók a 2-3000 éves szkíta leleteken, és az 1400 éves avar leleteken egyaránt. Egy-két ragadozó állat vagy griff szagatja-tépi a

szarvast. Minálunk is alkalmazták ezt a képet a palócok fából faragott ivópoharaik, csanakjaik fülén.

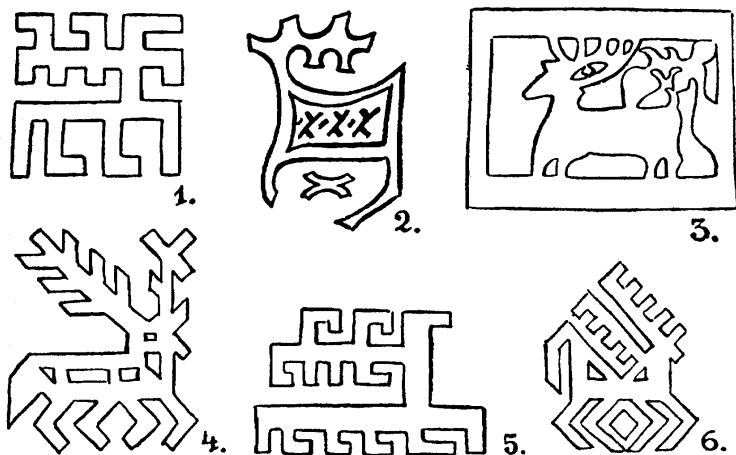

33. kép *Lófejes botok*. 1. Somogyi, 2. székely (Néprajzi Múzeum)

34. kép Régi debreceni vadásztarisznya fedele (Déri múzeum).

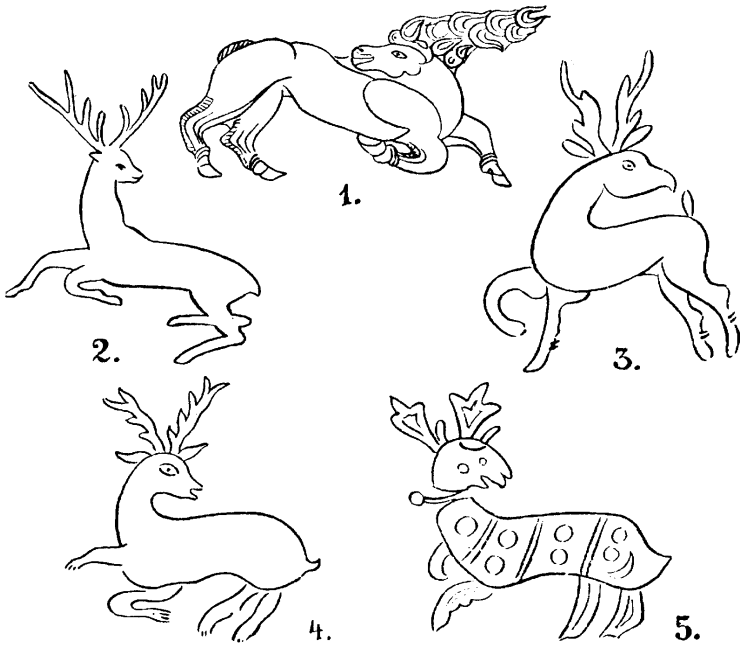
A IX. tb. 2-n láthatunk egy szép palóc csanakot. Fülét egy plasztikusan kifaragott kos és egy reá ugró kutya alkotják. A kutya szájában lakat van. Lehet, hogy nem is kutya, hanem farkas ugrik a kosra, s a szájába adott bezárt lakat védekező varázslat szimbóluma. A csanakokat ugyanis legtöbbször pásztorok, azok közül is a juhászok faragták ki.

35. kép Finnugor népek szarvasképei, 1. cseremisiz hímzés (Heikel) , 2. osztály nyírfakéreg dísz (Sirelius). 3. palóc pad háta (Viski), 4-6. karjalai finn hímzések (Heikel).

Tudósaink tót eredetűnek tartották a csanakok állatalakú fülét, mert a tótoknál gyakoribb, mint nálunk. Csakhogy a tót csanakok ragadozó állata gyakran egészen archaikus formában jelenik meg nálunk. A VIII. tb-n a ragadozó állat a hátán áll áldozatának. Ezt márt felismerhetetlenségig elstilizálták. A ragadozó lefittyenő ajkaival, kiöltött nyelvével, felcsapott farkával egészen régies, népvándorláskori formát őriz. Honfoglaláskori magyar leletekben is megtaláljuk párját. Erdélyi csanakok fülén szintén megtaláljuk ezt a ragadozót áldozatával együtt. Az oláh csanakok másfélék: ez csak magyar lehet. Az oroszlán vagy griff alatt vergődő állat újabban talán kos volt, eredetileg bizonyosan szarvas.

36. kép *Egy szkíta szarvaskép és magyar rokonai. 1. zöldhalompusztai szkítaha aranyelet (Fettich), 2. dunántúli pásztortarisznya domborított díszje (Malonyay), 3. székely bokály festett díszje (Dóri Gy. múz.), 4. erdélyi cintál vésett díszje (u. ott), 5. erdélyi hímzés láncöltéssel (The Studio).*

A szkíta művészet állatküzdelmi jelenetét is idegenből, Iránból származtatják újabban. Tegyük fel, hogy igazuk vall az uránhívőknek, de azt már ne higyük el nekik, hogy az ural-altáji né-

pek minden értelem nélkül másolgatták ezeket a mintákat. Az ő világukban a nagy vadak totemállatok, küzdelmük a leányrablást, házasságot jelképezi. A totemisztikus szokások szerint senki sem vehet el saját törzsből származott, közös totemhez tartozó leányt. A másik törzstől drága pénzen (ajándékon) kell megvennie menyasszonyát a vevő-legénynek. Ha nincs pénze, elrabolja a kiszemelt lányt. Ez a szokás a mult század végéig élt közöttünk is, a szülők beleegyezésével most már, a tulajdonképpen a rendes lakodalomba hivatalos násznépet fosztották csak meg vele a nagy ebédttől, vacsorától, meg aztán a rendes hozományról mondtak le benne a fiatalok. – Ilyesmit jelképezhetett a sziták művészete, de a magyar csanakok megfelelő motívumai is. Az ital ugyanis szintén ősi szimbolum, – erről külön fejezet keretében fogunk meggyőződni, – s így az ivóedény díszítménye is az. De a magános szarvaskép is ősi, totemisztikus szimbolum. Gondoljunk a csodaszarvas mondájára. Hunor és Magyar üldözik a szarvast, de nem tudják elejteni, eltűnik szemük elől. A vadászat még sem eredménytelen. A szarvas ismeretlen földre csalta el őket. ahol új hazát találnak és bele asszonyt. Elrabolják Belár király leányait és új nemzetségeket alapítanak. Tudósaink kimutatták, hogy világszer- te ismert és közkedvelt monda ez. Természetes is. mert a totemhit is általános emberi, csaknem egy időben mult el mindenünnen. Mégis nézzük meg közelebbről a csodaszarvast. A krónikák szerint közönséges szarvas volt az, csak regösénekeink mondják csodaszarvasnak, A dunántúli regösénekek nagyon töredékes, érthetetlen szövegekben maradtak fenn korunkig. az erdélyi oláh kolin- dák azonban ép formában őrzik a mondát. A regösénekek és a kolindák egyaránt újévi jókívánásokot tartalmaznak, de legfonto- sabb ezek között a házasulandó fiatalok össze-regélése. A dunán- túli regösének megfelelő része így szól:

*Itt is vagyon egy szép legény kinek neve Pista,
Amott vagyon egy szép leány kinek neve Naca.*

*Isten meg ne mentse.
Kebelibe ejtse,
Bele pöndörgesse,
Mint a cica farkát,*

*Még annál is jobban,
Mint a róka farkát.
Rétöki rigi törvény,
Hej regő rejtem.*

Az oláh kolindákban a lányt szarvas vagy oroszlán jelképezi,
s a házasulandó legény élve fogja el.

*Vőlegényünk hazatére,
Hugocskája vendégeli
Kezdi neki mesélgetni:
Mióta te elindultál
Vőlegényünk vadászatra,
Szarvas tombol a faluban
Estefelé az árpában,
Éjfél tájban zöld búzában,
Hajnalhasadtakor pedig
A szép fehér virágokban.
Már a bércet is meghágta,
S nagy hangon elkiáltotta,
Hogy vőlegényüinktől nem fél,
Mert szarva van öklelő.
Lába is van vágató,
Szép szeme is villanó.
Mihelyt is ezt meghallotta
A mi derék vőlegényünk,
Felszökött ültő helyéből,
S az ebédet félbe hagyva
Szarvas után rugaszkodott.
Semmiképen el nem érte
El egész az Olt révébe,
Míglen ott nyílhegyre vette
De a szarvas így felele:
Megállj, legény, ne nyilazz meg,
Halálomra ne igyekezz.
Inkább küzdjünk vitéz módra
Igazságosan harcolva.*

Összecsaptak, megküzdöttek
Nyári nap alkonyatáig,
Mire leszállt az éjszaka
Meggyőzte szarvas a legényt,
Meggyőzte, de le nem verte.
Másodszor is neki fogtak.
Nekifogtak, megküzdöttek,
Nyári napnak alkonytáig.
Mire leszállt az éjszaka.
Meggyőzte legény a szarvast,
Ha meggyőzte, le nem verte.
Harmadszor is nekifogtak
Nekifogtak, megküzdöttek,
Nyári nap alkonyatáig.
Mire leszállt az éjszaka,
Meggyőzte legény a szarvast.
Ha meggyőzte, le is verte ...
A szarvas így szólt szájával:
Megállj legény, meg ne lőj,
Ne siettesd halálom,
Inkább köss meg erős szíjjal,
S hurcolj le a mezőre,
Öcséd büszkeségére,
Szülőd tisztességére.
Valaki csak rád tekint"
Mind megtisztel tégedet:
Boldog ez a vőlegény
S még boldogabb az anyja,
Ki a szarvast kötve hozza,
Puskával meg nem sebezve,
Csak küzdelemben meggyőzve.
(Bartók B. gyűjt.)

Az oláh lakodalmi szertartások során a kikérő násznagy szintén elmondja a szarvasvadászatot. A menyasszony háza zárt ajtókkal fogadja a násznépet, s jövetelének célja felől tudakozódik. A násznagy erre elmondja, hogy ura a fejedelem vadászaton van, egy szarvast üldöz, s a nyomok ide vezették. Kéri, hogy adják ki a

szarvast. Erre vénasszonyokat mutogatnak nekik, hogy azt keresik-e, végül előkerítik a menyasszonyt. Hasonló szokások voltak régen az ukránoknál, s helyenként a tótoknál is. Az ukránoknál a lánykérők adják elő a történetet, s nyestet üldöznek. Nálunk elvesztett bárányukat vagy madarukat keresik a leányért menők. A magyar hun monda bizonyítja, hogy valamikor nálunk is vadásztörténetet emlegettek ilyenkor. Az ukrán szokás valószínűleg tatár, az oláh meg magyar eredetű. Az oláhok a magyar hun mondát is átvették tőlünk átformálva a Moldvai fejedelemség alapításának mondájává. A magyar monda szerint Hunor és Magor Bejár (bolgár török) leányait veszik feleségül, az oláh monda szerint a kiöltöző mármarosi oláhok magyar lányokat vettek el.

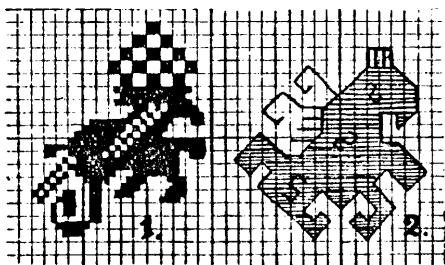
Az oláh kolinda azt mondja, hogy a szarvas legázolta az árpat, búzát és a virágokat. Emlékezzünk rá., hogy a mi nótáinknak is közkeletű szerelmi jelképe a virágoskertbe szabadult ló vagy ökör. A Kalevala csodaszarvasa a lappok konyhájában borogatja fel az edényeket. (Majd meglátjuk, hogy ez is szexuális jelentésű kép.) Híz szarvasa különben is közeli rokonságban van az oláh kolindák szarvasaival s oroszlánjával. Észak úrasszonya nem akarja a léha Lemminkejnenhez adni lányát, azért feltételül szabja neki, hogy fogja el Híz szarvasát. A gonosz Hízek korhadó fák-ból. hajlós vesszőkből, sövényfalból rakják össze a szarvast, s aztán életet varázsolnak belé. Lemminkejnen hosszas üldözés után pányvával elfogja, s kéri érte a lányt. Az előbb bemutatott oláh kolindában a szarvas azonos volt a lánnyal, a Kalevalában csak váltságdíjja. Ez utóbbi esetre is van példa az oláhoknál is. Az alábbi kolindában már oroszlán szerepel:

*Így kiált két nagy király:
Vajjon találkozik-e
Valaki kötélén hoz
Oroszlánt sértetlenül.
Puskával meg nem löve,
Íjjal meg sem nyilazva?
Találkozik egy legény,
Éppen házasulandó,
Hogy kötélén hoz nekem
Egy oroszlánt sértetlenül,*

*Puskával meg nem löve,
 Íjjal meg sem nyilazva.
 Szökik erre, szökik arra,
 Felszökik a havasokra,
 Fenyőfáknak tetejébe,
 Úgy lelé meg az oroszlánt.
 Meglepte azt mély álmában,
 Virágzó csipkebokorban.
 Mire maga észbekapott,
 Az oroszlán is felriadt,
 S nagy fenszóval így szólalt meg:
 Vannak keményebb koponyák,
 Még sem merészkedtek hozzám,
 De te ide merészkedtél,
 Küzdjünk meg hát küzdelemben,
 Vagy szablyákkal vagdalkozzunk.
 Küzdöttek egy álló napig,
 Nyári nap alkonyatáig,
 S mi legényünk az oroszlánt
 Király udvarába hozza,
 Hogy az lányát adja néki,
 S jó ólakat hozományba.*

(Bartók B. gyűjt.)

Az oroszlánnal küzdő legény képe avar leleteken maradt fenn. Az övről csüngő szíjjak végét díszítő bronzöntvények egymás feje felett több embert ábrázolnak meggörnyedt tartásban. Mindegyiknek a hátán egy-egy oroszlán ül, s nyakát mardossa. A képnek jobb értelmezése alig képzelhető el, mint amivel az oláh kolinda szolgál. De a magyar népművészetben is találunk oroszlánképeket. Nemcsak a palóc csanakok nyelvén, hanem Rábameléki váncos hímzéseken is (37. kép). Hasonló oroszlánképeket hí-

37. kép Oroszlánképek magyar (1) és cseremiszi hímzéseken (2.)

meztek a cseremiszek is. – Az oroszlánál már a honfoglalás előtt megismerkedett a magyarság. Nevét is keletről hozta, magával.

Láttuk, hogy egymástól erősen különböző állatok, madarak, kérődzők és ragadozók mind ugyanazt jelképezik a népköltészetben és népművészetben. A jelképek jelentése egyetemes, nem lehet egyiknek ezt, másiknak azt a speciális jelentést tulajdonítani. Miért van szükség akkor ilyen tömegére a jelképeknek, ha mind ugyanazt jelenti, kérdezhetné valaki. Semmi egyébért, mint változatosság kedvéért. Újabban kezd kissé egyoldalúvá és – valljuk meg – unalmassá válni népköltészetünk jelképrendszere, amennyiben a virágjelképek kedvéért minden mást elhanyagol. Ezért jó számba vennünk népköltészetünk jelképrendszerének teljességét. Ne feledkezzünk hát meg a rókáról sem, ha már a ragadozó vadaknál tartunk:

*Kis kertemben uborka,
Reá kapott a róka,
Várj meg róka, megles-
lek,
Komáromba vitetlek.*

*Komáromba vitetlek,
A tömlőcbe tetetlek.
Kurta vasra veretlek,
Onnan ki sem eresztlek.*

(Csíkverebes – Lajtha L.)

Az Énekek-Éneke is emlegeti a rókát: "Fogjátok meg néküink a rókákat, rókafiakat, akik a szőlőket elpusztítják; mert a mi szőlőink virágban vannak." A róka és a szőlő virága vagy az uborka a különböző nemű fiatalságot jelképezik, mint a madár, ló, ökör, szarvas és a virág, búza, zab, árpa, stb. De ezen túl solt mindent, az ember egész életét jelentik ezek a szimbólumok:

*Eső esik, sár lesz belőle,
Rókák, járván, nyomot hagy-
nak,
Ne törd fejedet rosszban,
Mert derék kis fejed elvesz-
ted.*

*Beregi hímestojás ökör képével
(Déri múzeum).*

(kazáni-tatár – Bálint G.)

7. SZÁNTÁS, VETÉS, ARATÁS, SZÉNAGYŰJTÉS.

Mindnyájan ismerünk egynéhányat szántásról szóló nótáink közül is:

*Szeretnék szántani,
Hat ökröt hajtani,
Ha a rózsám jönne
Az ekét tartani.*

*Az ekét tartottam,
Nagyot kurjantottam.
Cselé csákó, cselé,
Rózsám háza elé.*

(Bartók Béla és Lajtha László eredeti magyar dallamait is megtalálták ennek a szép nótának, a székelyeknél. Az a dallam, amivel mi ismerjük, nem magyar.)

A szántás jelentéskörét is ki kell bővítenünk, hogyha meg akarjuk érteni a magyar népköltészetet és a népművészetet. Mert ugyan mi értelme volna különben ekevasat festeni a húsvéti tojásokra (42. kép), vagy így emlegetni az eke szarvát:

*Esik eső az eke szarvára,
Ne hallgass lánya legény szavára,
Mer mögcsali gyöngé lán szívedet,
Elvesztöd a lány böcsületödet.*

(Temesköz – Kálmány.)

Az eke és a föld viszonya a férfi és nő viszonyát jelképezi. Somogyban és Baranyában a gyermektelen házasember életének "tudományos" meghatározására is ezt a jelképet használják a falusiak. Szánt, de nem vet, mondják.

A népköltészetben a szántással kapcsolatos fogalmak jelképrendszerbe illeszkednek. Példának okáért a rét, a töretlen föld, amit ez évben fognak először eke alá a szűz leány szimboluma.

*Török már a réteket, ripeg ropog a járom,
Kemény föld van a felsőszeli határon,
Olyan kemény, még az eke se járja,
Minden lánynak recece, szebb a maga babája.*

(Pozsony m. – Bartók B.)

A kemény földnek a homok az ellentéte:

A ladányi kertek alja homokos:

Azt hallottam, babám, hogy megházasodsz,

Én felőlem házasodni meglehet,

Úgy se leszek én a te feleséged.

(Püspökladány – Dorogi M.)

A szimbólum ebben a vonatkozásában egészen ősi. Az alábbi házassági éneknek például ma is ismerik a párját a Volga mellékén:

Szántottam gyöpöt,

Vettem gyöngyöt,

Hajtottam ágát,

Szedtem virágát.

Az erdőn járó

A Márton Szidi,

Utána járó

A Vörös Dezső.

*Mit nézek rajta?
Nem fekszek rajta,
Bús az ő szíve
Gyönggyel van kirakva.*

(Vas m. – Bartók B.)

A csuvasoknál:

*A gyepet feltörtem, kölest vetettem,
A köles olyan lett, mint a borsó.
Ej, haj, a mi pajtásaink,
Mint az áttetsző gyöngy.
(Mészáros Gy.)*

(A vas megyei nóta dallama is ural-altáji, ősi örökségünk. A III. részben még sorra kerítjük.) – Különben van a csuvasoknál is szerelmi vonatkozása a szimbólumnak:

*Megértünk, mint a kender,
Letéptek, mint a virágos kendert.
Ha elmegyünk, ki marad itt?
Bebetendő föld marad itt.
Földnél drágább mi marad itt?
Hozzánk való eladó lány.
(Csuvas katonanóta – Mészáros Gy.)*

Viszont nálunk sem merül ki a jelkép egész ereje szerelmi vonatkozású jelentésében:

*Fölszántom a császár udvarát,
Belévetem hazám búbaját,
Had tudja meg császár felsége:
Mi terem a magyar szívébe.*

*Bánat terem abban, búvetés,
A magyar élete szenvedés.
Áld meg Isten császár felségét,
Ne sanyargassa magyar népét.*

(Szalóc, Gömör m. – Kodály Z.)

Akinek az udvarát felszántják, annak bizony tudomásul kell vennie, hogy valami nincs rendben a háza körül. De tudjuk, hogy nemcsak a más udvarát szokta felszántani a magyar ember, a notában, hanem a saját kertjét is. Akkor tudniillik, ha más szedi annak virágait, S ő nem tud róla tenni. Láttuk már, hogy közelebből az egyikét, a gyermektelen házасéletet jelképezi ez a szimbolum, de általában az egész magyar életet is.

*Honnan szántom a földemet,
Onnan várom ebídemet.
Az ebídem csak szerelem,
Gyere babám, fogyaszd velem.*

(Hortobágy – Ecsedi 1.)

A kerteket felszántó eke különben a Kalevalából is ismerősünk. Ilmarinen, a kovács, szampót, csodamalmot akar készíteni, hogy jutalmul megkapja érte Észak úrasszonyának leányát. Munkája nem akar sikerülni, mindig más jön ki a kohóból, mindig valami ártalmas, rosszindulatú szerszám, mert *rabszolgákkal* szíttatja a tüzet. Egyik alkalommal:

*Eke támad a kohóból,
Arany él az olvasztóból.
Arany éle rézbe ütve,
Szarva végén színezüstbe.
Jó az eke külsőképen,
De hiba van erkölcsében:
Falu földjét szántogatja,
Kertelésit felforgatja.
A vasverő Ilmarinen
Ezen sem örül meg igen.
Ketté az ekét szakítja,
Kohójába kanyarítja.
Forgószéllel fúvót fujtat.
Fogas förgeteggel nyomtat.*

(Vikár B. ford.)

Így aztán elkészül a szampó.

A kertet csak ázni szokták, szántani nem, mert szűk a hely, kárt tehet a jószág a kertben is, magában is. Ezért negatív értékű a kert felszántása. De a mező felszántása is lehet az, ha nem gazdája szempontjából nézzük, hanem a rajta élő madarakra gondolunk:

Hej, fűrjecske, fűrjecske.

Gyöngö a te lábad.

Életöd is keserves

Ha főszántyák a földet.

(Szeged – Kálmány L.)

A totemisztikus lélekhittel függ talán össze a különös magyar szimbolum: a temető felszántása.

Felszántottam az olaji temetőt.

Vessek bele a lovamnak rekegőt (legelőt)

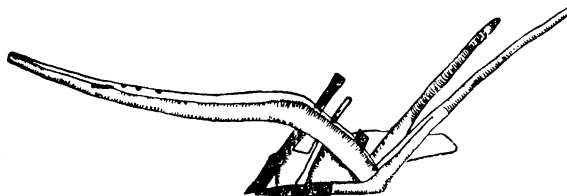
Belévetem magamat is rózsának,

Aki akar szakasszon le magának.

(Kalugar – Moldva.)

Régi babonás szokás: ha valaki azt akarja, hogy lovai tüzes-vérűek legyenek, kiássa egy halottnak a koponyáját, porrá töri, s porából időnként enni ad a lovaknak. Nem szabad abbahagyni ezt az étetést, mert különben tüzes szekéren tüzes emberek jönnek a gardáért (Baranya, Berze Nagy J.). – A halottak csontjaival szerelmi varázslást is végeztek a régiek.

A szántásvetés is életet adó cselekedet, a nép babonás hitében azonos a nemzéssel, azért szántás előtt nem szabad feléségével hálnia a gazdának, különben konkolyos lesz a búzája. – Szárazság idején tizenkét szüzleány szántja körül a határt, hogy megjöjjön az eső. Tudjuk már, hogy az esőt hozó szélben a halottak lelke jelenik meg, s ez a nők megtermékenyítése útján akar új életre kelni.

38. kép Görbe gerendelyű székely eke (Nemzeti Múzeum).

szárok ötezer év óta minden tavasszal megfogták az eke szarvát, szántottak és vetettek, hogy biztosítsák a jó termést. A császár' ekéje is görbe gerendelyű. s gerendelye sárkányfejben végződik, a gerendely tehát a kígyózó sárkány háta. Tudjuk, hogy az esőt, vihart szintén a sárkány csinálja a régiek hite szerint. Nemcsak nálunk, hanem a kínaiaknál is. A kínai ekét és sárkányt a hunok hozták magukkal nyugatra, s mi is tőlük kaptuk őket. Mindkettőnek neve hun (bolgár-török. csuvas) eredetű nyelvünkben. Az oroszok közül csak a délvidéki ukránok ismerik a kínai ekét, ők is tatár eredetű néven (*szabán*-nak nevezik). A Balkán félszigetre ti bolgárok vitték le, akik szintén hun eredetűek.

Nemcsak a szántásnak és vetésnek van szimbolikus jelentése, hanem az aratásnak is. Ha egy legény meg akarja tudni választottja szüleinek szándékát, aratónak vagy más nyári munkára jelentkezik náluk. Ha szívesen fogadják, azt jelenti, hogy szívesen hozzáadják lányukat is. Ezért mondja a nóta:

*Búza, búza, de szép tábla búza,
Kihajlik a szilvási nagy útra,
A szilvási legények le is arassák,
Babájukkal marokba rakassák.*

(Szilvásvár – Heves m.)

*Ezt a tábla búzát learatták,
A kővet min' keresztbe rakták.
Tetejibe rászállott egy csóka.
Engemet egy barna kislány tanított a csókra.*

(Szalonta – Szendrey.)

Ezért festenek a székelyek búzakaralászt a húsvéti pirostojásra. De ezért mondja a már ismert madár szimbolummal. a magyar népdal is:

*Udvaromba garmadába van a búza.
Mind ehorgya a máss tyúkja, galambja.
El is horgya, édos babám, tetüled.
Minden más legényre fáj a te szíved.*

(Temesköz – Kálmány L.,)

A keleti óvatossággal bekopogtató kérők is eladó gaboniat keresnek, úgy nyitnak be a lányos házba, s a szíveslátásból következetnek a háziak szándékaira.

A gabonát régen lányok, asszonyok aratták sarlóval, azért nem találjuk meg rokonaink népdalaiban az aratás szimbolumát. A férfinép csak füvet kaszált régen, a jószág számára.

*Aki legény: jöjjön velem kaszálni,
Meg fogom a kaszámat kalapálni,
Vágok olyan sűrű rendet a réten,
Kilenc kislány nem gyűti fel a héten.*

*Nagyszalontán nincsen szíp jány csak három
Az is kiment szína gyűtni a nyáron,
Hosszúszárú, magossarkú cipője,
Nem illik a favilla a kezibe.*

(Szalonta -Szemlrey Zs.)

*Kimentem a selyem rétre kaszálni,
De nem tudtam én a szénát levágni,
Mert nem látszott, a sok sárga virágtól
Régi babám most búcsúzunk egymástól.*

(Hódmezővásárhely – Pécely.)

*Kimentem a rétre, nem tudtam kaszálni,
Arra jött a rózsám, nem akart megállni.
Tizenhárom kasza, mind egyszerre vágja.
Tizenhárom százszor csókolom a szádat.*

(Püspökladány – Dorogi M.)

Csuvas lakodalmas nép dalaiból:

*A tóparti kaszálót,
Mondtuk, idén nem kaszáljuk.
Ránkesett a nyíl, mit tegyünk?
Liza hugocskámat,
Mondtuk, idén nem adjuk el.*

Isten mást rendelt, mit tegyünk?
(Mészáros Gy. gyűjt.)

*Nagy kaszáló fűvét
Kaszálni eljön az idő,
Kis kaszáló fűvét
Gyűjteni eljön az idő,
Liza hugocskám,
Apád-anyád házából
Kimenni, eljött az idő.*

(Mészáros Gy.)

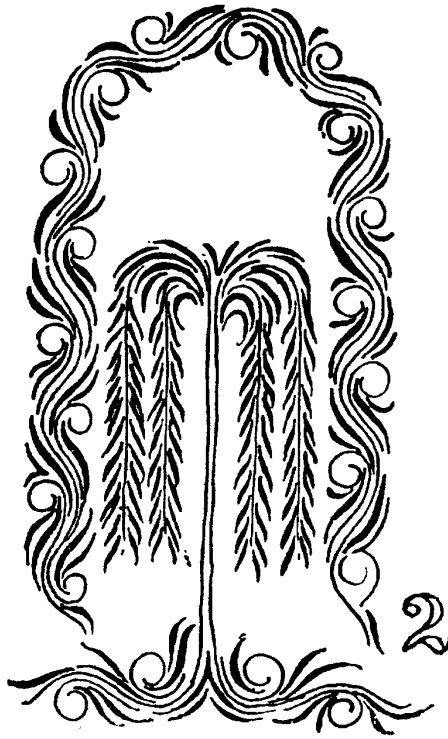
Így kerül a szénagyűjtő gereblye a székely húsvéti tojásokra s az ormánysági guzsalyokra (32. kép 5).

Végül hallgassunk meg egy kazáni tatár nótát, hogy a szerelem szűk körén túllépjünk.

*Füvet kaszál két legény.
Vág-e kaszája vagy sem?
Hogy is váгна a kaszája?
Szívén a világ bánatja.*

(Paasonen gyűjt.)

Szalontai fejfa homlokdíszje (Viski)

8. FALEVÉL, FA ÉS ÁGA

A falevele gyakran előfordul népdalainkban, olyannyira, hogy nemrégiben külön tanulmány tárgyává tette egyik kiváló folkloristánk. Ebből a nótából indul ki:

*Kinek nincsen szeretője
Menjen ki a zöld erdőbe.*

*Írja fel a falevéltre,
Hogy néki nincs szeretője.*

A nóta eredeti formáját azokban a variánsokban látja, melyek azt tanácsolják:

*Írja fel a fának ágára,
Hogy nincs szeretője, babája.*

vagy:

*Írja fel a legszebbik fára,
Hogy nincs szeretője, babája.*

Erről eszibe jut, hogy Európaszerte törrel átszúrt szívet szoktak a fa kérgébe vésní a szerelmesek nevük kezdőbetűivel. Azt már elfelejti, hogy nálunk csak városiak tesznek ilyet, s azt állítja, hogy a nép részvéteből hasonló tanácsot ad a reménytelen szerelmesnek: "*forduljon panasszal a mindenséghez, mert annál meghallgatásra, megértésre és vigasztalásra talál*". "A gondolat tehát, amely e daloknak tartalmat adott, minden ízében a kezdetleges animisztikus felfogásban gyökeredzik", mondja szerzőnk. Sajnos, mi csak XVIII-XIX. századbéli romantikus természetszeretetet látunk ebben a felfogásban, kezdetleges aminizmusnak nyomát sem leljük benne.

A tanulmány szerzője egy litván szerelmi varázslásra hivatkozik állítása bizonyítására. Aki azt akarja, hogy szeretője ne hagyja el, vegyen három falevelet, írja rájuk Jézus és Mária, meg

a szeretője és a saját nevét és gyűjtsa meg a leveleket. Itt csak-ugyan falevéltre írják nevüket a szerelmesek, de az írás nem régi tudománya a népnek, Jézus és Mária neve nem primitív vallásos képzetei, s a levelek meggyújtása sem feltétlenül animisztikus szokás. A tűz szimbolikus jelentését ismerjük már. A litvánoké-hoz hasonló szerelmi jóslásra nálunk is használják a tüzet. Erdélyi és moldvai guzsalyusokban szokásban volt. kenderszöszből két golyót gyúrni lazán, s egyiket a lány, másikat a legény nevééről nevezve meggyújtani. Ha mindkét golyó felszállt, azt tudták belőle, hogy szeretik egymást. A mi szokásunk sokkal primitívebb, mint a litvánoké – éppen annyiban primitívebb, hogy nincs benne sem keresztyén elem, sem római (írás). Csakhogy levél sincs benne.

De a fára, levélre való írás sem mindenestül romantika eredménye. A falevél ősrégi szimbóluma népköltészetünknek, A moldvai csángók, a hortobágyi pásztorok és az ormánsági magyarok egyaránt ismerik az alábbi nótát:

*Szerelem, Szerelem,
Átkozott szerelem,
Mét nem termettél vót
Minden fa hegyire.*

*Csere tetejibe,
Gyió levelire,
Hogy onnan szakasszon
Minden szegin legén.*

(Kalugar – Moldva.)

Most megint kínálkozik egy alkalmas zsácutca, s folkloristáink bizonyosan belevezetnek, ha nem vigyázunk, járjuk meg azért, mi magunk, s térjünk is meg belőle, ha lehet. Nótáink néha fügefalevelet is emlegetnek, ez pedig nyilvánvalóképpen a görög szobrokon alkalmazott levéllel azonos:

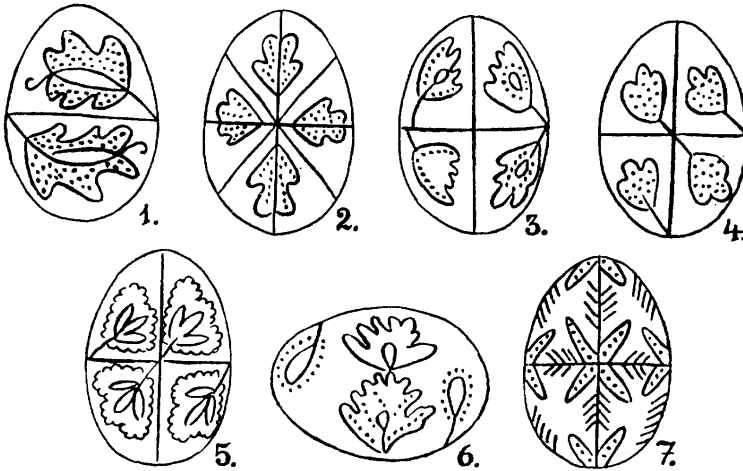
*Akkor szép az erdő, mikor zöld,
Mikor a vadgalamb benne költ.
A vadgalamb olyan, mint a lány.
Fáj a szíve a legény után.*

*Nem vagyok én oka semminek,
Édesanyám oka mindennek.
Márt nem adott engem olyannak,*

Akit választottam magamnak.

*Megvert az Úristen, de nem fáj,
Fügefalevele lehullt már.
Fügefalevele gyógyíts meg,
Régi volt szeretőm csókolj meg.*

(Menyhe Nyitra – Kodály Z.)

39. kép *Leveles díszítmény a székely hímestojásokon. 1-2. cserelaplis, 3-4. nyárfalapis, 5-6. eperleveles, 7. fenyőágas (Malonyay).*

A cserfalevelet, diólevelet említő nóta formája és stílusa is sokkal régiesebb és parasztosabb, mint a fügefalevelét említő utóda. Ez sokkal szűkebb területen ismeretes, mint amaz, ezért sem igen tarthatjuk eredetibbnek a másik mintájának. S aki az írásra, a történeti emlékekre esküszik, azt is megnyugtathatom, mert a moldvai nótának már a XVIII. században akadt lejegyzője a ref. kollégiumokban. A fügefalevelesnek, tudtommal, nem.

A levelet gyakran emlegetik népdalaink, írás nélkül pedig. A házassító nóták, tudjuk, igen régi formáját őrzik népköltészetünknek, de mit hallunk bennük:

*Ettem szőlőt, most érik,
Virág Erzsit most kéri.*

Kihö ment a levele?

Garzó Pista kezébe.

(Vésztfő – Bartók.)

De újabb nótákban is találkozunk a levélszakítás szimbólumával:

*Csipkés levele van az eperfának,
Szép felesége van az én komámnak.
Leszedik az eperfának csipkés levelét,
Elszeretem a komám feleségét.*

(Püspökladány – Dorogi M.)

*Édes volt az anyám teje,
Keserű a más kenyere.
Úgy elmaradtam szegénytől,
Mint a nyárfa levelétől.*

(Kibéd, Maros-Torda vm. – Bartók.)

Innen származik a régi magyar szokás-mondás: "*szegény ág-rulszakadt*". Ne hagyjuk hát szegényt, hanem hívjuk segítségül a törököt-tatárt, elfelejtett rokonságot. Íme a csuvas menyasszonyt így siratják barátnői lakodalma alkalmával:

*Réten füvet kaszáltam,
Almafára találtam.
Az almafa lombtalan,
Ifjú fejem szerencsétlen.*

(Mészáros Gyula gyűjt.)

A votttyákok nótáiban a szél jelképével együtt találjuk meg a levélét (Munkácsi B. gyűjt.):

*Széles, széles a juharlevél,
A juhar csúcsán (szél) fujdogál.
Derék, derék fiatal fiúk
A lányok keblén hálnak.*

A széllel kapcsolatban említettem már azt a vogul mesét, melyben Darucomb sebesen forgó aranyos levelet lát egy nyárfa tetején. Nyilával keresztüllövi a levelet, mire hirtelen mély álmába merül. Almában asszonyi zsémbelődést hall: a gyerekek hát így ügyeskednek, bejárják a földet, bejárják a vizet, s az ember fekvőhelyének medvebőrét átlövik. Mikor felébred, egy ház küszöbén hever. Bemegy a házba. Az asszony ezzel fogadja: De soká aludtál. Az Ég nőt rendelt számodra, de Párepárszek elrabolta. – Az ő baja, hadd rabolja, mondja Darucomb. Eddig sem voltam házasember, ezentúl is megleszek valahogy. Azután mégis feleségre keresésére indul és vissza is veszi Párepárszektől (Munkácsi B. gyűjt.)

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a falevél és annak leszakítása nem új keletű szimboluma népköltészetünknek. A fa az anya, a levél leányának jelképe, de nem mindig. A fent idézett püspökkladányi nótában például fa és levele az embert és felségét jelképezik. A szerelmesek elválását is a fa lombjainak lehullása jelképezi:

*Azhol én elmenyek
Még az fák es sírnak.
Gyenge ágairól
Levelek lehullnak.*

*Hulljatok levelek,
Rejtsetek el ingem,
Mert az én éldesem
Sírva keres ingem.*

(Csík m. – Kodály Z.)

Régi nóta ez is, országszerte ismeretes, de még a határon túl is tudják a moldvai csángók. Nem csoda, hogy a csuvasoknál megtaláljuk a jelképnek ezt a jelentését is:

*A folyó tele, a víz hideg,
Ha úszni kell, hogy ússzam?
Együtt nevedett kerti almák,
Ha el kell válni, hogy váljunk el?
Elválni elválnunk,
Olyanok leszünk, mint a lombjavesztett fa.*

(Mészáros Gy. gyűjt.)

A nogáj-tatár katonák keserves nótája is erről dalol:

*A levelek: földre hullnak
A kemény őszi szélben,
Reá gondolk és megsárgulok,
Elsorvadok az idegen földön.
(Vámbéry gyűjt.)*

Már a szélről szóló fejezetben láttuk, hogy a fa általában az asszonyt jelképezi. A zöld levél ilyenkor csak az élet, a boldogság jele rajta:

*Látod-e babám
Azt a száraz nyárfát?
Mikor az kizöldül
Akkor jövök hozzád!
Kizöldült már a fa.
Várom a galambom,
De soká nem jön már.
Zöld erdő zúgása,
Vadgalamb búgása,
Benne tanyája*

(Nógrád m. – Kodály.)

S íme nemcsak a Volga és az Ob melléken él ez a szimbólum, hanem az altáji hegyekben is.

*Az aranyleveleket szóró
Fehér nyírfa-é? – biz ő az!
Haját nyakáról lelógató
Nőm-e az? – biz ő az.*

(altáji tatár – Radloff gyűjt. Vámbéry ford.)

Nálunk minden bokor elszáradt, hiába vártuk, hogy kizöldüljön, nótáink is mind csak száraz ágat emlegetnek.

*Száraz a bokor a tetőn,
Elhagyott az én szeretőm.
Ha elhagyott ő bánja meg,
Ki a fene sajnálja meg.*

(Gyergyószentmiklós – Kodály.)

Hát nem egyetemes jelentése van ennek a nótának? Úgy-e hogy nem szorul magyarázatra? Keleti rokonainknál meg mindig zöldelnek a fák. Legalább is a nótában:

*Ajtóm előtt két nyírfa áll,
Évről-évre levelet hajt.
Ha szép leány után jársz,
Szerelmed évről-évre növekedik.*

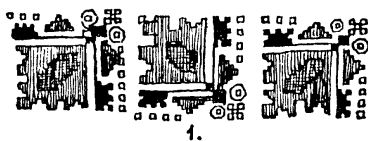
(baskír – Vámbéry.)

Hogyan lett a fából és leveléből a szerelmesek, illetve anya és leányának jelképet Ez is primitív, vallásos szimbolumnak látszik. A halottakat legtöbb helyen földbe temetik, s így a növények, fák belőlük nőnek ki, mint a székely balladában a két szerelmesből kápolna-virág nő, a mesében pedig jávorfácska nő ki a meggyilkolt. leányból, s a jávorfából készített. furulyában a lány szólal meg. Ez a mese is általánosan ismert Európában, de valószínűleg keletről származott ide, s az. európaiaktól annyira idegen

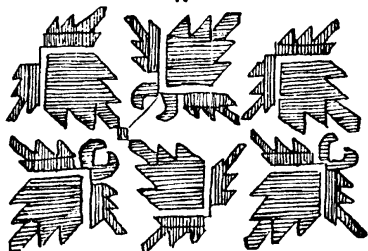

volt, hogy a legtöbb helyen átváltoztatták. A halottból nem nő fa s abból nem lesz furulya önáluk. hanem ha furulyahangon szólal meg a halott, a furulya saját csontjából készült, máskor meg hajából hegedűhúr készül s a hegedűn szólal meg a leány. Filemon és Bancis története ezek szerint szintén idegen, keleti eredetű lehetett. Keleten már otthon vannak ezek a szimbólumok, mert például az inbati osztyák-szamojédok odut vájnak az élőfába s abba dugják halottaikat, azután deszkát ütnek az odu nyílására. A mi emberalakú fejfáink homlokára szintén szomorúfűz képét írták Debrecen környékén. A II. részben látni fogjuk, hogy a szomorúfűz nem újabb romantikus szimbólum, hanem az emberi arc stilizált, keleti szemléletű másik megfejtése: az ember átváltozásának jelképe. A szomorúfűzet különben húsvéti tojáson is megtaláljuk: (148. kép), tehát nem feltétlenül a gyász, a szomorúság jelképe. – Székely pirostojásokon gyakran szerepel a cserelapi, a tölgyfalevél is (39. kép).

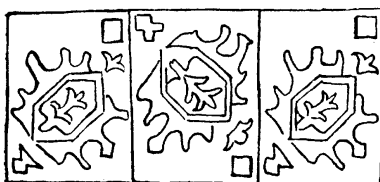
A buzsaí hímzésekben gyakran láthatunk egy sor furcsán düttögetett-borogatott cserfalevelet. A ferde tengelyű levelek váltakozva hol felfelé állnak, hol lefelé konyulnak (40. kép 1). Ennek a mustrának a variánsait eddig csak a csuvasoknál és a bolgároknál találtuk meg (40. kép 2-3), tehát bízvást a hunok (bolgár-törökök) örökségének tekinthető. A cseremiszeknél geometrikus, nálunk pedig virágos formában is megtalálható (41. kép).

1.

2.

3.

40. kép Ősi magyar leveles mustra és rokonai: 1. buzásági magyar (Malonyay), 2. csuvas (Népr. Múz.), 3. bolgár (Kostov) (Hei-

Népművészetünk fa és virágmotívumai ezek szerint nem az iráni életfa leszármazottai, hanem ural-altáji, magyar szimbólumok. – A gyümölcsökről és virágokról külön fejezetben váltunk szót, ott majd külön-külön minden formán meggyőződhetük erről. Ady Endre nem tévedett itt sem, és a magyar fa sorsát magyar képekben mutatta meg:

*Lelkemben a magyar fa
Lombjai esnek, hullnak,
Lombosan, virágosan
Így kell, hogy elpusztuljak.*

9. GYÜMÖLCS.

Ha az egyszerű falevél is a szerelem jelképe, még inkább az a piros és gömbölyű gyümölcs. Népdalaink az almát emlegetik leggyakrabban, de nem vetik meg a meggyet és cseresznyét sem. A szilvát, diót, szőlőt és a többi szelíd és erdei gyümölcsöt ritkábban említik népdalaink, de mindig hagyományos formában és jelentésben. Babonás szokásainkban és a szerelmesek jelképes érintkezésében szintén az almának van legnagyobb szerepe. Kiskunhalason például a legény almát küld vagy ad személyesen a lánynak s ha az elfogadja és megeszi, nyugodt lehet, hogy szereti és hozzámegy. Különbön nem merné megenni a lány az almát, mert azzal megronthatná a legény és mágikus eszközökkel kényszeríthetné, hogy akarata ellenére is hozzámenjen. Imre Sándor szerint már a török hódoltság korában szokásban volt, hogy ha egy magyar leány almát fogadott el egy török legénytől, a török bíró odaítélte őt a legénynek. Imre Sándor sok érdekes adatot közöl az alma szimbolikus jelentésére a klasszikus ókorból és a nyugateurópai népektől egyaránt. Minket persze elsősorban a saját jelképrendszerünk érdekel és keleti rokonainké. Az alma, cseresznye vagy meggy nálunk már a szerelmes párok első összeéneklése alkalmával megjelenik. A szentiván nap éjtszakáján gyújtott tűz átugrálása közben e gyümölcsök valamelyikéből dobnak a tűzbe s arról énekelnek a lányok. A menyasszony almát vagy körtét dug keblébe, mikor esküvője után vőlegénye érte, meggy, – almát akkor, ha leánygyermeket kíván elsőnek, körtét, ha fiút. Esküvő előtt a menyasszony gyümölccsel és egy gombolyaggal megtöltött zsákra fekszik, másnap pedig egy rándítással kiráz mindent a zsákból, hogy könnyen szülje meg gyermekét. – A jegykendős vőfélybot végére sokhelyt almát tűznek. Esküvő után az almát kettévágják s közösen megeszik vőlegény és menyasszonya.

Népdalainkból csak néhány példát, hogy sok ne legyen:

Kis uccán, a sarkon,

Ott lakik a galambom.

Piros almát válogat,

Avval engöm csalogat.

(Temesköz – Kálmány.)

*Mit ér énnéköm egy almát kettő vágni,
Mit énnéköm a rózsámtú eválni?
Jobbrú-barrú forgatom a gyűrűmet:
Visszavöszöm a régi szeretőmet.
(Szeged – Bálint S.)*

Ez utóbbinak ozmán-török variánsa Kunos Ignác gyűjteményéből:

*Piros almát kettészelttem.
Késeem rózsához törültem.
Mióta tőle elváltam,
Tévedésből se nevettem.*

Az alma a kaukázusi balkárok és a baskírok népdalainak is kedvelt szimbóluma. Volgameléki rokonaink mégis a meggyet emlegetik gyakrabban nótáikban. Íme két csuvas nóta:

*A meggy, a meggy azt mondják.
A szára vékony, azt mondják,
A leányt észrevétlenül megcsókolva,
Az ajka édes, azt mondják.*

*Abroncsa milyen szilfa?
Rúdja milyen gyöngyfa:
A néne milyen úri lány,
Két orcája, mint a meggy,
Szakítani s ennivaló eper.*

(Mészáros Gy. gyűjt.)

Nálunk is megtalálható a meggy-szimbólum. Székely hímes-tojásokon is gyakori a meggyágas írás (42. kép). Egy tréfás szege-di rigmusban:

*Mögötte a tyúk a meggyet,
Ketten szeretiünk mink eggyet.
(Kálmány L.)*

Egy vésztői házassító nótában:

*Megérett a meggy a fán,
Férhez ment a Varga lány,
Megérett a cseresznye,
Kara István elvette.*

(Bartók B.)

A magyar népdalokban a cseresznye gyakrabban szerepel, mint a meggy. Egy moldvai táncszóban:

*Ud szeretem menyemet,
Mind a rigu seresznyét.
Kerülöm a gógoskát,
Sókolom a menyemet.*
(Jugán, 1933.)

(Góg a kandalló neve Moldvában és Udvarhelyszéken. A gyerekek és az asszonyok a góg mögé a kemence tetejére húzódnak az idegenek elül.)

A tolnai sárközön:

*Érik, érik a cseresznye,
Bodorodik a levele.
A levele bodorodik,
Az én szívem szomorodik.*

Szeged vidékén:

*Kedves rózsám gyerünk ki a szőlőbe,
Szödjünk meggyet sárgaselyem kötődbe,
Nem megyek én teveled a szőlőbe,
Mögcsal engem a te szömöd, fekete.*

Püspökladányban (Dorogi M.):

Érik a ropogós cseresznye,

*Lányokra fordult a szerencse.
Nekünk is ráfordult sóhaj kettőre,
A többi maradhat jövőre.*

A régi magyar menyasszonytánc szövege a szilvát emlegeti :

<i>Éva, szívem Éva, Most érik a szilva Terítve alája, Szedjük fel hajnalra</i>	<i>Bárcsak ez a hajnal Sokáig tartana, Hogy a szerelemnek Vége ne szakadna</i>
--	--

(Ormányság – Kiss Géza.)

A dióra alább még idézünk néhány példát népdalainkból. Itt csak a gyümölcs-szimbolumok szexuális vonatkozásainak bemutatására idézek egy magyar és egy csuvas találós mesét. A magyar találósmese a dióra kérdez:

<i>Ne nézz rám, Mássz rejám, Zöld ruhám Hajcsd le rám.</i>	<i>Nékem könnyebb, Néked jobb, Ahun juk van, Szúrj be ott.</i>
--	--

(Szalonta – Szendrey Zs.)

A csuvas találósmese is verses, s a magyarhoz hasonlóan kérdez a mogyoróra:

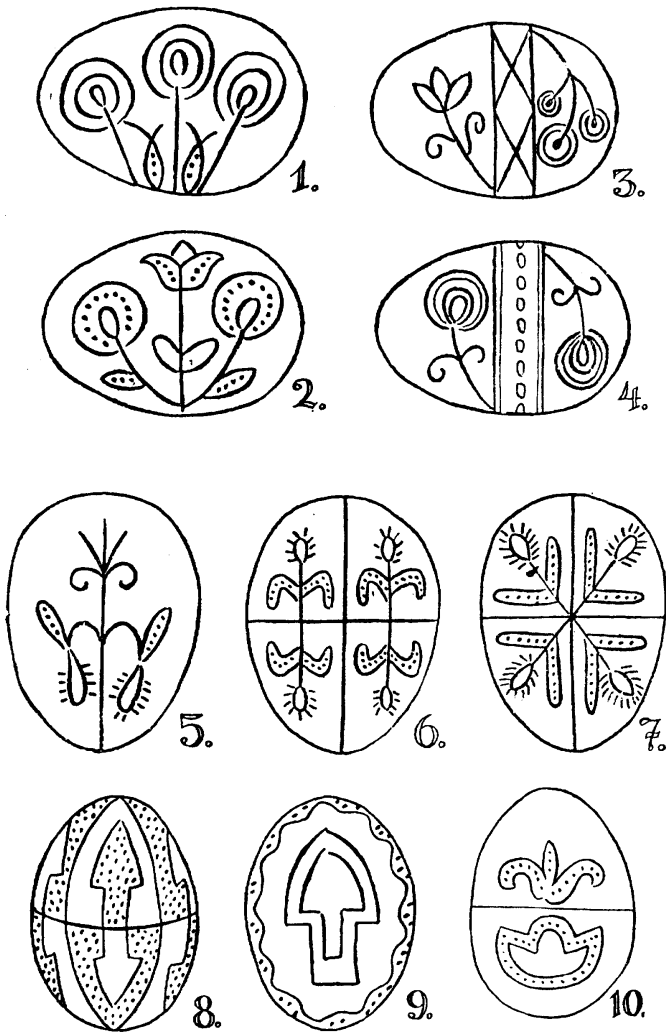
*Görbíts meg,
Hajlíts meg,
Mássz fel rám.
Rajtam szőrös van,
A szőrösben síma van,
A símában édes van.*

(Mészáros Gy.)

Lássunk egy példát a szőlőre is:

*Megérett a fehér szőlő, le lehet már szedni,
Ezt a piros barna kislányt el akarom venni.
Majd megsegít a Jóisten, te leszel a párom,
Hogy tégedet öleljelek, azt is alig várom.*

(Püspökladány – Dorogi M.)

42. kép Székely hímestojások. 1. Meggyágas, 2. tulipán meggyággal, 3-4 öves meggyágas, 5-7. búzafejes, 8. ekevasasa, 9. ásós, 10. kapás tulipános (Malonyay).

Régiesebb ennél – Moldvában is ismerik – a következő nóta:

*Őszi harmat, hideg eső,
Ősszel érik meg a szőlő.
Ha megérik, bornak szűrik,
S a szép leányt férjhez kérik.
(Cegléd, 1850.)*

A fán termő és általában a nemesített gyümölcsöknél sokkal ősibb szimbólumaink a vadon termő bogyók, a málna, ribizli, szeder és eper. Ezeket nemcsak a török népek költészetében találjuk meg, hanem a finnugor népekében is.

*Zöld a kökény, majd megkékül,
Most vagyok szerető nélkül.
Majd megérik idejére,
Találok még szeretőre.
(Székesfehérvár.)*

A Kalevala általában bogyónak, málnának, áfonyának nevezi a lányokat, a vogul találóskérdés meg így kérdez a málnára: "*Rengeteg zordon erdő szögletében vöröskendős nők ülnek.*"

Primitív kultúrájú finnugor rokonaink ma is úgy gyűjtik a málnát, ribizlit nyár elején, mint néhány ezer éve, mikor még együtt éltünk valamennyien. Málnaéréskor ellepik az erdőt a lányok és nagy kosarakkal szednek belőle, Persze a legények is arra vetődnek és incselkedve kérnek a lányok málnájából Aki ad nekik, az jelképesen magát is odaadta. (Ha realisan gondolkozna, azt mondaná – szedj magadnak.) – Ilyen konkrét szimbólum a magyar gyümölcs-jelkép is. Háromszékben például így kérdezi a találósmese a csipkebogyót: Kívül veress, belől szőrös, fejibe pártta, hátuljába páca (Kriza).

A gyümölcs piros színe a lány arcára, gömbölyű formája és vékony szára ("*Feketeszárú cseresznye*") a lány termetére, a gyümölcs magja pedig a termékenységére emlékeztetik a magyar embert. Ezért nevezi magtalanak a meddőt. A német nyelv gyümölcstelennek nevezi (*unfruchtbar*), pedig a gyümölcsben sincs mindig ép, termékeny mag. Valószínű, hogy a német szemléletet az a szubjektív, emberi szempont határozta meg, hogy a gyümöl-

csöt húsáért termeljük, nem magjáért. Igaz ez, de megzavarja a szimbólum tisztaságát. A magyar szemlélet megmarad a növény saját szempontja mellett, ezért keresi a magot a gyümölcsben.

Ha nem önálló szimbólumnak vesszük a gyümölcsöt, hanem megjelöljük emberi vonatkozását is, objektív szimbólummá, avatjuk az elfogyasztásra szánt gyümölcsöt is. A gyümölcsfa ága maga is meghajlik termésének súlya alatt, de az ember is meghajlítja, mikor szedni akar róla:

*Érik e szőlő,
Hajlik ez ága,*

*Kondor e levele,
Kondor e levele.*

(Moldva - Veress S.)

*Hajtsuk, hajtsuk.
A cserösnye ágát,
Most éli szép világát.
Hogy szakajtsunk a szépibü,
Szeretőmnek, Kis Pétörnek, a szívibü.*

(Temesközi szentistváni ének, – Kálmány L.)

Kunos Ignác az ozmán törököknél jegyzett fel hasonló jelképes nótát:

*Cseresnye ágát ne hajlítsd,
Más rózsáját ne szeresd.*

A Volga mellékéről csak egy vottyák nótában találjuk meg ezt a szimbólumot:

*A víz habja keringve leszáll,
Óhajtott örvényébe visszatér.
A lúd kiált, verdesi a vizet,
A kakukk szól, fekete erdőbe vágódik.
A kutya vakkant, nyargal az utcán,
A kakas kukorékol jókedvében,
A menyecske sír keservében,
A patakra megy s lehajlítja a fűzfát.*

(Munkácsi Bernát gyűjt.)

Mindenki örül és hazatalál, csak a menyecske sír, mért gyümölcstelen fát, fűzfát kell hajtogatnia egyéb hijján. Nálunk sem ismeretlen ez a szimbólum:

<i>Nemcsak az a gazda, Kinek hat ökre van. Hanem az is gazda, Kinek szíp jánya van. Mit ír a hat ökör A nagy istállóba,</i>	<i>Ha nincsen szerelem Tornyos nyoszolyába. Hajlik a gyenge nád, Hajtsd hozzám orcád. Szomorú íletem Csak ne szomorítanád.</i>
---	--

(Hortobágy – Ecsedi I.)

*Sirat engöm a madár is,
Értem lehajlik az ág is.
Az is azért hajlik a földre,
Szóna hozzám, ha lehetne.*

(Ormányság – Kiss Géza.)

*Zöld leveles diófa
Rám borul az árnyéka
Hej-haj!
Ha lehull a levele
Koporsó lössz belüle.*

(Szeged – Kálmány L.)

Ezekben a szerelmes társ szimbóluma az ágát hajtogató fa. Más nótákban megint az édesanyáé:

*Lehajlott a diófának ága
Ráhajlott a vizitáló szobára.
De sok édesanya sírva jár el alatta,
Hogy a fia három évig katona.*

(Hajdúsámson – Bartók)

*Kék nefelejts ráhajlott a vállamra,
S édesanyám elcsapott a világra,
S mér csapott el olyan igaz árvának?*

Bujdosója legyek a nagy világnak.

(Kolozs m. – Bartók.)

Igen gyakori népdalainkban a két ágát hajtogató fa. Úgy is felfoghatjuk, mint az áldását osztogató édesanya jelképét, mert mellette ott látjuk a szerelmeseket is, de majd a következő részben látni fogjuk, hogy a magyar térszemléletnek jellemző sajátja a képek halmozása s így itt is valószínűleg a szerelmesek jelennek meg ugyanazon a képen több különböző alakban, emberi és növényi, vagy növényi és állati formában:

Magos a rutafa,

Ága elágadzik

Selyem sár haja,

Magyar Ilona,

Haján fölű gyöngykoszorúja, gyöngy.

(Nyitra , – Kodály)

Egyik ága hajlik

(Barna legény) udvarába

Másik ága hajlik

(Szöke leány) udvarába

Maros mellett két szép zöld ág hajlandó,

Reá. szállott két szép madár, illendő.

Egyik madár Angi József illendő.

Másik madár Szabó Katalin hajlandó.

(Gyergyóremete – Kodály.)

Eredetileg csak az ág volt hajlandó, aztán a madár is, s ma már mindenki *hajlandó* vagy *nem hajlandó* megtenni valamit, *hajt a sóra*, vagy nem hajt rá. – A nótában is eredetileg csak az ember hajtotta meg a fa ágát, gyümölcseért. Aztán meghajlott az saját gyümölcse, vagy a reá szálló madár súlya alatt is, végül a szél és a víz erejétől is:

Szolnok alatt foly el a Tisza,

Közepében van egy nagy nyárfe

Hajtogattya a víz folyása

Szép az én rózsám mosolygása.

(Szeged – Kálmány L.)

A széllal kapcsolatban már láttuk a fa szimbólumát.

Ha nem vigyáz az ember, könnyen letöri az ágat gyümölcs-szedéskor. Íme egy tréfás kedvű nóta hogy mondja el:

*Haj, haj, haj, letörött a galy,
Haj, haj, haj, letörött az ág.
Fölmentem a fára az almáért,
Nem adnám az anyját a lányáért.*
(Hont m. – Bartók.)

A világháborúban sem hiába tördelték az ellenség golyói a fa ágát:

*Hull a golyó, mint a zápor a földre,
Magyar baka bátran rohan előre.
Tüzes golyók tördelik a fa ágát:
Sok magyar lány most veszti el a párját.*
(Szeged – Kálmány L.)

A somogyi asszonyok is a faágakat tördelik menet közben, hogy ne legyen gyermekük. A csuvas lakodalmas nép meg tréfásan így énekel:

*Kicsike kaszáló fivét
Az uraság lova nem bírja el.
Nénikénk rágalmaztatását
A tölgyfa ága nem bírja el.*
*A tölgyfa ága hasadjon le:
Az ellenség szíve hasadjon meg.*
(Mészáros Gy. gyűjt.)

Ha a gyümölcs megérik és nem szedik le idejében, a földre hull:

*Piros alma leesett a sárba,
Ki felveszi, nem esik hijába.
Piros almát felveszem, megmosom.
A galambom ölelem, csókolom.*
(Mohi, Bars m. – Kodály Z.)

A sárban elpiszkolódik az alma, de az is baj, ha az útra esik, mert onnan akárki felszedheti:

*Luca Panna megy a kútra,
Piros alma hull az útra.*

Különben a lakodalmi rigmus is azt mondja:

*Piros alma gurulóba,
Mostan vagyunk indulóba.*

Török-tatár rokonaink népköltészete szintén ismeri ezt a szimbólumot is:

*Ágon körte himbálódzik,
Földre esik, mézes lesz:
Mostanában szokásba jött,
Leány kéri meg a legényt.*
(ozmán-török – Kunos I.)

*A narancs sárga bele,
Földre esett a fele:
Engem szerelembe ejtett
Szomszédunk felesége.*
(ozmán-török – Kunos I.)

*Futva mentem ki az utcára,
Ott gurul egy alma:
Azt az almát felvennem
Nem rendelte nekem Isten.*
(kazáni tatár – Bálint G.)

*Amint mentem az úton,
Egy alma koppanva leesett.
Úgy látszik nem gondoltál rám:
Cuppanó csókot kaptam egy kislánytól.*
(baskír – Vámbéry.)

*Az erdőben málna érik,
Érettje tövére hull.*

*Sok minden jut az eszembe,
Oldalamat csak egy fúrja.*

(vottyák – Gavrilov – Munkácsi.)

Mint minden szimbólumé, a gyümölcs jelentése is egyetemes. Nemcsak a szerelmesek és az anya képét idézik fel, hanem minden művészi témát felidézhetnek. A húsvéti tojásokra sem mondhatjuk például, hogy semmi közük sincs a keresztyénséghez. Még a székely pirostojások meggyágas rajza is lehet keresztyén szimbolum, mint az alábbi karácsonyi kántáló vers bizonyítja:

*Én nem látok szebb gyümölcsfát,
Mint a Jézus keresztfáját.
Vérrel vérzik, virágozik,
Szentlélekkel gyümölcsözik.*

(Udvarhely vm. – György József.)

A magyarság is magára ismerhet benne:

*Túl a vízen Tótországom,
Szíva terem a ződágon,
Szakasztottam, de nem ettem,
Búra teremtett az Isten.*

*Nagy gazda vót édesapám,
Nagy örökség maradt reám,
Hat ökörnek a kötele,
Egy vasvillának a nyele*

*Én felnőttem derékségre,
Lábom a kevéll lépésre,
Karom az ölelgetésre,
Fejem a hajtogatásra,*

(Bukovina – Kodály Z.)

Ki írta meg szebben és igazabban a szabadságharc és a ki-egyezés történetét, mint ez az ismeretlen magyar költő, ennek a nótának a szerzője? S ki tudja, az is mire értette? Saját bújára-bajára. De magyar volt és a magyarság sorsát élte saját sorsában. Ezért vállalta nótáját a magyar falusi közönség magáénak, s adta szájról-szájra, míg érte nem ment valaki. – Ha nem egyéni panaszát mondja el a költő, nem őszinte és nem művész. Ezért nem hibája, hanem erénye Ady költészetének az ő leplezetlen önszerel-

me. Különben Ady is megtalálta ezt a jelképet, és amit kifejezett vele, az is megegyezik a mi nótánk felfogásával:

*Ontottam a virágot,
Virultam jóban, rosszban:
Mások gyümölcsösödtek,
Én mindig virágoztam.*

(Magyar fa sorsa.)

Milyen finoman alkalmazza az idegen szimbólumot is. A magyarhoz viszonyítja: *mások "gyümölcsösödtek"*. Nem volt termékeny (magvas) az idegen kultúra sem Magyarországon, csak a gyarmatosítók látták annak, mert ők megelégedtek a gyümölcssel, nem nézték meg, van-e magja. A magyar kultúra még csak a gyümölcsig sem juthatott el Ady korában, csak: virága volt: irodalma, költészete, zenéje, művészete. Ma már tudományunk is van, de hogy van-e magja ennek a gyümölcsnek, az csak társadalmi téren fog megmutatkozni. Ha a magyar tömegek társadalommá tudnak szerveződni, az már nem a költészet gyümölcse, hanem a tudomány magjából sarjadt új élet lesz. A költészet a múltból, a hagyományokból táplálkozik s így mindig pesszimista egy kicsit:

*Van egy szőlő, olyan szőlő.
Virágot hoz, de nem termő.
Gazda-biztatónak hívják,
Ráismernek, kipusztítják.*

*Van egy leány, olyan leány,
Szeret sokat, de mind csalfán.
Legénybiztatónak hívják.
A pártában ott is hagyják.*

(Veszprém m.)

10. VIRÁG.

Tudjuk már, kitalálhattuk az eddigiek nyomán, hogy

<i>Nem az ám a rúzs,</i>	<i>Mink szerettyük egy-</i>
<i>Ki j-a kertbe nyílik,</i>	<i>mást</i>
<i>Hanem az a rúzs.</i>	<i>Gyere kisangyalom,</i>
<i>Kik egymást szeretik.</i>	<i>Csókoljuk mög egymást</i>
<i>Mink vagyunk a rúzsák.</i>	

(Szeged – Kálmány L.)

Minden művész ezt a szeretetet igényli. A magyar nép is. Ennek híjján sohasem fogjuk megérteni művészetét (nem fogunk megilletődni rajta, nem fogunk magunkra ismerni benne), hanem mindig csak az idegenekért, Európáért fogunk lelkesedni, mert magunk is idegenek maradunk a saját hazánkban. A népművészet és a népet csak tudományos témának fogjuk tekinteni és mindig meg fogunk sértődni, ha nem akar beleilleszkedni idegenből importált tudományos rendszerünkbe, hanem élő valóságában jelenik meg előttünk. Az alábbi nótát is erkölcsstelennek fogjuk minősíteni, a helyett hogy tudomásul vennénk, amit mond és gyönyörködnénk benne:

<i>De szép egy pár rúzs!</i>	<i>Nem szakajtok babám.</i>
<i>Kihajlott az útra.</i>	<i>Magam is a' vagyok:</i>
<i>Szájj ki babám karom alul</i>	<i>Vasárnapra kedves babám</i>
<i>Szakajcs egyet rúla.</i>	<i>Agyadon virulok.</i>

(Szeged – Kálmány L.)

Pedig nincs ezen mért megbotráncozni, mert nyilvánvaló, hogy vőlegény és menyasszony beszélgetnek egymással esküvőre menet. Csak így kerülhetnek egymás mellé a kocsiban. A vőlegény csak tréfál menyasszonyával, mikor rózsát küldi, vagy megfélekedzik róla, hol van, hogy most nagyobb, fontosabb dolog van, mint rózsát szedni. A rózsa is szép és eddig csakugyan az volt a legfontosabb, kedveskedni egymásnak, virággal, egyéb-
bel. Hogy ne maga ugrik le a vőlegény, hanem a lányt küldi, az

sem gorombaság, ő tartja a gyeplőt, nem hagyhatja a lovakat. (Azért kell a lánynak a legény karja alatt átbújni, mert a gyeplőt fel kell emelni, hogy leszállhasson a lány). A menyasszony szépen, művészi formában figyelmezteti vőlegényét, hol is vannak, holnap már egymásé lesznek, nincs szükség már a virágra. Furcsa vőlegény volna az, aki ennek nem örülne, hanem követelné a virágot és aztán régi szeretőjének kedveskedne vele. A mi tudósaink erre a tréfára is kaphatók. A magyar paraszt semmire sem becsüli népművészetét, költészetét, mert modern nemzeti kultúrát ígértünk neki a múlt században. Ezt ugyan máig se kapta meg, mégis elvárjuk tőle, hogy forduljon vissza saját megvetett hagyományaihoz és éljen megint azok keretében, hogy mutogathassuk az idegeneknek, vagy gyűjtse össze emlékeit számunkra ő maga, hogy tudományunkkal dicsekedhessünk. Egyik se lehetetlen kívánság, ha nem ül az ember szekérben, így azonban azt mondja a menyasszony, hogy most már csak hajtsunk be a templom udvarába, esküdjünk meg, üljük meg a lakodalmat, ahogy dukál, aztán mindenre kapható vagyok.

Talán nem véletlen, hogy mindezt a virág-szimbólumokkal kapcsolatban kellett elmondanom, ezekről ugyanis már Imre Sándor kiderítette, hogy európaiak, s keleten mi sem találtuk nyomukat rokonaink dalaiban. A turkesztáni és kisázsiai törökségnél valószínűleg a perzsák csináltak divatot a virágoknak. A törökországi szerelmesek is "rózsám"-nak szólítják egymást mint a mieink. A virág-szimbólumot különben az Énekek énekében is megtaláljuk: "*Sáron rózsája vagyok én és a völgyek lilioma. Mint a lilium a tövisék közt, olyan az én mátkám a leányok közt. – Az én szerelmesem elment az ő kertjébe, a drága füveknek táblái közé, hogy lakozzék a kertekben és liliomokat szedjen. Én az én szerelmesemé vagyok, és az én szerelmesem enyim*". – A XVI. század magyar prédikátorai már virágénekeket emlegetnek, (Másfélét nem is említene, azért nyugodtak lehetünk felőle, hogy tudósaink nem fogják elismerni szimbólumaink ősiségét.) Íme néhány szép virágének:

*Cseresnye virágozik nálunk,
Barna legény jár minálunk,
Szemem se merem rávetni,*

Mer most kezdem szeretgetni.

(Szeged vidéke.).

*Tulsó sorba nyílik a rózsza
Legszebb ága hajlott az útra
Lehajolok rózsát szakajtok,
Legény nélkül még se maradok.*

*Tulsó sroban nyílik a virág
Már messziről érzem a szagát
Mennél jobban rázik az ágát,
Annál jobban érzem a szagát.*

(Baranya m. – Berze Nagy I.)

Egy székelly házassító ének:

*Az ibolyát akkor szedik,
Mikor reá harmat esik,
Ha őt akkor le nem szedik,
Szép szeribe megváltozik*

*Pista szíve akkor nyugszik,
Mikor Gizával játszódik.
Szállásodra, számodra,
Tőkés Géza jó forma,
Legyen életed párja.*

(Nyárádszentimre – Szabó D.)

Moldvai csángó nóta:

*Jött a kökén virágodzik,
Antikám is bogárodzik,
Virágodnál kökénkém,
Bogárodnál legénkém.
S általmenék Kákovára,
Térdig érő rozettába,
Lehajtottam s szakasztottam,
S Antikámnak is juttattam,*

(Diószeg – Gioseni)

*Két szál pünkösdrózsa
Kihajlott az útra,
El akar hervadni,
Nincs ki leszakítsa.*

(Zala m. – Vikár B.)

Virágénekeink örökölték gyümölcs és egyéb szimbólumaink ősi képvilágát. A legutóbbi zalai nótát például ilyen formában hallotta Munkácsi Bernát a vottyákoknál:

*Míg a kerti s erdei szamóca megérik
Milyen gyümölcsöt eszünk?
Szamócád érik, leszedője nincs.
A mi gondjainkat tudó nincs,*

Igen népszerű volt régen az alábbi nóta is. Moldvában is hallottam, Kiss Géza meg az Ormánságból közli:

*Mély a Tiszának a széle,
De még mélyebb a közepe,
Barna legény kerülgeti,
Által akar rajta mönni.*

*Által akar rajta mönni,
Piros rózsát szakítani,
Piros rózsza csoprosoggyá,
Barna legény házassoggyá*

*Házassoggy mög, ha mög akarsz,
Végy el engöm, ha el akarsz,
Mer ha engöm elszalajtó,
Ilyen rózsát nem szakajtó.*

A Hortobágyon „barna kisjány” kerülgeti a vizet, Moldovában meg „három liány”, de valamennyi rózsát akar szakítani. Az alábbi kászoni székelly nótában virág helyett madarat akar fogni a vizet kerülgető legény. Mellette közlöm egy csuvas nóta magyar fordítását:

*Túl a vízen egy kosár,
Abba sétál egy madár,
Kerítgetem, de nem vár.*

*Jaj Istenem, de nagy
kár*

(székely – Kodály.)

*Tojó kacsza a jégen túl,
Kerülése a tavon túl,
A mi szeretőnk a falun túl.
Beszélgetése más által.*

(csuvas – Mészáros.)

(A székely nótában említett kosár juhaklot jelent, aki nem tudná). A vizet kerülgető nótának ez az ősi formája, ahol madarat akar fogni az énekes. A virágszimbólumok szervesen beleilleszkedtek ősi jelképrendszerünkbe, s lényegében nem változtattak rajta semmit. A szénafű között például sok vadvirág nyílik, a legény tehát virágot kaszál az újabb divatos virágszimbólum alkalmazásával:

*Piros, piros székfű,
Bongos marujánna.
Személyemnek párja,
Vajon ki használja?*

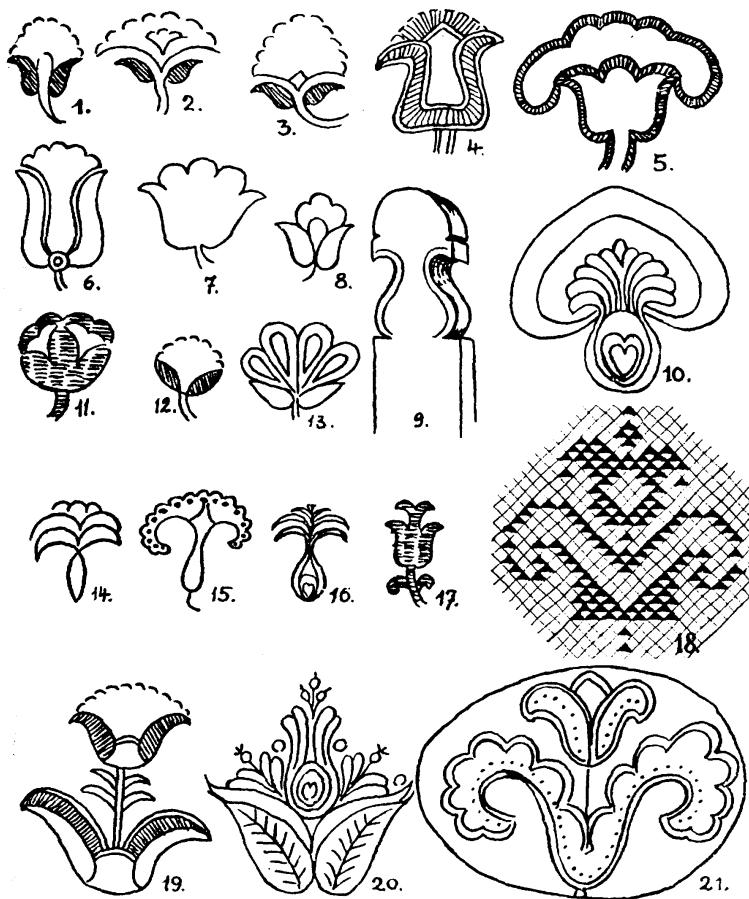
*Jánis bíró vágja
Rózsád asszony hányja,
Szegény legény fáradságát
Ne hagyjuk hiába.*

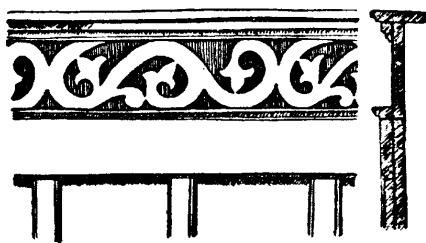
(Kalugar – Moldva)

Magyarországi variánsai közül általánosan ismeretes „*A gyulai kert alatt ...*” kezdetű nóta, gyönyörű szép dallamával együtt. – A kertbe szabaduló jószág szimbólumán szintén láttuk, hogy eredetileg nem virágoskertről példálódzott, mert a megfelelő votytyák nótában köles terem a kertben. A kert különben szintén ősrégi szimbólum. Erről majd az építészet során szólunk.

A népművészetünkben a virágdíszítmények a leggyakoribbak, mégis a legtöbb esetben másodlagosaknak bizonyulnak itt is. A madarak feje fölött terpeszkedő virágos ágak eredetileg emberalak kinyújtott karjai. Egynéhány hímzésünkön és szöttesünkön felismerhető még az ember a fejfaínek homlokát díszítő szomorúfüzekben is az emberi arc. A szomorúfűz helyét gazdag virág díszítmény foglalta el újabban alföldi fejfaínekön. Maguk a madárképek is virággépekké alakultak át, részben már a középkorban, részben csak a múlt században. A középkori stílusokat őriző székelly hímzéseken nincs madár, csak geometrikusan stilizált virágok. Az egyház minden pogány emléket üldözött, tehát a halottak lelkét jelképező és erotikus vonatkozású madárképeket is. Az üldözés azonban rendszerint nem jár eredménnyel. Így maradt fenn a madárkép a reformáció koráig. A református vidékeken nem üldözték tovább a madárképeket, s így azok hamarosan a reformátusok megkülönböztető jegyvé váltak, éppen úgy, mint a temetői fejfaék és kopjafák. Most már aztán pusztulniok kellett a katolikusok hímzéseiről, illetve temetőiből, csak a matyóknál maradt belőlük valami. A matyó hímzéseknak nemcsak szimbólumai, hanem technikai kidolgozása és stílusa is újabkori, modernebb, mint a többi katolikus magyar vidék hímzése. Ennek okait a technikáról szóló IV. részben próbáljuk meg kifürkészni.

43. kép *Kehelyalakú virágok a magyar népművészetben*: 1-4, 12, 14, 19. hortobágyi pásztorok faragásai, 5. zempléni pásztor farag., 6. dunántúli-, 7., 8., 10, 13., 20. bihari és nagykunsági szűrvirágok, 9. baranyai fejfa, 11, 17. hortobágyi rezesbalta, 15. debreceni cserépedény díszítm., 18. debreceni hímezés, 21. székely hímeztojás.

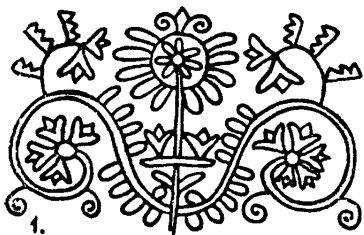

44. kép Püspökladányi deszkakerítés.

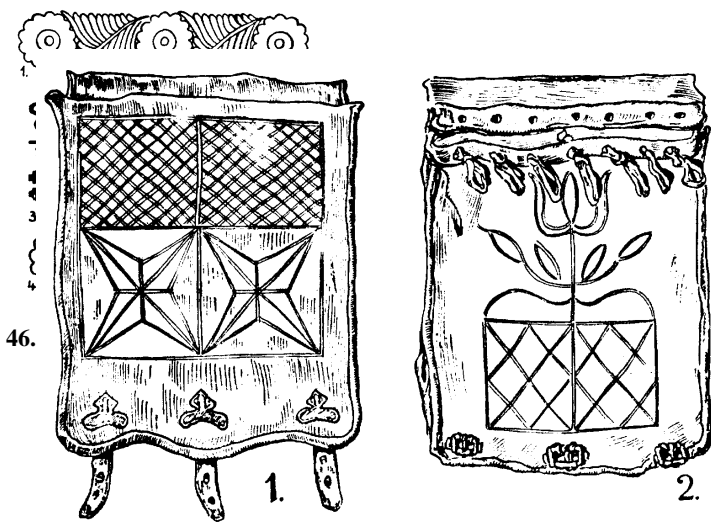
II. században, népművészetünk tulipán motívumáról meg bebizonyították, hogy nem is tulipán, hanem legtöbbször rózsabimbó a neve a szürszabók ajkán. De nevezik sok minden egyébnek, sőt, mi több, még tulipánnak is. Minket különben is a virág formája érdekel, nem a neve. Tulipán- vagy mondjuk kehely alakú virágokat a magyar népművészet minden ágában nagy számmal találunk. A 43. képen látható nagy tetejű tulipánok bizonyosan nem a rózsabimbót akarják ábrázolni, hanem más kehelyalakú kerti vagy mezei virágot, liliomot, kökörscint, harangvirágot. Van belőlük elég nálunk is, meg az ázsiai pusztákon is. A régészeti leletek tanúsága szerint a török népek már vagy másfélezer esztendeje alkalmazzák bronzból öntött szíjjvégeken és bizonyára egyéb díszítményeiken is. A kirgízek hímzéseinek és faragásainak ma is legkedveltebb motívuma a kehelyalakú virág. Rendszerint egy hullámzó inda kétoldalán, a hullám völgyeiben jelenik meg egy-egy virág a régi törökség és a középkori magyarság szíjjvégein, meg a mai törökség és magyarság hímzésein és faragásain is. Az udvarhelyi fedeles kapuk oszlopának ez a legkedveltebb motívuma, de megtaláljuk alföldi. deszkakerítéseken (44. kép), meg kalotaszegi és sárközi hímzéseken is (45. kép 2). Újabban a vízfolyásos mustrával azonosítják (7. kép). Régi keleti örökségünknek tarthatjuk a 45. kép 1. sz. mustráját is. Ennek rokonait a kirgízek és a jakutok nyeregtakaróin találjuk meg. Nagy vonalaiban a jakut főkörtök tűzcsiholás díszítményére emlékeztet (5. kép 7). A jakutoknál csak kacskaringók díszítik, a kirgízeknél már a tulipán is megjelenik rajta. A mustra széteső formáit egy debreceni nyereg-re való általvető fedelén is megtaláljuk, a bőrbe préselve (47.

Népművészetünk legősibb virágmotívuma a tulipán. Az etnográfusok sokat huzakodtak rajta, keletről származik-e vagy nyugatról? A tulipán virágról kiderítették, hogy nyugati kertészek ismertették meg velünk a XVI-

kép). Valószínűleg keleti örökségünk a 46. képen látható 1. és 2. sz. mustra is, mert a kazáni tatároknál is megtalálható (4).

45. kép *Törökös hímzőmustránkból*: 1. kalotaszegi, 2. sárközi.

ing,

47. kép Debreceni nyereg-általvető díszítménye

11. EVÉS, IVÁS, KÚT, EDÉNYEK.

Népdalaink az ételt és italt is szerelmi jelképnek használják:

*Még a búza ki sem hányta a fejét,
Páros galamb mind elhordta a szemét,
Páros galamb ne hordd el a búza kalászsát,
Miből süt a kisangyalom pogácsát?*
(Szeged vidéke.)

*Ne menj rózsám a tallóra,
Gyenge vagy még a sallóra,
Ha megvágod kis kezedet
Ki süt nekem lágy kenyeret?*
(Földes, Hajdú m.)

Ha még nem felejtettük el, mit jelképeznek a szemet szedő madár és az aratás, nem lehet kétségünk a felől sem, hogy a kenyér vagy a pogácsa magát a lányt jelképezi. Nótáink közt vannak különben olyanok is, melyek minden kétségünket eloszlatják:

*Tiszta búza pogácsa,
Én vagyok a lángja,
Komámasszony dercéje,
Örzse a korpája.*
(Szeged vid. – Kálmány.)

*Réztepsibe süil a málé
Ittabéra mennyünk lányér.*
(Szeged vid – Kálmány)

*A leányka szótalan,
Tejeskása sótalan.*
(táncszó – Réthey-Prikkel)

A bor, s általában az ital viszont a legényt jelképezi:

*Nem adom a jó bort
A rossz pálinkáér,
Sem a szógalegént
A gazda fiáér.*

*Mer a gazda fia
Százat is parancsol,
De a szógalegény
Hajlik mind a vessző.*

(Kalugar – Moldva.)

A moldvai nóta párját a kazáni taátroknál találjuk meg:

*A gazdagok gazdagjai méhsert isznak,
A kevésbbé gazdagok árpasert isznak,
A magunkfajta szegény emberek
Pálinkát isznak és lányt ölelnek.*

(Paasonen gyűjt.)

Az ozmán-törökök is ismerik ezt a szimbólumot:

*Bort ittam a korsóból,
Enyém vagy te régóta,
Egyiptom szultánja legyen,
Aki téged szeretőmmé tett.*

(Kunos I.)

Úgy látszik, világszerte ismeretes ez a jelkép. Íme az Énekek énekében is olvashatjuk: "Csókoljon meg engem az ő szájának csókjaival, mert a te szerelmeid jobbak a bornál." De vajjon mi a magyarázata, hogy jutott eszébe az embernek étellel-itallal szimbolizálni a szerelmet? Ma kisgyerekekre mondják: egyem meg, de szép! S azzal megcsókolják a gyereket. A szerelmeseket már a XVII. században keményen büntették, ha egymás szájából ettek-ittak, ahogy a falusi asszonyok szokták étetni gyerekeiket, mikor azoknak még nincs foguk. A pszichoanalitikusok a csók erotikáját a kannibalizmusra vezetik vissza. A csókról mi is váltottunk már néhány szót, s láttuk, hogy eredetileg a lélek kicserélésének vagy egyesülésének, a barátságának és békességnek a szimboluma, s nem is a szájak, hanem az orrok összeérintésében nyilvánult. Az evés-ivás jelképes jelentésének magyarázatát máshol kell keresnünk. Figyeljük meg a leánykérők, a jegyesek és a lakodalmas nép régi szokásait. Ott is megtaláljuk az étel-ital szimbólumát. A

legény egy kulacs borral ment leánykérőbe. Szándékát nem mondta meg, nehogy megszegyenítsék, megtagadva kérését. E helyett borral kínáltatta a háziakat. Azok mindjárt megértették, mi járatban van, s ha szívesen fogadták a bort, a házasságba is beleegyeztek. Ennek jeléül meg is töltötték a legény kiürült kulacsát, mielőtt hazament. A hortobágyi nóta is erre mondja tréfásan:

*Uccu lányok, szánnyatok meg,
Borom árát aggyátok meg,
Láttjátok, hogy nincs vásárom,
Ne kívánjátok a károm.*

(Ecsedi I. gyűjt.)

Kézfogó után három hétre van a lakodalom. Addig minden szombaton felkereste menyasszonyát a vőlegény egy-egy kulacs borral, Ezért mondja a dobozi nóta:

*Ősszel érik meg a fehér bakator,
Abbúl lesz a rettenetes jó bor,
Igyál babám, igyál a kedvemír,
Én is úgy iszom a te szerelmedír.*

(Bartók gyűjt.)

A lányos háznál viszont pogácsával vendégelik. a szívesen látott kérőt és a vőlegényt. A lakodalomnak is az a legfontosabb pillanata, mikor a násznép a fiatal pár egészségért üríti poharát, és meg teszi a lakodalmi kalácsot. Ez rendszerint a menyasszony képét formázza, néha vőlegényével együtt, s madarak, gyümölcsök is láthatók rajta (XIV. tb.). A lakodalmi ivás-evés a pogány áldozatok emléke, akár csak a halotti tor, a keresztelő és a vásárosok áldomása. Tudjuk, hogy az első magyar áldomáson még egymás véréit itták honfoglaló őseink, így szokták ezt a primitív népek, mert a vér is a lélek szimbóluma a az ő szemükben. (A vérral együtt a lélek is kimegy az emberből, a szimbólum tehát hibátlan.) A magyar népművészet és szokásrendszer ital-szimbóluma ősi, primitív jelképe a lelkek egyesülésének, de az étel sem egyéb. Persze nem a pogácsa volt az ősi szimbólum, hanem a szív és a

máj. Mint szerelmi szimbólumokat., ezeket is megtaláljuk népdalainkban:

*Nem láttam én télbe fecskét,
Most öltem meg egy pár csiirkét,
Ettem annak szüvit, máját:
Csókolom galambom száját.*
(Csikrákos – Bartók.)

*Ablakomba két kis csirke,
Egyik kokas, másik jérce,
Hej, jön a babám estére:
Övé lesz a zúza, mája,
Csókolom a. pici száját.*
(Püspökladány – Dorogi M.)

Az Alföldön már a csirke zuzáját tették a mája helyett a nótába. De nem csak a csirke szívét-máját emlegeti népköltészetünk. Székely balladákban emberek szívét-máját veszik ki – végső rendelkezésük szerint. – A nagy hegyi tolvaj felesége így rendelkezik, mikor ura a vesztőhelyre viteti:

<i>Szógacsám, szógacsám</i>	<i>Tedd fel réztányérba,</i>
<i>Szép Borbé Jánoska,</i>	<i>Vegyen példát róla,</i>
<i>Jere magad hozzám,</i>	<i>Minden okos anya,</i>
<i>Hogy vetess ki nékem</i>	<i>Hogy aggya gyermekit</i>
<i>Szüvemet, májomat.</i>	<i>A hideg havasra,</i>
<i>Mosd meg ürmös borba,</i>	<i>Cifra katonának,</i>
<i>S takard gyenge, gyócsba.</i>	<i>Nagy hegyi tolvajnak.</i>
<i>Vidd fel várkapura,</i>	

(Lészpel, Moldva.)

A három árva meg így beszélget a moldvai magyarok szerint:

Sz eme kertbe három árva.
Sz e legnagyobb mind azt mongya:
Árva vagyok apa nélkül,
Héccer árvább anya nélkül.

Sz e közepszü mind azt mongya:

Kilenc kerek esztendeje

'Z árvaszágot vizsgáljesszük.

Sz e legküszebb mind azt mongya:

Vegyétek ki 'z én szívemet

Mossziátok meg irmesz borba,

Takarjátok gyócsruhába,

Tegyétek be zöd ládába,

Küggyétek be Moldovába,

Vegyen példát minden riulla,

Hogy milyen az árva dolga.

(Bogdánfalva, Moldva)

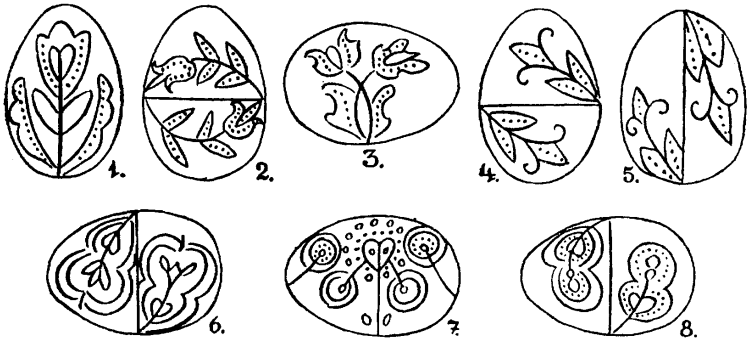
A legkisebb árva valóságos hara-kirit követ el, de sem az ő, sem a hegyi tolvaj feleségének szívét nem eszi meg senki sem. Nem voltunk mindig ilyen szelídek. Akit szeretünk, ma is azzal biztatjuk: "eszem a szíved", s a bar-na néha még rá is visz, hogy ígéretünket beváltjuk. Néhány évtizeddel ezelőtt egy moldvai asszony megölte urát, aztán kivágta, megsütötte és megette a szívét. Régi keleti szokás szerint a mult században még a kínai katonák is megették elesett ellen-ségeik szívét és máját, hogy

Régi nádudvari fekete korsó (Déri múz).

azzal együtt a halott régi ereje és bátorsága beléjük költözzön. Ezért nem szentimentális minálunk a „szívem”, „lelkem” megszólítás, s ezért ritka népművészetünkben a szívalakú díszítmény. – Eredeti formájában csak tiszántúli karikások nyelén és sőtartók oldalán találjuk meg (1. kép). Székely pirostojásokon már virágmintával kombinálva, levéllé alakítva szerepel a szív, "szomorú szíves", "égőszíves" és "boldog szíves" tojásokon (48. kép). A du-

nántúli pásztorok virágdíszítményeik tövébe ültetik a szívet. Úgy nő ki abból a virág, mint egy cserépből.

48. kép Székely hímestojások tulipános (1-5.) és szíves díszítményei (6. égő, szomorú-, 8. boldogszíves – Malonyay).

Népköltészetünkben nemcsak az étel és ital használatos képes jelentésben, hanem a befogadásukra szükséges edényféle is. A pogácsát például tarisznyában szokták magukkal vinni a régiek. Az alábbi baranyai nóta csúfolódva emlegeti:

<i>Az adós, az adós,</i>	<i>Adós egy menyecske</i>
<i>Kinek a gatyája gyúcs,</i>	<i>Kilenc pogácsával,</i>
<i>Lám az enyém nem gyócs,</i>	<i>Megadott belőle</i>
<i>Nem is vagyok adós.</i>	<i>Három tarisznyával.</i>

(Berze Nagy I. gyűjt.)

Nemcsak vén szatyornak, szotyónak, tarisznyának, hanem abrakoszsáknak is szokták csúfolni az asszonyokat; a ló-szimbó-lummal kapcsolatban:

Öregasszony nem jó zsáknak,
Se abrakos tarisznyának,
Uccu disznó teringette,
Kihull az abrak belőlle!

(Szalonta – Szendrey Zs.)

Sokkal gyakrabban alkalmazza népművészetünk a vizes edények és a kút szimbólumait, s nemcsak gúnyos értelemben. Tudjuk, hogy régen kevés jó kút volt, messze kellett menni ivóvízért s a lányok kora hajnalban vagy sötét este jártak vízért. Korsójukba a fazekas 2-3 agyaggolyót tett, azt csörgették benne, mikor üresen vitték a kútra. Hogy a csörgő ki ne essék belőle, a fazekas agyagból rostát tett a korsó szájára. Csörgőt csak csecses korsóba tett a fazekas. A csecses korsó füle csöves és egy kis csecsen lehet inni belőle a vizet. A korsó maga egy keskenyderekű, bőszoknyás lányt formáz, füle a lány mellének domborulatát mutatja (49. kép). A régi korsóknak a miénkhez viszonyítva nagyon kis fülük volt, mert a fül csak praktikus célt szolgált, nem volt képes jelentése. – A lucanapi kotyolók sok egyéb jókívánság között ezt mondják Göcsejben: "*Akkora legyen a kijetek lányának a csöcsi, mind a bugyigás korsó. – Kalamonya kettő, kettő, Kalamonya kettő.*" – Az alföldi fazekasok olyan korsókat is csináltak, hogy fölül a szája helyén valóban női fej van. A korsó füle és csecse hátul van, alulról töltő szerkezete azonban leplezetlenül erotikus jelentésű (49. kép 3). Az ilyen korsót Jutkának hívták. Csak úgy lehetett megtölteni, ha egészen bemerítették a vízbe. Kötélen engedték le a kútba, míg megmerült. Hasonló szerkezetű edényeket külföldön is csináltak, de nem formálták őket nőalakra. A csecses korsó és a Jutka korsó magyar alkotások.

A kút rendes találkozóhelye volt legényeknek és leányoknak, s így nem csoda, hogy maga is szerelmi jelképpé lett:

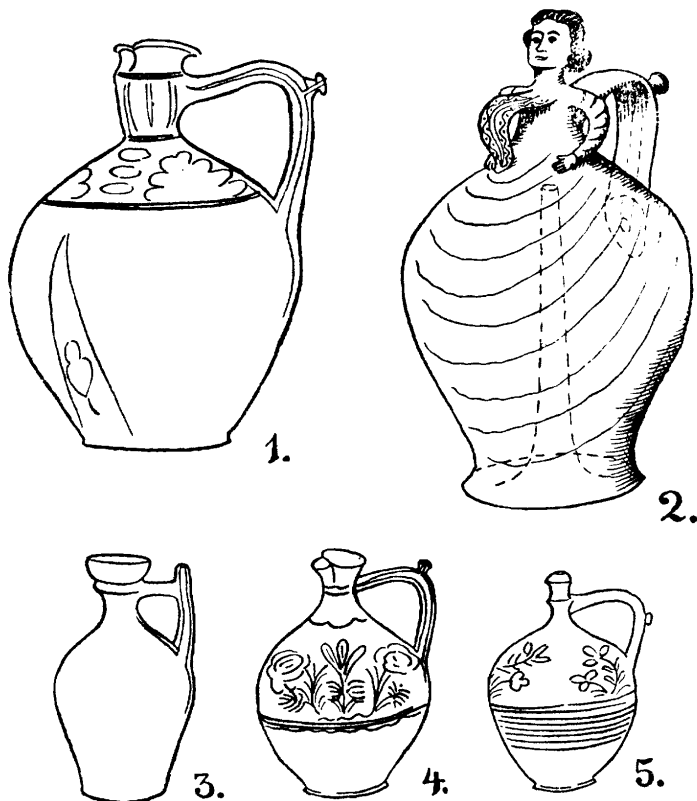
*Ösmeretlen kútból nem jó vizet inni,
Ösmeretlen kislányt nem jó megölelni.
Ölelni akarom, nem hajlik a karom,
Csókolni akarom, nem az én galambom.*
(Fejér mogyé – Pencz Ilona.)

A gémeskút találóskérdése: Komámasszony széjjelterpeszkedik, Komámuram beléereszkedik (Szalonta – Szendrey Zs.). A kút mellett bizony sokszor baj történt:

*Szombat este elmentem a kútra,
Letettem a rocskám az útra,*

Arra járt a vármegye hajdúja,
Belelépett, kilyukadt a rocskámnak az alja.

(Püspökladány – Dorogi M.)

49. lép Magyar csecseskorsók, 1. nádudvari, 2. alföldi "Jutka-korsó", 3. régi, a XVI századból, 4. palóc, 5. dunántúli.

Azért mondják, hogy addig jár a korsó a kútra, míg el nem törik. Ezt jelképezi az a szokás is, hogy lakodalom másodnapján vizet hozatnak a kútról az új menyecskével, s közben a legények igyekeznek összetörni a korsóját. Nagy öröm aztán, ha a menyecske mégis hazaviszi a korsót. – A népmesében sárkány őrzi a kutat, s minden napra egy szüzlányt kíván áldozatul, csak úgy ad vizet a városnak. Végül a királylányra kerül a sor. Ezt mégis meg-

menti a királyfi vagy a kiskondás, megölve a sárkányt. A királyleány felesége lesz. Lehet-e szebben elmondani a lányok sorsát? Ha rosszra fordul a szerelmesek viszonya:

*Nem öttem én ma ögyebet,
Csak eggy fazék aluttejet,
Azt is csak úgy kalán nékü,
Mögélök a. babám nékü.*

(Szeged – Bálint. S.)

*Nem megyek én ma férhő
Sem legényhő semmihő,
Mert kalán kell a léhö,
Bor pecsenye – ebédhő.
Coki te vén bocskor!*

(Baranyai gyerekjáték – Berze N.)

*Meleg a cén kanál nyele.
Mögégött a kislány keze.
Levelet küd az anyjának,
Pálinka kék a karjának.
Még a hogy kék a karjának?
Héccör jobban a gyomrának.*

(Temesköz – Kálmány.)

A megesett lányok pálinkával próbálták elhajtani magzatukat.

Az edény a lány, a kanál a legény jelképe, azért mondják: "Cseréptálhoz fakanál", vagy (moldvai dialektusban): "Szúrja kálánját, hol nem fő sopra" (minden lében kanál). De nemcsak evőeszközök, hanem minden hasonló alakú szerszám is kifejezheti ugyanezt. A lánynézőbe induló legény után például sőtörő botot dob az anyja, azután felveszi, és a mocsárba teszi, hogy fia biztosan megtalálja jövődöbelijét. A legény a disznóvályún húzza keresztül botját hasonló célból. A bot, balta és kés szimbolikus jelentéséről a viselet leírásakor váltunk még szót.

A kisázsiai és volgai törökségnél a kút, a vizesedény és a kanál szimbolumát is megtaláljuk:

Hej, a kút játszik, a kút játszik

Kút tövében lúd játszik:

Almás tarka derékaljon

Legény és lány játszik.

(Csuvas – Mészáros.)

Te a városba miért mész,

Bádogdényt ha nem veszesz!

Legény létedre mit jársz,

Ha szeretődöt el nem veszed?

(kazáni-tatár – Bálint S.)

Fénylő a hold, fénylő,

Tele pési kanállal.

Hiába beszél az anyja,

Szerelmes belém a lánya.

(ozmán-török – Kunos I.)

Az étel-ital szimbólumnak egyetemes jelentéséhez nem is szükséges több adatot felsorolnunk, hiszen vallásos tartalmát valamennyien ismerjük. Az úrasztali kenyeret és bort azonban érdemes közelebről megnézni, mert magyar szemmel, magyar lélekkel közeledve hozzá, másként fogjuk látni és érteni, mint eddig. Mi nem idealizáltuk önző emberi szeretetünket, hanem őszintén megmondtuk: "*eszem a szíved*"; ha másként nem tehetlek magamévá, megöllek és megeszlek. Ebből a szeretetből csak akkor fakad élet, ha olyan társra talál, aki vállalni tudja. Eddig csak Jézus Krisztus vállalta ezt a szerepet. Az ideális gondolkozású zsidók és indogermán népek nehezen tudnak belenyugodni, hogy ők emberhússal élnek és vért isznak, ezért vagy megtagadják Krisztust, vagy misztikus tanokba burkolják az úrvacsorát. A mi lelkünkben is bizonyosan nehéz akadályai lesznek a megtérésnek, de eddig még nem jutottunk túl a közvetítők problémáin sem.

A kenyér és a bor képes jelentése népköltészetünkben sem szorítkozik a szerelemre. Az alábbi nótában is azon alapul ugyan a jelkép szimboliztikája, de érvényes a magyarság nemzeti vonatkozású problémáira is:

Hej, a mohi hegy borának hús forint az ára

*Ha a magyar-bankó folyna, annyit adnék rája.
Ha én megválthatnám a Kossuth bankóját,
Mindjárt megölelném galambom derekát.*

*Hej eladtam magyar pénzér virág szarvú ökröm,
Szántani kellene, nincs min, szép telkem, örököm.
Sem ökör, sem bankó, hallod-e te Jankó,
Igen sok pénz nem jó, pallag a rozstallú.*

(Mohi, Bars m. – Kodály Z.)

A nóta jelképei hibátlanok, tiszták. Ha még sem értjük őket, ne bennük keressük az okát, hanem műveltségünk hiányaiban. Nemcsak népköltészetünk szimbólumai idegenek tőlünk, hanem magyarságunk problémáit sem ismerjük, s azért nem tudjuk felfedezni népdalaink magyar vonatkozásait. Nincs mit tenni, szedjük szét ezt a nótát is és próbáljunk meg kiokosodni belőle. Láttuk már, hogy a lakodalom bor nélkül el nem képzelhető. Még a koldusok is gyűjtenek rá egy kis pénzt, nem hogy rendes ember meg lehetne nélküle. Nem a mulatozás, részegeskedés, az ivás célja, hanem a házassági szerződés ünnepélyes, nyilvános kétségbevonhatatlan megkötése és érvényesítése. Ezért baj, ha az embernek egyebe sincs, csak pénze, s az is elvesztette értékét. A Kossuth-bankóért bizony nem adtak semmit 1849 után, sőt becsukták az embert, ha rejtegette, jobb időkre tartogatta. De hol vannak már azok az idők? A 48-as eszmék és Kossuth Lajos népszerűsége erősen megkopott, a Kossuth-bankó beváltásában pedig senki sem reménykedik már. Talán a nótát is csak aktualitása éltette a maga idejében, s időtálló művészi értékét, egyetemes jelentésű szimbólumot hiába keresünk benne. Ez a felfogás mindaddig jogosult, amíg nem akad a nótának lelkes ég megértő közönsége. Pedig van közönsége: elsősorban Kodály Zoltánra hivatkozhatunk, aki felfejtésre méltattat majd zongorakíséretet írt hozzá és kiadta, másodsorban az előadó művészekre és közönségükre, mert több hangversenyen előadták nótánkat és pedig nagy sikerrel. Hogy ki mit értett belőle, nem tudjuk, csak arról beszélhetünk, hogy magunk mire véljük. Ha Kossuth neve és a Kossuth-bankó nem idejükmulta epizódjai a magyar történelemnek hanem örök érvényű szimbólumokká váltak számunka, akkor ebben a nótában is fel-

idézik bennünk a jobbagység felszabadításának és Magyarország függetlenségének gondolatát. Persze azonnal el is tűnnek ezek a fogalmak, ha nem férnek bele a nóta kereteibe, de a mi esetünkben nem fenyeget senkit sem ez a veszedelem. A felső és alsó néposztály viszonya éppen most tisztázódik számunkra, s azt már tudjuk, hogy a magyar kultúra és a magyar jövő e kettő egyesüléséből fog megszületni. (Ezt az egyesülést sem materiálisan képzeljük már el, a társadalmi osztálykülönbségek megszüntetésével, hanem a két osztály egészséges társaslelki viszonyulásában látjuk.) A felső és alsó néposztály viszonyát mi sem jelképezhetné szebben, mint a házasulandók állapota a mi nótánkban. A reformok előkészítésére és végrehajtására nagy szellemi és anyagi erőkre volna szükségünk, s azok jelenleg nem állnak rendelkezésünkre. *"Ha én megválthatnám a Kossuth bankóját, mindjárt megölelném galambom derekát."*

Nem avult el ennek a mótának egyetlen sora sem. A Kossuthbankó is élő szimbólum, csak nem jól tudjuk a történetét. Nem 49-ben vesztette el értékét, hanem 67-ben, mikor már senki sem várta vissza Kossuthot. De ekkor már kisebb baj volt a Kossuthbankó elértéktelenedése. Vele együtt hitelét vesztette a magyarság is. (Nemcsak a nagyhatalmak előtt vesztettük el hitelünket, hanem a szomszédos kis népek előtt is. Ezek 48-ban még ellenünk jöttek, 49-ben már felismerték a helyzetet és 67-ig ki is tartottak mellettünk.) – A kiegyezés utáni időket szépen jelképezi az alábbi szegedi nóta:

*Mén a hajó a Tiszán sebössen,
Ülök én a lovamon kényössen,
Bársony nyereg takarja lovamat
Más öleli kedves galambomat.*
(Kálmány L.)

Minden nagyszerűen ment, minden jel arra mutatott, hogy miénk lesz a leányzó, s egyszer csalt kiderült, hogy mindez csak látszat, s éppen azt vesztettük el, aki a legkedvesebb volt számunkra. Kossuth még egy kísérletet tett, hogy aranyfedezetet teremtsen az elértéktelenedett „magyar pénz” számára: felvetette a Duna-konfederáció gondolatát. Akkor nem kellett ez sem. Csak

Trianon után és a második világháború kellős közepén sóhajtunk fel utána: "*Ha én megválthatnám a Kossuth bankóját*".

A kiegyezés óta rajtunk van a nemzetiségi kérdés egyre növekedő veszedelmeivel, a magyar politikusok nem is mernek rágondolni, mámorba ölik magukat, vagy frázisokat pufogatnak. Politikai életünk teljes lezüllesztését egy aranyosszéki nóta jelképezi igen találóan:

*Betekintek ide én a csárdába,
Ott iszik az Öregisten bújába,
Az angyalok at kancsókat ürítik,
Jézus Krisztus a hazáért küzködik.*

(Jankó ,János gyűjt.)

Persze sokakat megvesztegetett a hajó, a ló, meg a bársony-nyereg. Ezekről mondja a szegedi nóta:

*Irillöm a kakas szavát,
Éjfélben is hajnalt kiált
Mögátkozom, hon nem kiját,
Vigye el a sas a fiját.*

(Kálmány L.)

S vitték a fiúkat mind nagyobb és komiszabb háborúkba, Sziléziába, Boszniába, Szerbiába, Oroszországba, a Doberdóra. Most már gondolkozóba estek az optimisták is. – A falusi nép már régen egykével felelt a méltatlanságokra, vagy maga is betyárnak állott, de úgy sem volt menekvése:

*Marócsai nagy fogadó,
Onnan nézőm: esik a hó!
Felretösznek rám a sasok,
Jönnek értem a zsandárok.*

(Ormányság – Kiss Géza.)

A friss hóban meg lelik a menekülő nyomát, azért nem is próbálja meg a szökést. De nem ez a fontos most számunkra, hanem azt vegyük észre, hogy jelképeink mind alkalmasak egyete-

mes érvényű jelentések kifejezésére, s népköltészetünk azonos a nemzeti költészettel, semmi hiányérzetet nem hagy maga után e tekintetben sem. A betyárhistóriák nagyrésze a hazafias költészet fogalmát fedi a maga sajátos magyar módján, hiszen a XVIII. század eleje óta a magyarság csak "megtűrt felekezet" a maga hazájában. A passzív rezisztencia gyönyörű szimbólumával fejezzük be jelképrendszerük megfigyelését:

*Szilaj csikó nem eladó,
Nem is zsandár alá való.
Mer ha azon zsandár ülne,
Még az madár is rab lönne.*

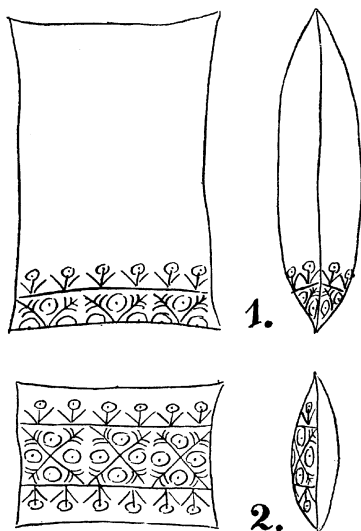
(Ormányság – Kiss (;éza.)

A magyar térszemlélet

1. KÉPZŐMŰVÉSZET.

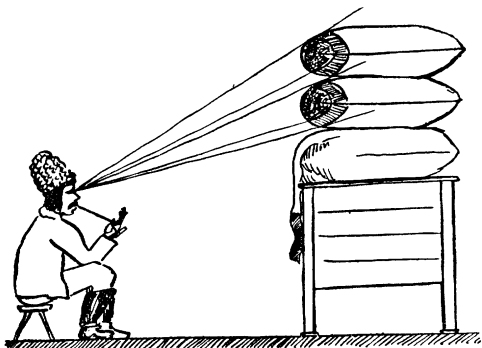
Ha nem is értettük népművészetünket de becsültük és szeret-tük legalább és értetlenül is magunkévá tettük. Lakásunkat ma már legtöbbször népi hímzésekkel, vagy azok pontos másolatával díszítjük, s iparművészeink is a népművészet elemeiből alkotják meg magyaros terveiket. Az iparművészet terén is garázdálkodik ugyan nem egy tehetségtelen ember, de ezektől mindenki óvakodik, akinek van egy kis ízlése és valaha találkozott már a népművészettel. Mégis legtöbbszörben él valami kétség a felől, vajjon valóban eredeti formájában jelenik-e meg lakásunkban a népművészet? Ne bántsuk most az asztalkendőket, függönyöket, vegyük a legjobbját. Régi hímzett vánkoshajat veszünk és magunk is párnát csinálunk belőle. Ez ellen már csak nem lehet senkinek sem kifogása. Persze mi nem az ágyba tesszük a szép cifra párnát, hanem a díványra, de hát ez már a mi dolgunk. A díványon nem fér meg a nagyágybeli párna, hát levágjuk a nagyobbik hímezetlen felét. Eddig a hímzés a párna kisebbik felét borította, most nagyobbik felét elfoglalja már. De a paraszt-ágyból is csak hímzett vége állott ki a párnának, csupaszon maradt részeit elfedte szemünk elől a többi párna. Így hát természetes, hogy mi is fordítunk egyet a párnán, felbontjuk oldalsó varrásait és úgy varrjuk össze ismét, hogy a hímzés teljesen elborítsa párnánk színét. A háta maradhat csupaszon, azt senki sem nézi. Így aztán szépen érvényesül a mustra egész terjedelmében, alsó és felső szegő díszítmenyeivel: mesterkéjével egyetemben (50. kép). Ilyen szépen még a parasztágyban sem érvényesült soha. A magasra felvetett ágyat az ember rendszerint csendes üldögélés közben vette szemügyre. A székről bizony felfelé kellett nézni az ágyra, a régi világban meg éppen nagyon alacsonyok voltak a székek. A felső mesterke felett elsiklott az ember tekintete, nem fogott meg belőle semmit, csak a mustrált, meg az alsó mesterkét érte el (51. kép). Pedig bizonyára nem hiába fáradtak a régi falusi asszonyok a felső mesterkével sem, hanem úgy vélték, hogy a nélkül suta, befejezetlen a párna díszítmeny. Arról már nem tehettek, hogy a magas ágyon nem lát-

ható mindkét mesterke. Tudta azt úgyis mindenki, hogy ott is van szegődísz, ahol nem látszik. A székelyek ágy terítő lepedőin is két-mesterkés, szimmetrikus mustrák láthatók. A lepedő simán lógott le az ágyról, hímzése zavartalanul érvényesült egész terjedelmében. Ez igazolja a mi diványpárnáinkat is.

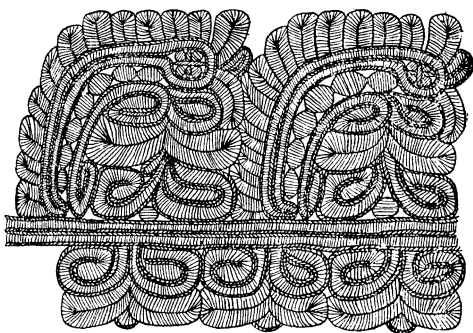

50. kép A magyar hímzett mustra falusi párnán és városi diványpárnán.

Igen ám, csak hogy a kalotaszegi, meg a matyó és dunántúli lepedők hímzése nem szimmetrikusak, nincs két mesterkéjük, csak egy (XXII, XXIV: 1, XXV: 1. tb.). Már most melyik az eredeti forma, a székely vagy a magyar? Mindkét eset elképzelhető, de önmagában egyik sem bizonyítható. Távlabbi analógiákat kell keresnünk: egyrészt a magyar ruhahímzéseken, másrészt a rokon népek hímzésein. A magyar párnák és lepedők hímzett mustrái (amennyiben nincs igazuk az etnográfusoknak és hímzéseink nem mind idegen eredetűek) a régi magyar viselőruha hímzéseinek lezármazottai.

51. kép Mit láttak a régiek a maguk hímzett vánkosain?

52. kép Kalotaszegi ingváll hímzése (Déri Gy. múz.)

XX. XXVII. tb. 3, 5, 6). Ez a tény már' maga is arra int, hogy ne a székelly formát tartsuk eredetinek, hanem a magyarság nagyobbik felének közkeletű aszimmetrikus kompozícióját.

A rokonnépek hímzései megerősítik gyanításunkat. Finnugor rokonaink hímzésein épen olyan gyakori az aszimmetria, mint a kirgízek applikált és hímzett munkáin (8,

1.

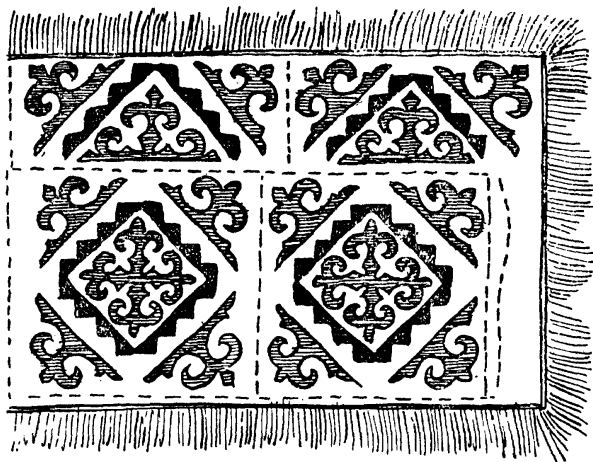

2.

53. kép A mordvin ingek hímzése. (Henkel).

A gyimesi csángó, a kalotaszegi, a matyó és a. Buzsák-vidéki ingujjak, ingvállak, kötények hímzései nagyobbára aszimmetrikusak, egy mesterkével, féloldalasan készültek, akárcsak a sárközi főkötők (25, 52, 57. kép és

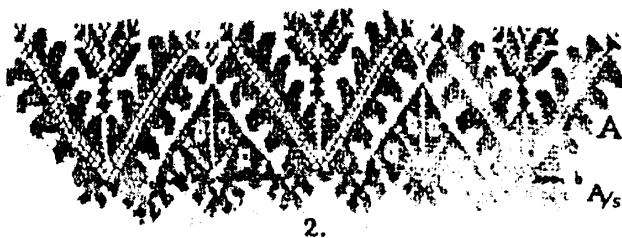
53-56. kép és XXXI. tb.). Természetesen náluk is vallunk szimmetrikus kompozíciók is, például az osztyák női ingek mellén, de az ujján, ill. kézelőjén és a villán, meg pendelyének alsó szélén soha. Szomszédaink közül viszont a tótok ingvállhímzései mind szimmetrikusak, nyugaton meg keresve is alig találunk aszimmetrikus mustrát, féloldalas mesterkével. A Balkánon a hunok (bolgárok) letelepedése óta, 1500 éve állandóan élnek török népek, s ha a kunok, besenyők, tatárok, ozmánlik képében. – A kárpátaljai oroszok mustrái jórészt magyar eredetűek, mint az 55. képen látható példa is bizonyítja. A kalotaszegi vállfőhímzés régies, szálán varrott variánsa máramarosi rusnyák ingról való. Ez is egyszínű mint a kalotaszegi hímzések, és csak alul van mesterkéje.

54. kép Kirgiz nemeztakaró applikált díszítése.

Az újabb szimmetrikus mustrák nagyrésze ezekből az aszimmetrikus formákból alakult ki nálunk. Az 58. képen látható két szálán varrott hímzőmustra régi és újabb formája. A hunyadmegyei oláh hímzés (1.) nyilván régiesebb, mint alsófehérmegyei magyar párja (2.). A hunyadmegyei oláhok párna és lepedőhímzései majd mind magyar mustrák nyomán készültek piros és kék fonállal, szálán varrva, a magyar hatás azonban régi, nem új keletű. (A hunyadmegyei oláh nemesség a középkorban a római egyház híve, a XVII. században református, de a XVIII. században elszakad a magyarságtól, mert az osztrák politika a görög-kat. egyházba

kényszeríti. Hímzéseinek forgó rózsái és egyéb magyar elemei minden bizonnyal a XVIII. század előtt kerültek hozzájuk). De egymás mellett szűkreszabott magyar közösségekben is megtalálhatók régi mustrák eredeti aszimmetrikus és újabb szimmetrikus formái. Az 58. kép 3. és 4. számú mustrái kalotaszegi hímzésekről készültek. Mindkét hímzés szálánvarrott, azonos motívumokból épült fel, rokonságuk tagadhatatlan. Vajjon melyiket tartjuk újabbnak, s melyiket réginek? Tudjuk, hogy a falusi nép ajkára került idegen dallamok is sokszor megmagyarosodnak, még hangsorok is ősi pentatoniává tisztul, egyre megy hát, akár idegenből formáltuk a magunk képére, akár ősi soron őrizzük kalotaszegi és többi hímzéseink asszimmetrikus formáját, a miénk az bizonyosan.

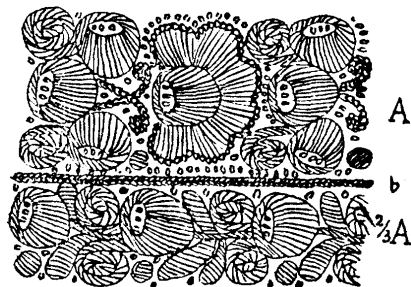
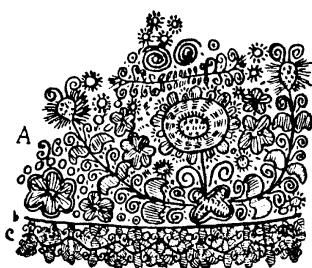

55. kép Kalotaszegi (1) és kárpátalji rusnyák ing hímzése (2). – (1. Malonyay, 2. Népr. Múz.)

De vajjon ma is a miénk-e? Hiszen megtagadtuk, mikor szimmetrikussá formáltuk nagy többségüket. Úgy látszik átalakult, európaivá finomodott népünk ízlése, s ma már megveti az ázsiai, barbár asszimetriát. Vétek volna most ismét megzavarni és ázsiai-vá züllesztetni műízlésünket. Hadd legyen a díványpárna hímzése szimmetrikus és hadd tanítsuk a falusiaknak is, hogy ez a magyar forma, ha már ők is a mellé szavaztak. – De vajjon csakugyan szimmetria-e az, amit mi annak tartunk? Láttuk, hogy a valóságban

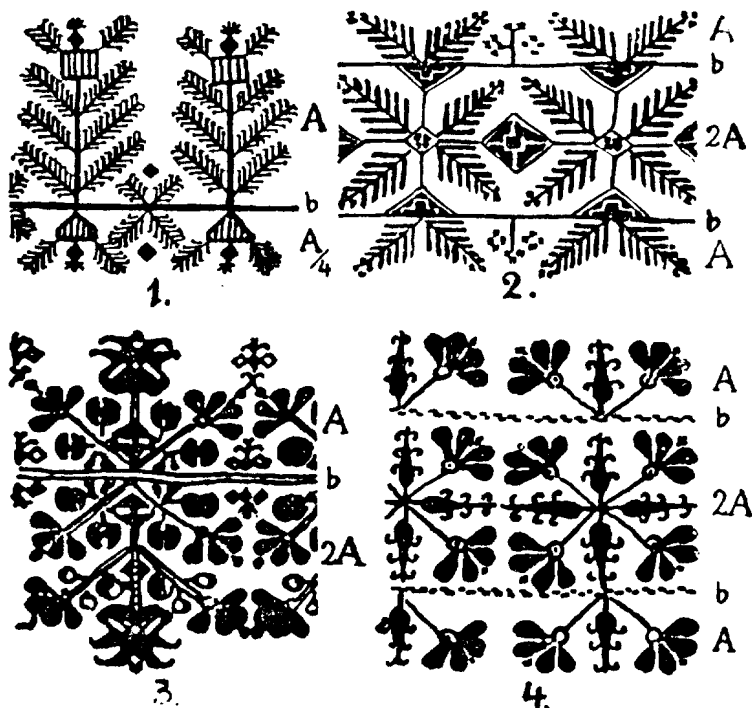
csak igen ritkán érvényesül párnahímzéseink kompozíciójának szimetriája: a mustra felső mesterkéje nem látszik, csuk az alsó. De hát akkor minek varrják ki fi felsőt is? Mikor divatba jött, valószínűleg az európai formát akartuk kipróbálni, mint jóval később a szimetrikus szerkezetű nótákban. De egyik sem bizonyult termékenynek, s csak az analitikus tendenciájú szemlélőt tévesztetheti meg. Az ABBA és AA⁵A⁵A szerkezetű magyar nóták sem szimetrikusak, mert második felüket mindig megismétli az énekes: ABBA/BA és AA⁵A⁵A/A⁵A amit szépnek tartunk, tehát az aszimetria. Párnáink végét i csak azért varrtuk ki szimetrikusan mindmáig, hogy akárhogy fordíthassuk, mindig legyen alul mesterkéje. A felső úgy sem látszik. És egyúttal a civilizátorokat is megnyugtattuk, hogy művészetünk asszimilálódott már, s megfelel az európai ízlésnek.

57. kép *Sárközi főköttő* (Malonyay) 56. kép *Sárközi főköttő* (Malonyay)

Falun és régen elég volt ennyit is tudnunk, de ma megsokasodtak a díványpárnák és megint munkába álltak a civilizátorok. Könnyen elhitetnek, ha ki nem forgatjuk őket áligazságaikból. Azt mondják például, minden művészetnek a szimetria az alapja és az arányosság. Amelyik művész áthágja ezek törvényeit, nem alkothat nagyot, maradandót, mert a természet törvényei ezek. A fa ágai szimetrikusan nőnek minden irányban, koronája egyensúlyban van, levelei is szimetrikusak. Az ember is szembenéz a másikkal, ha a művésszel beszél, szimetrikus képet mutat felé, ha mással beszél, azt a másikat is le kell rajzolni a képre, hogy ketten alkossanak szimetrikus egységet. Ilyenféle törvényeken alapulnak az európai művészetek formái, az élet azonban sokszor megzavarta ezeket a nagyon világos, de nagyon is egyhangú szabályokat.

És csodálatosképen mindig Kelet ihlette meg, s adott új lehetőségeket az európai művészeteknek. A középkor művészete az őskeresztyének keleti hagyományaiból élt, s csak akkor tért vissza az antik formákhoz, mikor teljesen kiélte saját lehetőségeit. Csekély ezer-ezer háromezrészre tellett belőlük. A reneszánsz viszont kétszáz év alatt kimerült, s a helyébe lépő barokk ízlés megint csak keleti forrásokból táplálkozott. A barokk díszítőművek és az angolpark egyaránt áthágják a szimmetria törvényeit, s néha teljesen mellőzik őket. Az angolpark azonban a kínai és japán kertek utánzata, a barokk formái pedig a kínai porcellán és zománcmunkák, sőt részben a kínai építészet díszítőműveinek európai folytatása. A hollandusok nemcsak műtárgyakat, hanem munkásokat is hoztak Kínából, és azoktól tanulták el a porcellán készítését és díszítését.

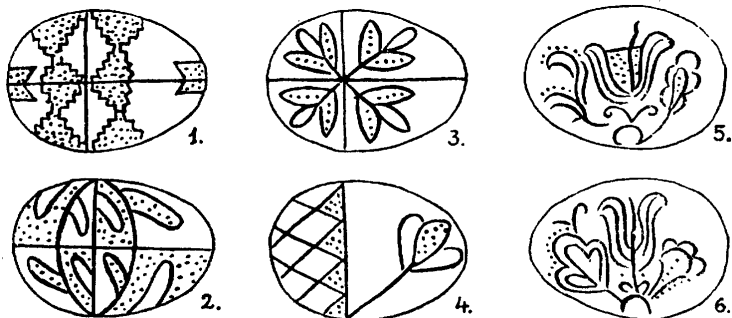
58. kép Régi asszimétrikus mustrák (1, 3) és újabb szimmetrikus formájuk (2, 4), 1. Hunyad m. oláh, Bátky. 2. Alsófehér m, Szilády, 3-4, kalotaszegi, Malonyay.

Tudjuk, hogy az európai művészi stílusok közül a barokk volt a legkelendőbb népünknel, s a hivatalos Magyarország ma is kitar mellett. Az úri és a paraszt barokk azonban a látszat ellenére sem azonosak. Az úri, városi barokk mindenestül európai, s Nyugat szűrőjén keresztül csordult tálunkba, a falusi barokk viszont magyar s közvetlenül Kelet emlőiből szívtuk magunkba. Hullott bele a nyugati eredetű úri stíusból is, de nem ez adja meg az ízét ma sem népművészetünk barokkos formakészletének. Az asszimetria – nemcsak a vízszintes, hanem a függőleges tengely körüli asszimetria is megtalálható népművészetünkben a nyugati és úri barokk jellemző stíuselemeitől függetlenül is. Nézzük meg a dunántúli pásztorok tükröseit, vagy a székelyek húsvéti tojásait. (59. és 60. kép), a virág függőleges szárának két oldalán szimmetrikus helyzetben egymástól különböző formákat találunk. Tulipánnak rózsza, rózsának bimbó, bimbónak szekfü felel meg, tehát mindent megcsúfolják a szimmetria törvényeit. – Ezt a szimmetrikus asszimetriát megtaláljuk festett bútorainkon is, meg szücs és szúrhímzéseinken is (61. kép). A festett bútor meg a szücs és szúrhímzés – jelenlegi tudásunk szerint – népművészetünk legfiatalabb rétegéből valók, régiesebb erélyi, felvidéki és dunántúli hímzések pedig mind tiszteletben tartják a függőleges szimmetria-tengely törvényét. Az asszimetriának ez a fajtája ezek szerint csak újabb keletű és barokk eredetű lehet népművészetünkben. Hiszen dunántúli pásztorművészetünk formáit is a szúrhímzésekből szokás származtatni.

59. kép Somogyi tükörfa spanyolozott virágokkal (Népr. Múz.).

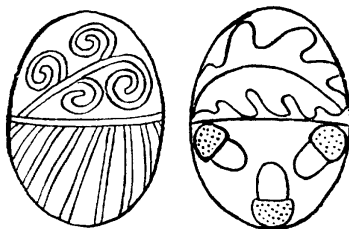
A tudományos igazságok azonban nem mind örök érvényűek, s különösen nem azok a történettudomány és a történeti tudományok igazságai. Ha szűrhimzéseinket jobban megvizsgáljuk, kiderül, hogy nemcsak régies vászonhimzéseink formái élnek benne tovább, hanem pásztoraink szironyozott virágaié is. A nagykunsági szúraszalyik tipikus fekvő S alakja is megtalálható egy hortobágyi pásztorbugyelláris hátán, s hogy ez nem új, nyugati, barokk forma, az osztyákok hasonló, de geometrikus stilizált kesztyű és tarsolydíszítményei bizonyítják (62. kép)

60. kép Székely hímestojások asszimétrikus díszítéssel (Malonyay).

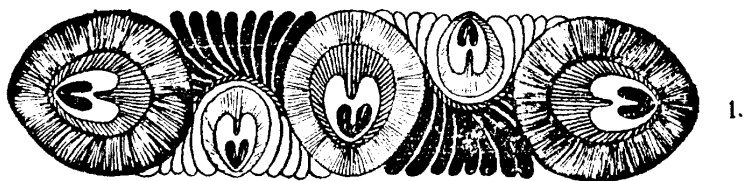
Az S alakok minden nép díszítőmotívumai közt megtalálhatók, akár csak a horgaskereszt, csakhogy nálunk növényi formát kapott, mint forgórózsa, s a három- vagy négylevelű „szedervirág” már az osztyákok applikált díszítményeinek negatív képében is felismerhető (1. kép 3.). Az S alak maga is asszimétrikus, de a primitív művészetnek igen fontos kifejező eszköze az aszimetria. Mindjárt megnézzük azt is, mit fejez ki hát, de előbb térjünk visz-

szá a függőleges tengelyű asszimetria ősiségének problémájához. Nemcsak az S alakok őrzik a magyar asszimetria ősi formáját, hanem bútoraink is. A kalotaszegi székek karjának gyakori féloldalú formája egy tiencsáni kurgiz ezüstkarperecen is felfedezhető (63. kép).

61. kép Hímestojások asszimétrikus díszítéssel (Beregi és székely).

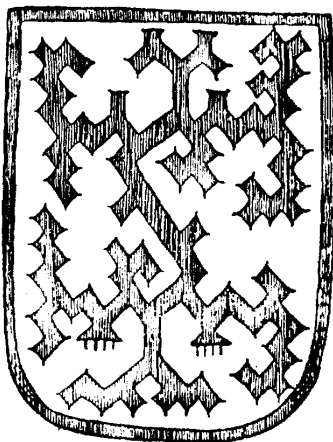
Dunántúli székeink kétfejűsasos karja is ősi formákat őriz, mint alább még látni fogjuk, nincs okunk hitt a kalotaszegi forma ősiségét sem kétségbevonni. A nyomok a törökségen át Kína felé vezetnek. A finn-ugor népek csak a vízszintes tengelyű asszimetriát ismerik, nálunk viszont nemcsak síkot, hanem teret ábrázoló képeken is jelentkezik a függőleges tengelyű asszimetria is.

1.

2.

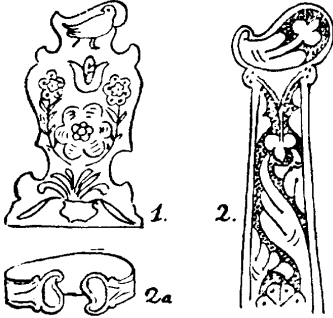

3.

62. kép *S* alakú virágos mustrák. 1. Karcagi szűr aszalya (Gyórfy), 2. hortobágyi bugyelláris (Déri Múz.), 3. osztyák tarsoly nyírfakéreg díszítménye (Sirelius).

A térábrázolás sajátosságairól majd alább elmélkedünk, itt csak az alakok elhelyezkedését figyeljük meg. A hortobágyi ivókürtön a fa két oldalán álló madár és ökör nem néznek szembe egymással (64. kép), a dunántúli tükörfán meg a menyecske szélről áll, pedig a két vékony férfialak között volna a helye nagy bő szoknyájával, akkor ha szimmetrikus lenne a kép (XI. tb. 1.). A mi képünknek belső szimmetriája van: a közepén álló legény a kép alanya, a leány és a cigány pedig a mulatságot jelentik számára, tehát az állítmány szerepét töltik be a képen. Nem szimmetrikus a XI. tb. 2. képen látható tükörfa díszítése sem. A kép egyik oldalán szerelmes pár, a másikban egy lovas látható. Ha a ló és lovas szimbolikus jelentésére gondolunk, be kell látnunk, hogy tartalmát tekintve, ez

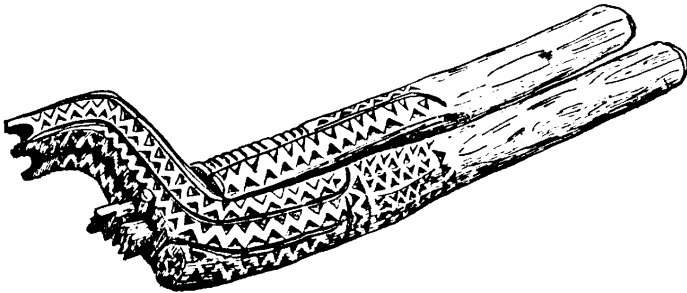
a kép is szimmetrikus, ugyanazt fejezi ki a jobb és baloldala két különböző szimbólummal: a szerelmesek képével, meg a lóval és lovasával. A két oldala úgy viszonyul egymáshoz, mint népdalaink jelképes és egyéni vonatkozású sorai, vagy mint a mellérendelt mondatpárok.

íz.).

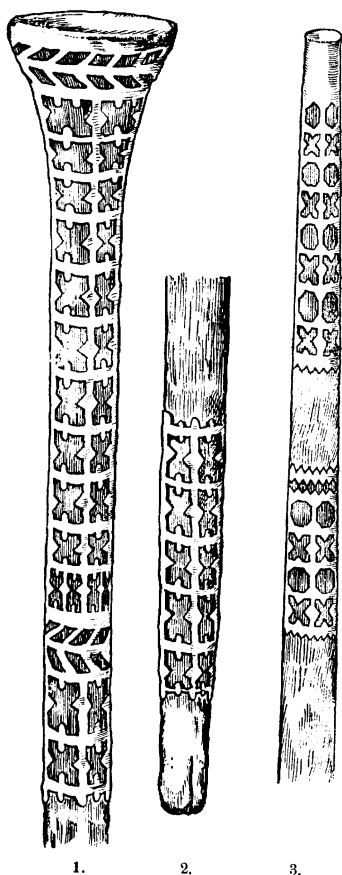
63. kép *A magyar barokk eredeti formái.* 1. Kalotaszegi szék karja (Malonyay), 2. kergiz karperec díszítménye (Princz Gy.)

A díszítmények asszimetrikus tagolását nemcsak naturális, hanem geometrikus díszítményeinken is megfigyelhetjük.

65. kép *Kalotaszegi diótörő fából* (Déri Gy. múz.)

A 65. képen a kalotaszegi diótörő alsó szárának hosszanti díszítményeit két keresztirányú díszítménysor szakítja meg. Egyik a díszítetlen nyele felé határolja el a díszített részt, a másik pedig kettéosztja azt, de nem egyenlő részekre, hanem a díszítetlen rész felé kisebb darabot hagy, mint a feje iránt. Ugyanezt az asszimetrikus felosztást látjuk egy régi hortobágyi gulyásbot és egy matyó guzsaly ölmozott díszítményein (66. kép).

66. kép Ólmozott díszítmények. 1. Hortobágyi gulyás botjának felső és alsó vége (Déri múz.), 2. matyó guzsaly felső vége (Kóris K.).

Az előbbinek keresztalakú díszítményeit körülfutó leveles díszítmény szakítja meg egyhelyütt és szegélyezi másik végén, az utóbbinak váltakozva ismétlődő keresztjeit és nyolcszögeit keskeny díszítetlen felület szakítja meg, majd ismét folytatódik az előbbi díszítés, de már csak $\frac{1}{2}$ arányban a másik részhez viszonyítva, azután díszítetlen sima bottá válik a guzsaly szára. A díszített és díszítetlen részek, valamint a díszítmény két felének aránya a legritkább esetben fejezhető ki egyenlettel, általában tört számokkal, egyenlőtlenséggel fejezhető csak ki. Hímzéseinken is

művészi hatása van a díszített és díszítetlen részek arányainak, azért határolódnak el olyan élesen a szűrvirágok is a szűr díszítetlen részeitől, s tömörülnek nagy foltokká (150. kép). A kalotaszegi ingvállhímzéseknek is ebben rejlik a legnagyobb művészi erejük, mert tömött egyszínű virágaik alig különböztethetők meg egymástól (52. kép).

Régi cserépedényeink díszítményei is mind asszimmetrikusan tagolják a rendelkezésükre álló felületet. A 67. képen látható bodonok régies "sikált" díszítményei a bodon nagyobbik felét töltik ki, s maguk is két egyenlőtlen nagyságú félre bomlanak, akár geometrikus elemeit díszítik őket, akár növényi formák.

68. kép Régi alföldi zöldmázás bodon (.Déry múz.).

67. kép Nádudvari bodonok füstölt fekete cserépből. (Az alsó képek ugyanannak a bodonnak két oldalát mutatják (Déry Gy. múz.)).

A virágdíszítmény néha áttöri a két mezőt határoló barázdát, de mégis alkalmazkodik hozzá. Mázás cserépedényeink díszítményei hasonló tagolásúak (68. kép).

Sokszor egysoros a díszítmény, csak egyenes vonalak széles

69. kép Régi tordai bokályok sötétkék virágokkal (Déri múz.).

pásmája határolja alulról (XVII. tb. 1.), de ezek a vonalak is díszítő jellegűek, és a rajz mégis csak asszimmetrikusan tagolja az edény felületét. A régi tordai és sárközi kancsók (bokályok) felületén sokszor nem marad díszítetlen rész (69. kép). Díszítményük asszimmetrikus tagolása annál feltűnőbb, mivel szimmetria tengelyük nem a homorú részt övezi, hanem a domborút. A habán kancsók domborulatán szintén van egy körülfutó barázdá, de ez alatt nincs már díszítmény, s a díszítetlen felület rendszerint igen keskeny. Olyanféle művészi hatást nem tulajdoníthatunk neki, mint a magyar edényekének. – Régi tordai és székely bokályokon a homorú felületen is gyakran láthatunk barázdát. Olyankor a domború rész alsó fele nálunk is díszítetlen (XXI. tb.), mert különben három soros lenne a díszítmény. A cserépedények díszítményei a neolitikortól egészen a vaskor elejéig Európában is részben asszimmetrikus kompozícióban készültek. Osztyák és vogul rokonaink nyírfakéregből készült edényeiket ma is így díszítik (XXXI. tb.). Más hengeralakú felületeket is így díszítettünk régen. Botok és guzsalyok hasonló díszítményeit említettem már. Régen a női csizmákat is így díszítettük.

71. kép Vogul szarvasbőr csizmák (Sirelius).

70. kép Dunántúli pásztorok bicskája (Malonyay).

72. Ezt bizonyítják a dunántúli pásztorok csizmaalakú kései (70. kép) és a vogulok díszes szarvasbőr csizmái (71. kép). Még a gömb felületét is asszimmetrikusan tagolva díszítik tojásíró asszonyaink (72. kép), nem csoda hát, hogy kerek tükreink felületét is így osztották két részre dunántúli pásztoraink (C. tábla).

72. kép Tiszavidék

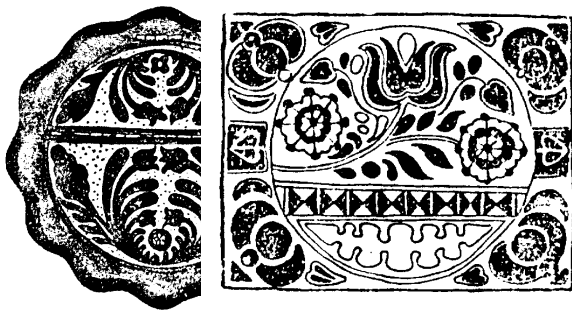
73. kép Dunántúli kerek tükrök kinyitva (Déri Gy. múz.).

Az etnográfusok technikai okokkal magyaráznák ezt is, a kerek tükrök egy része ugyanis a 73. képen látható módon nyílik és áll meg. A tükör kerek fedőlapja kétrét hajlik, s ez a tengely kinnközlik a díszítmények szimmetriatengelyéül is. A fedőlapot legtöbbször nem közepén törik meg, hanem csak egy kisebb szeletet vágnak le belőle. Így kapja meg a tükör 45° -os állását. De erre csak a nagyobb méretű tükröknél van szükség. A kisebbeknél a fedőlap és a tükör ráámájának vastagsága is hozzáadódik a fedőlaphoz, és így a pontosan közepen kettévágott fedelű tükör is megáll ferdén, ha kifordítják.

74. kép Az előbbi tükör fedelének díszítményei.

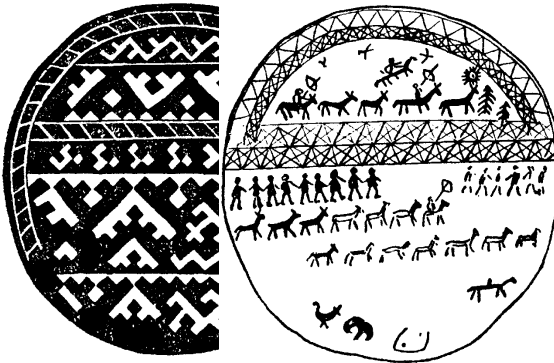
osztott körrel (76. kép), mindenképen régi magyar formának kell tehát tartanunk ezt.

75. kép Dunántúli kerek tükör kerek díszítménnyel (Malonyay).

A technika tehát nem követeli meg az asszimmetrikus tagolást, de nem is kapcsolatos mindig azzal. A C. táblán látható kerek tükör nem az előbb ismertetett módon nyílik (fedele egy darabban maradt) díszítményei mégis asszimmetrikusan tagolják a kört. Még négyszegletű tükörfákat is díszítenek két egyenlőtlen részre

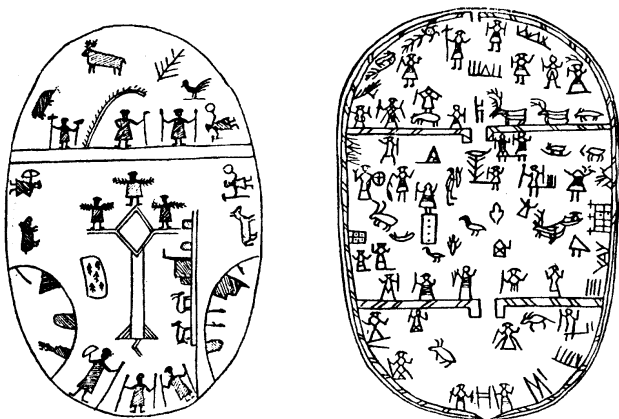
Meg is találjuk Ob-melléki rokonaink nyírfakéreg dobozainak (77. kép) és általában minden uralaltáji rokonunk sámándob-jainak díszítményeiben is (78. kép). A dobok, dobozok és tükrök díszítményeinek rokonsága első pillanatra szerbetűnő, bár stílusuk merőben különbözik egymástól. A kerek mező két egyenlőtlen felét elválasztó barázda mindenütt erősen elűt a mezők díszítményitől. Vagy vonalainak vékonyságával különbözik tőlük, vagy geometrikus formáival. Leggyakoribb a zezugos kígyó, vagy folyóvíz vonala. Ugyanez gyakran körülveszi a kerek mezőt is (a mi tükreinken és a szibériai sámándobokon), de nem egyszer csak a felső mezőt veszi körül (osztyák dobozok fedelén, szibériai sámándobokon). A sámánok elárulják a két rész jelképes jelentését is.

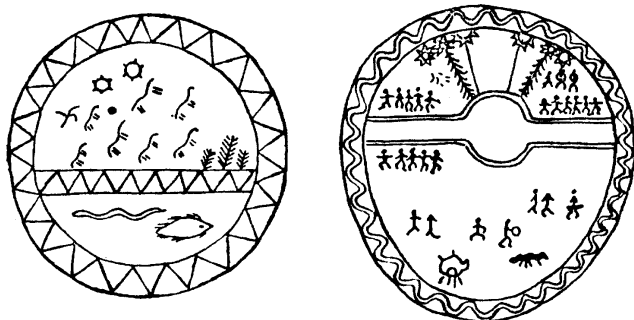
78. kép Osztyák iskátu77. kép Altáji (beItir) sámándob díszítménye (Buschau).

A felső rész az ég, a túlvilág, az alsó rész a föld, az élők hazája. Ennek a kettőnek a reális viszonyát fejezi ki az asszimetria. A túlvilág is olyanféle lehet emberi képzeletünk szerint, mint az innenső, azt is emberek, állatok és fák népesítik be, mert a halottak lelke ott él tovább. Mégis nagyon keveset tudunk a túlvilágról. Valószínű, hogy más az, mint a miénk. Ezért adott neki a sámándobok díszítője vagy nagyobb, vagy kisebb teret, mint a földnek, az innenső, az ismert világnak. Az asszimetrikus kompozíció tehát transzcendens, vallásos gyökerű, s a magyar térszemlélet kap formát benne. *Innenső* és *túlvilág* nem esetleges megnevezései az élők és halottak birodalmának, hanem – a magyar illetve az uralaltáji észjárás szerint – pontos térbeli meghatározásai. Ne tévesz-

szen meg bennünket, hogy az antik mitológiában is folyóvíz választja el az alvilágot az élők világától. A sámándobok és a finn-ugor hímzések választó vonala is leggyakrabban kanyargós, zezugos folyóvíz, s népdalaink is vízen túl esőnek mondják az elérhetetlen dolgokat, csakhogy nálunk nem tagozódik tovább a túlvilág, nincs hierarkája: az égen istenek, az alvilágban halottak, vagy az égben a jók, a pokolban a gonoszok, ismeretlen fogalmak az ural-altájiak számára. Helyenként idegen vallások révén ezekkel a fogalmakkal is megismerkedtek ugyan, erre vallanak a három mezőre osztott, vagy kisebb körökkel tagolt lapp sámándobok (79. kép), de nagy többségükben ma is megeleészenek az inenső és tulsó világ fogalmával. Mindegy, hogy jut a lélek ebbe a tulsó világba: felfelé megy-e, a sátonak képzelt égboltozat kerek füstlyukán át, vagy lefelé a kút nyílásán keresztül, mindenképen a tulsó világba jut, az előttünk ismeretlen, számunkra megközelíthetetlen, távoli világba.

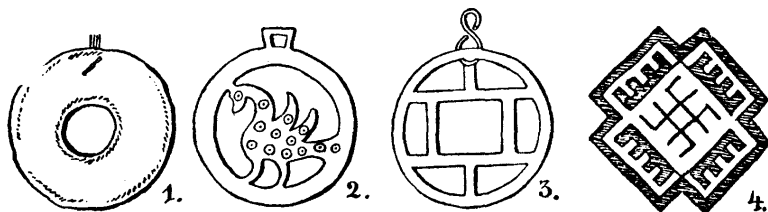

79. kép *Lapp sámándobok* (1. Krohn Gy., 2. XVII. sz.-i fametszet).

80. kép *Altáji sámándobok* (Nioradze és Harva).

Altáji és lapp sámándobokon egyaránt felfedezhetjük a túlvilágba vezető kerek nyílást (80. kép). A jakut-sámánok ruháját díszítő kerek „világképek” közepén szintén lyuk van, a túlvilág kapujának jelképe (81. kép 1.). A kalmüköknek is vannak hasonló, lyukas korongalakú világ-képeik, szintén fémből, sőt a finnek is ilyen lyukas, de négyszögletes "világképeket" hímeztek ruháikra a legújabb időkig (81. kép, 4.). A finn hímezések világképének közepében rendszerint egy-egy horgaskereszt látható, a gyimesi csángók "tekerőlevel"-ével azonos forma (3. kép). A finnek "fáramászó"-nak nevezték ezt a motívumot. Ennek a névnek a magyarázata nyilvánvalóképpen azonos a forgórózsákkal kapcsolatban már említettem vogul mesével, de még inkább a mi mesebeli égig érő fánkkaal. Erről Solymossy Sándor bebizonyította már, hogy a sámánkodás emlékét őrzi. Az elrabolt királylány után igyekező kis kondás felmegy az égigérő fára, eljut Tündérországba és elveszi a királylányt. A sámánok a sátruk közepére állított fán másznak fel a füstlyukig, s így jutnak a túlvilágra. Ezt a jelenetet ábrázolják szibériai rokonaink áttört fémlemezekből készült női ruhadíszei is.

81. kép *Uraltáji világképek*. 1-3. réz, ill. bronzfüggők, 4. hímezés, 1. jakut sámán ruháján (Harva), 2-3. szamojéd nők sapkáján, ill. övén (Jacobi), 4. finn nők ingén, ill. főkötőjén (Schwindt).

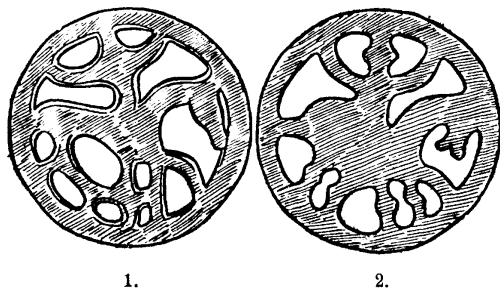
Ezek mindig köralakúak, és nyílásukban madár, szarvas, ember vagy lovas képét mutatják (81. kép, 2.), a sámán lelke t.i. vagy állat alakjában megy a túlvilágra, vagy táltos ló, madár, griff, stb. hátán. – Hogy lett női ruhadísz ebből a vallásos jelenetből? Nagyon logikusan: a nők termékenységének biztosítása végett. Az újszülöttben őseinek lelke tér vissza az ural-altájiak hite szerint, s apjának át kell mennie érte a túlvilágra, vagy a sámánt

kell érte küldeni, ha magától nem jön, mint Emeséhez a Turul képében. Így lesz a túlvilágra járó sámán képe szexuális szimbólum.

82. kép *Griffek növényi stilizálással*. 1. honfoglaláskori magyar nő sapkájának függő dísz (Fettich), 2. palóc pad hátának fűrészelt dísz (Balasagymati múz.)

A szibériai áttört fémkorongokhoz hasonló lovas és griff alakú ruhadíszeket honfoglaláskori magyar asszonyok sírjaiban is találtak (82. kép, 1.), s a képek maguk máig is élnek a palóc székek fűrészelt díszítményeiben (82. kép, 2.).

1.

2.

83. kép *Lovasok függő ruhadíszítményeken*. 1. magyarországi avar lelet (Hampel) 2. frank lelet (Bossert).

Ezeket, vagy legalább is szórványosan felbukkanó alföldi rokonaikat (XII. tb. 1.), a svábok közvetítésével Németországból származtatta Bátky Zsigmond. Németországban csakugyan régi ez a díszítómód és még a frankok ezeréves leleteiben is találtak nem egy lovas ábrázoló áttört korongot (83. kép, 2.), de a német arkeológusok közt is akadt mér hozzá értő ember, aki megállapította ezek közeli rokonságát a szibériai ruhadíszekkel, és ennek alapján a húnoktól származtatta őket, illetve divatjukat a németek körében. Így aztán nekünk sincs szükségünk körülményes magyarázatokra, de elhítni sem igen tudnánk senkivel sem, hogy ősi

díszítményeinket a sváboktól kellett ellesnünk. – A bútort rendszerint hozományba kapja a lány, vagy az ura faragja a fiatal aszszonyoknak: mindenképen érthető, hogy a főkötők hajdani díszét ráttették belefარagták a szék karjába, hátába.

84.

A tagolatlan körbe foglalt madár, állat vagy lovasképek a túlvilág kapujában megjelenő lélek (halott, sámán, újszülött vagy szerelmes) jelképei. Nekünk is vannak ilyen kerek tükreink, nem is említve a tálakat, tányérokat (XVIII. tb. 2-7). De a sziluettképek kifürészelt, áttört háttére is az ajtónyílásra emlékeztet a küszöbön belépő alakkal. A palóc székhátak kifürészelt nyílásai négyzetalakúak, mint a ház ajtaja. A régi köralakú nyílás a sátor füstkieresztő lyukát utánozta.

84. kép Somogyi tükörfő (Malonyay).

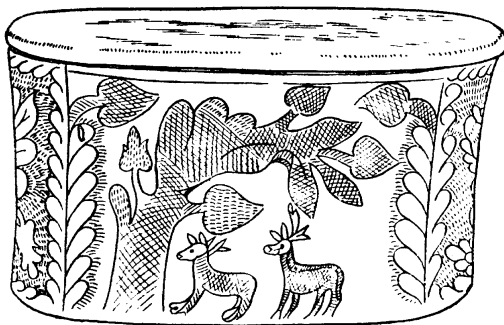
Az aszimmetrikusan kettéosztott kör vagy négyzetalakú mező a tulsó és innenső világ, a távoli és közeli dolgok szimbóluma. A magyar népművészetben nincs távlat. A közeli tárgyak éppen olyan nagyok tükrében, mint a távoliak (84. kép). Nagy hiányosság ez európai mű-

vészeteken nevelkedett szemünkben, de ideje volna már közelebről megnézni, hátha pozitív tartalma is vall, hátha van magyar térszemlélet is, csak mi nem ismerjük. Hiszen nem azt kerestük eddig benne, hanem a nyugatit.

A fényképezőgép világában nehéz objektíven gondolkoznunk a térről. A gép lencséjét objektívnak nevezzük, s valóban el is hisszük, hogy a gép szempontja az objektív, nem a miénk, mert mindent egy fix pontból mutat meg, mindent ahhoz viszonyít. A mi szempontunk a kíváncsi ember szempontja, mindig változik, csak a festőművészt köti egy helyre állványa és vászna s a fényképezőgépet az expozíció röpké pillanata. A szemlélődő ember jön-megy, körüljárja, s apróra megnézi, ami érdekl. Ha messze van tőle, oda megy hozzá, s tapasztalja, hogy a távoli dolgok nem

kisebbség a valóságban, mint a közeli, csak annak látszanak. A magyar művész nem a látszatot örökíti meg, hanem a valóságot: egyformán rajzolja a közeli és távoli dolgokat. Az európai ember ezzel elvesztette volna a térábrázolás képességét, a keleti ember viszont ebben kapja meg, az ő művészetében ugyanis mást jelképeznek az aránytalanságok, nem a teret. A magyar népművészetnek is nagyon hatásos kifejező eszköze az aránytalanság, de nem a közeli és távoli dolgok aránytalansága, hanem az egy síkban állóké. Hogy semmiképpen félre ne érthessük ezt az ábrázolásmódot, ne az egymástól független tárgyak, fák és állatok képét hasonlítsuk össze a mellékelt ábrákon, hanem a szervesen összefüggőké. A fa és az alatta álló emberek és állatok térbeli viszonya még problematikus lehetne, de a fa és rajta függő lombja, meg termése európai szemlélettel nem rajzolható ilyen aránytalannak (85-87. kép). De próbáljunk kitérni a probléma elől és tegyük fel, hogy a fa levelét azért rajzoltuk ilyen nagyra, mert természetes arányaiban nem is lehetett volna kidolgozni, olyan apró lett volna. Így is feltűnően rosszak az arányok. Legalább érezhetően, érzékelhetően kisebb volna egy-egy tölgyfalevél, ha nem is a madárnál, szarvasnál igazán kisebb lehetne. Ha csak félakkora, mint az állatalak, már jelzi, hogy nem szándékos, nem jelképes az aránytalansága. Így – egy ember: egy levél – nem feledkezhetünk meg a falevél már ismert szimbolikus jelentéséről.

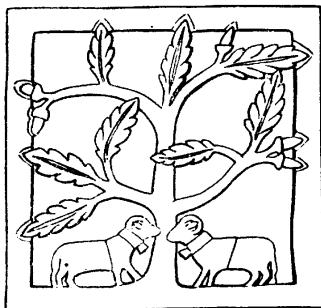
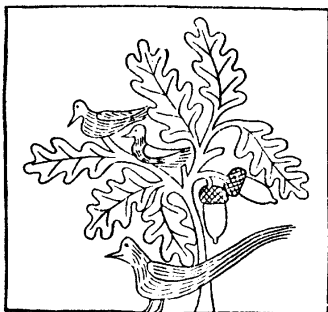
De figyeljük meg az emberábrázolások aránytalanságait is. Az ember feje általában igen nagyra sikerült (88-89. kép és IV. tb. 1). Ennek is lehetne technikai okát adni: a fején fontosabb a részletek kidol-

85. kép Veszprémi szaru sótartó (Déri Gy. múz.)

gozása, mint egyebütt, s a sok részlet nagyobb teret igényel. De miért kisebb akkor más képeken az alakok feje még a rendes

nagyságnál is (90 kép)? Hiszen ott is jelölték a szemet, szemöldököt, orrot, szájat, sok helyen pedig a bajuszt is.

86. kép *Somogyi kanászkiürt* (Madarassy) és *palóc szék karja* díszítménye (Déri Gy. múz.)

87. kép *Dunántúli tükrös* (Déri Gy. múz.) és *palóc szék karja* díszítménye (Madarassy).

Az aránytalanságnak ebben az esetben is más oka van. A magyar nyelvben képes jelentésük van ezeknek a kifejezéseknek: nagyfejű, nagyképű. Eredetileg mind a kettő a tehetséges, köztiszteletben álló ember jelzője volt. Később, különösen a második, rosszaló, gúnyos mellékízt kapott, s inkább az üres, tehetségtelen, de követelőző fráterok nevévé degradálódott. "*Bagoly mondja verébnek, hogy nagyfejű!*" – ilyesvalamit jelent. De megtisztelő jelzőként is használják még ma is a falusiak, a község előljáróságát, nevezte „*nagyfejűek*”-nek. – Régi szimbólum ez, Kínában is ebben az értelemben használatos, s egyes nagy emberekről még az antropológusok is számontartják, hogy igen nagy fejűek volt,

azért voltak olyan okosak. Nem baj ez – néha még az ázsiaiaknak és a magyar népnek is igazat adhat a nyugati tudomány. – A kicsi fej ezek szerint a butaság, korlátoltság szimbóluma volna? Ha szematikusan gondolkoznánk, bizonyosan az lenne, de nem az. Onnan tudjuk, hogy nem, mert aki faragta, véste, magát értette rajta. Saját képét faragta ki a pásztor (mintegy tulajdonjegyül) baltája nyelén, beretvatokján, egyebütt, s bizonyára dicsekedni akart vele, nem panaszkodni. Ha jól megfigyeljük pásztorművészetünk emberalakjait, észrevesszük, hogy mindig a kis köpcös alakok feje nagyobb, s a hosszú, vékony legényeké kisebb a kelleténél. De nézzük is meg a képeket (88-90. kép), különben azt hihetjük, hogy ez az ábrázolás naturális, hiszen a hosszú embernek aránylag csakugyan kisebb a feje, mint az alacsonynak. A fej nagysága nem függ a test hosszától: kicsi embernek is lehet nagy feje és megfordítva. Ezek az esetek a legfeltűnőbbek, mert torzítják a test amúgy is rendkívüli arányait, felhívják rá a figyelmet és fokozzák a hatását. Ha egy szép szál legénynek kicsi a feje, még nagyobb-nak tűnik fel szemünkben: "*Nagy marha ember*", mondják rá falun, s úgy gondolják, hogy megfelelő erő is lakik benne. A kis termetű emberek rendszerint ravaszságukkal segítenek magukon, ezért büszkeségük a nagy fej. "*Kicsi a bors, de erős*".

88. kép *Somogyi kobak díszítménye* (Népr. Múz.).

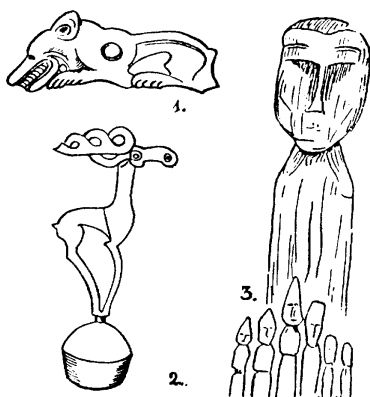
A magyar népművészet kifejező ereje az ellentétek szembeállításában rejlik. Kicsiny és nagy, vékony és vastag, szegletes és gömbölyű forrnak szervesen egészítik ki egymást, ezért állíthatók egymás mellé szimmetrikusan is.

90. kép *Emberalak dunántúli beretvatartóról és tükörfáról* (Győrffy).
89. kép *Emberalak dunántúli beretvatartóról és tükörfáról* (Győrffy).

Az aránytalanság éppen olyan ősi formája a keleti művészeteknek, mint az asszimetria. Szibériai és permi régiségek a Krisztus születése előtti időkből őrzik emlékét (18. és 91. kép 1, 2), s mai vogul bálványképeken szintén megfigyelhetjük (91. kép 3). Az embernek, medvének feje nagyobb, a szarvasnak törzse rövi-

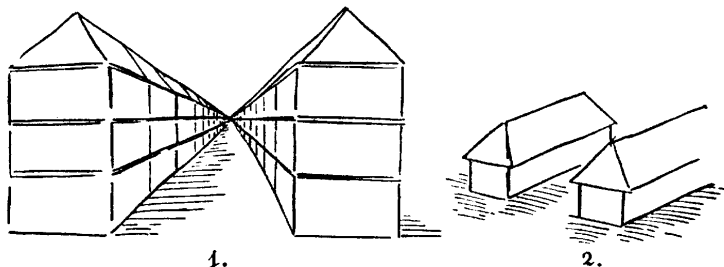
debb a természetesnél, a vogul bálvány mellett pedig apró bálványképek állanak, s ha gyermekeket formáznak, akkor törzsük és fejük aránya helytelen, ha felnőtteket, akkor meg a nagy bálványképhez való viszonyuk természetellenes, titokzatos. Ugyanezt az aránytalanságot fedezhetjük fel a kínai művészetben is. Az isten, ill. istennő alakja kétszer, háromszor akkora mint híveié, némelyiknek meg a feje különösen nagy és a lóva aránytalanul kicsi (XXXII. tb. 1). Ezt a primitívséget hozta magával keletről a keresztyénség is. A középkori festők a szentek alakjait kétszer akkorának festik, mint a laikusokét. A görög és római művészet már jóval Kr. születése előtt kiküszöbölte ezeket a primitívségeket, a keresztyénség tehát csak keletről hozhatta őket magával. Az aránytalanságok természetesen lehetlenné tették az antik művészetben kifejlődött távlati ábrázolást. A háttér és a távlat csak a középkor vége felé tér vissza az európai festőművészetbe.

91. kép *Szibériai régiségek (1-2. karutz) és vogul bálványképek (3. Karjalajnen).*

A középkori festészetben a keleti térábrázolás nyomait is megtaláljuk. Természetesen ez is vallásos tartalmú, s a mennyországot és a földet ábrázolja egymás fölött, mint az uraltájí sámándobok. A kép felső részében a Szentháromság, Krisztus, angyalok vagy szentek, alsó részében szentek, vagy közönséges emberek láthatók, s a két világot felhők határolják. Tulajdonképpen nem is térszemlélet még ez, csak a lehetősége annak, hiszen a túlvilág nem a reális, tapasztalható tér, csak képzeletbeli. De a reális

tér analógiájára képzeltek el így keleten a túlvilágot is. Csak itt Európában volt gyökértelen ez az ábrázolás, azért tűnt el nyomtalanul a vallásos hit hanyatlásával, ill. a kritikai szellem felébredésével egyidőben. Azóta a távlat az európai művészet alfája és omegája.

92. kép *Centrális projekció (1) és axonometrikus ábrázolás (2.)*

A távlati kép szerkezete a végtelenben találkozó párhuzamosok elvén épül, de ismertnek veszi a végtelent. Akár a kép keretén belül, akár azon kívül, de elérhető távolságban egyesülnek párhuzamosai, tehát érzékeink számára nem is párhuzamosak és a síkban metszik is egymást (92. kép 1). A keleti művészet tiszteletben tartja a párhuzamos vonalakat, tehát a végtelenséget is, párhuzamos vonalai sohasem metszik egymást (92. kép 2), mert a végtelen elérhetetlen, nem érzékelhető számunkra. Ezért nincs központi szerkezetük a kínai festményeknek.

A kínai tájképek a határtalanságot ábrázolják a végtelen helyett: egy közeli és egy távoli sziklát ábrázolnak (házzal, fákkal, emberekkel), s a két hegy közt felhők gomolyognak. Távolságuk nem mérhető meg, mert sem a közbeeső teret nem ismerem, sem a két kép arányait nem mérhetem össze, hiszen a képen nincs távlat. Hogy az egyik hegy távolabb van tőlem, mint a másik, azt is csak abból tudom, hogy a képen a másik fölött áll, nem mellette.

Ezek szerint perspektíva nélkül is lehet teret ábrázolni a síkon. A perspektivikus ábrázolás alárendelő, a perspektívanélküli mellérendelő forma, az előbbi egy tetszés szerint felvett, közel hozott végtelenhez viszonyít mindent a képen, az utóbbi csak egymáshoz viszonyítja a képen látható dolgokat, az előbbi szubjektív és komplikált, az utóbbi objektív és primitív. Már a kökör-

szakban így festette meg az ősember barlangja falára a szarvasvadászat képét, perspektíva nélkül, egymás mellé és egymás fölé rajzolva az egyes alakokat, tagadhatatlan térérzéssel. Ez a térszemlélet érvényesül népművészetünk asszimetrikus kompozíciójában is.

Az ázsiai térszemlélet nemcsak népművészetünkben kísért, nem értelmetlen hagyomány, hanem a magyar ember tudományos térszemléletének is ez az alapja. Ez a magyar tudomány persze szintén csak falun található egyelőre, meg parasztvárosokban és magyar költőknél. Innen már valamennyiünknek ismerni illik ezt a kifejezést: "*Kerted alatt a farkasok*" (Arany: Keveháza). Vajjon mit értenek ez alatt "*tudósaink*", akik azt állítják, hogy nincs térszemlélet a magyar népművészetben, s ha van, az úri eredetű? Ez nem nyugati térszemlélet. A nyugati nyelvekben azt jelentené, hogy a kert földjében elásva hever a farkasok teteme, tehát nincs mit félni tőlük. Magyarul az ellenkezőjét jelenti: nincsenek még a kertben a farkasok, de már kerülgetik, ott vannak „*alatta*”. – Faluhelyen közkeletű helymeghatározás ez. A kertek alatt jár, aki kerülí az embereket, a nyilvánosságot, vagy megrövidíti az útját. Gyulán a Körös partját nevezik így: a Körös alatt. A Körös vize ott folyik el a város közepében. Két partját háza szegélyezik. Aki ott lakik, vagy arra mászkál, az a „*Körös alatt*” lakik, a Körös alatt jár. Ha volna magyar tudomány (nemcsak népi, hanem európai színvonalú) észrevette volna, nyilvántartaná és hasznosítaná a magyar térszemléletet. Eddig sem a nyelvtudomány, sem a földrajz, sem az ábrázoló geometria, sem a művészettörténet nem tartja számon, nem érvényesíti tudományos kutatás közben s nem használja fel pedagógiai célokra sem. Pedig tapasztalhatta volna már, hogy milyen reménytelenül kísérletezik a nyugati térszemlélet megértésével, e nélkül, a magyar gyerekek nagyrésznél. Hiszen tanítják az axonometrikus ábrázolást is (92. kép 2), nemcsak a centrális projekciót (92. kép 1), de ez csak elméleti igazolását szolgáltatná a keleti térszemléletnek. Az ábrázoló geometria tanításában nekünk a népművészet formáiból kell kiindulnunk, két síkot kell felvennünk, egy közelit és egy távolabbt, egymás fölé állítva: fölül a háttér, alul a kép. Ilyenek a magyar távlati képek. Mint a délibáb. Az is közel hozza a távoli dolgokat, megnagyítja és fölibe emeli a közelinek, csak egy kis hézagot hagy köztük a

láthatáron. Igen, a láthatár az innenső és tulsó világ mesgyéje: az elérhető és a megfoghatatlan dolgok határa, és nálunk a pusztai népeknél, mindig egyenesen. A elibénk táruló képnek nincs más határa lefelé és felfelé, csak szemünk kereksege. Ezért kerek az ural-altáji világgép és a sámándob is. Sík vidéken a földből mindig kevesebbet látunk, mint az égből, a világgép tehát a valóságot ábrázolja aránytalan tagolásával. Hegyvidéken az égből látni kevesebbet, mint a földből, az aszimetria tehát ott is érvényes.

A magyar művész a közeli dolgokat lenyomta a látóhatár alá, a távoliakat meg fölbe emelete és felrajzolta az égre. Így sem egymással nem ütköznek, sem a látóhatárt nem zavarják. A tér, illetve a sík ilyenforma kitöltése is a keleti ember mellérendelő észjárásából következik. A térben jól elférnek a tárgyak, nem ütköznek egymással. A primitív művészetek a síkban is így ábrázolják őket: egymás mellett és fölött, kitöltve velük a síkot (93. kép), amint azok a valóságban kitöltik a teret. Az európai festészet megkísérli a lehetetlent: összenyomni a teret egy síkba és kimélyíteni a síkot térré. Egymás háta mögé rakja a képeket, hogy részben fedik egymást, részben kikandikálnak egymás háta mögül, a távolabbiakat fokozatosan mind kisebbnek rajzolja és árnyékolja őket, hogy önmagukban is plasztikusnak, térbeli figurának látszódnak. (Az árnyékolás sem objektív szemléletből származik, s a grafikában el is árulja magát, amikor nemlétező vonalakat húz a rajzon. A modern grafika, a keletázsiai művészetek példáján okulva, el is hagyja az árnyékolást.)

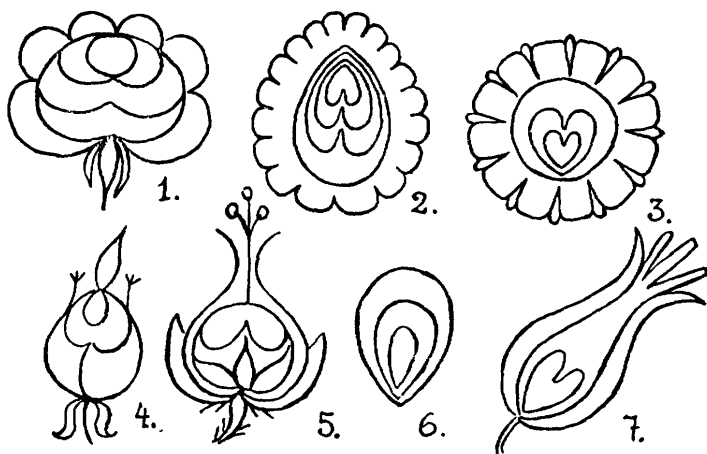

93. kép Juhász tarisznyája applikált figurákkal (Zala, 1860, Malonyay)

Az egymás fölött álló magyar képekben ezentúl ne egymástól független, véletlenségből összekerült, a keretek kitöltésére szolgáló díszítményeket lássunk, hanem magyar tájképeket. Nézzük meg például a XIII. tb. 1. sz. palóc pad hátát. Az ellenséges seregek az erdő alján vonulnak fel és ütköznek meg. Az erdő nem a fejük tetejéből nő ki, hanem tőlük távolabb, a háttérben áll, Hasonló képet látunk a XII. tb. 2. képen egy palóc szék hátán. A háttérben két gyalogos katona silbakol, elől egy zászlós huszár vágat.

Európában élünk, mi sem természetesebb tehát, hogy nyugati műveltségű eleink egyszer megkísérelték meghonosítani nálunk is az európai térszemléletet. A kísérletek emlékei ma is élnek népművészetünkben. A szűrhimzést például azért tartják úri eredetűnek etnográfusaink, mert egyes virágmotívumai ma is elárulják, hogy a rózsza távlati képének sematikus, stilizált variánsai. A mult század közepén gazdag és művelt szűrszabóink némelyike csakugyan megpróbálta a rózsza távlati képének meghonosítását szűrhimzéseinken. A 94. képen 1. és 4, 5. számú rajzok mutatják a régi szűrszabók mintakönyvének nyugati stílusú rózsáját és bimbóját. A rózsza hozzánk közelebb cső szirmai nagyobbak, mint a távoliak, tehát a kép perspektivikus. Mellettük láthatjuk, mi lett belőlük a magyar szűrszabók túje végén: minden, csak távlati kép nem. Akad olyan rózsza is, amelyik megmaradt eredeti formájában, de a többi közt úgy elvegyül, hogy semmi jelentőséget sem tulajdoníthatunk neki. Már akkor is oda van a perspektíva, ha a

kinyílt rózsát úgy megnyújtják, mint a 2. számút. Hát még, ha megfordítják, s nagyobb szirmai esnek távolabb, mint a 3. és 6, 7. számúaknak. A motívum nyugati szemléletben keletkezett, de magyarrá lett minden porcikájában. (Szűrhimzéseinknek különben számos más virágmotívuma van, mely ősi öröksége hímvőművészetünknek, a rózsza eredetének megfejtése tehát nem bizonyítja szűrhimzéseink gyökértelenségét.

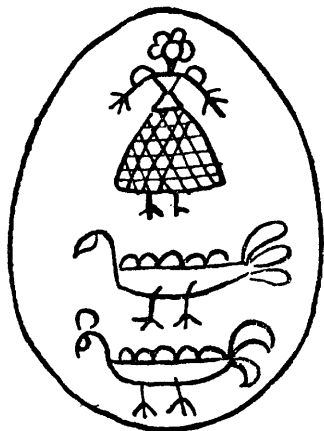

94. kép Szűrvirágok, 1., 4-5. mult század elejéről, szürszabók mustrakönyvéből, 2-3., 6-7. mai szűrűkről (Malonyay és Györffy nyomán),

A perspektivikus kísérletek eredménytelenségének másik nagyon szép példája egy dunántúli kanászkiert díszítménye (95. kép). A kép alsó felében több szarvas látható egymás háta mögött. A hátulsóknak csak fejük látszik. A kép perspektivikus, bár a szarvasok közötti teret keleti módon töltik ki a növények. A háttérben álló szarvasok fejéből tulajdonképpen szintén térkitöltő díszítmény lett – azért nincs lábuk. A magyar népművészetben így sem értelmetlenek ezek a képek. Alább látni fogjuk, hogy a sokfejű, fantasztikus állatok nálunk a legújabb időkig élő szimbolumok voltak, s ezek a szarvasfejek is a másik szarvas hátából nőnek ki. – A kép felső része már a fent ismertetett keleti térábrázolás törvényei szerint készült. Az egyes figurák mozaikszerűen töltik ki a kép síkját, nem hagynak üres felületet, de nem is ütköznek egymásba, se nem takarják el egymást. A kép legtetején tehát tőlünk

a legtávolabb aránytalanul nagy, sőt mondhatnánk óriási fajdkakas sétál.

Ez a térszemlélet érvényesül népművészetünk díszí-

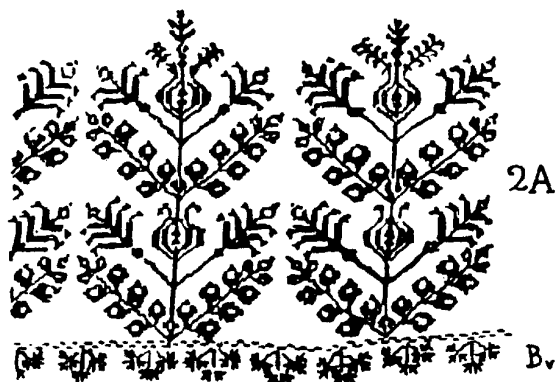
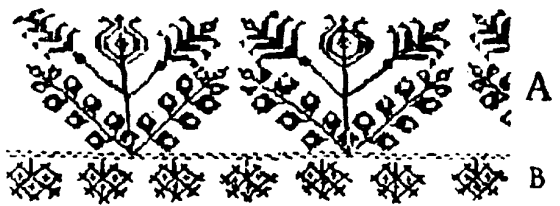

énye (Malonyay).
tőjelle-
gű, vi-
rágelemek-
ből, s egyéb
szimbólu-

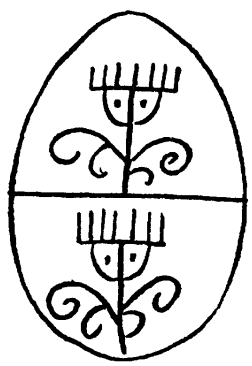
96. kép Somogyi húmestojás: csibéket etető lány (Malonyay). mokból összerakott kompozícióiban is (96-99. kép). Nem az a fontos, hogy melyik része kisebb az asszimmetrikus mustrának, a felső-e, vagy az alsó. Lehet a két rész egyforma is, csak szimmetrikus nem szokott lenni, s ha mégis akad egy-két szimmetrikus mustránk, az bizvást újkeletűnek tarthatjuk, annyira idegen népművészetünkben (100. kép).

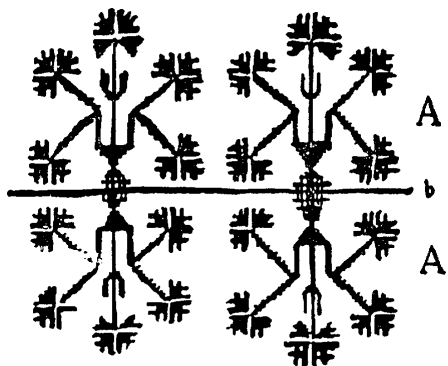
97. kép Dunántúli bo

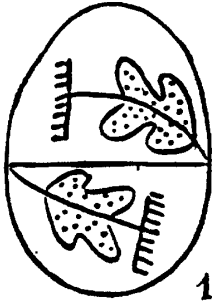

98. kép Kalotaszegi lepedő széle (Népr. múz.)

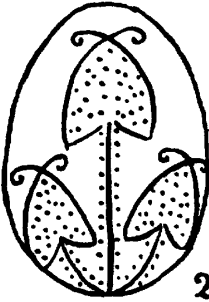

99. kép Kaposvári tojás híme (M:100. kép Csiki vánkoshaj hímzése (Viski).

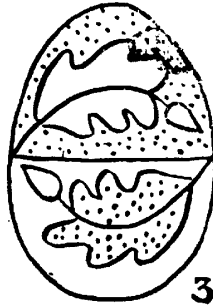

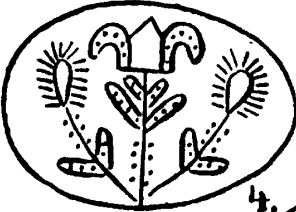
1.

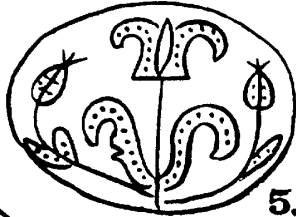
2.

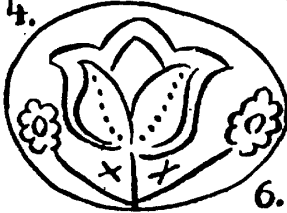
3.

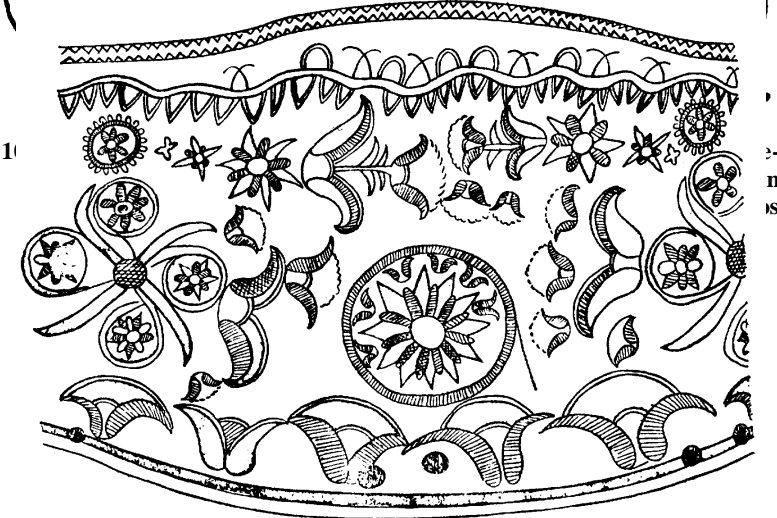
4.

5.

6.

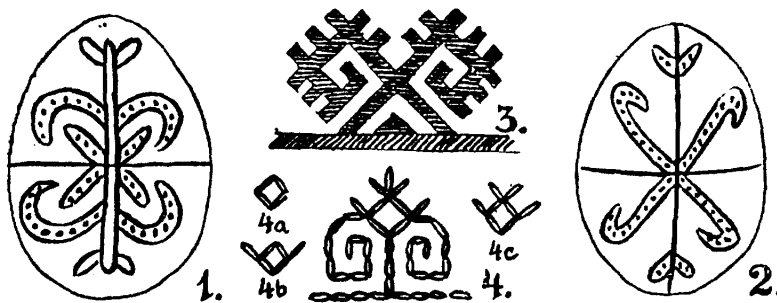
1

1
n
is

102. kép Hortobágyi ivókört díszítménye (Déri múzeum).

103. kép Hajdúhadházi guzsalyszár díszítőménye (u. o.).

104. kép Méhlábas finnugor mustrák. 1-2. székely húsvéti tojások. 1. ráklábas, 2. póklábas (Malonyay), 3. mordvin: méhlábas; (Heikel), 4. finn: madárszem (a), szarvakkal (b), tyúktaréjjal (c) és méhlábakkal (4., Schvindt).

Ha az aszimmetrikus mustra két felét határoló barázda alatt fejfel lefelé állnak a virágok, még mindig felfoghatjuk naturálisan is tükörképnek, de a magyar népművészet nem mindig szerkeszti össze a mustra. elemeit, sokszor csak egymás mellé rakja a nélkül, hogy szerves egységbe olvasztaná őket (102,103. kép és X. tb. 1), s ha megteszi, akkor sem természetes egységbe foglalja, hanem önkényesen egy szárról nyitattja ki a rózsát, szekfűt, tuli-

pánt, búzát, s még bogyókat is teremt melléjük (101. kép 3-8). A kanyargó folyóvíz virágokat hajt hímzéseinken (7. kép), az eke-vasa és a gereblye virágszárból nőnek ki húsvéti tojásainkon (101. kép 1-2). s a hal egy tulipán kelyhében úszkál a kanászkürtön (10. kép 1). Az európai ember a kompozíciót hiányolja az egyik fogalmazásban, képzavart sejt a másokban. pedig nincs igaza egyik esetben sem. A szerves képek szétagolásának, s a szerves képek egyesítésének szimbolikus jelentése van népművészetünkben. Talán nótáinknak elhisszük, ha képeinknek nem akarunk hinni:

*Túl a vizön, a tögörön,
Rózsa teröm a kendörön,
Mindön szálon kettő-három.
Van szeretőm tizenhárom.*

(Udvarhely – Vikár.)

Két különböző szempontot érvényesítenek egy időben a magyar alkotások a mellérendelés értelmében. Például ha szerelme-sekről van szó, a legény és a lány kétféle felfogását képviselik:

*Kivirágzott már a nád,
S nekem ígért volt anyád.
Fődbe veszett a retek,
Más az, akit szeretek.*

(Maros - Torda – Bartók.)

A magyar népművészetben csak az nem veszi észre a fantasztikus elemeket, s a képzelet teremtő erejét, aki behúnyja a szemét. Tudósaink körében ez nagy divat ma. A népművészet mustráinak nevét például következetesen elhallgatják, mintha nem is keresztelte volna el őket alkotójuk, és régi gyűjtőink (Malonyay meg a többi) nem jegyezték volna fel őket hűségesen. A művelődéstörténészek, akik minden népi formában az úri divat emlékeit keresik, nem tudnak mit kezdeni ezekkel az értelmetlen, bolond nevekkal, legfeljebb azt bizonyíthatnák vele, menyire félreérti a nép előkelő származású mustráit. De népművészetünk nagytudományú bűvárai még ennyi figyelemre sem méltatják a népet. Természetes, hogy félreért az mindent, ami művelt, európai, de hogy

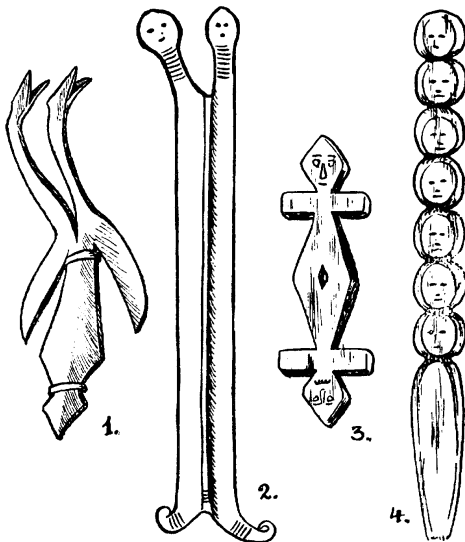

miként érti félre, azt nem érdemes megfigyelni. Semmi esetre sem ázsiai módon, mert a magyarság ázsiai gyökerei régen elszakadtak már, s maga mindenestül európaivá vált. – Ilyenféle ellentmondásoktól hemzseg ma a népről alkotott tudományos közfelfogás, azért bizvást elbúcsúzhatunk tőle, ha a magyar népművészetet valóban meg akarunk ismerkedni.

A fantasztikum keleti öröksége népművészetünknek. Finnugor rokonaink mai népművészetében épen úgy megtaláljuk, mint annak 2-3 ezer éves emlékeiben, vagy távolabb a szibériai népeknél és a kínaiaknál. Nézzük meg például a 104. kép 4. figuráját. Egy karjalai finn főkötő hímzésének részlete: madár szeme szarvakkal, tyúktaréjjal és méh lábával. Elég zavaros kép, úgy-e, de legalább is olyan fantasztikus, mint a kínai sárkány. Ezt is különböző ragadozó állatok és madarak testrészeiből rakta össze a keleti fantázia. – A sárkányt a nyugati népek is ismerik, de történetét is kiderítették már, s így folkloristáinknak sem állott módjában nyugatról származtatni. A sárkány keleti eredetű, s a Biblia meg a keresztes hadjáratok ismertették meg a nyugati népekkel. Így került a kétfejű sas is a nyugati népek családi címereibe, a sárkány legszelídebb formája. ugyanis a kétfejű sas. A sas fejének megduplázása erejét és legyőzhetetlenségét jelképezi. A mesebeli sárkány fejét is hiába csapja el a hős, minden levágott fej helyébe két másik nő azon nyomban.

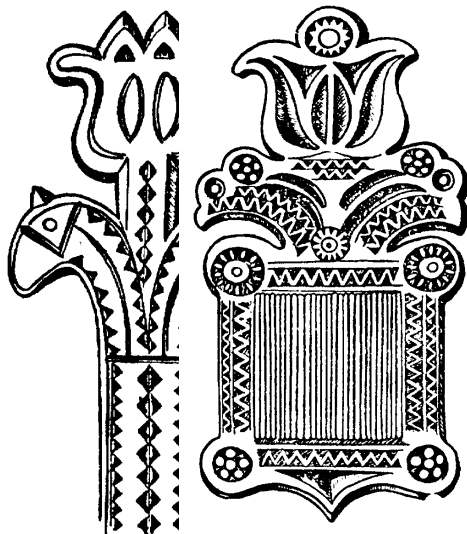

105. kép Sokfejű bálványképek szibériai rokonainknál: 1-2. vasból kovácsolt díszek szamojéd (1) ill. jeníszei sámán ruhájáról (2), 3-4 fából faragott bálványok az altáji tatároknál (3) és az obdorszki osztyákoknál (4). – (1. Népr. Múz., 2-3. Karutz, 4. Karjalainen).

A szibériai sámánok ruháit díszítő vasból, kovácsolt madaraknak is két fejük van igen gyakran, de a fából faragott és vasból kovácsolt bálványok között is akad nem egy kétféjű, sőt hétfejű emberalak is (105. kép). Nekünk is vannak ilyen kétféjű madár- és állatképeink. Kásakeverő kanalaink, s csigatészta készítésére szolgáló bordáink nyelén épen úgy megtaláljuk őket (106-107. kép), mint régi szemes kályháink párkányán, tornyos ágyaink fején (108. kép), székeink karján (109. kép) és csengőszíjaink, kantáraink csatján (III. tb. a). Hasonló csatokat és ruhadíszeket találtak honfoglaló magyarok sírjában is. Itt még megkülönböztethető a két madárfejhez tartozó két törzs is, sőt egy emberfej is szorult a madarak: közé (109. kép: 4). Ennek a formának legközelebbi rokonai a permi leletek tűzcsiholó acéljai (109. kép: 3). Az acél nyele hasonlóképen madarak között álló emberalakot ábrázol.

A sámán képe ez, aki az ural-altáji népek hite szerint a tüzet ellopta a túlvilágról. Addig az ember nem ismerte a tüzet. A madarak segítőtársai a tűz elrablásában. A tűzcsiholókat díszítőma-

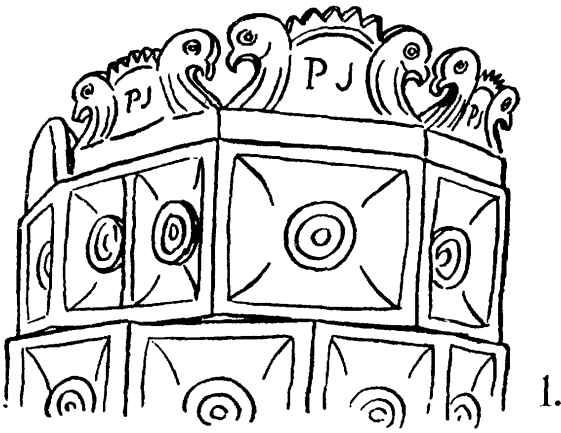
darak azonosak a vihart okozó sárkánnyal, a sámán pedig a magyar garabonciással, ill. táltossal. Folkloristáink a garabonciás diákot is megpróbálták olaszoktól, horvátoktól származtatni, pedig a szó képzése is magyar eredete mellett tanuskodik (a horvátok is így mondják -ás képzővel – az olasz *(ni-) gro manciá-*ból (ami azt jelenti: fekete tudomány). A garabonciás és sárkánya Kínában is ismeretesek, ott is esőcsinálók, villámlás és mennydörgés közt mennek az égbe. (Ebbe a mondakörbe tartozik Illyés szekere is.)

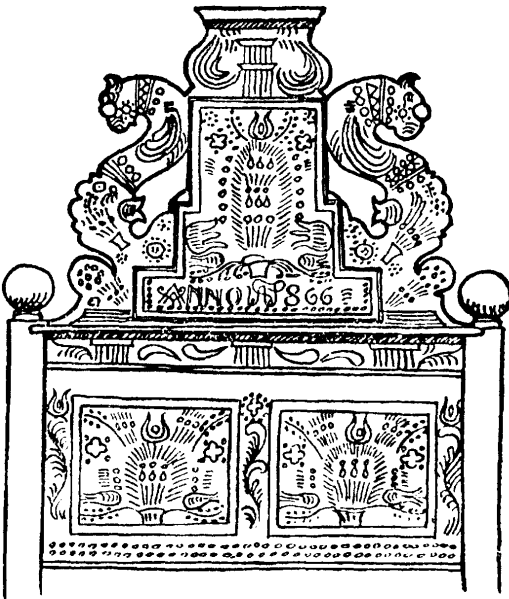
106. kép Kiskunsági kásakavaro nyele (Népr. Múz.).
107. kép Debreceni csigacsináló borda cserépből (Déri múz.)

A régiek a meteorkövet használták tűzcsiholónak, azt hitték, hogy ez a „mennykő” villámlik a viharban, mikor a garabonciás lehajítja a felhők közül. Ezért tették a tűzcsiholó acélra a garabonciás és a madarak képét. A kínai tűzcsiholó erszéyven és a honfoglaláskori magyar tarsolyon már sárkány-képeket látunk (XXXII. tb: 2 és 110. kép). Az emberalakot a mi Bezdéden lelt tarsolylemezünkön már csak egyszerű kereszt képviseli.

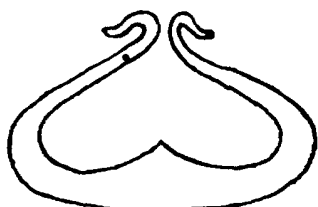

1.

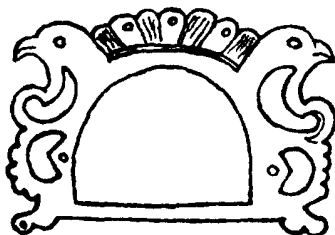

2.

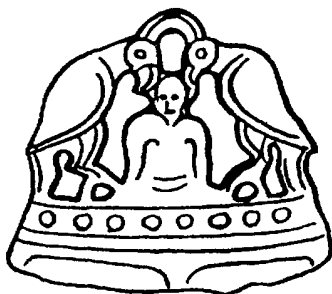
108. kép Bakonybéli kemence (1) és sárközi ág vége (Malonyay).

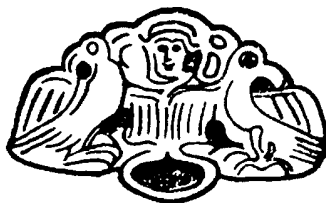
1.

2.

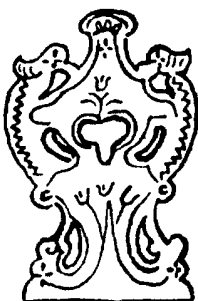
3.

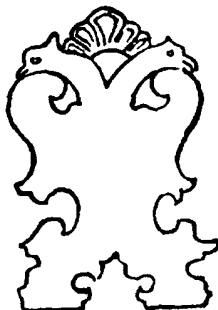
4.

5.

6.

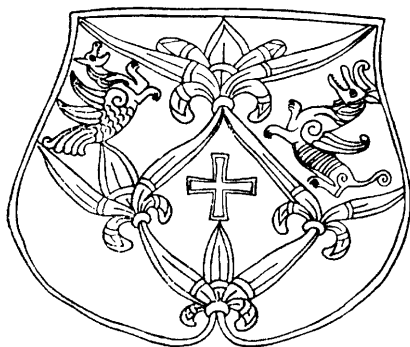
7.

109. kép Páros madárképek és kétfejű madarak emberalakkal: 1. vogul tűzcsiholó acél, 2. debreceni lószerszám csatja sárgarézből, 3. permi lelet a vaskor elejéről (tűzcsiholó, Aspelin), 4. honfoglaló magyarok bronzcsatja (Fettich), 5-7. dunántúli székek karja (Malonyay).

Nem a keresztyénség hatására változott a garabonciás naturalis képe keresztté, hanem az ural-altáji népek fantasztikus ábrázolásmódja következtében. Erről alább lesz szó. Most csak azt figyeljük meg, hogy az ember keresztalakú ábrázolása nem keresztyén szimbólum. A szóbanforgó motívumban megtalálható az

osztyákoknál is, a régi volgai bolgároknál (a mai csuvasok ősei-

110. kép Tűzszerszám erszényének díszítménye a honfoglalás korából (Bezédi lelet, Fettich).

nél) is, és a magyar népművészetben is. Az osztyákok szintén tarsolyukat borítják az így díszített nyírfakéreglemezzel, nálunk meg többek közt ivókürtökön is megtaláljuk (111. kép). Valószínű, hogy szegényebb sorsú magyarok a honfoglalás korában és azóta is szarulemezzel vagy nyírfakéreggel borították tarsolyaikat, erszényeiket. A honfoglaló magyarok gazdagjai viszont ivótülkeiket is ezüstlemezzel borították be. Az ezüst megmaradt, a bőr, fakéreg és szaru pedig elrothadt a földben. Ezért olyan ritka a honfoglalás kori sírokban a tarsoly és miegyéb. Azért nyugodtak lehetünk, hogy senki sem tette a sírba halottját tűzszerszám és egyéb szükséges dolgok (kés, íj, nyilak és edények) nélkül, ahogy ma is felöltöztetjük a halottakat, mielőtt a földbe tennénk őket.

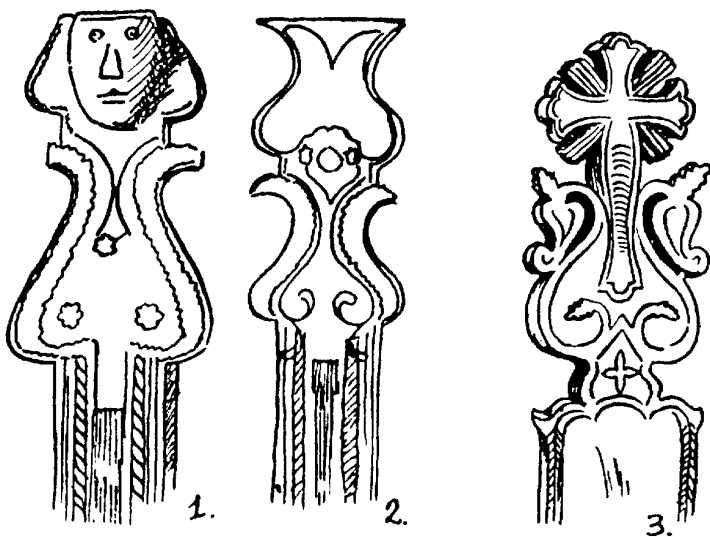
A tűzsiholó szexuális jelentését ismerjük már, s így megértjük azt is, hogy kerültek díszítményei övekre, ágy végére, kályhárra, (ez is hálóhely), sőt a szék karjára is. A régi világban az asszonyok nem az ágyban születtek meg gyermeküket, hanem a ház földjén, vagy egy széken. A szülés megkönnyítésére mindenféle babonás cselekedeteket vittek véghez, s ezek legtöbbszörének természetesen szexuális alapja volt.

Ezek után csak a kanál nyelének és a csigacsináló bordának a díszítése szorul magyarázatra. Az evés-ivás meg a kanál és edény szexuális szimboliztikáját ismerjük már, itt azonban valószínűleg ősi vallásos jelképekkel van dolgunk.

112. kép A medvétől a gránátalmáig. 1. hét falusi csángó hímestojásról (Győrffy). 2., 6., 9., 11., 12. osztyák és; vogul nyírfakéreg edények díszítményei (béka, medve, hód és emberképek páros madárral, Sirelius), 3., 8. osztyák tarsolyok díszítményei (Sirelius), 4. dunántúli mánorló díszítménye (Malonyay), 5. volgai-bolgár lelet (Posta B.), 7. Ipoly melléki szücsvirág (Fábián), 10. kalotaszegi írásos hímzés must-rája (Malonyay).

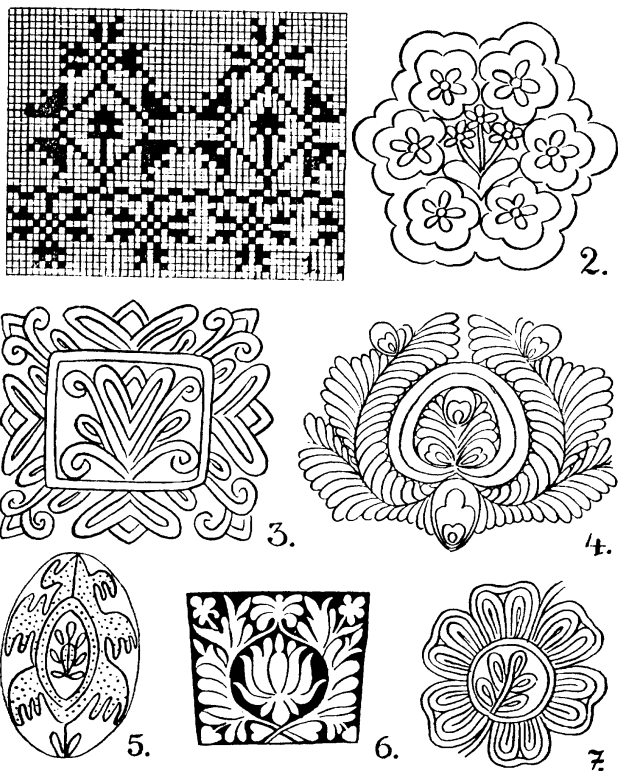
A 112. képen látható borda olyan híven őrzi még az ázsiai nyírfakéregdíszítmények stílusát, hogy nem tarthatjuk másodlagosnak alkalmazását sem. Nem akarom azt bizonyítani, hogy a szibériai népek is csigalevest ettek a medvetorok alkalmával, de bizonyos, hogy voltak rituális főző- és evőeszközök, medveképekkel díszített fakanalaik, edényeik, stb., s az ablak hólyagjára is ragasztottak nyírfakéregből kivágott medveképeket. A mi csigacsinálóink is ezeknek a kétféjű medvéknek a képét őrzik (csak később lett belőlük madár), s eredetileg valószínűleg csak halotti torok alkalmával használták őket. Hasonló medveképeket az osztályok embernek, békának meg hód képeinek is nevezik, nem csak medvét látnak benne, 114. kép: 2, 3, G, 8, 9, 11, 12.).

115. kép *Matyó kapubálványok* (1., 2.) és *palóc sírkereszt* (3.) (Bátky, Gyórfly és Viski).

Figyeljük meg a szóbanforgó képek formáját is. A kétfelé tekintő madarak nyaka gyakran kehelyalakban hajlik meg, s a madár feje helyén virág jelenik meg (115. kép: 1, 2). A virágok közül kereszt nyúlik ki, nemcsak a sírkereszteken (115. kép: 3), hanem mángorlók díszítményein is (114. kép: 4). Említettem már, hogy a kereszt eredetileg emberalak volt. Sokszor még ma is emberfej nyúlik ki a kehelyből, s néha ennek is kehelyalakú virág a

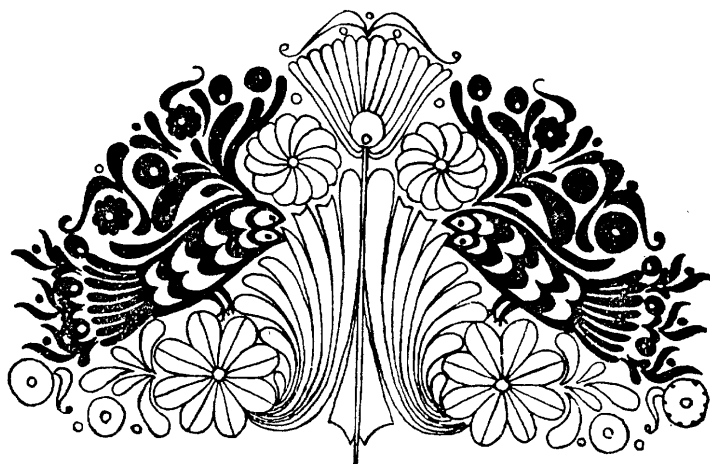
foglalatja. Gyakori a két egymás fölé rajzolt kelyhes virág is. A felső virág szára az alsónak közepéből nő ki, ahogy a természetben sohasem történik meg (43. kép: 18-21). Annál érdekesebb ez, mert a virágok különben egymástól függetlenül, szár nélkül, leszakítva hevernek a díszített mezőn (102-103. kép). A kétféjű madarak virággá változott leszármazottai épen olyan természetellenes, fantasztikus formában élnek ma is, mint ázsiai elődeik.

116. kép "Virág virága". 1. kalotaszegi lepedő (Malonyay), 2. matyó kötény (Déri múz.), 3. kalotaszegi párna (Bátky), 4. karcagi szűr (Gyórfy). 5. hétfalusi hímestojás (u. a.), 6. somogyi sótartó (Népr. Múz.), 7. mezőségi párna.

A kétféjű madárral és annak hasára rajzolt emberrel találkoztunk már korábban is (19. kép: 2). A permi leletek 2000 éves multból tanuskodnak a motívum ősisége mellett. A volgai bolgár leletekben már virágos és síma keresztalakos variánsait is megta-

láljuk (114. kép: 5). Hasonló formákat a honfoglaló magyarok ptykái, szíjveretei között is láthatunk. Mai variánsait ismerjük már. A magyar etnográfusok persze ezeket is nyugatról származtatnák. Kinevezték gránátalmának, s mint nagy szenzációt emlegetik, hogy a magyarság hogy átalakította a nyugati motívumot. Annak nyitott a teteje, a miénk meg zárt, sőt virág nő rajta (a madarak feje), – annak nincs virág a közepében, a miénknek meg van (az ember alakja). Ezt az utóbbi vonását az ozmánliknál is megtalálta a tudós szerző, tehát ezt onnan vettük, a nyitott gránátalma bezárása azonban eredeti magyar találmány szerinte, s ha még két-három ilyen eredeti magyar alkotást sikerül felfedeznie, népművészetünk magyarságát is meg fogja határozni belőlük.

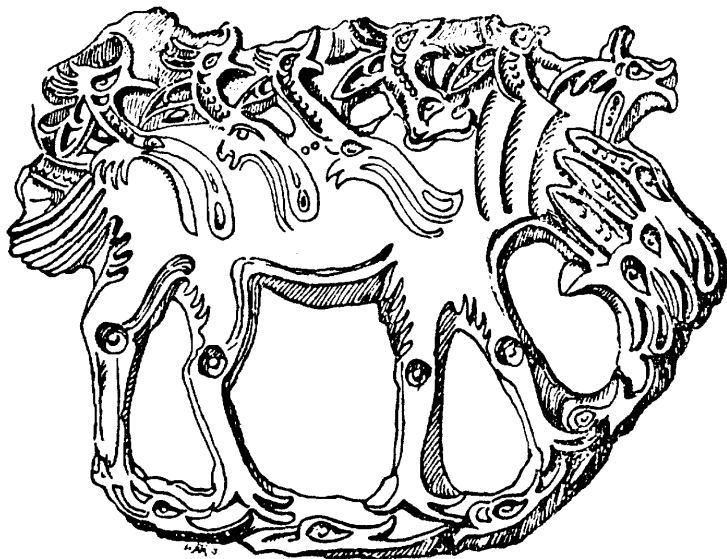

117. kép *Hódmezővásárhelyi bunda váll* (Kiss L.).

A nagy virágok közepébe helyezett kisebb virágok (116. kép) a magyar térszemlélet aránytalanságai közé tartoznak. A magyar plasztikában különös jelentősége van az egymásra rajzolt képeknek, s így még elő fogjuk venni őket. Most térjünk vissza a kétfejű madárhoz.

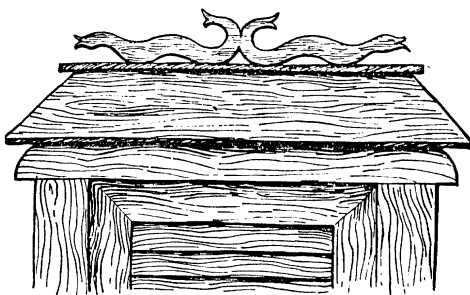
A kétfejű madár legszebb magyar fogalmazását egy hódmezővásárhelyi suba vállán találjuk meg. Készítője hálnak nevezte, pedig két madárlába van, farka és hatalmas bőbitája pedig levelekből és virágokból áll. A kép fantasztikus összetétele-és vonalainak dinamikája egyaránt a permi leletek állatképeire emlékeztet-

nek (117. kép). Ezek a leletek kb. 2000 évesek, tehát abból az időből származnak, amikor még a mi őseink is azon a vidéken tanultak, a Volga mellékén. Egyikük egészen hasonló a vásárhelyi suba halához (118. kép).

118. kép *Permi lelet a vaskor elejéről* (Appelgren Kivalo).

Az állatnak, törzsével egyirányban, három feje van, felfelé pedig, a hm.-vásárhelyi hal virágos bóbítájának megfelelő helyen hét vékonynyakú állatfej nő ki a hátából. Egy másik permi állatképen viszont az állatnak mindkét vége fejben

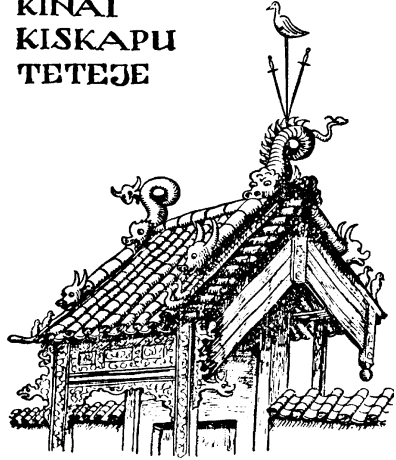

119. kép *Nádudvari kiskapu.*

végződik. Erre is van példa népművészetünkben. Egy palóc csanak fülét képező kosnak szintén két feje van, elől is hátul is egy (V. tb. 2). Egy régi nádudvari kiskapu tetején olyan kígyókat lá-

tunk, melyeknek farka is nyitott szájban végződik, mint a feje (113. kép). Érdekes, hogy egy kínai kiskapu tetején a hasonló, egymást nyeldeső kígyók egyikének farka ökörfejben végződik (120. kép). A vogul és osztyák hímzéseken is gyakran láthatunk farka helyén is feje nőtt madarakat, sőt ezek kétezeréves őseit is megtaláljuk a permi leletekben.

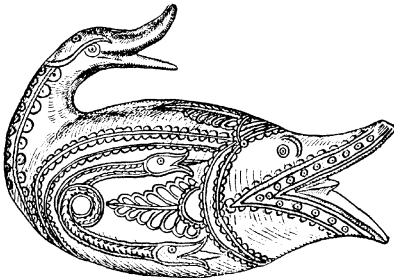
KINAI KISKAPU TETEJE

Ennek a formának a leg-tökéletesebb megoldását egy dunántúli pásztor-faragta is-

120. kép

kátulyán figyelhetjük meg. Az iskátulya egy halat ábrázol, a hal farka pedig madárfejben végződik (121. kép)- Igen ám, de ha a madár fején kezdem el nézni, tökéletes madárfejnek látom a halat. A hal kitátott szája a kacsza szétágazó szárnya csúcsa és farka hegye. A kacsza feje is tökéletesen beillik a hal farkának is. A hal oldalán tekerődő kígyó képét látjuk. A kígyónak két feje van, mindkét végén egy-egy. A hal másik oldalán, sőt hasán is hasonló kígyót láthatunk. Ez utóbbinak másik feje a kacsza fejetetején látható.

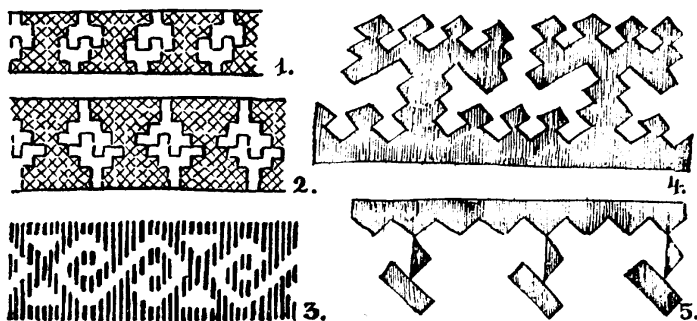
121. kép *Iskátulya fából* (Hermann Ottó gyűjt., Mezőgazd. Múz.).

A hal és a kacsza formáinak tökéletes összeegyeztetése már európai igények kielégítését célozza. A két kép, mint naturális

forma is megállja a helyét. Mégsem az, mert egy teret tölt ki, s állandó feszültséget idéz elő szemlélőjében, mivel az mindig kénytelen megváltoztatni szempontját, hogy ellenőrizhesse magát, vajjon nem téved-e, s a kép mégis csak egyjelentésű, a másik csak látszat, csalódás. Pedig sohasem tudhatjuk, mit lássunk a magyar népművészetben, ha nem vesszük figyelembe belső dinamikáját, kettős jelentését. A kép szimbolikus jelentése sokszor teljesen rejtve marad az idegen szemlélő előtt, ha nevét nem kéri meg

122. kép "Kicsi bárán". Gyimesi csángó női ing ujjá hímzése. készítőjétől. A 122. képen látható hímzés mustrája például a közismert sablonos folyó virágokkal. De egyszerre megelevenedik, mikor az öreg csángó néni elárulja, hogy ez a "kicsi bárán". Meg is magyarázza, hogy azért nevezik így, mert "ugy táncol, mint a kicsi bárán". Mindjárt fel is fedezzük a virágok erősen meghajlott szárában az ugránczó kisbárány esetlen mozdulatait és kénytelenek vagyunk elismerni, hogy a jelkép sikerült.

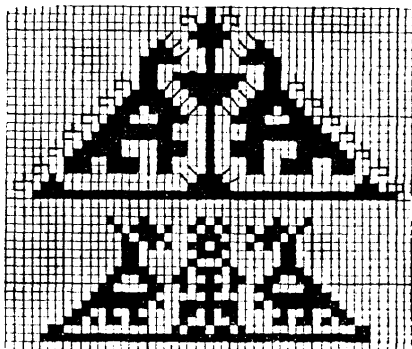
123. kép Geometrikus ló-jelképek a finnugor népeknél. 1-2. finn hímzés: csödör feje (Schwindt), 3. gyimesi csángó hímzés: csikó szeme. 4. osztyák nyírfakéregedény dísz: ló orra, 5. u. a.: nyúl füle (Sirelius).

Geometrikus formákba ugyanígy bele lehet magyarázni természetes képeket, csak egy kis fantázia kell hozzá. De ebben a keleti

népek sosem szenvedtek hiányt. A 123. képen láthatjuk a finn-ugor népek geometrikus ló-szimbólumait.

Első pillanatra nagyon meglepi a mi idegen nevelésű fantáziánkat ez az ábrázolásmód, de minden művészet a közönség teljes odaadását igényli, s ha egyszer legyőztük idegenkedésünket, észre fogjuk venni, hogy a furcsa aszimmetrikus minták nagyon szépen kifejezik a nehezen megfékezhető fiatal csikó vagy csődör szeme és füle állását s bizalmatlan pillantásait. Hasonló érzést kelt az emberben az osztyák "nyúl-füle" is. (A "ló-orra" talán négy egymás mellé fogott lónak az orra.)

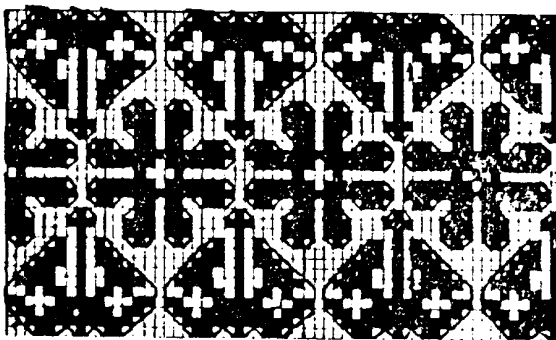
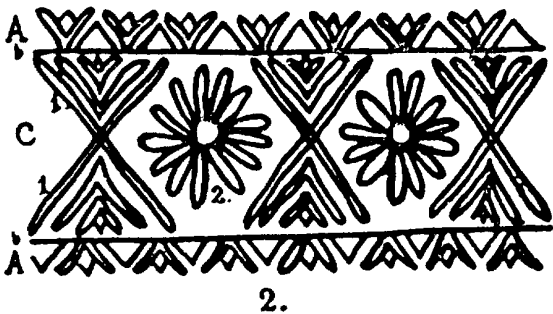
124. kép *Emberalak a páros madárral*. 1. osztyák, 2. erdélyi hímzésen.

A magyar népművészetben a növényi formák túltengése képviseli legerősebben a fantasztikumot. Láttuk, már, hogy a forgószél, a szél hulláma, a vízfolyás mind kivirágzottak nálunk. Levél és virágdíszítményekké változtak át a madarak és griffek tolla, szárnya, farka és bőbitája (129. kép), a páros madárképek szimmetria tengelyében álló emberalakok, végül maguk a madarak is. Nem félreértés, romlás következtében, hanem a keleti művészet sajátos mellérendelő szemléletének megfelelően. Így történt ez nemcsak nálunk, hanem keleten is. A páros madárképek emberalakja még ma is felismerhető néhány hímzésünkön, akár csak az

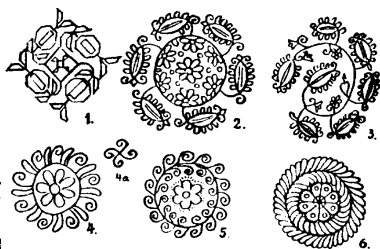

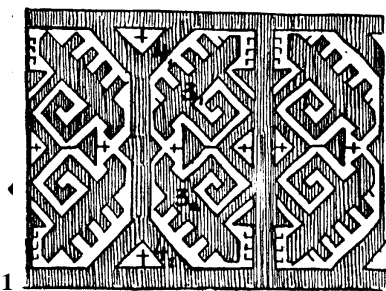

125. kép *Madárképek átalakulása virágképekké*: 1. osztyák ing széle (Népr. Múz.), 2. kalotaszegi villás-rózsás vállfő (Malonyay), 3. szilágysági vánkoshaj (Győrffy).

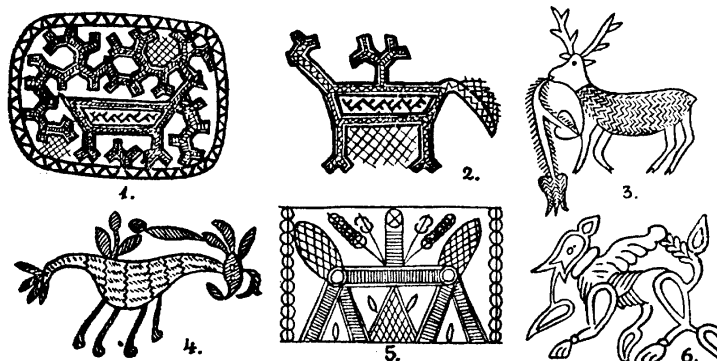
127. kép *Magyar forgórósák*: 1. baranyai ill. hunyadi (Népr. Múz. ill. Iparműv. Múz), 2-3. kalotaszegi (Malonyay), 4-5. sárközi (Malonyay), 6. palóc szür újja-feneke (Gyórfy).

128. kép *Cseremiszi hímzés* (Heikel).

Más esetekben geometrikus mustrává alakult át a korábbi madaras mustra. A 126. képen a geometrikus horgaskereszt kialakulását figyelhetjük meg finnugor madaras mustrákon. Az s-alakokká stilizált madaraból összeállott horgaskereszt magyar variánsait a 127. képen figyelhetjük meg. A 3. számú kunkorodó inda is beleilleszkedik ebbe a csoportba, bár másfelől a madaras mustrával közvetlenül is összefügg.

129. *Uraltáji népek griff és szarvasképeiből*: 1-2. osztyák-vogul nyírfakéreg-edény díszítményei (szarvas, ill. ló, – Sirelius), 3. dunántúli szarusótartóról (Déri Gy. múz.), 4. kirgiz hímzés (Bossert), 5. palóc szuszék oldala (Malonyay) 6. honfoglaló magyar szíjveret (Fettich).

Érdekes megfigyelni a 128. képen látható madaras mustra változásait is. A cseremiszeknél még felismerhető a madarak alakja, de farkuk párosával odanőtt az őket elválasztó fához. Az osztyákoknál már egyszerű, halászfentőhöz hasonló geometrikus figura lett belőle (XXVIII. tb. 4). Ugyanígy nálunk is (u. o. 1), de nálunk itt sem állt meg fejlődésében, hanem a két szembenálló fentősört egy fél motívummal eltolva egymás fölött (u. o. 2), a közismert kakastarás vagy patkós mustrává változott (3). Helyenként még a vízfolyás kanyarodóit is felfedezik benne és folyónak nevezik.

130. kép *Levelekkel díszített madarak*: 1, matyó lepedőről (Viski), 2. debreceni tálról (Déri múz.)

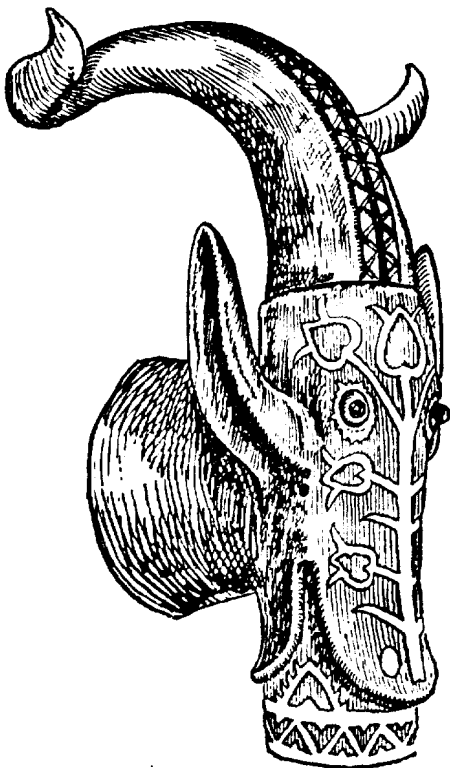
Az állatképek átalakulása a szervesen reájuk illesztett növényi díszítményeknek tulajdonítható. Ennek a díszítőművészetnek is több ezer éves multja van keleten. A szkitha leletekben nemcsak állatfejek, hanem falevelek is rákerülnek az állatok testé-

re. Az ökör combjai és farka-bojtja egy-egy hatalmas szívalakú levéllé válnak például. Honfoglaló őseink is hagytak ránk egy ilyen levelekkel díszített griffet (129. kép 6). Hasonló griffeket láthatunk a kirkízek hímezésein is (u. o. 4). A kirkízek griffjének fejbúbján, szárnya helyén és farkán zöld levelek ülnek. A griff maga piros, sárga és kék fonállal van kivarrva. Szakasztott ilyen madarakat láthatunk matyó lepedők hímezett szélein is (130. kép 1), sőt ellnek nyomán alföldi cseréptálaink madaraiban is felismerhetjük őket (u. o. 2).

131. Debreceni fejfák szomorúfüzűvel díszítve (Zoltai L.)

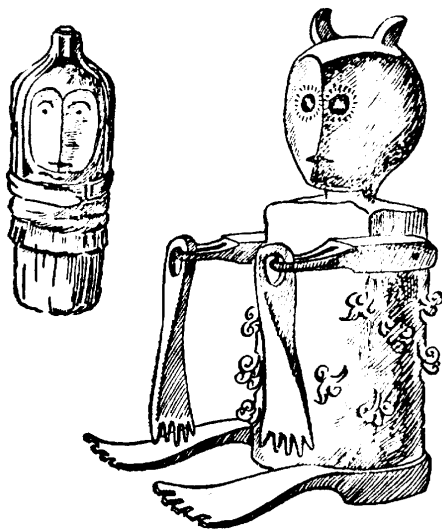

132. kép *Palóc duda feje ólmozott díszítéssel (Mezőgazd. Múz.)*

Bármennyire természetellenesnek látszanak is ezek a fantasztikus képek, reális alapjuk van a természetben. Gondoljunk arra, mikor egy sűrű bokorban csicseregnek a madarak, és hiába meregetjük a szemünket, nem tudjuk felfedezni őket. Elrejtőztek, növényi álarcot öltöttek, mint a sámán is állatképbe öltözik, ha el akar "rejtőzni", a szellemekkel akar társalogni. („*Haj, regő rejtem*", ahogy a dunántúli regösök mondták.) – Többször említettem már, hogy az osztyákok halottaikat élőfába rejtették, odut vájva annak törzsébe. Ennek emléke lehet fejfáink homlokán, arcán a szomorúfűz képe. Hogy a fejfa csakugyan emberalakot ábrázol, azt többek közt. éppen a szomorúfűz primitív formái bizonyítják

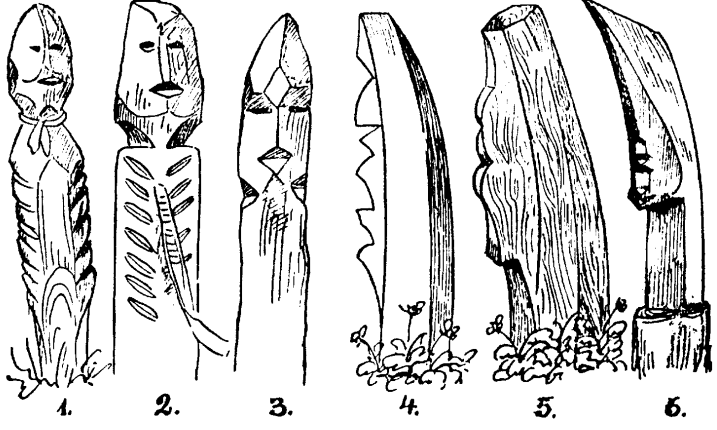
(131. kép). A fűzfa ágai kétfelé hajlanak és az emberi arc szemgödreinek helyét töltik ki, homlokát csupaszon hagyják. A fa törzse az ember orrának felel meg. Ne gondoljuk, hogy fejfáink fűzfájának második jelentése, az emberi arc, régen feledésbe merült. Nézzük meg a 132. képen látható kosfejet, azon egyformán világos az állati és a növényi kép. Fejfáink szomorúfűz fája a magyar plasztikus fonnák legjellemzőbb vonását örizte meg számunkra. Szibériai bálványokon figyelhetjük meg legkönnyebben, hogyan ábrázolták plasztikusan az emberi arcot eleink. A 133. képen két kelet-szibériai török bálványt láthatunk. Mindkettőnek nagy gömbölyű feje van, arcát pedig két homorú sík alkotja. Ezeknek a találkozása ábrázolja az ember orrát, egy keresztirányú vágás a száját. Az arc homorú síkjai felül ívben metszik a koponya domború felületét. A metsző-vonal a szemöldök vonalát ábrázolja, az arc homorú síkjai pedig a szemgödöröket. Szembe nézve az arcból a szeme legjellemzőbb az embernek. Az arc nagy lapos felülete ezeket emeli ki. Profilból viszont az orra jellemzi az embert, az pedig a két arcsík által alkotott éllel azonos, legalább is mi magyarok annak látjuk, azért nevezzük a profil képet *arc-élnek*, az en face-t pedig *szemből* valónak. Ennek az ábrázolásmódnak emléké őrzik fejfáink szomorúfűzei.

A plasztikus formából nem minden esetben csináltak síkdíszítményt. Szatmárban például megőrizték arcélüket fejfáink (134. kép: 4-6), bár itt meg plasztikus díszítményt csináltak belőle. Eredeti alakjuk a mellékük állított jenszei és osztyák bálványokra hasonlított (134. kép: 1-3). Az arc-ábrázolás magyar formái csak pásztoraink kése nyomán éled-

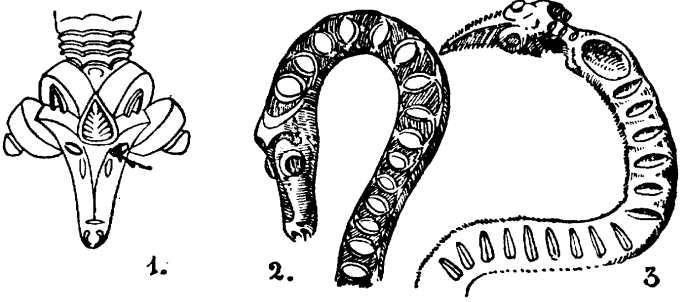
133. kép Kelet-szibériai török bálványok (Karutz).

tek fel időnként a kampósbotok kosfejein (1.35. kép: 1), szarvasfejein (137. kép: 1). A Tisza vidékén is megtaláljuk a Miska korszok kígyóképein (135. kép: 2-3). A Miska ember-arcát nem lehetett így formálni, mert az edény oldala vékony, beszakad, ha erőltetik, ha meg egyszerűen benyomják az arcot, nem lesz éles a háttára.

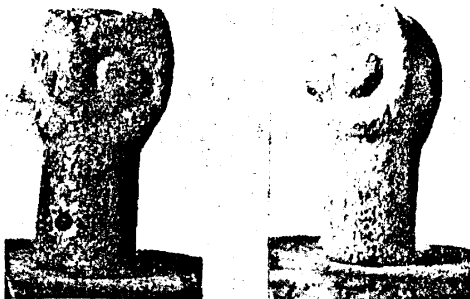

134. kép *Emberalakú bálványok és fejfák: 1-2. jenízei (Buschan), 3. osztyák Karjalainen), 4-6. szatmármegyei magyar (Domanovszky és Solymosy).*

A magyar plasztikus ábrázolás ősiségét a már többször említettem honfoglaláskori lelet bizonyítja. Egy csontból faragott bagoly fej ez, a táltos botja végét díszítette (136. kép). Hajdúdorogon találták, egy honfoglalás-korabeli magyar táltos sírjában.

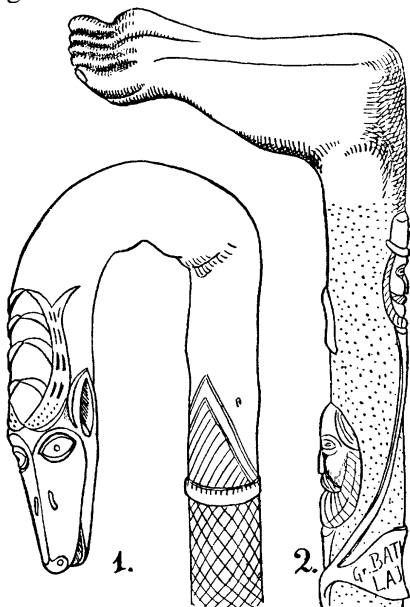

135. kép *135. Élésarcú állatlépek: 1. dunántúli pásztorbot nyelén (Novágh), 2-3. tiszavidéki Miska-korszokon (Dóri Gy, múz.).*

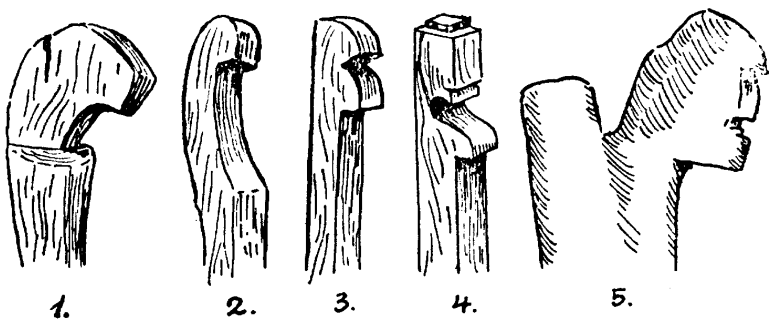
136. kép *Honfoglaláskori sámánbot vége*. Csontfaragvány (Hajdúdorogi lelet – Déri múzeum).

Az arc sematikus ábrázolásinak másik módját figyelhetjük meg a szolnokmegyei fejfákon (138. kép: 1-2). Az arc éle elkopott róluk, egyetlen homorú sík jelzi az arcot, mintha betörték volna az orrát. Tagadhatatlanul szép, kifejező formája a szomorúságnak.

137. kép *Faragott botok*: 1. szarvasfejes, Dunántúl (Népr. Múz.), 2. lábfejes, Palócföld (Dóri Gy. múzeum). A 2. sz. szárán inda fut végig, helyenkint egy-egy emberfejjel, mellettük egy-egy a 49-es magyar emigráns ok és vértanúk nevével.

Újabban orrát is kifaragják a törzs egész vastagságában, tehát sziluettszerűvé válik (138. kép: 3-4), mint a kapubálványok és a dunántúli meg palóc fejfák kerekfejű sírjeleit csakhogy azok szemből, ez meg profilból veszi a sziluett képet. A székely fejfák gömbalakú emberfejét a rajta ülő madárral ismerjük már (14. kép). Kalotaszegi és székely fejfáink a szarvasálarcos sámán képét is megőrizték, geometrikusan és virágosan stilizálva a szarvakat (139. kép). Kapubálványaink viszont a női sírszobrok ősi formáit is megőrizték helyenként. A 140. képen egy régi oroszországi török sírszobor mellett ott látjuk székely és kalotaszegi párját. Az előbbi természetes kidolgozásban, nagy fejjel és azon tulipánnal, az utóbbi geometrikus sablonban. Az építészet formáit vallatva azt is megtudjuk majd, hogyan lett a halott képéből kapufélfa.

138. kép *Emberalakú fejfák* (1-3. Inoka, 4. Tiszaroff. – Novák I.) és matyó tüzelősól patkájának sarka (Gyórfy).

140. kép *Asszonyképek magyar kapubálványokon és török síremlékeken. 1 ka-*
lotaszegi (Malonyay), 2. székely (Huszka), 3. oroszországi (Fehér Gé-
za).

II. és XIX. században készült, de stílusuk egészen régies, keleti. Majd apróra megvizsgáljuk még őket, most csak azt figyeljük meg, hogy a ló milyen nyurga, lovasához képest. Ember és állat vastag és vékony testrészeit általában szereti szembeállítani a magyar ember. Mikor azt mondja a nótában a lányról, hogy "*olyan vékony mint a nádszál*", nem a városi nők modern alakjára gondol, hanem csak a leány derekára. Az a vékony és annál vékonyabbnak látszik, minél vastagabb a csípője. Azért viseltek olyan sok bő szoknyát az asszonyok, lányok, hogy karcsú derekuk annál jobban érvényesüljön. A leányoknál nemcsak hiúság kérdése volt ez, hanem erkölcsi bizonyítvány is egyúttal. Angoli Borbálának sem sokáig hitte el az anyja, hogy azért kurta elől a szoknyája, mert kicsi, Hamar észrevette lányán, hogy "*szép karcsú dereka egyre vastagodik*". – Zetelaki László is Görög Ilona "karcsú derekáért, gömbölyű faráért" akar meghalni reménytelen szerelmében. Ezért kedvelik a magyar népdalok a gyümölcs-szimbólumokat is. A cseresnye és az alma vékony szára és gömbölyű formája nem véletlenül jelképezi a leányt. Láttuk, hogy a körte a fiúgyerek szimbóluma, nem a lányé. A lányokat viszont még nagyobb, gömbölyűbb és vékonyabb szárú gyümölcsök is jelképezik nótáinkban:

*Sárgadinnye ráfutott a görögre,
Rá se nézhetek a szőke legényre,
Még a csókom se vesztegetem rája,
Az is jobban ráillik a barnára.*

(Szalonta – Szendrey Zs.)

*Három bokor saláta,
Három legény kapálta,
Nékem nem kell saláta,
Nékem kell ki kapálta.*

(Moldva, Kalugar.)

Régi keleti jelképek ezek is. Megtalálhatjuk őket a csuvasoknál és baskíroknál is:

A Volgából görögdinnye nő fel,

*Olyan, mint a felkelő teli hold.
A tajabai lányok megnőnek,
Olyanok, mint a frissen öntött gyertya.*
(csuvas – Mészáros.)

*A Kalmasz folyó mentében
Salátát szedve járnak a lányok
Szegény lányok igen szemérmesek,
De szemérmesen is képesek ölelkezni.*
(baskír – Vámbéry.)

A magyar ember általában a kövérséget találja szépnek, a sovány embert száraznak nevezi és inkább sajnálja, mintsem gyönyörködne benne. Általában vastagnak nevezi a szolid, tartalmas dolgokat, a sűrű tápláló ételeket, a híg ételt pedig vékonynak tartja. Igaza is van, mert ha csurgatják, az egyik vékonyan ömlik, a másik vastagon, s aki megeszi, az is csak a vastag ételtől hízik, vastagodik. Népművészetünk emberábrázolásain az aránytalanul nagy fej az egész alak vastagságával együtt jelentkezik, s viseletünk vállra vetett, fel nem öltött darabjai a szűr, suba, bunda és guba, meg az erdélyi szokmány is vastagítják viselőjük alakját. A nagy ruha alatt kicsinek látszik az ember lába. A magyar ember általában a kis lábat tartja szépnek. A kínaiak is ezért kötözték el a nők lábát. De nem feltétlenül a láb kicsisége a fontos, hanem aránytalansága, a cseremisz nők például nagyon vastagra kapcázák lábukat, mert ők ezt tartják szépnek.

141. kép Dunántúli fapiipa (Malonyay)

Plasztikus alkotásainkban is nagyon fontos szerepe van az aránytalanságnak, de megint az ellenkező jelentésben, mint ahogy az európai művészetben megszoktuk. Az európai szoborművek csak egymáshoz közel álló alakokat ábrázolnak, tehát ezek aránya egyforma. A mi szobrainkon, a faragott pipákon és sőtartókon, viszont – úgy látszik – a távolság kifejezője az alakok aránytalansága. Ez látszólag ellene mond annak, amit eddig a magyar térszemléletről megállapítottam. De ha megnézzük a szóban forgó tárgyakat, hamar rájöhettünk, hogy semmi köze sincs ennek a távlatnak az európai perspektívához. Nézzük meg a VI. táblán látható lovast és a VII. táblán látható 1. sz. kóst. A lovas kabátja szárnyán egy kutya és egy kígyó képe látható, amint el akarják nyelni egymást kölcsönösen. A kos oldalán viszont egy galamb látható, csőrében virággal. Mit keresnek ezek a képek a másik, plasztikus kép oldalán? Csak ügyetlenség, vagy következtelenség volt mesterétől, hogy oda tette őket? Nem valószínű, mert nagyon következetes volna ez az ügyetlenség, s így megint csak feltételeznék az ügyeséget. Zalában, Somogyban nem egy pipát faragtak így, ebben a stílusban. Az V. táblán és a 141. képen is láthatunk belőlük egyet-egyet. A tiszavidéki emberalakú Miska-korsó hasán is majd minden esetben ott láthatjuk egy kígyó képét (XV. tu. 2). A kígyó képes jelentését ismerjük már, s így nem nehéz megértenünk, mit keres Miska. halán. De nem muszáj pusztán csak szexuális jelentést keresnünk benne. A magyar-ruhás, csákós, mentés vitéz a mellén kúszó kígyóval politikai életünk szimbólumának is beválik. Hányszor kiáltottuk vitam et sanguinem, és hányszor kellett tapasztalnunk, hogy kígyót melengettünk kebelünkön. Fogadjuk el hát, hogy a kígyó természetes, valóságos kígyó a Miska hasán. A kos és a lovas oldalán már úgy sem lehetnek a maguk valóságos helyén sem a galamb, sem a kígyó, kutya, ember. Különben is ezek a képek nem plasztikusak, mint a Miska kígyója, hanem síkban ábrázolt lapos figurák. Nagyjából kitöltik a lovas, illetve kos egész felületét. Úgy is lehet magyarázni őket, hogy a lovas gondolatvilágát mutatják meg s ahogy felületét ellepték, úgy töltik ki belső, lelki világát is. A kos a párosodásra gondol, a virág-tépő madár ezt jelképezi. Fogadjuk el ezt a magyarázatot: ennél reálisabbat aligha fogunk találni. De mindjárt állapítsuk meg azt is, hogy a lovas és kos gondolatában élő dolgok és képek valóságos

dolgoknak a képei, távol lévő valóságos kutya, kígyó, katona, galamb képe él bennük. A plasztikus kép és a reá vésett figurák tehát ugyanolyan viszonyban vannak egymással, mint a magyar képek alsó és felső mezője, vagy mint az európai képek főalakjai és háttére. A magyar térábrázolás második lehetősége ez.

Az egymásra, ill. egymásba belerajzolt képek megtalálhatók sík díszítményeink között is (116. kép). A nagy virág közepébe illesztett kis virágok, amit a szakhölgyek könnyű szerrel romlott (hogy ne mondjam rothadt) gránátalmaként szeretnének hírbe hozni, szintén ilyenféle térszemlélet alkotásai. Költői nyelvünk régi formulája jut eszünkbe róla: "*Virág virága, Világnak világa (keserűen kénszatól, vas szegekkel veretel)*", mondja a XII. századi Mária-siralom, sőt a Halotti beszéd is ezt mondja: "halálnak haláal halsz". Ilyen megtézetett képek a mi dupla virágaink és telerajzolt szobraink is. Külső tekintetre szerzetlenül, erőszakoltan vannak egymásra biggyesztve, belülről viszont szorosán összetartoznak. A virág arra való, hogy megteremje a magját, s abból ismét virág nyíljék, tehát valóban nagyon sok kis virág van elrejtve egy kinyílt, megtermékenyült virág magházában. A lovasnak is ügyelnie kell a kígyókra, mert a ló ijedős, könnyen leveti a hátáról. Arra való a kutya, hogy megfogja a kígyót.

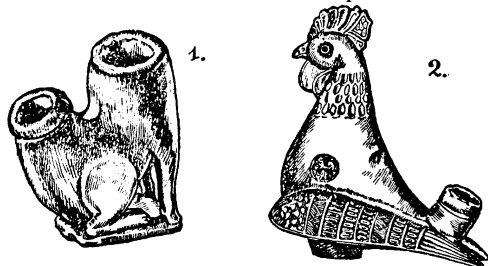
A lovas hosszú haja és szakálla, meg kivont kardja után ítéelve valami hadvezér lehet, azért van oldalán egy katona képe. Ha jól megnézzük a 141. képet, észrevevesszük, hogy a lovas nem lovon ül, hanem tevén. A pipa tehát nem lehet nagyon új keletű, s nem valószínű, hogy valami unatkozó falusi nótárius ügyetlen mesterkedése hozta létre, mint Bátky Zsigmond vélte. Hasonlítunk össze a lovaspipánkat a XII. századi lovas alakú aquamanillékkal, se nem tagadhatjuk meg többé összefüggésüket. A lovas sapkája hátra hajtható, s ezen a nyíláson át tölthető meg az edény. A mi lovasalakú pipáink szintén. A vizesedényből a ló orrán töltik ki a vizet, a pipából viszont a ló fenekén szívják a füstöt, ebben különbözik a két figura. De megegyeznek abban is, hogy oldalukon kis figurák láthatók. Az aquamanile lovának nyakán menekülő nyúl látható, kissé domborított képen. Végül a lovas háta mellett a ló hátán kutya áll a pipán is, meg az aquamaniléken is. Hasonló aquamanilék nem is ismeretesek másutt, csak a magyar régiségek között. Az egymásra rakott képek stílusa azonban sokkal

korábbi keletű, s az úgynevezett szkítha leletek jellemző saját-sága. A permi leleteken már megfigyelhettük ezt az ábrázolásmódot (19. kép).

142. kép *Szkítha lovaskép, permi lelet (Appelgren-Kivalo).*

Most még egy lovasalakú fantasztikus képet nézzünk meg a permi leletek közül (142. kép). A vízilószerű állat meghajlott hátán csenevész ember ül, fején hatalmas medveálarc, kezét előre illetve hátra nyújtja s az állat fejéből illetve farkából kinőtt medvefejek nyakát fogja velük. A medvefejek felett három madár ül. Az állat oldalán viszont hét hal képe látható.

143. kép *Állatalakú pipák. 1. debreceni pipa fából (Déri múzeum), 2. oroszországi török pipa ezüstből, X. század (Bossert).*

Lovasalakú pipáinknak tehát elég szép multjuk van. Farka helyén szívható állatalakú pipáink már a magyar honfoglalás korában voltak az oroszországi törököknek. Egy ilyen pipa képét látjuk a 143. kép 2. száma alatt. Mellette egy hozzá hasonló debreceni fapipa látható (1). Az előbbi kakas, ez utóbbi kutyaalakú. Kétség nem férhet hozzá, hogy a szkítha művészet stílusát ősi so-

ron őrizzük, és nem értelmetlenül, mint belénk rögződött hagyományt, hanem mint művészi kifejező eszközt. Így tettünk kígyót a Miska korsó hasára (a XVIII. században még nem volt rajta), s galambot a kosalakú sőtartóra.

A sőtartók, kenőcstartók plasztikus állatképei eredetileg a szarutok tetején állnak, vagy ülnek. Ilyen lőportartójuk van az osztyákoknak is, de a dunántúli pásztoroknak is. A X. tábla 2. sz. képe is ilyen. A kis szobor talapzatán a szautok oldalán vésett képek vannak. Mikor a talapzatot egyesítették a dugón kifaragott állatképpel, a talapzat képei az állat oldalára kerültek. De nem mechanikus módon, értelmetlenül, hanem magyarul, a magyar térszemléletnek megfelelő módon.

Nagyon érdekes különben, hogyan viszonyulnak a szobor és talapzatának képei. A X. táblán látható disznós sőtartó oldalán egy vágató ménes és egy disznónyáj látható (vö. 88. lap fejléce). Népdalok árulják el, mit jelentenek ezek a képek:

1. Micsoda erdő ez?

De nagy zaj van benne!

Talán a kedvesöm

Lovakat hajt benne?

2. Hagy hajcsa, hagy hajcsa,

Mögszenvedött érte,

Mert a piros hajnal

Tilalomba érte.

3. Elejbe, elejbe,

Sárga ló elejbe:

Hogy be ne ugorjon

Virágos kertömbe.

4. Be talál ugrani,

Kárt talál csinálni,

A rúzs. bimbókat

Le tanája rúgni.

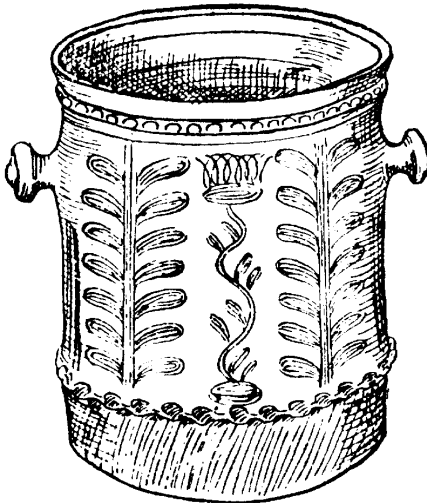
(Szeged – Kálmány L.,.)

Ilyen ijedősek a lányok, féltik virágos kertjüket. De ijedel-
mük csak halvány kép a disznók vaskos testi valósága mellett.
Mintha azt mondaná

*Bár csak hamar este lönne,
Hogy a malacom éveszne:
Lefelé mönnék keresni,
A galambom mögölelni.*

(Temesköz – Kálmány, }

Így vall ez rendjén. A leánynak az célja, hogy férjhez men-
jen. – A mi sótartónk kétféle képe együtt fejezi ki a lányok és le-
gények lelki világát. Nemcsak a lányokét, hanem a legényekét is,
mert ugyanaz a legények büszkesége, amitől a lányok megijed-
nek: a vágató ménes. De a legénykedés duhajkodás is csak káp-
ráztat, fantázia, a mi sótartónk legalább is azt mondja, mikor egy-
síkú képen ábrázolja a ménest, a disznók plasztikus, kézzelfogha-
tó valóságos képe mellett.

144. kép Cserépmozsár, füstölt nádudvari edény (Déri múz.).

Ne higyjük, hogy ezen az egy sótartón véletlenül egyezik a
plasztikus és a sík-kép jelentése. A magyar népművészet egész te-
rületén így egészítik ki egymást a vaskos, tagbaszakadt és a hajlé-

kony, törékeny formák. Nem stílusalanság, hanem egyéni, magyar stílus, ahogy a geometrikus és naturális, a szögletes, darabos és a hajlékony formák egymás mellett megférnek nálunk. A 144. képen látható mozsáron váltakozva hullámzó és merev szárú virágok állnak. A nádudvari fazekasok egy időben alkalmaztak geometrikus és naturális virágokat (145. kép), sőt teljesen elvont geometrikus formákat is (67. kép). A szatmári és zempléni asszonyok is egyformán kedvelték és megszőtték a töredezett merev és hajlékony, könnyed vonalú mustrákat (XIII. tb. 3-4).

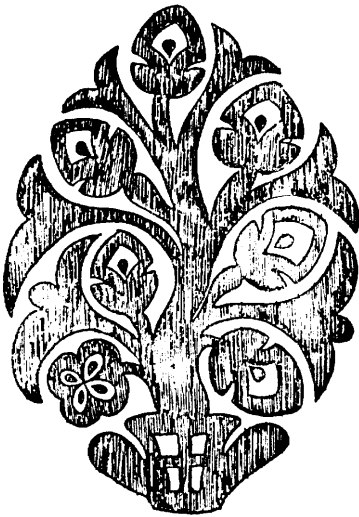

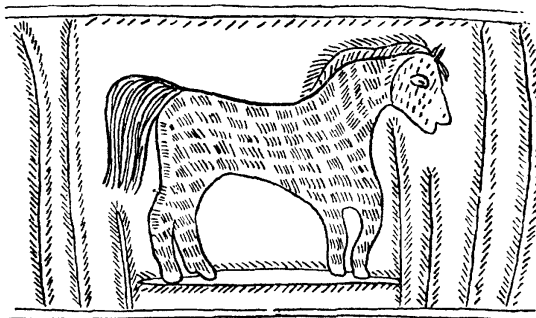
145. Nádudvari bodonok, füstölt cserépedényből, sikált díszítémenyekkel (Déri múzeum).

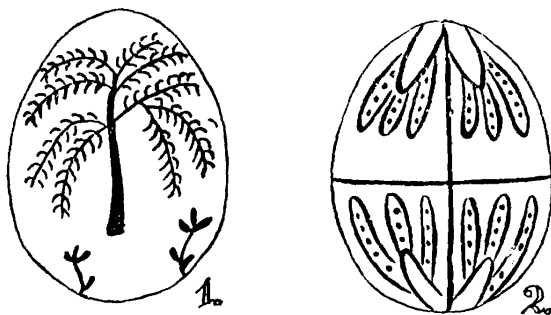
146. kép Hajdúböszörményi szürgallér applikált díszítése (Gyórfy).

Ugyanezt láthatjuk a bőrruhák és szűrők applikált díszítmenyein is. Vagy igen vastag száron ülnek a virágok (146. kép), vagy nincs is száruk, csak úgy lebegnek a maguk helyén, a nem létező szárok irányában (XIX. tb.) Néha kivarrják a virág szárát. Persze hajszálvékony szárát varrnak selyemfonallal a kövér súlyos virágok alá. Az állatképek is hol igen vaskosak (147. kép),

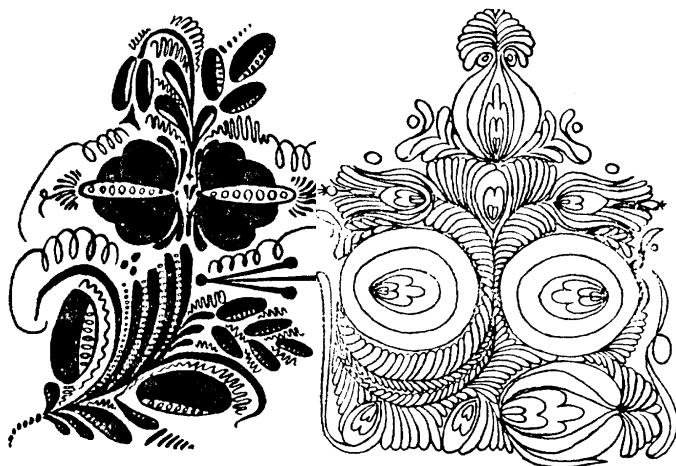
hol meg túlságosan finomak, könnyedek (X. tb. 2), de egyikre sem mondhatjuk, hogy nem szép. Sőt, egymáshoz viszonyítva szépek csak igazán. Itt derül ki, hogy nem ügyetlenség a magyarázata egyiknek, s nem pusztá kezűgyesség a megfejtése a másiknak, hanem művészet mind a kettő, mégpedig magyar művészet. Erről aránytalan arányai tesznek bizonyosságot. A geometrikus stilizált naturális formák mindig töredezettek, összerakó, mellérendelő észjárásra vallanak. Ilyen például a XXIII. tb. 1. sz. perselye is. A malac teste korongon készült, csak utólag nyomták be kétoldalt. Lábait és fülét utólag ragasztották törzséhez, ezért állnak el tőle olyan mereven. A 2. sz. persely már szabadkézzel készült, egybefolyó, vaskosabb forma. A magyar ember mindkettőt szereti. Erre azt mondja: tagba szakadt, – arra: törekeny. Mindkettőt elismeréssel tudja kimondani, mert nem szubjektíven ítéli meg őket, hanem belső értéküket nézi, ha emberről van szó és kifejező erejüket, ha formákról, művészetről. Állítsuk egymás mellé a vékony és vastag naturális és geometrikus formákat és úgy gyönyörködjünk bennük, ha meg akarjuk tanulni magyarul nézni és látni a világot (148. kép).

147. kép Somgyi szaru-sótartó csikó-képe (Déry Gy. múz.)

148. kép Szomorúfűzfás hímestojások. 1. palóc (Győrffy), 2. székeley (Malonyay)

149. kép Hódmezővásárhelyi tál 150. kép Karcagi szűrgallér virága (Győrffy).

A magyar nép művészei maguk is egyesítették ezt a két formát a legújabb stílusban. Nagykunsági szűrhímzéseink és hódmezővásárhelyi tálaink virágai szolgáltatják a legszebb példákat, ha meg akarjuk figyelni a kétféle ábrázolás dialektikáját (149. és 150. kép). A hosszú vékony levelek és a nagy vastag virágok ellentétes hatását azzal is fokozták művészeink, hogy a szár két oldalán szimmetrikusan elhelyezkedő virágokkal összeszorították a leveleket. A vásárhelyi tál virágai olyan rövid száron ülnek, hogy a levélnek semmi helye sem maradt köztük, a karcagi szűr virágai

meg hosszú száron ülnek s kívülről nőnek befelé, a bokor közepe felé, alaposan összeszorítva leveleit. A kép dinamikáját azzal is fokozták, hogy a virág szárát alul duplán rajzolták, s a kettős száron aszimmetrikusan helyezték el a leveleket, mintha egymástól nem tudták volna kifejlődni az egymásra néző levelek. A szűr-hímzések stílusa a mult század közepe táján alakult ki, s szimbólumainak dialektikája a nemzetiségi és osztályharc klasszikus művészi formájaként született meg, mintha azt mondaná:

*Tán azt tudod, te virág:
Belőled áll a világ?
Nálunk is van egy virág
Abból sem áll a világ.*

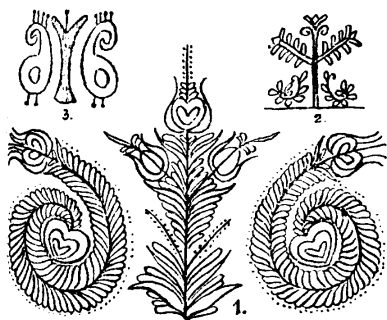
(Kászonújfalu – Kodály.)

151. kép *Hódmezővásárhelyi tál virága* (Kiss L.)

kus formák ösét.

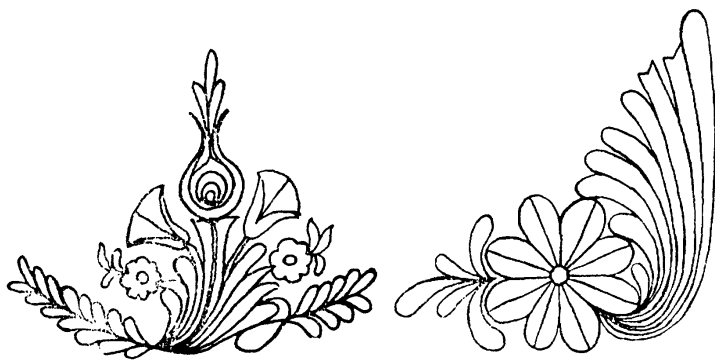
A dialektikus formák sajátos vonásait úgy figyelhetjük meg legbiztosabban, hogy korábbi keletű nem dialektikus formákkal hasonlítjuk össze őket. A 151. képen egy vásárhelyi tál, a 152. egy dunántúli szűr hímzését láthatjuk. Mindkettőben felismerhetjük a fent tárgyalt dialekti-

issy).

152. kép Dunántúli szűr hímzése (1, Gyórfy), kalotaszegi vánkoshímzés mesterkéje (2. Malonyay), kirgiz hímzés (3, Bossert).

A levelek itt még rövidebbek, a rózsák kisebbek s távolabb állanak el szártól, sőt külön száron ülnek. A bakonyi szűrhimzés furcsa kunkorgó szára mindkét felől virágban végződik, mint a kétféjű állatképek. Eredetileg csakugyan madár volt, mint a mellette látható kirgiz mustra (3) bizonyítja. Nem volt nálunk sem elszigetelt jelenség, mert kalotaszegi (2) és sárközi hímzéseken is gyakran láthatjuk.

154. kép

155. kép Dunántúli sótartó 156. kép Dunántúli tükrös (Malonyay).

Más mustráinkból is alakultak dialektikus formák. A csőrében virágot tartó galamb például idővel eltörpült a hatalmas virág mellett. Hogy nagyobb legyen a forma aránytalansága, illetve hogy magyar arányai jobban kitűnjenek, megnövelték a galamb amúgy is virágos farkát és pávát csináltak a galambból. A hatalmas, virágos pávafarka és a pávacsőrében tartotta terjedelmes virág közötti dialektika fokozására (153. kép) kiejtették a pávát, s vagy rózsával helyettesítették, vagy közvetlenül összekapcsolták a nagy sásleveleket (farktollakat) az aprólevelű ággal (154, 155. kép). Természetellenes képet kaptak ezáltal, de nem is a természet ábrázolása volt a céljuk, hanem valaminek a kifejezése, s ez növényi formákban éppen úgy sikerült, mint pusztá geometrikus formákban (123. kép).

A geometrikus formák közül is az aszimmetrikusok voltak a legkifejezőbbek, s most is azok lettek a leghatásosabbak. Az új dialektikus stílusnak különben nem a természetellenesség az egyetlen lehetősége. Megtörtént, hogy geometrikus virágkompozíciónak természetes magyarázatot ad és így érvényesül benne. Nézzük meg a 156. képet. Mustrájának eredeti formája könnyen elképzelhető. Vázlatos rajzát megtalálják olvasóim az 50. képen (2). Régi hímezéseinknek közkedvelt mustrája volt ebben a formában. A 156. képen látható tükörfa díszítménye ennek a mustrának ad naturális magyarázatot, amennyiben egy kis cserepet helyez a mustra közepébe, s ebbe gyökereztetni a virágot. A geometrikus mustrában úgy szorul, olyan kényelmetlenül érzi magát a naturalizmus képviselője, a kis cserép, mint például a nemzeti államban érezte magát a kisebbség, vagy a kapitalista világban a munkás-ság. Mást is mondhatnánk hasonlatképpen, de ez a legjellemzőbb népművészetünk szóban forgó formáinak modernségére.

Dialektikus formákkal népköltészetünkben is találkozunk. Népzeneink ritmusában is felfedezhetünk hasonló elemeket. Ezekről alább az időszemlélet problémáival kapcsolatban szólnunk majd. A képzőművészettel kapcsolatban még a magyar színek világát figyeljük csak meg.

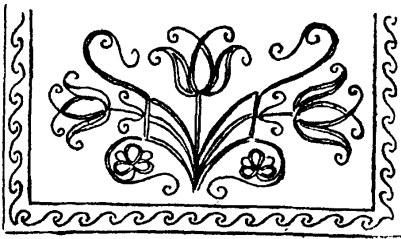
Legmodernebb hímezéseink a szűrők a bundák hímei és a matyó-kötények, lepedők igen sok színben tarkállanak. A debreceni asszonyok kisbundái már a múlt század elején ilyen tarkák voltak.

Egykorú vízfestmények őrzik a színes virágú kis bundák emlékét. Századunk elején sokhelyt megint elszíntelenedett a szűr és szúcshímzés. A kávészínű kisbundák virágai előbb zöldre, majd feketére változtak. Az elszíntelenedés valószínűleg a városi civilizáció hatásának tulajdonítható. Városon csak rosszhírű személyek cifrálkodtak ilyen színes, tarka ruhákkal, s így a városiak nem becsülték meg a falusi viselet virágait sem, hanem mucsainak csúfolták, vagy erkölcstelennek azt, aki ragaszkodott hozzá.

Népművészetünk már korábban is átesett egyszer ezen a betegségen. Kalotaszegi vászonhímzéseink már a XVIII. században is egyszínűek voltak, és a sárközi főkötők virágai is emberemlékezet óta egyszínű fehérek (fekete vászonra varrva). Távolabb a székelységben és Dunántúl nyugati részein már két színnel varrott régi hímzéseket is találhatunk. Ezek rendszerint piros és kék fejtővel, vagy vörös és sötétkék gyapjú-szállal vannak kivarrva (A. tábla). A reformáció korában s még a XVIII. században is erősen tilalmazták alföldi városaink a cifra, színes viseletet. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy református vidékeinken nem hímezik ki ingüket, kötőjüket a lányok, asszonyok. De mielőtt egészem lemondtak volna a hímzett ruháról, megpróbálták előbb puritán formába öltöztetni. Ennek emléke maradt meg a kalotaszegi hímzéseken, meg a sárközi főkötőkön. Ez a kétféle hímzés több szempontból megegyezik egymással. Először is egyszínű, de az alaptól elütő színben készül, nem úgy, mint a modern fehér hímzés. Másodsor sűrű tömött mustrája van, részletei csak közlelről különböztethetők meg, messziről csak a hímzett felület körvonalait láthatjuk. Harmadszor: mind a kettő láncöltéssel, vagy abból közvetlenül le származtatható öltésekkel készült. Negyedszer: közös motívumai vannak és aszimmetrikus kompozícióban készültek. Mindezekből nyilvánvaló, hogy közös eredetűek és hogy valamikor az Alföldön is kedveltek voltak, tehát itt alakult ki stílusuk a puritán törekvések következtében. Ne gondoljuk, hogy csak a kényszernek engedve váltak meg a régiek tarka színeiktől. Ebből nem lett volna soha művészet, pedig a kalotaszegi hímzés határozottan művészi stílusban készült, a sárközi nemkülönben. A varrogató asszonyokban és lányokban is élnie kellett valaminek a magisztrátus szigorú elveiből, s valószínűleg élt is bennük, hiszen akkor más-ként állott közoktatásunk ügye. De akármint volt is, tény az, hogy

az Alföldön és környékén legkésőbb a XVIII. században kipusztult a színes, tarkán hímzett viselet. Ezt tartják etnográfusaink is, ezért származtatják szücs és szürhímzéseinket a nyugati stílusú úri munkákból. Elfelejtik, hogy az Alföldre leköltözött matyók és palócok sok régi formát magukkal hoztak ide, ami korábban közejük szorult fel a hegyek és a római egyház bástyái alá. A palócoknál például mindmáig él a török népek ősi hímzőstílusa. Színes posztóra több különböző színnel varrták ki virágaikat a hevesi és honti palócok finom apró láncöltéssel, szép hajlékony vonalakban, apró kacsaringókkal. A 157. képen láthatjuk egy ilyen törökös kötény mustráját. Zöld posztón piros, kék, sárga és fehér selyemmel hímezték ki virágaikat, s körülvették apró színes posztódarabkákból álló szegéllyel. A tőlünk legtávolabb eső töröknép, a jakutok nyeregtakarói is éppen ilyenek, csak a tulipán hiányzik: róluk. A kirgizeknél már ezt is megtaláljuk. A szibériai és orosz-

157. kép *Palóc kötény hímzése, Heves m. (Népr. Múz.).*

országi törökök körében úgy látszik, általános ez a hímző-stílus, mert például a baskírok is élnek vele. Ez a sokszínű láncöltéses török hímzés élt nálunk is a palócság körében.

Nem azonos ez a mostanában sokat emlegetett hódoltság-korabeli ozmán török hímzőstílussal, melynek emlékei úrasztali terítőkön maradtak fenn. Az a törököktől is idegen eredetű (arab, perzsa jövevény), ez viszont eredeti alkotása a törökségnek és ősrégi időkhöz nyúlik vissza. Csak így érthetjük meg, hogy mindenütt megtalálható, ahol valaha török népek megfordultak, a Dunától a Lénáig. Ebből a törökös palóc hímzésből származik a szücs és szürhímzés, amint arról alább a technikával kapcsolatban is meggyőződhetünk majd, s színeit is innen vette.

Finn-ugor rokonaink ősi hímzései piros és kék színben készültek. Kevés sárga is van bennük gyakran. Ilyenek voltak legújabb időkig az osztyákok és vogulok, meg a karjalai finnek

egyes hímzései. A mi régi hímzéseinkről kipisztult a sárga szín. A régi székely és buzsáki, meg egyéb dunántúli hímzések csak két színben készültek, piros és kék fonállal. Egyes buzsáki hímzéseinken a sárga szín is felfedezhető, gyakran a zöld is. Mind a kettő csak igen szerényen, vékonyan. A matyó legények inge ujjának hímzésén a kék szín is ilyen vékonyan jelentkezik a piros mellett, a sárgával együtt. A régi matyó lepedőkön nincs sárga, az ingujjak hímzése azonban alighanem ősi soron őrzi a piros, kék és sárga, színeket. Népművészetünk ősi színeit újabban minden áron az oláhokra akarja tukmálni néhány buzgó magyar hazafi, aki nem talál komolyabb dolgot, minthogy embertársait leckéztesse. Még hozzá Erdély zászlójára hivatkozva tagadják meg ősi színeinket, mert 1818-ban megtagadtuk, s az oláhok kezére játszottuk Bethlen Gábor zászlaját. Akkor se tudtuk, hogy mit teszünk, hiszen mi csak az osztrák uralomtól akartuk megszabadítani Erdélyt, ehhez pedig nem volt feltétlenül szükséges a két ország egyesítése. Az oláhok az unió ellen tüntettek, mikor felvették Bethlen Gábor zászlaját, s akkor is, mikor nemzetük jelképévé avatták, de ők is megtagadták aztán, mikor 1919-ben nem adták vissza Erdélynek önállóságát, hanem Romániához csatolták. Ha egy csepp történeti műveltségünk van, ezt a fejükre olvassuk, de mi Erdély zászlaját kezdtük csúfolni helyette, hogy ilyen meg amolyan csúnya ez a három szín együtt, jellemző az oláhokra, stb., és hamar megváltoztattuk Budapest zászlajának színeit, hogy ne is emlékeztessen rá semmi. Mert nem tudtuk és senki sem akadt, aki figyelmeztessen rá, hogy Erdélyről van itt szó, nem az oláhokról. Legősibb hímzéseinket, a gyimesi csángókét is ezzel a jelszóval irtják most fölényes kultúrájú honfitársaink, ha nem is a színekre hivatkozva, de a technikára.

De jó volna, ha egyszer már megtanulnák, hogy a népi hagyományokhoz csak tisztelettel és kíváncsian szabad közelednünk, s magunkévá kell tennünk inkább, mintsem hogy pusztításukhoz látnánk. Matyó, és buzsáki hímzéseinket se tagadjuk meg színeik ősisége és egy rosszul megtanult történelmi lecke következtében. Inkább nézzük meg, mit jelentenek ezek a színek, ha ugyan jelentenek valamit, népművészetünkben.

Az osztyákok vér-színnek nevezik a pirost és fű-színnek a zöldessárgát. A kék festéket mostanában oroszoktól vették, s így

azt orosz névvel nevezik. A sötétpirosat mi is veresnek nevezzük, a vérhez hasonlítjuk. A kék és a sárga színek nevét a törököktől tanultuk, de bizonyosan ismertük azelőtt is ezeket a színeket s mi is fű-színnek nevezhattük őket, hiszen a fű is általában a növények színe sárgától haragoszöldig minden árnyalatot felvehet, s néha – messziről nézve – már kékek látszik. Ezek szerint a piros szín a lélek, az élet szimbóluma, a kék vagy zöld pedig a test, a föld jelképe. Az osztyák hímzések madarai mindig piros fonállal készültek, a közöttük álló ember viszont mindig kék. A folyóvíz is piros, partjai viszont kékek. Ez a két szín elég a legprimitívebb fogalmak kifejezésére. Mikor már a sárgát is megkülönböztetik a kéktől, új fogalommal bővült képvilágunk. A sárga szín az osztyák hímzéseken a madarak szárnyát jelöli, vagy keresztalakokat tölt ki, legjellemzőbb azonban a kockaöltéses hímzéseken való jelentkezése. Itt a kép két mezőjét választja el egymástól. (A XXVI. tb. 2. sz. képen láthatunk egy ilyen osztyák hímzést. A két mezőt elválasztó barázda ékalakú "Margit-öltés"-ekkel, sárga fonállal készült, alig látszik, azért a kép baloldalán tussal kirajzoltam.) Mit jelent ez a két világot, eget és földet elválasztó sárga barázda? Talán a mi nótáink segítségével erre is rájövünk, népköltészetünk ugyanis nagyon gyakran emlegeti egyes tárgyak sárga színét. Különösen a rézsarkantyút, meg a kocsitengelyének réz szegét említik sokszor:

*Nem messzi van ide Uzora,
Csak egy óra járás az útja
Vasas kocsi réz szegjei
Kisangyalom csalfa szemei*

Vagy:

*Vasas kocsi réz a tengelye szege,
Szeretőmnek tilos a neve.*

(Bartók B.)

Nálunk mindig szerelmi vonatkozású jelkép a sárga szín, de mindig valami bajt, vagy hibát jelent. A kocsi, tudjuk már, a lakodalmi kocsi volna, ha... nem volna rézből a tengelye szege.

A rézsarkantyú pengése is csak keseríti a lány szívét:

*Kordován csizma lábába,
Sárig sarkantyú van rajta ...
Kapum előtt összevere,
Víg szívemet keseríti*

A probléma megoldása, ha elvész a sarkantyú: megházasodik a legény:

*A gyulai kert alatt,
Rézsarkantyúm ott maradt,
Gyere babám, keresd meg,
Ha megleled, pengesd meg.*
(Gyula – Bartók)

Sárga virág is rosszat jelent:

*Sárgát virágzik a repce,
Rajtam van a világ nyelve...*

Vagy:

*Kimentem a selyemrétre kaszálni,
De nem tudtam én a szénát levágni.
Mert nem látszott a sok sárga virágtól,
Régi babám most búcsúzunk egymástól.*
(Hómezővásárhely – Péczely A.)

*Azért, hogy én ilyen sárga vagyok,
Ne hidd rózsám, hogy én beteg vagyok.
Magsárgított engem a szerelem:
Nálad nélkül mit ér az életem?*
(Kodály Z.)

Mindenkinek volt ilyen rézsarkantyúja, vagy sárga virága, hozzá tartozik ez is az ember életéhez, ezért van a matyólegények ingujjának nagy piros rózsáiban is egy kis sárga folt, a közepében.

Amíg fiatal a legény, csak játszik a szerelemmel, rézsarkantyúval büszkélkedik, sárga virágot tűz a kalapjához a leányok bosszantására, rézszeget tetet a kocsija tengelyébe. A házasember elhagyja ezeket, a lányoknak, menyecskéknek meg éppen lehetetlen volna ilyet tennie, azért nincs a régi matyó-lepedők hímzésén sem sárga folt a piros és kékszínű virágokban, s azért viseltek piros-csizmát a lányok, nem sárgát. A sárga csizma megint csak a zabolátlan ifiutalság viselete volt, mert

*Piros csizma táncba való,
Sárga csizma sárba való.*

A sárga színnel tehát a jó és rossz fogalma vonult be népművészetünkbe. A régi szilaj pásztoroknak azért volt kedvelt színük a sárga, mert sose házasodtak meg, s a magántulajdont se nagyon tisztelték. Rezesbaltáik és választó-vízzel festett tülkeik egyaránt sárgaságukkal ötlenek szemünkbe (B. tábla). A réz persze az aranyra is emlékeztet, de hamis csillogása, színe, becsapja, aki nem ismeri. Lehet, hogy ebben leli magyarázatát különös jelentése:

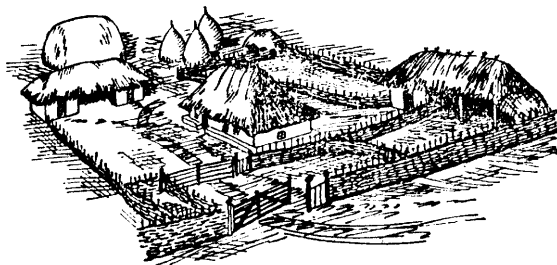
*Szita szita szita rosta sűrű,
Az ujjamon két karika gyűrű,
Se nem arany, se nem réz,
Kisangyalom sosem leszek a tiéd.
(Domonkos, Szolnok-Doboka m.)*

A magyar pászortükrök sárgára festett motívumai sokszor a honfoglaló magyarok ezüst-tárgyainak aranyozott díszítményeire emlékeztetnek. Technikai kidolgozásuk is egyezik, sőt motívumkészletük is azonos (vö. 1. kép és 110, 111. kép). A szegényember utánozta a gazdagok aranyozott tárgyait, vagy megfordítva, nem tudhatjuk, de az osztyák nyírfakéreg-edények hasonló díszítményei a második esetre szavaznak. A nyírfakéreg is fehér, mint a szaru, vagy az ezüst, s ha meghántják, sárgás-barna (XXXI. tb. 3). A nyírfakéregből készült osztyák tarsolylemezek díszítménye is azonos a honfoglalás kori és mai magyar díszítményekkel, látuk már (114. kép).

De nemcsak az arany és a réz közötti különbségét juttatja eszünkbe a sárga szín, hanem a halott színére is emlékeztet. Mindkettőre láttunk már példát két lappal feljebb, illetve távolabb a 63. oldalon. Ez utóbbi transcendens távlatot nyújt a sárga szín jelentésének is. (Az osztyák hímzések eget és földet elválasztó sárga barázdája ezek szerint a keleti teremtésmondák Erlikjének hamisságát is jelképezhetné. Említettem már, hogy a Felső Ég bűvarkacsa képében a tenger fenekére küldi Erliket földért, hogy azt szórja el a tenger vizén, s így teremtsen meg a földet. Erlik nem őszinte az Éghez, külön világot akar teremteni, csőrében megtart egy kis földet, de amint a föld növekedni kezd a tenger hátán, Erlik száját is szétfeszíti.)

A piros és kék szín mellett a piros és a zöld szerepelnek gyakran együtt népművészetünkben. A dunántúli pásztorok spányolozott tükörfái, beretvartartói, miegyebe (C. tábla), rendszerint piros és zöld színben készült. Legkorábbi ismert cseréptalaink is piros és zöld figurákat mutatnak, vékony fekete kontúrral (D. tábla). Újabb alföldi cserépedényeink piros alapon fehér, zöld és barna virágokkal ékeskednek. – A mordvinok hímzései jórészt szintén piros és zöld színben készültek, európai Oroszország északi részein pedig hasonlóképpen színezett kéregedényeket használnak. A zöld szín itt ugyanazt jelenti, mint hímzéseinken a kék.

A sok természetes szín alkalmazása szűr- és matyóhímzéseken nyugati stíluspróbálkozás, de nálunk nagyon érdekes keleti formákat hoz létre. Szimmetrikus virágcsokrot például a megfelelő részek eltérő színezésével tesznek asszimetrikkussá. A színek aránytalan használata is nagyon jellemző. Vagy a piros, vagy a zöld, vagy a fekete túlnyomó tömegben szerepel, közte a többi alig jut szóhoz. A bihari szűrök sűrű fekete lombjai közt megvillanó néhány szál zöld levél a legmegkapóbb valamennyi közt. Mintha árnyékos oldaláról néznők a virágot, s helyenként áttűzne rajta a nap.

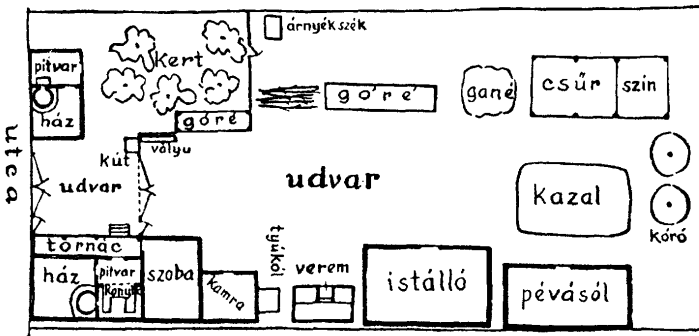
Moldvai csángó telke. Jugán.

2. ÉPÍTŐMŰVÉSZET,

Mikszáth írja egyik novellájában, hogy a pinci embernek, a legszegényebbnek is, gyönyörű lovának kell lennie, az istállóját építi előre cserépfedél alá, faragott kövekből, míg a formátlan lakóház szerényen lapul hátra roskadozó fabordáival szegényes nádkalapja alá: azért is mondják a pinci emberre, hogy nagyot hibázott, amiért "*nem lett ló*". – Nem tudom, tartják-e még a pinciek a régi jó szokást, vagy fogott rajtuk a csúfoló szava? A magyar építészetről szólván mindenesetre kötelességem utólag igazolni őket, mert nemcsak a pincieket irigyelték meg a jó szomszédok szép nagy istállójukért, hanem valamennyiönket, magyarokat, s mi is rákaptunk mostanában olyasmivel csúfolni egymást, amit saját lelkünkben nem tudunk kivetni egykönnyen: a magyarságunkkal. Az is úgy van, hogy a cigány csak dicséri a maga lovát, de a magyar törődik is vele, s ezért bátran megmutatja a nagyvilágnak. Nemcsak a pinciek építették hajdan utca felől az istállójukat, hanem az ormányságiak, máramarosiak, kalotaszegiek, székelyek, sőt a moldvai csángók is. Csak azokat említem, akikről hiteles források értesítenek, vagy magam is láttam náluk. Ennyiből is megérthetik olvasóim, hogy magyar ügyről van itt szó, nem lokális (pinci) érdekeket védek. A magyar építéstílusnak legjellemzőbb sajátja ez a külön fedél alá állított és előtérbe tolt istálló. Nem is találni párját, csak ural-altáji rokonaink körében. A baskírok például legjobb versenylovukat tartják az utcára néző ólban, ménesük a pusztán legel. (A török népeknek régi kedvelt

szórakozása a lóverseny. Mmi is alighanem Bécsben szoktunk le róla, azért kellett azt Széchenyinek Angliában ellesnie.)

Építészeti stílusnak tituláltam az istálló illetően magyaros, vagy ural-altáji elhelyezését, s most el kell ismernem, hogy nem egészen jogosan. Stílus szempontjából majdnem mindegy, *hogy lakóház az ami elől van*, vagy istálló, a stílus csak a formát illeti, nem a tartalmat. Formális szempontból csak két különálló épületet különböztethetünk meg, de ha már itt tartunk, meg kell jegyeznünk, hogy nemcsak ház és istálló található a magyar ember portáján, hanem kukoricagóré, gabonás, disznóól, tyúkólt verem, pajta vagy csűr, kazlak és boglyák, nyárikonyha vagy sütőház, esetleg csak sütökemence, ruhás és eleséges kamrák stb. Meglehetősen tarka, sőt néha tagadhatatlanul zűrzavaros képet nyújt ez a sok különböző formájú és nagyságú építmény (158. kép). mert bizony megeskik, hogy szeggel-véggel áll egymásnak valamennyi.

158. kép Hajdúböszörményi telek. A kisebbik ház nyárikonyha. és lakás.

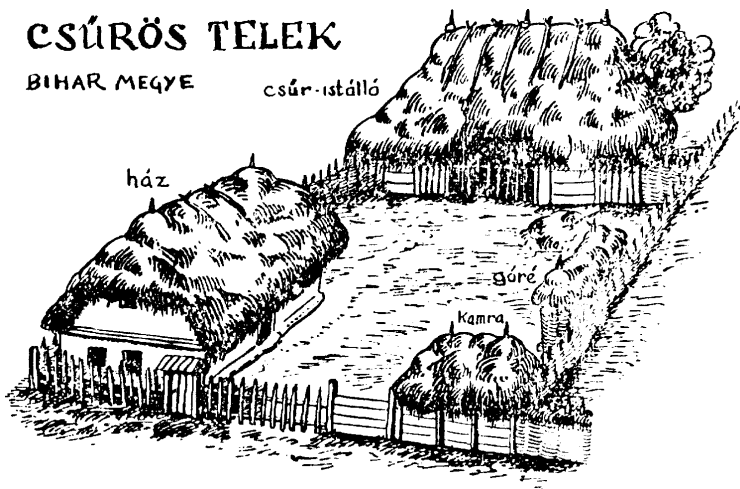
Az etnográfusok csoportos udvarnak nevezik ezt a típust, s egyben a felől is megnyugtatóan, hogy nem valami különös magyar forma ez. Így építkeznek az ukránok, s részben a déli szlávok is. Bizonyos, hogy vagy szláv népektől tanultuk ezt a stílust, vagy olyan ősi formát örítettünk meg benne, mely minden népnek közös kincse volt. Ebből származtatható a némettség körében igen elterjedt frank udvartípus is.

CSÚRÖS TELEK

BIHAR MEGYE

csúr-istálló

159. kép Csúrös telek (Györffy I. nyomán).

A frank udvart lazán körülveszik a félkörbe, vagy négyszögre állított épületek. Ez a forma is eljutott hozzánk és ma is megtalálható a Palócföldön, Dunántúl egyes részein és Erdélyben (159. kép). Legszembeötlőbb épülete a csúr, – mint neve is bizonyítja – szintén német eredetű. – A frank-udvar legmodernebb formája a soros udvart szintén közkedveltségnek örvend a magyarságnál, mégpedig nemcsak az előbb felsorolt vidékeken, hanem az Alföldön is. Ez már valószínűleg itt helyben alakult ki a hasonló német formától függetlenül, bár itt is, ott is azonos okok hívták életre. Az örökösödés útján felaprózódott, hosszú szalagokká hasogatott telken nem férnek meg másként az épületek, csak egyvégbe sorakoztatva. – A magyar udvartípusok ezek szerint szervesen beleilleszkednek az európai formák világába. Sajátosan magyar, vagy éppenséggel ural-altáji stílust csak tájékozatlan, vagy tendenciózus ember kereshet bennük.

Nagyon világos és meggyőző elméletek ezek, de – sajnos – nagyon szűk körben mozognak. Magyar és német sajátságok összehasonlításakor sohasem szabad megfedkezünk a két kultúra gyökereiről, az ősi ural-altáji és az ősi indogermán világról. Az indogermán ház eredetileg egységes keretbe foglalja, egy tető alá veszi az egész udvart: közepén tűzhely, széleiben hálóhelyek, gazdasági szerszámok, takarmány és lábasjóság. Egységes belső

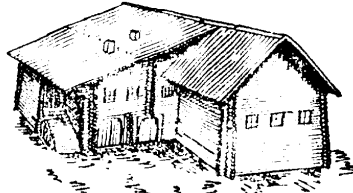
tere később tagolódik lakószobákra, istállóra, kamrákra. A ház középpontja mindig a tűzhely, illetve a konyha marad.

Az indogermán egységes házat Német- és Franciaország középső tájairól a frank udvar divatja szorította ki, északon és délen azonban napjainkig az egységes ház az uralkodó stílus. Jómódú gazdák hatalmas, tekintélyes épületeket raknak, hogy egész gazdaságuk beleférjen (160. kép: 1.), Rendszerint több rend házat, emeletet raknak egymás tetejébe, hogy kisebb helyen megférjen a ház, kisebb fedél alatt.

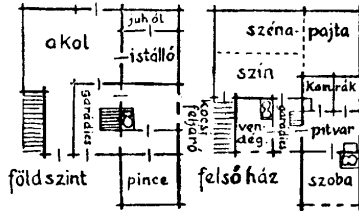
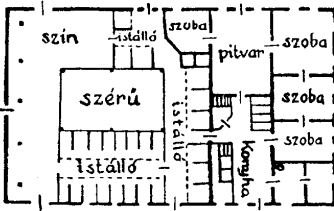
EGYSÉGES HÁZAK

1. NÉMET HÁZ DÁNIA HATÁRÁN

2. OROSZ STÍLUSBAN ÉPÜLT FINN HÁZ

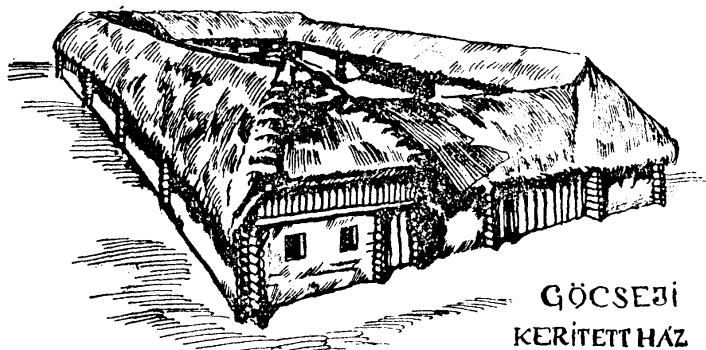

160. kép Egységes házak (1. Buschau, 2. Manninen nyomán.)

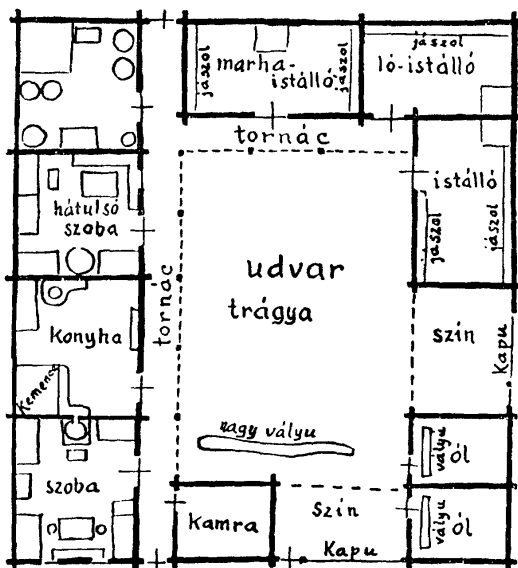
Az egységes ház tökéletes ellentéte a csoportos udvarnak, Ez nem kíméli sem az anyagot, sem a teret: mindennek külön négy fallal határolt, külön fedéllel borított épületet szán. Mindenesetre primitívvebbnek látszik amannál. Pedig az is primitív, csak más-ként, a maga módján.

De ha így állunk az ősi indogermán házzal, miképpen magyarázzuk meg a frank udvar kialakítását? Az indogermán egységes ház emeletessé válva még egységesebb lett, északon és délen egyaránt, a középső németsegnél viszont szétesett külön lakóháza, csűrre, istállóra, kamrára. A német etnográfusok úgy magyarázzák ezt, hogy az egységes ház felbomlása már a rómaiaknál megkezdődött. A római ház nyitott udvart kapott középső részén, a

tűzhely fölött. Ez a forma maradt fenn napjainkig a bajor, osztrák és vend, valamint a velük szomszédos göcseji és őrségi magyar kerített házban (161. kép).

GÖCSEJI
KERÍTETT HÁZ

161. kép Gocseji ház távlati képe és alaprajza. (Gönczi F.)

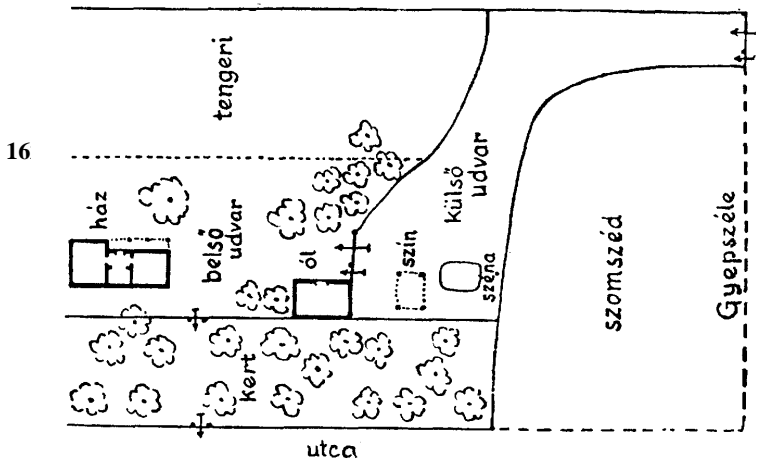
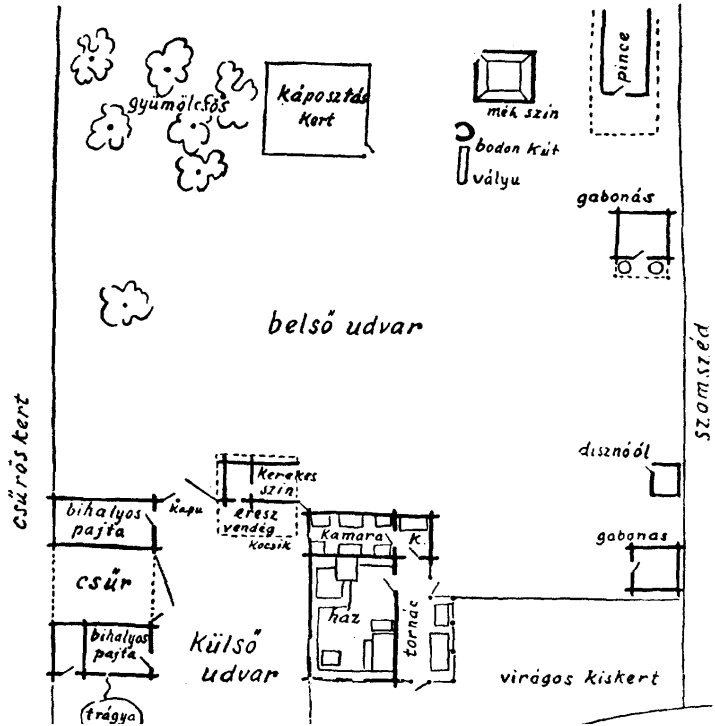
A nyitott udvaron álló tűzhelyet a kereszténység bontatta le, mert az már a rómaiaknál pogány áldozati oltárrá alakult, miután

a konyha külön helyiségbe költözött. Az említett helyeken összefüggő négyszögbe rakják a lakóházat, kamrát, ólakat, istállókat és egy összefüggő fedél alá kerítik őket. A fedél a kapunyílás felett sem szakad meg, viszont a négyszög közepén nyitva hagyja az udvart. – Ez a római eredetű kerített udvar bomlott szét elemeire, a német etnográfusok szerint, s így jött létre a frank udvar.

Ami a formát illeti, a magyarázat helytálló. Az indogermán ház kettősirányú fejlődésének fizikai lehetőségét el kell ismer-nünk. A fejlődés irányának kettéválását azonban semmi sem ma-gyarazza. A ház és a mindennapi élet centralizálása, ill. decentra-lizálásának végső magyarázataul csak logikai okot fogadhatunk el. – Ha a ház széttagolása is német észjárásból következett volna, bajosan szárnyalhattuk volna túl őket mi, ural-altájaiak. De még ha szláv eredetűnek tartjuk is a csoportos udvart, az ural-altáji né-peknél ennél is tagoltabb formákat találunk. Malonyay Dezső sok szép és tanulságos udvartípust publikált népművészetünket ismer-tető nagy művében. Ezek között számos olyan kerül, melyben nemcsak az épületek állnak külön, hanem az udvar is több részből áll. A különböző célokat szolgáló helyiségek nemcsak külön épü-letben, hanem az épületek is külön udvarban találnak helyet. Az elkerített udvarrészek: akol – rendszerint az utca felől (benne a jó-szág szabadon jár, s csak az idő elől húzódik az ólba) – beljebb az udvar a lakóházzal és kamrákkal, végül a szérűskert, gyümölcsös-sel. Ezek mellett gyakran külön elkerített rész jut a juhoknak, esetleg a disznóknak, tyúkoknak s a virágos kertnek is (162. kép).

Etnográfusaink figyelmét messziről elkerülte ez a forma, mert német, vagy szláv analógiája nem hangoskodott mellette. Pedig semmiképen nem szabad megfeledkeznünk róla. Először is nem csak Erdélyre korlátozott elszigetelt jelenség, hanem az Al-földön (163. kép) és Moldvában is megtalálható (a csángóknál, 164. kép és XXXIV. tb. 2), emléke pedig országszerte él a Mik-száth említette utcára épített ólban Másodszor: nem csak mi kerít-tünk ilyen udvarokat, hanem Finnországtól kezdve a Sárga-ten-gerig valahány rokonunk van, mind ilyen épített magának (166. kép). Ha tehát az épület széttagolása indogermán gondolat volna, nemcsak mi magyarok volnánk külön indogermánok a németek-nél, hanem többek közt a kínaiak is. A kínaiak nemcsak lakótel-küket osztják egymásból nyíló udvarokra, hanem templomaik, ko-

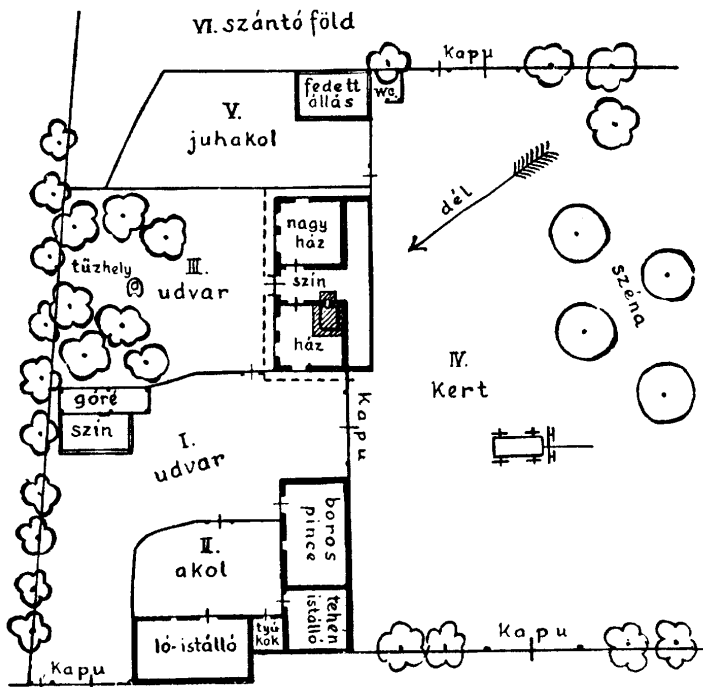
lostoraik és síremlékeik kertjét is. Egyik udvarból a másba hatalmas díszkapun át vezet az út, ahogy nálunk is nagy és kiskapu nyílik az udvar minden elkerített részébe, hogy a takarmányt be lehessen vinni a szérűskertbe.

163. kép Nádudvari telek.

A székelyek olyanféle fedeles kapukat is állítanak, mint a kínaiak (XXXIII. tb. 1), s van rá eset, hogy fedeles kaput állítanak a szérűskert belső kerítésére is. – A székely kaput etnográfusaink szintén a németektől származtatják. A frank udvarral valóban a székelyekéhez hasonló fedeles kapu is jár, s a kettőnek kötésfái is hasonló szerkezetűek. De épen a kapu kényszerít rá, hogy a frank udvarban, illetve a római ház széttagolásában hun inspirációt keressünk. Az indogermán egységes háznak nem volt, nem is lehetett különálló kapuja. Az ural-altáji népeknél viszont ősrégi szimbólum a kapu. A magyar nemes abszolút hatáskörét jelölte a portával, a kapu latin nevével, de a székely is szaba állapotát hangsúlyozta a fedeles kapuval. Az oláh kisnemesek is ennek jeléül állítottak hasonló kapukat Máramarosban, Moldvában és Havasalföldön egyaránt. – A török szultán udvara sem pusztán magyarok közt nevezetett portának, törökül is pasa kapuszu, császár kapuja volt a neve. A kapu nevét a török nyelvek egyikéből vettük át mi is, de nem a hódoltság korában, hanem még a honfoglalás előtt.

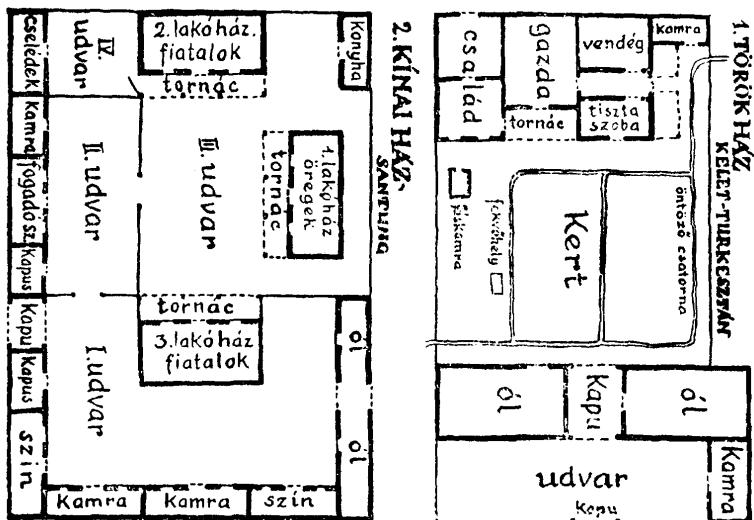
A kapunak a zsidóknál is szimbolikus jelentősége volt, mert a fejedelem vagy a bírák a város kapujában osztottak igazságot a peres atyafiak közt, hogy mindenki hallja, s ha tud róla, tanúskodjon benne. A törökök azonban nem zsidóktól vették át, hanem valószínűleg Kínából hozták a kapu szimbólumát. A nagyobb hivatalokat és minisztériumokat a kínaiak is kapunak nevezik a maguk nyelvén. De vannak a kínaiaknak kevésbé fényes kapuik is. Nagyon szép. művészi alkotások ugyan a halottak emlékének: állított kapuk is, de bizony egy kicsit elhanyagolják őket újabban. No meg aztán a szegényember nem is tud olyan kaput állíttatni, mint a Ming dinasztia császárai.

164. *Moldvai csángó telke (Iazu-Porcului, Iasi megye).*

De minek a halottaknak a kapu? Miért éppen kaput építenek a tiszteletükre? A kínai kultúra primitív fokon elmaradott rokonai-ban, a csendes-óceáni szigeteken ennek a magyarázatát is megtaláljuk. Itt a halottakat a kínai kapukhoz hasonló magas lábakon álló házikóba dugják, így temetik el. Azt is könnyű kitalálni, miért temetik így "*Mohamed koporsójába*" halottaikat a pápuák. Hiszen ők maguk is fák tetején, vagy magas cölöpökön álló kunyhókban laknak. A halottnak kicsit szűkebb, de hasonló házat építenek, a házikót tartó oszlopokat pedig gazdagon díszítik. Hol emberalakúra faragják, hol csavarmentet vágnak bele, akár csak a mieink kapubálványainkba. Egy székelykapu nőalakjában például szépen felismerhetjük még az oroszországi török sírszobrok hagyományait (140. kép). De nem is olyan lehetetlen messzeségben vannak azok a pápuák tőlünk. Zenénk és primitív hitvilágunk is közeli rokonságban áll az övékkel. Mellékesen pedig azt is tudomásul

vehetjük, hogy a közép- és keletázsiai törökök szintén magas lábakra állították fel halottaik koporsóját. (Harva). Ebből a koporsóból lett a székely kapu. Mikor divatba jött a földre dugni a halottakat, a magas koporsó a szellemek tartózkodó helyévé vált. Ez a "galambbúg" a kapu tetején. (A szellemek madárképében járnak a földön.) A szellemek lakását azért építették a ház elé, hogy minden bajtól megoltalmazza azt. Így lett belőle jogi szimbólum, szabad emberek, székelyek és nemesek jelvénye.

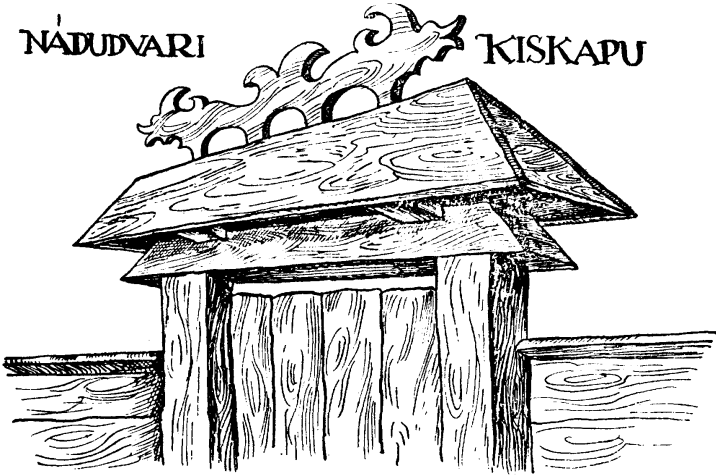
165. kép Keleti házak telke (1. Prinz, 2. Buschan nyomán).

Régen minálunk is úgy lehetett szokásban, mint a moldvai csángóknál, hogy ha látogatába megy valaki, megáll a kapu előtt, s onnan hívja a háziakat. Azok kimennek hozzá, s ha kedves a vendég, vagy meg akarják tisztelni, behívják a házba, egyébként ott beszélgetnek vele a kapuban. A kapu előtt itthon is országszer- te lócat vagy egyéb ülőhelyet készítenek, s oda ülnek ki szabad idejünkben beszélgetni, nézelődni. Ha ismerős megy arra, megállít- ják, leültetik. Az erdélyi magyarok gyakran tetőt is húznak a lóca fölé, eső és nap ellen. Rendszerint szakállszárítónak nevezik ezt a "fogadósobát".

NÁDUDVARI

KISKAPU

166. kép *Nádudvari kiskapu*

A kínaiak fogadószobái is kint vannak a külső udvarban. Régi keleti észjárásra vall a családi élet autonómiájának ez a nagyméretű tisztelete. Etnográfusaink persze felfedezik, hogy a régi magyar végváraknak hasonló szakállszárítóik voltak a kapuórség számára. Dehát nem magyarok építették-e a magyar végvárakat és nem ők védelmezték-e azokat százötven éven át. És ugyan hol találunk a magyar végvárakhoz hasonló építményeket nyugaton? Hiszen a magyar csoportos udvar mintájára készültek a magyar végvárak is, külső huszárváraikkal, fedeles kapuikkal, szakállszárítóikkal, mindenestül. A várkaput mindig őrizték, semmi értelme sem volna tehát annak a mondásnak sem: búcsút vett a kapufélfától. Arra mondják ezt, aki köszönés nélkül távozik, a gazda tudta és engedélye nélkül. A várból mindenütt inkább távozhatott ilyenformán, mint a kapun. A falakat nem őrizték állandóan, a kaput igen. Aki a kapufélfától búcsúzik, ősei szellemétől, hagyományaitól szakad el, jussáról, családi örökségéről mond le. Ez a magyar kapu, s nem az idegen-majmolás jele.

Nótánk is így ismerik a kaput, mint az igaz úton járó szerelmeseink találkozó helyét:

Deszka kapu kerítés.

*Az alatt esik jó ölelés,
Ölelj babám, ölelj kedvedre,
Sohasem vetem a szemedre.*

A titkos szerelmesek elbújnak. Nemcsak az emberek szeme elől, hanem a kapu elől is. Hiszen nyílt kihívás volna, a gazda apai és emberi tekintélyének nyilvános megcsúfolása, ha tudta és beleegyezése nélkül a kapujában meg merné ölelni valaki a lányát. Akinek viszont rendben van a szénája, egyenesen a kapufához köti lovát:

*A Vargáék kapujukon nincsen zár,
Ez a híres Garzó Pista oda jár.
Kapufához kötözi meg a lovát,
Míg Julcsával kibeszélgeti magát.
(Vésztő – Bartók.)*

A kapun keresztül hajt be az udvarra a lakodalmas nép is, a titkos szerető viszont a kertek alatt, a gyalogúton jár:

*A bolhási kertek alatt, Kata,
De sok utak vannak arra, Kata.
Mindön legénye egyet csinál,
Kijön a babájálhol jár, Kata.
(Somogy – Kodály.)*

*Erre kakas, erre tyúk,
Erre van a gyalogút,
Erre te, arra te,
Anyád is olyan mint te.
(Bartók B.)*

Tréfálkozva:

*Az öcsényi högy alatt
Söprik a gyalogutat,
De énnéköm nem söprik,
Nem szeretek én senkit.*

A gyalogtat ugyanis inkább leplezni szokták, mintsem seperi-
ni. Ha a legény bejáratos a lányosházhoz, a ház elejét seprük fel
előtte a legény járó napokon, nem a gyalogutat.

Csúfolódva:

*Ez a kislány megy a kútra,
Nem akad a gyalogútra,
Piros alma hull az útra,
Úgy akad a gyalogútra.*

(Püspökladány – Dorogi M.)

A kapura mindig úgy néz a lány: vajjon mikor jönnek már ér-
tem?

*Zörög a kocsi,
Pattog a Jancsi,
Talán értem jönnek.*

*Jaj édesanyám,
Szerelmes dajkám.
De hamar elvisznek*

mondja a lakodalmos nóta (Bereg m. – Bartók), de alkalom-
hoz nem kötött nótáink is gyakran emlegetik a kocsit:

*Kocsi szekér, kocsi, szán,
Még e télen leszek lyán.
Jövő télen, ha élek,
Férhez menek, ha vesznek.
Ha nem vesznek maradok,
Otthon is ellakhatok.*

(Szatmár – Kodály.)

*Ződ erdőbe rigómadár füttyörész,
Vasas kocsit csináltattam de nem kész.
Vasaji kovács, mer az kedves galambom
Esküdőre azon vinni akarom.*

(Temesköz – Kálmány.)

Azt már tudjuk, mit jelent, ha részszegekkel van kiverve a kocs. Nem mindenki igaz ember, aki annak teszi magát. De van egy érdekes képes kifejezésünk: *kertel*. A régi nyelvben azt jelenti ez a szó: kertet fon. A moldvai csángóknál ma is azt jelenti:

*Aldott az az apa,
Ki kertecskét kertel,
Másnak, nem magának,
Más ember lányának.*

*Áldott az az anya,
Ki virágot ültet,
Másnak, nem magának,
Más ember fiának.*

(Diószeg – Geoseni.)

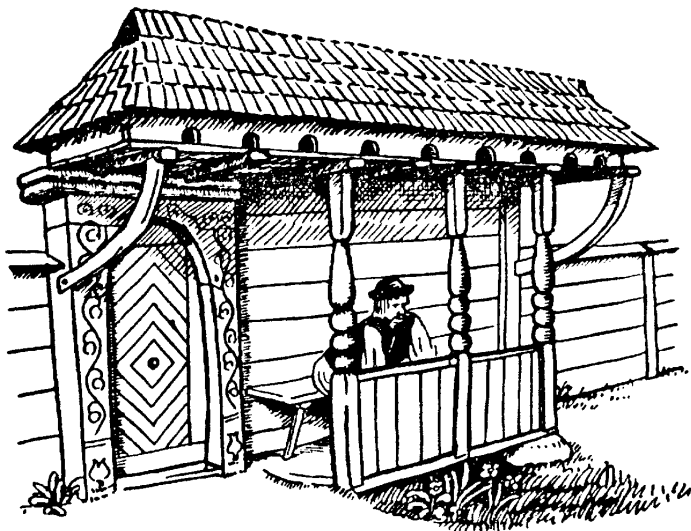
Kertel azt jelenti mai nyelvünkben, hogy a szóbanforgó jóember nem mondja meg igazi szándékát, kitérő választ ad a kérdésre, tehát ha ő az aktív fél, nem a kapun akar bejönni, hanem hátul a hágcson, ha meg passzív fél, nem ad elutasító választ, de kifoltozza a kerítés hiányosságait, ahol legázolták a jövő-menők, mintha azt mondaná: eredj a kapura, ott szokás bejárni a más házába, nem hátul.

*Mögéröm én aszt az üdöt:
Sírva mégy el kapum előtt,
Mögölelöd kapum fáját,
Ugy siratod a gazdáját,
A gazdájitt, gazdasszonyát,
Gazdasszonya barna lányát.*

*Betörhetöd a kapudat,
Fölszánthadd az udvarodat,
Vethecc bele bazsarózsát,
Nem gázolom a bimbóját.*

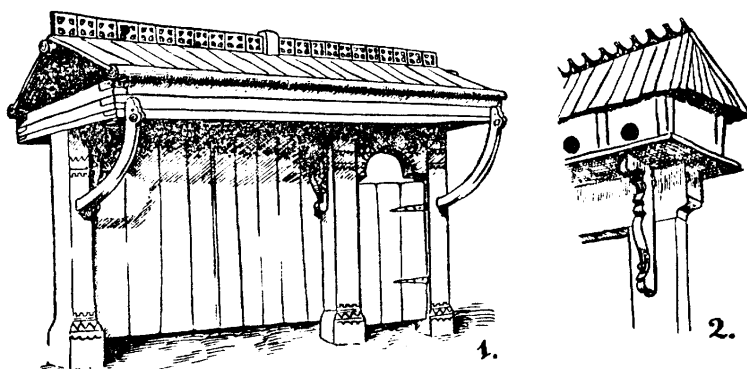
(Temesköz – Kálmány.)

A keleti kapunak nemcsak jelképes jelentése, hanem formális sajátosságai is napjainkig fennmaradtak nálunk. Az alföldi kiskapuk tetején sok helyt deszkából kivágott állatalakok láthatók. Kisebb négylábú állatok és madarak is kerülnek köztük, leggyakoribb mégis a kígyó, ill. a sárkány képe, párosan (119. és 166. kép). A kínai kapukon hasonló sárkány vagy kígyó figurákat láthat az érdeklődő (120. kép). A székely kapukon a zsindegy kiálló végéből alakított virágmotívumok foglalták el a sárkányok helyét (XXXI-II. tb. 2).

167. kép Székely kiskapu szakállszárítóval (Viski).

A kapuk lábainak és szemöldökfájának 45° -os kötése nyugati eredetű járulékos eleme az ősi magyar kapunak. A keleti népek nem szeretik a merev szerkezeteket, s ha kötést alkalmaznak, görbe fával kötik össze az egymásba eresztett gerendákat. Ilyen görbe kötésfákat elvéve székely kapukon is találunk (167. kép), sőt ezek párját a mordvinoknál is meglelte egy finn etnográfus, Heikel (168. kép). Még gyakoribb ez a kötésmód a kukoricagórék gerendaszerkezetében (169. kép). A görék különben is legősibb formáját őrzik építkezésünknek, de erről majd alább szólnunk még. Most térjünk vissza ősi udvarformáinkhoz.

168. kép *Mordvin kapu* (1. Heikel) és *székely kapu támasztó szerkezete* (2. Huszka).

KUKORICA GÓRÉK

1. DUNÁNTÚLI- 2. SZÉKELY.

169. kép *Kukorica górék* (1. Seemayer, 2. Malonyay).

A szláv népek építkezése a kirkiz és kínai építő stílus ismeretében nem problematikus többé. A csoportos udvar, illetve csoportos ház csak azokon a szláv területeken honos, melyek – közvetve vagy közvetlenül – hosszú ideig ki voltak téve az ural-altáji népek hatásának. Az ukránok évszázadokig török uralom alatt éltek, mindaddig, míg magukba nem olvasztották a déloroszországi törökséget. – Az oroszország független, északi ága indogermán ala-

pokon építette fel a maga egységes házát. Természetes, hogy helyenként a finn-ugor népek is utánozták ezt az ú.n. novgorodi stílust (160. kép: 2)., de e mellett mindenütt megőrizték az ural-altáji udvarrendszert is.

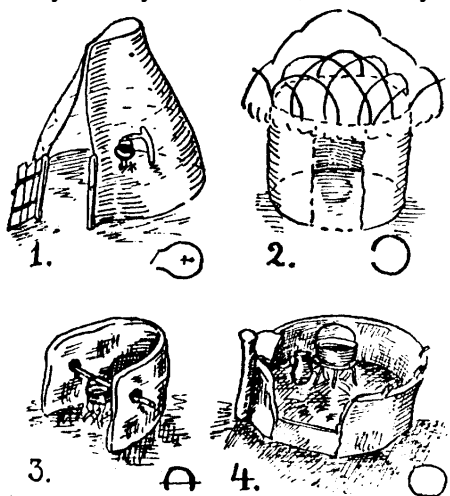
A balkáni szlávok török és magyar kapcsolatai közismertek. Bolgárok, kúnok, magyarok és ozmán-törökök immár ezeröttszáz éve tartó állandó hatása nem mult el nyomtalanul a balkáni szlávok felett sem. Igaz, hogy az ozmánok magukkal hozták a perzsák indogermán stílusát is, emeletes istálló házak formájában, ezek azonban csak a félsziget nyugati részein honosodtak meg, a mohamedán hitre tért városlakó bosnyákok körében. Azt is tudjuk, hogy az arab-perzsa kultúra csak a városlakó törökséget hatotta át teljesen, a nomád életet élő törökök Kisászáiban is őrzik még ősi pentaton dalaikat és kerek sátraikat.

Az indogermán ház ma is központi szerkezetű, s ma is a tűzhely, a konyha foglalja egységbe. Innen nyílnak az istálló, a kamra és a lakóhelységek. Egyikből a másikba csak a konyhán keresztül juthat az ember, ha nem akarja megkerülni a házat. Mert külön kijárata is van mindegyiknek. Az ural-altáji udvarrendszer egészen más szerkezetű. Csak egy bejáró kapuja van, s az udvarok láncszemek módjára kapcsolódnak egymásba, sohasem alkotnak központi rendszert. A lakóház udvara csak egyik a sok közül.

Primitív körülmények között, tág helyen is érik egymást az egyes udvarok kerítései. A hortobágyi pásztorok külön-külön' felkerítik a marhaakolt és a kunyhót, akár csak a nomád kirgizek is téli szállásaikon külön karámot építenek a juhunk és a lónak, külön a tevének és a tehéneknek, s külön: kerítik a kaszálót. Az aklokat és kerteket csak akkor építik szorosan egymás mellé, ha faluba vagy városba tömörülnek, s ott szűk a hely. Nálunk hosszú ideig még a városokban is külön álltak az ólaskertek, a város végén, a debreceni tanyákon még napjainkig különálló karámban teleltek a juhok. Egy ilyen karám képét láthatják olvasóim a XXXVIII-XXXIX. táblákon különböző szempontokból. A XXXIX. t. 1. képen a tanya hátsó része is látható, a karám távolabb áll.

Ha az udvarok, aklok csak másodlagosan épülte egymás mellé, nem mondhatunk mást a fedeles építményekről sem. Ahol a szükség úgy kívánja, szorosan egymás mellé építjük a házat, és ólakat, de úgy, hogy messziről lerí róluk külsőleges, szervesen

egyesítésük (XXXIV. tb. 1). Nemcsak az ólakat építjük így a ház mellé, hanem a több helységből álló lakóházat is így raktuk össze valamikor. Mindjárt kiderül ez, ha a kétféle magyar házat összehasonlítjuk. Az Alföldön és túl a Dunán konyhája van a háznak, Palócföldön, Erdélyben és Moldovában nincs. Van konyha itt is, de külön épületbe húzódik, s nyárikonyha vagy sütőház a neve. Ez is mostohagyermke a magyar néprajzi irodalomnak. Néha megemlítik ugyan etnográfusaink, hogy ilyen is van és érdemes volna foglalkozni vele, de hogy a finnugor népeknek is ugyanilyen nyárikonyháik vannak, arról mélységesen hallgatnak.

170. kép *Magyar nyárikonyhák: 1. hortobágyi vasaló, 2-4. moldvai tüzelők.*

A nyárikonyha eredeti formáját Moldvában és a Hortobágyon találjuk meg (170. kép 1-2). Ott pajtának vagy tüzelőnek nevezik, itt meg vasalónak. Közös sajátosságuk, hogy kerek alapon állnak. A moldvai tüzelőt vesszőből fonják és szalmával fedik, a hortobágyi vasalót meg nádból korcolják, s falait befelé dültik, de felül nyílást hagynak a füst számára. – Az eredeti formát a vasaló őrizte meg. A finnek nyárikonyhája; a kota is kúpalakú. Egymáshoz támogatott hosszú rudakból áll. A finn kota és a magyar pásztorok hegyeskunyhóinak rokonságát Hermann Ottó is észrevette már, sőt a vasaló konyhaszerepét is hangsúlyozta. De hát ő sem volt szakmabeli etnográfus.

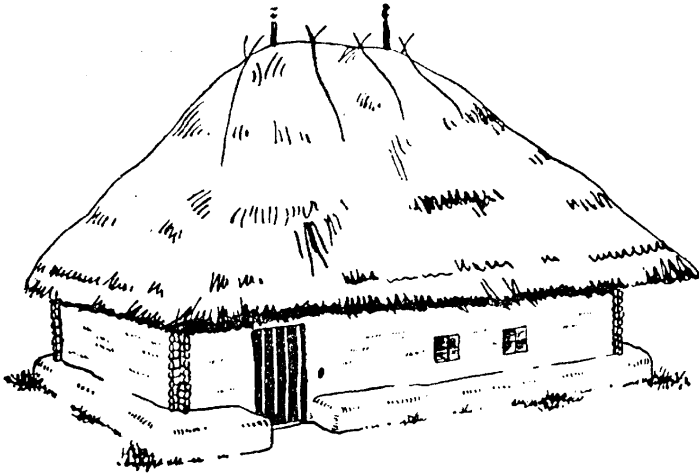

A kúpos nyárikonyha nemcsak a finneknel és észteknél található meg, hanem ázsiai rokonainknál is. Még a Jeges-tenger partjain lakó jakutok és dolgánok is felütik hegyes sátraikat szilárd faházaik mellett és melegebb időben ott tüzelnek. Nyáron, mikor téli szállásuktól távol tanyáznak, sátruk előtt, a szabad ég alatt főzik meg ebédjüket, ugyanolyan görbe szolga fára akasztva bográcsukat, mint a mi pásztoraink. Szeles időben persze a sátorban raknak tüzet nyáron is.

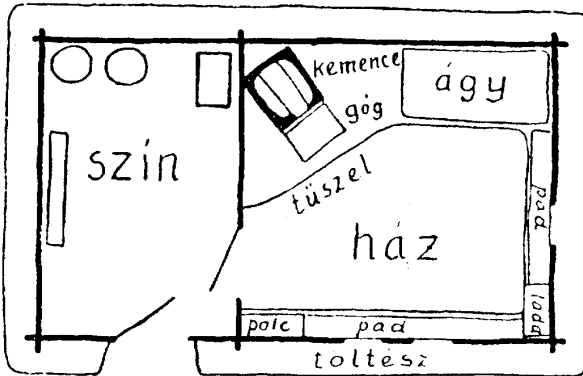
A mi sátoralakú kerek nyárikonyháink részben elcsökevényesedtek, részben meg szegletes, házalakú építményekké váltak. A csökevényes formák különösen Moldvában tanulságosak. Itt a kunyhónál jóval kisebb átmérőjű, kerek vagy félköralakú, alacsony falú tüzelőket is találunk a lakóház előtt, az udvaron (170. kép 3-4). Ezeknek nincs fedelük, csak a szélből óvják a tüzet. Ugyanott katlanalakú nyári tüzelők is láthatók az udvaron. Székelyföldön mindkét formát megtaláljuk, a (sütőházban vagy a szabadban álló) boglyakemencék előtt, a tűzhelyen. Katlanalakú tüzelőket találunk a hortobágyi pásztorok kunyhója mellett, de az alföldi cigányok putrija előtt is (XXXVII. tb. 2). (Ez a putri, az előtte álló tűzhellyel együtt tökéletes mása a dobrudzsai tatárok hasonló építményeinek. Régen a mi szegénységünk is ilyen putriban lakott.)

A nyári konyha tehát a téli szállás előtt felütött sátor örököse. Így értjük meg, hogy ragadt a kerek kunyhóra a konyha neve. Nyilvánvaló ugyanis, – bár szaktudósaink még nem vették észre, – hogy a *kunyhó* és a *konyha* nevek azonosak. – A kunyhó eredeti magyar nevű *ház* volt. Ez felel meg a finn *kotának*.

A magyarság téli szállásain már a honfoglalás előtt szilárd faépítményeket készített. A palóc és a székely ház legújabb időkig megőrizték a honfoglalás előtti forma lényeges vonásait. Ezek megegyeznek a déloroszországi ukránok építőstílusával. Az ukrán háznak a neve is magyar eredetű (hata) és a magyar "ház" szó régies alakját őrzi. Ezzel azt bizonyítja, hogy már a honfoglalás előtt mi sem a kunyhót neveztük háznak, hanem a négyszegletes, boronafalú házat. A kunyhót kiesi háznak, nyári háznak vagy legalábbis ilyenféleképen neveztük akkor, mert a konyha, ill. kunyhó nevekkkel csak később, a Kárpátokon belül ismerkedtünk meg.

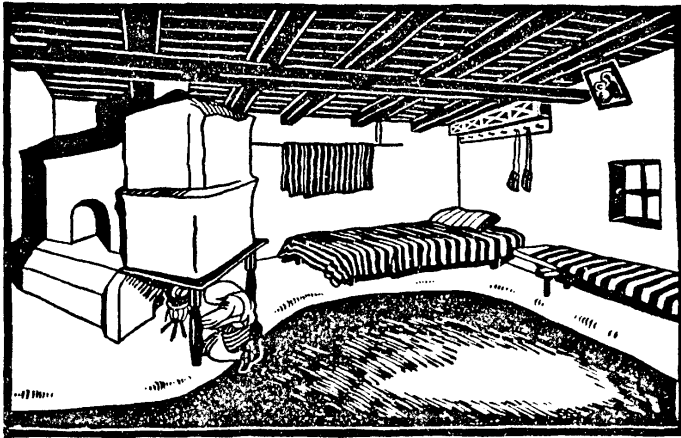
171. kép Moldvai csángó háza (Kelgyeszt)

172. kép Moldvai csángó háza (Bogdánfalva).

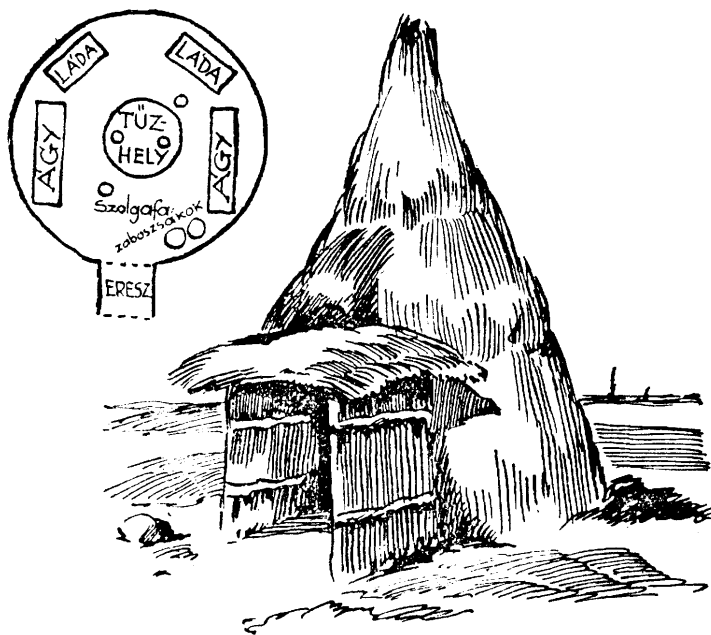
A régi magyar házat a moldvai csángók őrizték meg legeredetibb formájában (171-173. kép). A moldvai ház két helyiségből áll. A külső, lakatlan, fűthetetlen, ablaktalan kamraszerű helyiség, neve *szín*. Az ukránok is így nevezik ezt a helyiséget, a székelyek viszont *eresznek*, a palócok meg *pitvarnak* nevezik, de ők sem használják: egyébre, mint a Csángók. A színből a házba jutunk. Ebben kemence, előtte szabad tűzhelyen, kandalló alatt ég a tűz.

A ház másik sarkában ágy, harmadikban padok, negyedikben az ajtó mellett, a kemencével átellenben vizesedények

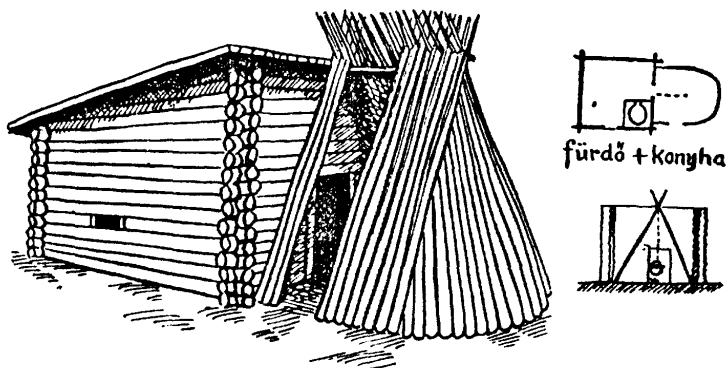

173. kép Az előbbi ház belseje.

A ház előtti „szín” eredetileg csak egy lábakon álló tető, mely az esőt, havat hárítja el a ház ajtajából. Ilyen ereszes vagy gádoros kunyhókat pásztoraink is építgetnek még helyenként (174. kép). Általában ma is az ilyen magában álló tetőt nevezzük színnek. A székelyek is azért hívják *eresznek* a pitvart, mert eredetileg nem volt oldala. Megvolt tehát a pitvar már a honfoglalás előtt is, de nem volt zárt helyiség, s így komoly építménynek nem számított. Mikor a nyárikonyhát hozzáragasztották a házhoz, az ereszt félrelökték. Az alföldi és dunántúli szobás-konyhás házak a ház és a nyárikonyha, ill. a téli és a nyári lakás egyesítéséből keletkeztek. A hortobágyi pásztorok körében sokáig fennmaradt a konyhás háznak ez az eredeti alakja is. A szilárd, sárfalú kunyhóval közvetlenül egybeépítették a vasalót, a pásztorok konyháját, s így a kunyhóba csak a vasalón keresztül lehet bejutni, akárcsak a házba a konyhán át (XXXVI. tb. 2).

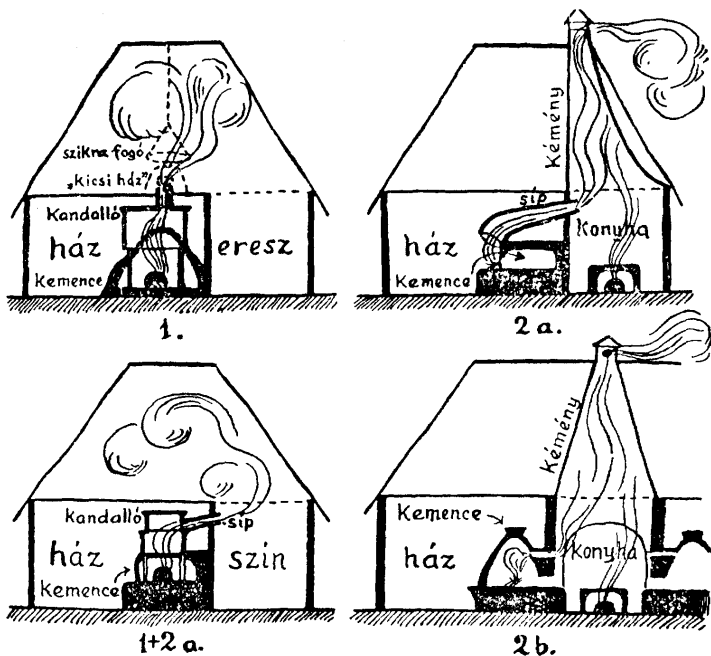
174. kép Sárvözei gunnyó a jószágteleltető szálláson (Kovács A.)

175. kép Észti fürdőház és nyárikonyha (Mauninen).

A konyhóval egybeépített vasalóhoz hasonló építményeket találni a finneknél és észteknél is (175 kép). Ők a gőzfürdő vagy a

gabonaszárító kamra elé építettek ilyen kúpos kunyhókat bejárólul, de nyári konyhának használták őket. Hasonló bejárókat építettek gabonaszárító kamráik elé a mordvinok és cseremiszek is. A magyar konyha kéménye is ilyen hatalmas sátoralakú építmény (176. kép 2a, b). Eredetileg nádból vagy vesszőből kötötték és sárral tapasztották, csak újabban rakják téglából. A ház fedelét is bizonyosan később nyújtották meg a konyha, ill. a kémény fölé. Így vált egységessé a ház külső képe.

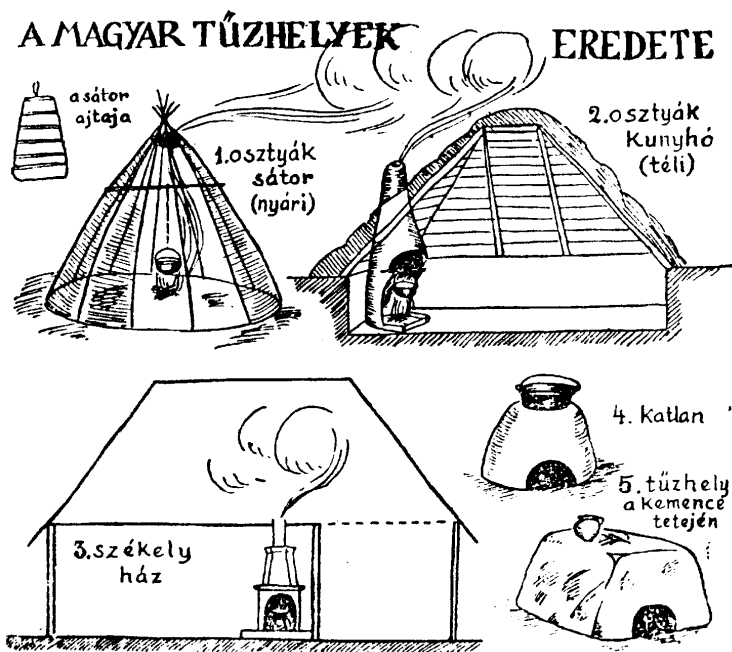
176. kép A magyar háztípusok kialakulásához 1. székely és palóc típus, 2a. alsó szamosi és középső tiszai típus, 1+2a. szamosvölgyi és moldvai típus, 2b. alföldi típus

A konyhás magyar ház eredet okkal foglalkoztatta etnográfusainkat. Ők persze – nem tagadták meg mestereiket – német szempontból vizsgálták a kérdést, s így mindjárt szemükbe tűnt, hogy a házbeli kemence kívülről fűlik, a konyhából, mint a német kályha. Kimondták tehát, hogy az alföldi és dunántúli magyar ház felnémet eredetű. Ezt a feltevést nemcsak a kunyhó és a konyha

nevének és alakjának azonossága cáfolja, hanem az alföldi háznak a palócságba menekült régies alakja is. A palócok olyan kéményes konyhás házakat is építettek, melyekben a házbeli kemencét nem kívülről, a konyhából fűtötték, hanem belülről, a házból (176. kép, 2a). A kemence füstjét sípnek nevezett kandallószerű füstfogó vitte ki a házból; nem a mennyezeten át a padlásra, mint a régi palóc kürtő (176. kép 1), hanem a falon keresztül a konyha kéménye alá. Ez a forma német földön ismeretlen, nálunk viszont igen régi. Régiségét bizonyítja többek közt, hogy hasonló kéménye és kandallója van az ukrán háznak is, ez pedig, mint láttuk, magyar eredetű. – A pitvarba vezető sípkéményt a szamosmenti és moldvai házakban is megtaláljuk, pedig ott nincs kémény a pitvarban (176. kép 1-2a). Nyilvánvalóképpen az alföldi építkezés mintájára, de annak hiányos ismeretében készültek ezek a sípkémények is. Bennünket csak azért érdekelnek, mert az alföldi sípkémények régiségét bizonyítják.

A magyar ház fejlődését ezek szerint a következőképpen képzelhetjük el (vö. a 177. képpel): A nomád magyarság téli szállásain szilárd épületeket is épített, elsősorban lakóházat. Ebbe idővel kandallószerű tűzhelyet épített. – Alább azt is megtudjuk, honnan vette ehhez az indíttatást. – A kandallón keresztül a szabad levegő behatolt a házba és állandóan hűtötte azt. Ezért később mennyezettel elkülönítették a padlást és oda bocsátották a füstöt. (A kürtő nyílása fülé ernyőszerű szikrafogót vagy kemencealakú "*kicsi házat*" alkalmaztak.) A padláson meggyűlt a füst és melegen tartotta a házat. Ilyen volt a székely ház a legújabb időkig. – Az Alföldön és Dunántúl, mint említettem, a nyári konyha (a nyári sátor) összeépült a házzal és el foglalta az eresz helyét. Kézenfekvő volt a gondolat, hogy ide, a kéménybe vezessék a kemence füstjét még mielőtt a padlást elkülönítették volna. A konyha szabad kéményen keresztül persze éppen úgy hűlt a ház, mint a szabadba nyíló kürtőn. Hogy segíthettek volna ezen egyszerűbben, mint a kemence szájának kifelé fordításával. Lehet, hogy valahol nyugaton leste el egy magyar diák ezt a fogást, de a magyar házat fejlesztette vele szervesen. A finnugor népek építészetének ismeretében csak idegen tendencia. állíthatja, hogy a konyhás alföldi és dunántúli házat mindenestül készen kaptuk szomszédainktól. Hiszen a konyha nevét is már akkor átvettük a csehektől, mikor a nyári

konyha még nem egyesült a házzal. Így maradt a hegyes *kunyhón* a konyha név alakváltozata. A házzal mi egyesítettük a sátoralakú konyhát. Ilyen sátoralakú pendelykéményeket csak mi építettünk közel s távolban. A ház fedelét valószínűleg csak akkor nyújtottuk meg a konyha fölé, mikor az, a belőle fűtött kemence jegyében már valóban szerves egységgé olvadt össze a házzal.

177. kép *Magyar tűzhelyek eredete*

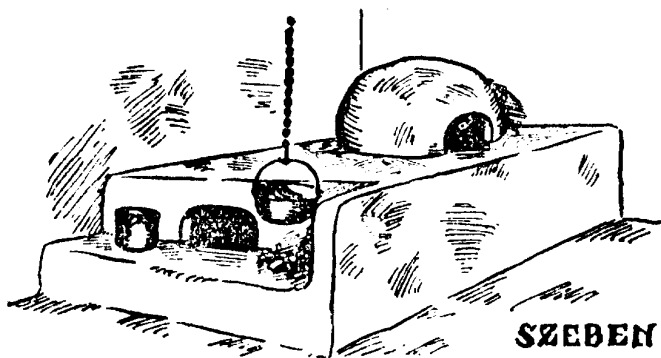
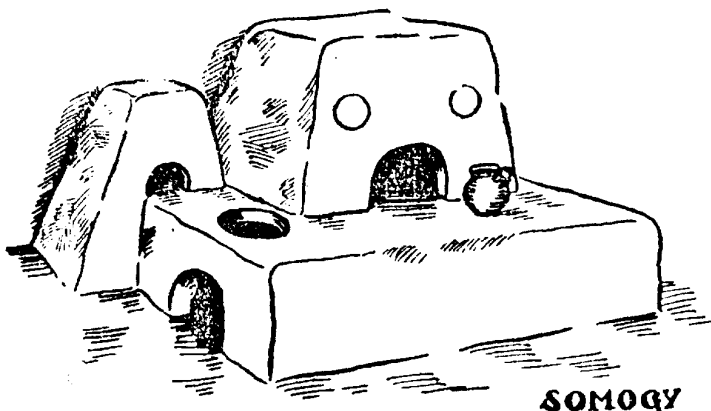
A kívülről fűlő kemence gondolatát sem a szomszédoktól vettük, ha csakugyan külföldről hoztuk, hanem sokkal távolabbról, mert nálunk már a XVI. században általános, míg Ausztriában csak jóval később terjed el.

Van a magyar háznak még egy harmadik típusa is, a füstös ház. Ez Dunántúl délnyugati részeiben volt honos a legújabb időkig. Se kéménye, se kandallója nem volt. A tűzhely s kemence füstjét az ajtón eresztették ki. Származtatható ez a ház az alpesi német. és vend füstösházból is, de éppen úgy származtatható a magyar nyári konyhából vagy a téli szállás primitívebb, kandallót

nélkülöző formájából is. Ehhez a füstös házhoz (tulajdonképen konyhához) járult újabban a szoba, kívül fűlő kályhával. Ez sem nyugat felől terjedt el, hanem kelet felől, s a nyugati határt viszonylag későn érte el, tehát az alföldi ház mintájára alakult.

Mindebből csak az a tanulság számunkra, hogy az indogermán ház belső diferenciálódás útján nyert külön lakó- és főzőhelyiséget, valamint kamrákat és istállókat, a magyar viszont különböző célokat szolgáló kisebb épületekből tevődik össze. Ebből következik, hogy az egységes, ez meg összetett képet tár elénk. A nyugati építmények közül csak a templomok képe összetett, A főhajóhoz mellékhajók, a hajók végéhez félköralakú apszisok (szentély és oltármélyedések), oldalához sekrestyék és benyíló házak tapadtak. Mindezek pedig bajosan származtathatók az ural-altáji nyári konyhákból. Nem is akarjuk kisajátítani őket, csak a felől kell megnyugtattunk magunkat, hogy a nyugati építőművészet legszebb alkotásai valóban a keleti problémákat oldották meg a maguk módján. Az egyiptomi és kisázsiai építészet stílusát már a rómaiak is magukévá tették a helybeli vallásokkal együtt. A kereszties hadjáratok újabb alkalmat adnak nyugat építőmestereinek keleti tanulmányaik folytatására. A keresztény templomok összetett képét ennek kell tulajdonítanunk, mert az ó-görög templomok külső képének egységét még semmi sem zavarta. De a keresztény templom is indogermán formát öltött Európában. A kívülről hozzáragasztott épületek nagyrészt, a mellékhajókat és apszisokat a templom belső képe foglalja egységbe, elválasztó falaiat ugyanis áttörte az indogermán kéz és oszlopokkal pótolta. De még kívülről is egységes képet mutatnak a nyugati templomok, ha jobban megfigyeljük őket. A főhajójukhoz toldott részek fokozatosan kisebbednek, szimmetrikusan helyezkednek el és úgy simulnak a főépülethez, mint annak támasztó pillérei, az idegen elemek diszszonanciáját tehát magasabbrendű harmoniában oldják fel. A magyar építészet alkotásai olyan hatást keltenek mellettük, mint a japáni kertek szeszélyes vonalú torz fáí, ha a francia nyírott kertek mellé állítjuk őket. De bajos volna tagadni, hogy művészi stílus lehetőségei lappanganak benne is.

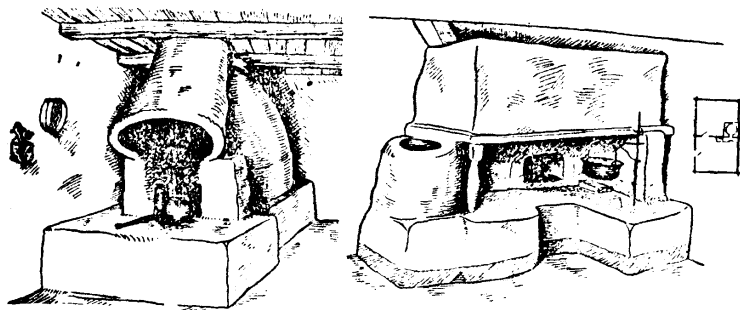

178. kép Füstsházak tűzhelyei nyílt tűzhellyel, kenyérsütő és külön pecsenyesütő kemencével és katlannal (Jankó J. és Pačala V. nyomán).

Vessünk egy futó pillantást végül a tűzhelyekre is, mert eddig csak mellékesen érintettük őket, Az udvarok és épületek analógiája segítségével könnyű felfedeznünk a tűzhelyek sajátos magyar vonásait. A magyar ház tűzhelye is összetett és mellérendelő szerkezetű. A német rendszerű spórban egy helyen ég a tűz. Ez melegíti a házat, a sütőt és ennél is főznek, mindenféle komplikált szerkezetek segítségével, A magyar boglyakemence egészen primitív módon elvégzi ugyanezeket a feladatokat egymagában is (főzni is szoktak benne), mégis van mellette szabad tűzhely és katlan is, ahol külön tüzelnek szükség esetén. A régi füstsházak nyílt tűzhelye is kemencével párosul, de gyakran katlant is ra-

gasztanak hozzá, sőt megtörténik, hogy a nagy kenyérsütő kemence mellé vagy annak tetejébe kisebb pecsenyesütő kemencét raknak (178. kép). A nyílt Tűzhely fölött gyakran füstfogó cserény függ, vagy áll (179. kép).

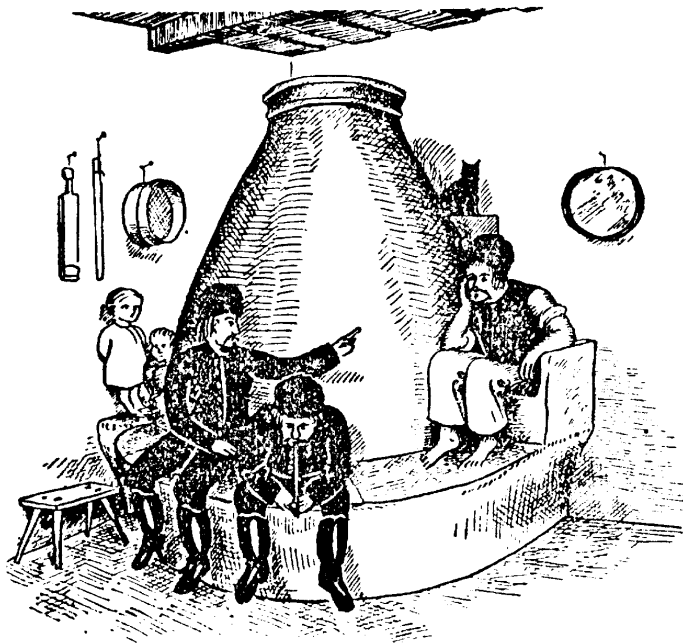

179. kép Kandallós tűzhelyek kemencével és katlannal (1. palóc – Bátky-Győrffy-Visky, 2. székely, Szárazajta)

A magyar tűzhely tehát kisebb-nagyobb testekből van összerakva, s ezek alakja is különböző. Kocka vagy csonkagúla alakú kúpos, vagy gömbölyű formákkal párosulnak. Láttuk, hogy a kunyhó és eresze meg a nyári konyha és a ház is ezt a két formát kapcsolták össze, mikor egyesültek. A szárazmalmok, az Alföld legjellegzetesebb régi épületei szintén egy nagy kúpos tetejű és egy kisebb nyeregfedelű épületből álltak s ezek nagyságukat tekintve is aránytalanok (XXXVI. tb. 1). Mi volt az oka ennek az aránytalanságnak? A szükség diktálta? A keringő valóban nagyobb helyet foglal, mint a malom szerkezete, de egy tágasabb malomépületben sok minden szükséges dolognak helyet lehetett volna adni. Nyugodjunk csak bele, hogy így szép ez magyarul, azért aránytalan a malom és keringő épülete. A boglyakemence mellett is mindig van egy kis kocka alakú ülőhely (180. kép).

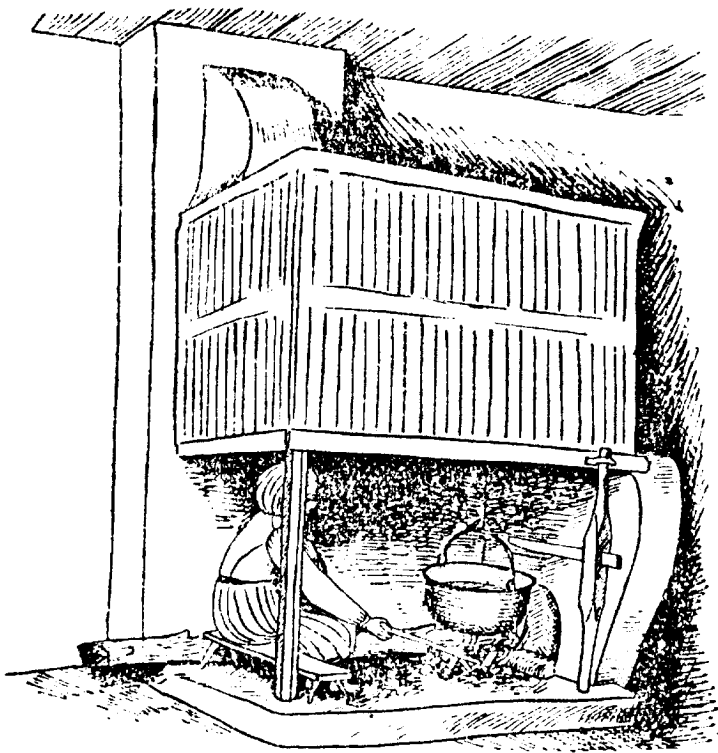
A kupolás magyar építmények különben mind egy tőről szakadtak. Boglyaalakú régi magyar gabonás, a tyúkól és a disznóól is, nemcsak a kemence. Valamennyi a kerek kunyhót formázza. A magyar ember ugyanolyan házat épített valaha a tyúknak, disznónak, a gabonának, sőt a tűznek is, mint önmagának. A tűz szánára készített házat előbb a lakóháztól elkülönítve építette fel, nyári konyhának, majd a ház mellé ragasztotta konyhának (pendelyké-

mény) vagy bevitte a házba kandallónak, katlannak, kemencének. A mordvinok "tűz-házá"-nak, a finnek meg "kőház"-nak nevezik helyenként a kemencét. Kandallószerű tűzhelyeik vannak szibériai rokonainknak is (177. kép 2), Ezeknek kürtője egyenesen a szabadba nyílik, mint ahogy a sátor is nyitott a hegyén. Mikor a háznak mennyezetet kezdtek csinálni, a füstöt a padlásra eresztették, hogy a meleg a fedél alatt megrekedjen (177. kép 3).

180. kép Debreceni búbos kemence (Ecsedi nyomán).

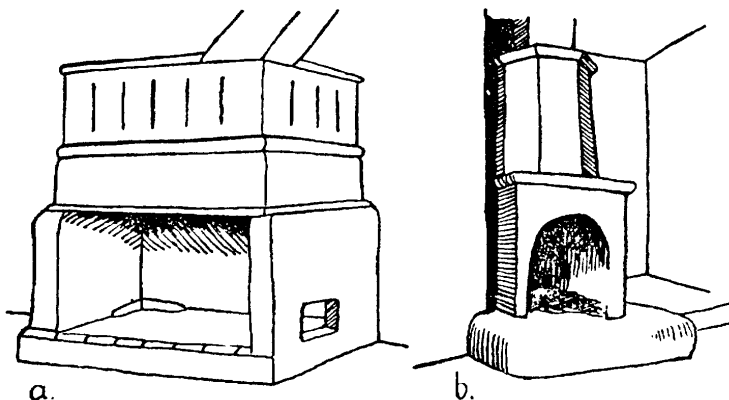
A palóc kemencék füst fogó kürtője a legújabb időkig hengeres, gyengén kúposodó formában készült, mint az osztyákok kandallója és mint a kunyhó (179. kép 1.). A székelyek be is szoktak ülni a pest alá, s ott melegednek a tűznél (181. kép).

181. kép Székely pest-alja (Magyarhermány).

A kandallót azonban a nyugati népek is ismerik, sőt mi több, egyes nyelvjárásaink német eredetű névvel jelölik a magyar kandallót is. Ilyen körülmények között persze meg se villanhatott magyar etnográfus agyában a magyar kandalló eredetiségének vagy éppenséggel keleti eredetének lehetősége. Pedig az idegen nevek semmit sem bizonyítanak, mert a melegítő és világító kandalló mindig rászolgált egy-két tréfás becézgető megjegyzésre, s az utas ember mivel mulattathatta volna jobban a gyerekeket, egy-egy furcsa idegen névvel. Had fütözzem egy kicsit e mellett a jó öreg „kogél” mellett, többet ér ez, mint egy fiatal menyecske, mondhatta a messze földről érkezett vendég, s a gyerekek egyebet sem tudtak egy álló hétig, csak a „kógály”-on mulattak, vagy

hogy is mondta az a tréfás, vígkedvű bácsi. Csoda-é hát, hogy helyenként megragadt a kandallón a *gógáng* név is? Sokan gyermekeiknek is szeretnek "szép", furcsa, idegen-hangzású neveket adni, hogy senki mást nem hívnak, de... azért nem lehet elvitatni tőlük a gyereket, s a magyarságtól sem a kandallót. Különben is van a kandallónak nem egy jó magyar neve is: kürtő, sípkémény, cserény, cserepes, kabola. (Ez utóbbi egyébként a kanca lovat jelenti a régiek és a székelyek nyelvén.)

182. kép Székely kandallók (1. Zalán, Viski nyomán, 2. Kalugar, Moldva).

Nevezik a kandallót pest aljának, és kuptyornak is. Mindkettő kemencét jelent eredetileg, az előbbi a bolgárok, ez utóbbi az oláhok nyelvén. Azt bizonyítja ez, hogy a kandallót és a kemencét közeli rokonság fűzi egymáshoz. Ezt mások is gyanították már is más érvekkel ugyan, de bizonyítabni is próbálták. – A székelyek kandallói sokszor egészen zárt, kemenceszerű építmények, csak-hogy igen nagy a szájuk (182. kép). Bennük nyílt tűzön üstben for a leves vagy a puliszka. Nálunk a kemencében, meg a kemence tetején is szoktak főzni. Ez utóbbi esetben lapos, téglalakú kemencét raknak. Ebből származik az alföldi konyhák "középpadkás" tűzhelye. Mivel a házban is van kemence, a konyhabeli kemencét újabban nem fűtik be, sőt nem is hagynak benne üreget, tetején azonban mindvégi főznek. Ezt a konyhabeli lapos kemencét általában konyhának (kunyónak) nevezzük, mint a mordvinok tűzházának (pänakud), a finnek meg kósátornak (kiuvas, ki-ugoa < kivi + kota) nevezik a maguk kemencéjét.

A kemence tetején nemcsak főzni, hanem aludni is szoktak a palócok és helyi-közzel más vidékek magyarjai is. Ez is keleti szokása a magyarságnak. A kemence tetejét moldvai csángók és oláhok is hálólhelynek használják, de távolabb az ukránok, sőt a kínaiak is. A kínaiak fűthető ágyának a neve *kang* megvan a török és a finnugor népek nyelvében is. A cseremiszek *konga-nak*, *kumagának*, *kamakának*, a csuvasok *kumagának*, a középázsiai törökök *kemegének*, *kebegének* nevezik a kemencét, (Talán ide tartozik a kemencemögötti kucik vagy sut finn neve *kangat* is, amennyiben a *t* a többesszám jelének tekinthető. A kucik: nálunk is kedvelt hálólhelye az öregeknek és gyerekeknek országszerte.) A kínai *kang* eredeti mélyhangú alakját a csuvasok és a cseremiszek őrizték meg, az altáji törökség a szó magashangú változatát ismeri. A mély- és magashangú alakok váltakozása gyakori az ural-altáji nyelvekben (kondor: göndör, kavár: kever, stb.). A magyar kemence neve alighanem a török kemegéből származik, de a csuvas alakból is származtatható, amennyiben a török népektől függetlenül magunk is megalkothattuk a mélyhangú csuvas szó magashangú alakját. A feltételezett ősmagyar *kamaka*, ill. *kemeke* alakban előbb kifejlődött az *n* hang a *-k* előtt. aztán a kicsinyítő képzőnk érzett *ke* végződés kicserélődött a régi magyar *-ce* képzővel. – Minderről mit sem tud a magyar nyelvtudomány, de az etnográfia sem. Kemence szavunkat eddig egy feltételezett, de meg nem lévő szláv szóból, a *kamenica*-ból származtatták, majd ennek a magyaráztatnak hiányosságait érezve a kéményből próbálták származtatni. Láttuk, hogy a kemence valóban szoros genetikai kapcsolatban van a kéménnyel, de nem a nyugati, európai, hanem a keleti, ural-altáji kéménnyel, mely maga a ház.

A nyugati népek kemencéjét általában a fürdőszobák fűtő és gőzfejlesztő kályhájából szokás származtatni, a fürdőszobát pedig a rómaiaktól. A fürdőszoba azonban viszonylag későn jött divatba a rómaiaknál, s nyilván keletről származott hozzájuk. A német etnográfusok is elismerik, hogy a keleti népek fürdőszobája igen régi, s nem római eredetű. Herodotos már a szkítákról megírta, hogy sátrukban köveket tüzesítenek és vízzel locsolva őket gőzt fejlesztenek s a gőzben fürödnek. A finnek szaunája és többi oroszországi rokonunk fürdőszobája is ezen alapul. A kőből rakott tüzes kemencére vizet hintenek, s ennek gőzében fürödnek. A

gőzfürdő kemencéjének, s azt megelőző primitív tűzhelyének nem volt kéménye, a fürdőszoba tehát, nemcsak gőzzel telt meg, hanem füsttel is. A füst babonás gyógyító szer, s valószínű, hogy a keleti fürdőszoba is eredetileg a betegséget okozó rontó szellemek elűzésére szolgált, nem a testi piszok lemosására, sem a test felfrissítésére. Hogyan lett a füstölésből gőzölés, nagyon könnyen megérthetjük. Minél nedvesebb a fa, annál nagyobb a füstje, tehát annál hatásosabban gyógyít. Kezdetben valószínűleg a tüzelőanyagot locsolták, aztán ebből is babonás szertartás lett s magát a tüzet hintették meg vízzel, majd rájöttek, hogy ha nem a tüzet, hanem a tűzhely forró köveit locsolják, akkor is nagy gőz fejlődik s mégsem csípi annyira a szemüket.

A fürdőző nyírfavesszővel való veregetése is a gonosz lelkek elűzésére való lehetett kezdetben. annál is inkább, mivel a nyírfa szent fája az ural-altáji népeknek. Akinek nem volt fürdőszobája, a meleg kemencébe bujt be, s ott gőzölte magát. Valamikor bizonyosan nekünk is voltak fürdőszobáink. A Keleti-Kárpátok Feredő nevű helyei valószínűleg ezek emlékéért őrzik nevükben. A banya vagy banyakemence is a fürdőház kemencéjének emléke, mert a fürdőt bányának is szoktuk nevezni.

A ház, a kunyhó, a sátor eredetileg csak a tűz elrejtésére való. Nemcsak a szélről óvja a tüzet, hanem a gonosz hatalmaktól is. Tüzet viszek, ne lássátok, mondja ma is a magyar ember, ha a szomszédból kellett kérnie, mert sajátja kialudt. A tűz ugyanis, mint már tudjuk, a lélek és a szerelem szimbóluma.

A ház tehát nemcsak a tűz, hanem a házasetlet őrizője is. A házon belül nemzett gyermekekben a család ősei testesülnek meg, azon kívül mindenféle kóbor lelkek. Ezért kell kötényt viselnie már a primitív, félmeztelenül járó népek asszonyának is, a férfinep viszont tűzszerzámát. és kését viseli övéről függő erszényben és hüvelyben, mindenféle szerelmi rontás elhárítására. Dévaványán is ezért hívták "*pöszörének*" a tűzszerzám készséget. Ezért mondják a finnugor népek, hogy "*háztüznézni*" megy az eladó leány családja a kérő legény házához, a legény viszont "*megházasodik*", ha feleséget vesz.

Az itt említett tűzszerzám ősi tulajdona az ural-altáji népeknek, de ősi viseletük a kötény is. A tunguzok például mindmáig hosszú, alul szélesedő kötényt kötnek nyakukba, kabátjuk nyílása

fölé. Hasonló alakú az ural-altáji népek sátorának ajtaja is (177. kép). Ez is köténymódjára lóg az ajtó előtt. Nyárára még a magyar ember is kiveti sarkából az ajtót és lepedőt akaszt helyébe. A kínaiak falat építenek az udvar kapuja elé, hogy a rossz szellemek és a viharban tomboló sárkányok elől elzárják a házat. Külön említésre méltó, hogy az osztyák és a lapp sátrak bőr-, ill. nemezajtájára vízszintes irányban botokat varrtak, hogy kifeszítsék, akár csak a kínaiak hajóik vitorlájára.

Az ural-altáji kerek kunyhó minden porcikájában az ember ruházatára emlékeztetett bennünket. Azt mondjuk, hogy "köpönyegje", meg "süvegje" van, vagy „kontyos”. A kéményt is "pendely-kéménynek" nevezzük, ha régi fajta és az egész konyhát befedi. A kemencére is ezt a találókérdést költöttük: "Nainyám szoknyája, Teméntelen sok fótya, Még sincs egy ötés rajta". A magyar ember szemében tehát a ház és a tüzelő az ember testével és ruhájával azonos, lelke pedig a tűz. A magyar nép költészet és díszítőművészet jelképrendszerében a templom, illetőleg annak tornya és a malom is az embert, helyesebben a leányt és az aszszonyt jelöli.

Fekete faluba fehér torony látszik.

Ott látom a babám: más ölébe játszik.

Azt mondtam: nem bánom, –

Mégis csak sajnálom,

Mikor a babámat más ölibe látom.

(Püspökladány – Dorogi M.)

Felsőőri magas torony,

Beleakadt az ostorom,

Akaszd ki kedves angyalom,

Sej, piros orcád megcsókolom.

(Veszprém.)

A török és a német népköltészetben szintén megtaláljuk ezt a szimbólumot. Ugyanígy a malmot is mindenütt ismerik.

A várfalvi határszélen

Egy kis malom van a vizen.

*Csókot ereszt a garaggya,
Szőjke kislány igazgattya.*

*Ez a malom ojan cifra,
Senkinek sem darál pufra.
Hajtó víze a szerelem,
Forog, mint a veszedelem.*

*Szőjke kislány, kisangyalom,
Meg ne álljon az a malom,
Betalálok oda menni,
Egyet pipára gyűjtani.*

(Várlalva, Torda – Aranyos m.)

*Virág ökröm befogom a szekérbe,
Búzát viszek vízimalom elébe,
Vízimolnár őröli a búzámat,
Más öleli az én kedves babámat.*
(Szeged vidéke.)

*Fuj a szél, forog a szélmalom,
Ezsibbatt neköm a jobbkarom.
Ezsibbatt a kedves galambom alatt,
Hófehér színnű testye alatt.*

(Temesköz – Kálmány.)

*A malomnak nincsen köve, mégis lisztet jár,
Tiltják tőlem a rózsámat, mégis hozzám jár.*

(Maros-Torda – Bartók.)

Pálbeli Szép Antal csodamalma már a Kalevala Szampójára emlékeztet. Ezt is, azt is azért csinálják, hogy a szeretett leányzót kiérdemeljék vele.

*Csináltatunk mü es egy csodamalmocskát,
Az első kereke béla gyögyöt járjon,
A közepső köve édes csókot hányjon,
Harmadik kereke aprópénzt hullasson.*

(Székely ballada részlete.)

A búbánatot őrlő malom rokonát is megtaláljuk keleten:

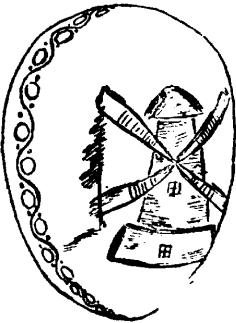
*Moszkva és Szentpétervár közt
Tizenkét köves szélmalom őrl.
Szél nélkül, minden nélkül őrl,
A mi sóhajtásunkkal őrl.*

*Moszkva és Szentpétervár közt
Tizenkét köves vízimalom őrl.
Víz nélkül, minden nélkül őrl,
A mi könnyünkkel őrl.*

(Csuvas katona nóta – Mészáros.)

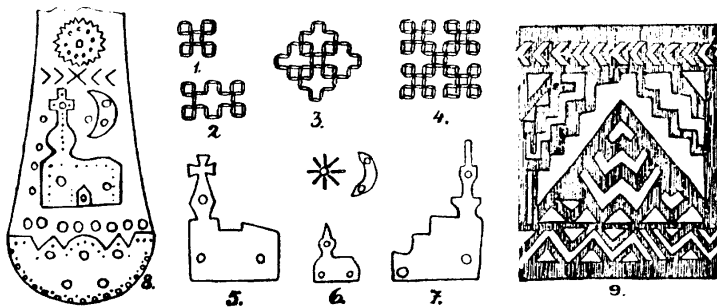
A mi nótánkat mindnyájan ismerjük:

*Dunaparton van egy malom,
Búbánatot őrnek azon...*

lás" hímző mustrája (Malonyay).

Népművészetünkben elég ritkán fordul elő; a malom képe. Hímestojásainkon kívül (183. kép) csak sárközi és kalotaszegi hímzéseinken találkozunk "vitorlás" mustrával (184. kép).

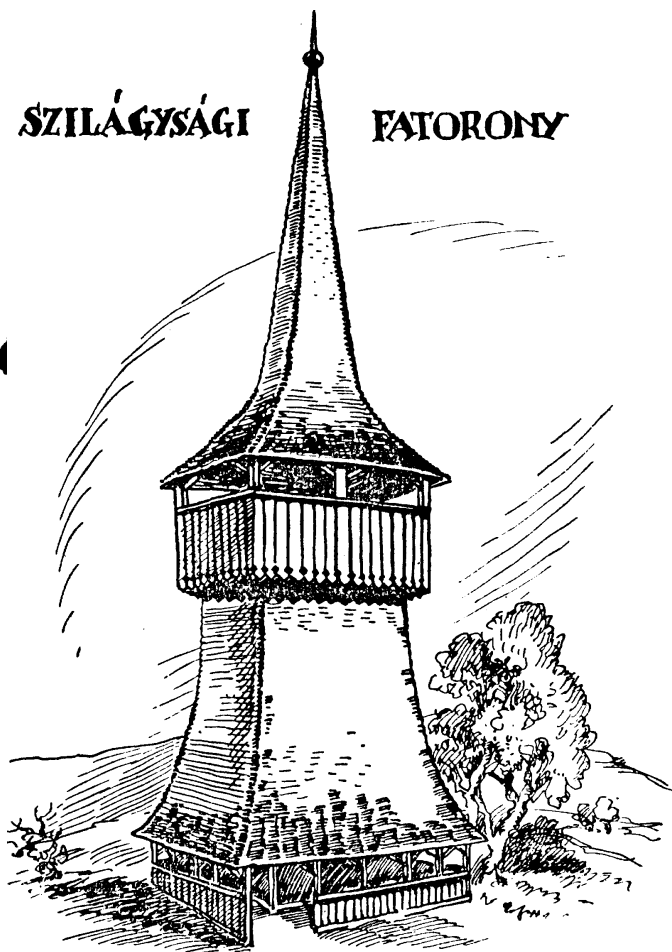

185. kép *Templom- és sátorképek a finnugor népek díszítő művészetében. 1-4. finn hímzések templomképei (Schvindt), 5-8. hortobágyi ostornyelek templomképei (Déri múz.), 9. osztyák iskátulya "rudas-sátor"-képe (Sirelius).*

A templomképek gyakoribbak, de csak pásztorfaragásainkon (185. kép). A finneknek geometrikus templomképek vannak, az osztyákok meg a rudas-sátort ábrázolják díszítőművészetükben. Jobban érdekel minket templomtornyaink, helyesebben haranglábjaink alakja. A magyar fatornyok mind külön álltak a templomtól. Az oláhok felrakták a tornyot a templom gerincére, kupolának, mi külön építettük fel és olyan alakot adtunk neki, mintha csakugyan bősoknyás, magaskontyos nőt ábrázolna (186. kép). A matyó betlehemes lányoknak van ilyen hosszú hegyes fejdíszük, mint a mi haranglábunk sisakja. Keleti öröksége lesz ez is a matyóknak, a kirgizeknél is megtalálható. A Szamos mentén mindenütt láthatók még a régi magyar fatornyok. Hasonló, de kisebb méretű haranglábakat talált Göcsejben Gönczy Ferenc (187. kép). Vékonyderekű, bősoknyás leányt formáznak ezek is. A szárazmalom nagy keringője és kis malomháza, sőt a búbos kemence is megadják a női formát a magyar térszemléletben, hiszen a képet önkényesen rakja össze a magyar ember fantáziája elemeiből.

Kívülről nézve ilyen a ház. Belülről viszont egészen más. A sátor vagy kunyhó kerek boltozata az égboltozatot juttatja az ember eszébe, ha belülről nézi. Tudjuk, hogy a bizánci templomépítők is ezért kedvelték a kupolás szerkezetet, de a primitív népek építőművészete is vallásos, mint láttuk, a házában a világegyetemet építi fel megfogható formában. Az ural-altáji népek az égboltozatot is egy nagy sáturnak tartják, melynek ajtaja néha felleb-

ben, s akkor nagy világosság árad a földre. Olyankor minden beteljesül, amit az ember kíván, mert kívánsága egyenesen az Ég (Isten) színe elé jut.

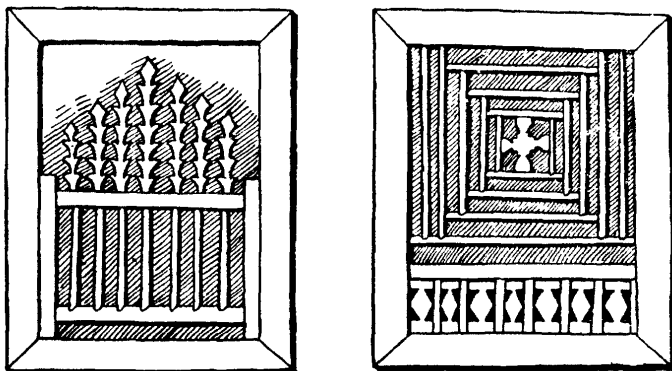
186. kép Szilágysági fatorony (Balogh Ilona nyomán.)

187. kép Göcseji harangláb (Gönczi Ferenc nyomán.)

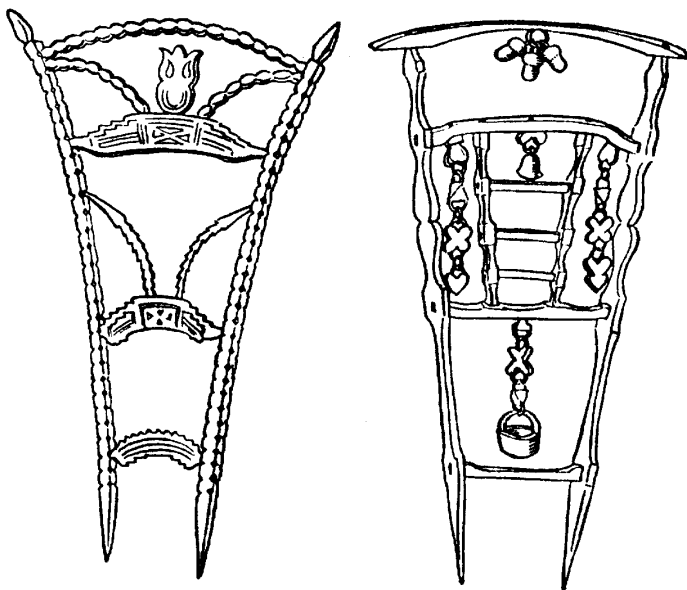
Az égből kút nyílásán át lehet letekinteni az alsó világba. Így nézett le a vogulok szerint a medve is, míg apja, az Isten, a városban járt, s annyira megkívánta a földi életet, hogy apja kénytelen volt üstben, láncon lebocsátani a földre. Népmeséinkből tudjuk, hogy az alvilágba is így lehet lejutni, kút nyílásán át. Persze a nyugati népek is ismerik ezeket a meséket, de keletről kapták őket. A képzőművészetben láttuk már, hogy ősi világszemlélete ez az ural-altáji népeknek. Azt is láttuk, hogy nem három rétegűnek képelték ők a világot, csak kettőnek. Ne tévesszen meg, hogy felfelé a kéményen is át lehet menni belé, meg lefelé a kúton is. Egy az a kettő, csak a mi szempontunk változott közben. Mindegy, hogy mi van túl. A másvilág egységes, hiszen egyetlen határozója van: ez a világ, s ez is csak annyiban határozza meg, hogy nem azonos vele, innen van, az meg túl a mesgyén. Ha felülről kút nyílásának látszott az alsó világ bejárata, alulról meg sátorfüst lyukához hasonlít. A sámán is ott mászik ki, mikor a szellemek világába igyekszik, megtudni a jövőt, de a lidérc is a kéményen jön be a házba. Annak is megvan az oka, miért füstnyíláson közlekednek a lelkek. Ez a kunyhó eredeti bejárata. Ma már csak a keletázsiai csukcsok építenek ilyen putrit, melybe fölülről kell bemászni, de ilyen volt régen az ural-altáji népek téli szállása is. Nyári szállásuk cölöpökön álló sátor volt. Mindkét forma fennmaradt napjainkig a sírhelyek és a kamrák, górék, vermek építésében. A magyar körtealakú gabonásverem párja a cseremiszeknél fűthető gabonaszárító kamra, ennek fejlettebb formái pedig ma is lakásul szolgálnak a finn-ugor népeknél. A régi cseremiszek gabonaszárítóba is a füstlyukon kellett bemászni. Valószínű, hogy a török fedelmek halmos sírjai is így készültek, rablók legálább is felülről ásták meg őket. A nyári szállás emlékei egész Észak-Ázsiában honosak. A török népek magas lábakon álló koporsóba temetik halottaikat, a finn-ugor népek viszont éléskamráikat építik magas lábakra. Hasonló góréink nekünk is voltak s a székelők ma is lábas asztalra rakják csépeletlen szalmájukat. – Igaz, hogy mindkét esetben a kártékony állatok ellen is védekezni igyekszik az ember, de tagadhatatlan vallásos szándéka is. A halottak minden szükséges holmit adnak az útra, tehát házat is építenek neki, mégpedig hagyományos régi fajtát. Az éléskamrákban viszont a házi istenek is helyet kaptak alkalomadtán, tehát temp-

lomul szolgáltak. A putrinak felül, cölöpökön álló sátonnak alul volt a bejárata. Oldalvást valószínűleg azért kaptak új bejáró nyílást, hogy az élők ne egyhelyen járjanak a halottal. A felső füstlyukból ablak lett, s sok helyen, így nálunk is régen az ablakon adták ki a koporsót. Az ablakot aztán ráccsal zárták el a hazajáró lelkek elől. Ilyen rácsokat találtak még Erdélyszerte századunk elején (188. kép). Ezek nagyrésze a kínai ház falának és ablakának rácsozatához hasonló, sőt részben azonos vele (188. kép: 2). A mi időnkben már a tyúk, macska elhárítására tették az ablakra nyáron ugyanis állandóan nyitva áll az ablak. A rácsnak azonban más fontosabb szerepe is volt. Debrecenben például már nem ismerik a rácsot, de virágos akácfaágat, majd dióágot, s mást tesznek a nyitott ablakba, hetenkint frissítve. Addig azonban nem szabad ágot tenni az ablakba, míg a csirkék ki nem keltek, mert különben belévesznek a tojásba. (A lélek, amely életre kelne bennük, kinnszorul a házból.) – Érdekes, hogy a szamojédoknál a magyar-kínai ablakrács mintájára is rákerült a ruhadíszítő fémlapból készült világképre, az állatok helyébe, tehát a túlvilág kapujába (81. kép 3). Dunántúl is megtaláljuk az ablakrácsok mintáját, mégpedig a cserépbe való viráglajtorjákon (189. kép). Nagyon könnyű kitalálni, hogy került rájuk. Nyáron telerakják a ház ablakát virággal. Az ablakrács, mint olyan, feleslegessé válik, viszont a virág mellé karóra volna szükség s megszületik a viráglajtorja.

188. kép Székely ablakrácsok (Horger).

A kút nyílása és a füstlyuk ma is a túlvilág kapuja a magyar ember szemében. A szerelmében csalódott leánya kútba ugrik, az elfáradt ember meg felmegy a padlásra és felkötí magát. A kötél a nép mesében is szerepel. Mikor a hős nem bízik cimboráiban, hogy csakugyan felhúzzák az alvilágból: kihúzzák a kútból, követ köt a kötéltre maga helyett. A hűtlen társak vissza is ejtik, félútból, hogy pusztuljon ott. A mesehóst azután griffmadár viszi fel a maga hazájába. A fáradtlelkű ember azonban türelmetlen, s a griffmadárról sincs tudomása, hát rábízta magát a kötéltre. (A kötél a kígyóra emlékeztet. A kígyó és a kút jelképes jelentését ismerjük már. Így értjük meg, miért választja az önként távozó ember következetesen a kötelet, a nő meg a kutat. Különben a török császár is selyemzsinórt küldött kegyvesztett vezéreinek.)

189. kép *Dunántúli viráglajtó* (Malonyay).

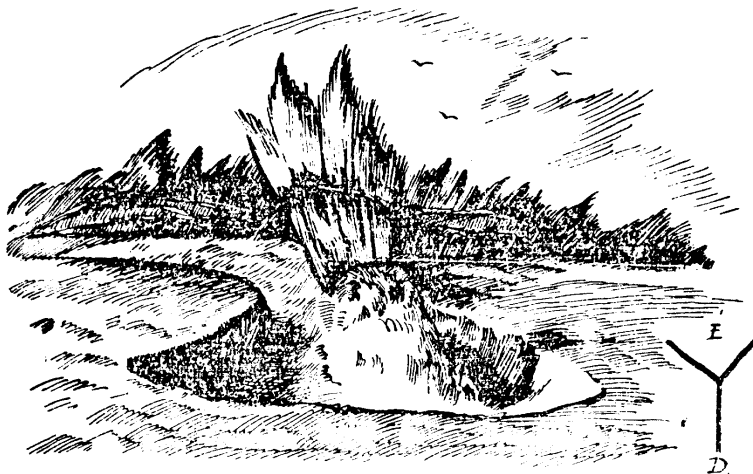
A kerek kunyhó tehát nemcsak az embert, hanem a világmindenséget is jelenti képes értelemben. A két kép nem ellenkezik egymással, mert a világról alkotott fogalmunk fi legmodernebb filozófia szerint is csak bennünk él, hogy valóságban milyen a világ, nem tudhatjuk. A magyar építészet azt fejezi ki szimboliku-

san, nem tudatosan, hanem művészi intuícióval. A magyar ház kerek kunyhó volt eredetileg, nincs mit csodálkoznunk rajta, hogy négszegletes utódjának a mai lakószobának is "*mennyezete*" van. Persze, elhallgatni sem kell az ilyesmit, mert sem szégyellni való nincs benne, sem egyéb ok nincs rá.

A magyar építészetnek ma is egyik legfontosabb, mert legművészebb eleme az égboltozatot formázó kupola. Búbos kemencét meg mindenütt építenek szerte az Alföldön, Dunántúl nagy részén és Székelyföldön is. Mindenütt járul hozzá egy kis kockaalakú forma: ülőhely az öregeknek, vagy kisebb tűzhely (spór). A kettő viszonya transzcendens, amennyiben az égboltozat kerek és az ember csinálta ház szögletes formáját állítja egymás mellé és aránytalanul kicsinek találja az ember munkáját Istené mellett. Ez a szimbólum következetesen beleépült egész architektúránkba. A hatalmas pendelykémény alatt is téglalakú kemencét találunk, a szárazmalom keringője mellett is kisebb szegletes malomépületet (XXXVI. tb. 1). A mellérendelő formának tehát primitív cs objektív tulajdonságai vannak a magyar építészetben is. A tűzhelyek és az épületek formája legalább is ezt vallja. Az indogermán egységes húznak nincsenek ilyen tulajdonságai. A primitív kupola formát kerüli, s ha épít is félgömbalakú kemencéket, azoknak nincs művészi formájuk, s hiányzik mellőlük a szögletes alak kicsiben. Maga az épület kívülről mindig egységes, síma felületeket mutat, belül meg túlságosan komplikált, zavaros vagy kiszámított. A magyar építészet őszintén, nyíltan megmutatja már kívülről, ki s mi van benne. A szekér ott áll az udvaron, vagy a szín alatt: idehaza van a gazda. Az istállóba behallik a szó, ha ott nincs, a házban van, az meg kicsi, nem téved el benne az idegen sem. Nagy az ól, nagy góré áll az udvaron, sőt több is: nagygazda házában vagyunk. A takarmány szabadon áll, s elárulja, van-e az ólban jószág, vagy üresen tátong. A górén is átlátni, s könnyű megismerni, van-e a gazdának jó tengeri földje is a nagy góréhoz, vagy sem. Az indogermán ház mindezt elrejti az idegen elől. Ha a magyar építészet nyílt, őszinte, az indogermán zárkózott, titokzatos, mint a középkori várak. A várépítés valóban az indogermán lélek alkotása. Arany János is észrevette, hogy Budát Detre tanítja várat építeni.

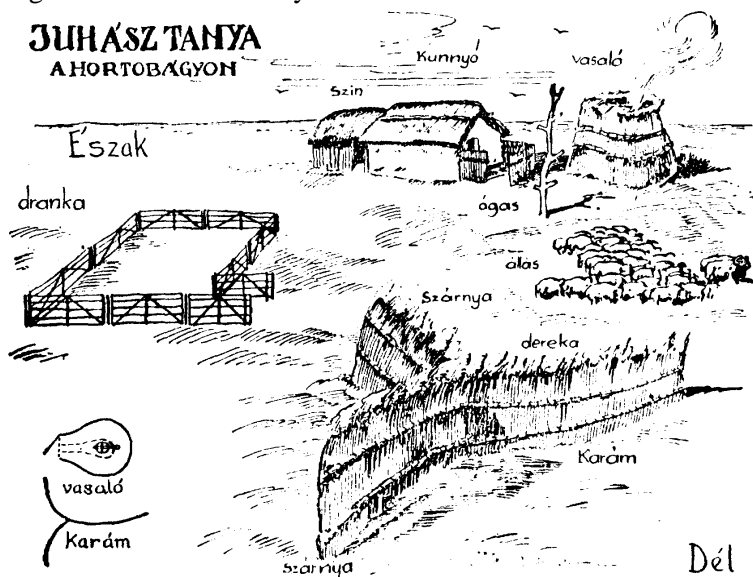
De nemcsak Istenhez és emberekhez viszonyul másként az indogermán ember a maga építészeteivel, hanem a világhoz, a természethez is. Az egységes ház gazdája külön zárt világban él. A magyarnak jégben-viharban ki kell mennie a szabad ég alá, ha meg akarja nézni, nem esett-e kára valamiben. A magyar ember nem tagadja meg a természetet, még csak nem is húzódik el előle, hanem viszonyul hozzá. Ebből a szempontból a szárnyék a legjellemzőbb alkotása. A szárnyék egyszerű nádból korcolgatott fal, mely egy pontból ágazik szét (190 kép). Mikor az idő haragosra fordul, a pásztor a szárnyszék szélmentes oldalába húzódik nyájával. Csendes időben távolabb a nyílt mezőn pihen a nyáj, az állás. Ennek helyét csak a kitaposott fű árulja el. Kerített drankája csak a juhásznak volt eredetileg. Ez is csak azért rekesztette el juhait, hogy fejéskor sorra vehesse őket, különben szabadjára engedte az álláson (191. kép). A déli naptól külön fedett állás óvta a jószágot (XL. tb. 1).

190. kép *Kiskunsági ménesszárnyszék (Tálasi)*

A magyar pászortortányán tehát minden elképzelhető alkalomra külön építmény vagy külön hely jut a jószágoknak. Más a helye fejéskor, más pihenéskor, megint más csendes időben, mint haragosban, s végül az utóbbi esetben is más, ha fejszél fúj, mintha luszszél. Ilyen relatív jellegű építészetet sehol másutt nem találunk kerek e világon, csak a magyar Alföldön. Még ural-altáji rokona-

ink sem csináltak ehhez foghatót sehol. A határtalan és unalmas pusztának egyedül a szárnyék ad megnyugtató művészi formát, amennyiben csak ez képes betölteni ekkora ürességet. A szárnyék nem a tér egy részét határolja körül – akkor elveszne a határtalanságban, – hanem felosztja a szelek birodalmát. Mintha biztatná a vihart: tombolj csak, van itt hely bőven. Toldi Miklós szavával élve: "száz mérföld a világ, erre is, arra is". Ha erről tartja kedved végigseperni a pusztát, majd áthúzódik a nyáj a szárnyék másik oldalába. Attól sem kell félni, hogy a jószág elkóborol. Örül az annak, hogy enyhelyre talál ilyen rút időben. A magyar szárnyék az objektív viszonyulás elvének legtisztább építészeti formája, szélmeztépzázta falai pedig az építőművészet legszerveesebb és mégis természetes díszítőművei.

191. kép Debreceni juhásztanya (Ecsedi).

A szárnyék és alkatrészeinek neve: dereka és két szárnya azt bizonyítják, hogy építői nagyon szemléletes képet láttak maguk előtt: a tyúkot, amint szárnyai alá gyűjti csibéit. A nyugati építészet is ismeri ezeket a terminus technikusokat, de gondoljuk csak meg, milyen elvont gondolkozás útján juthattak ők el idáig. Az ősi indogermán háznak nincsenek szárnyai. Sokkal egységesebb,

hogysen szárnyakat ereszthetne. Dereka és szárnyai csak a barokk palotáknak vannak. Ezek tulajdonosai bajosan gondoltak a kotlóstyúkra, mikor palotájukról beszéltek. Inkább a hadsereg jobb és balszárnyára gondoltak, az meg a római hadsereg sasjelvényeinek jobb és balszárnyáról kapta nevét. A mi városi idegen stílusú építőink is ezt az elvont indogermán terminust alkalmazták. A magyar szárnyék neve viszont a közvetlen szemléleten alapul. Ezért voltak a régi szárnyék szárnyai görbék, mint a tyúk szárnya. A mi időnkben ez a régi forma már ritka. A pusztuló magyar szárnyékok utolsó emlékeit már egyenes, merev szárnyakkal építették.

Említettem, hogy a szárnyék még az uraltáji népeknél is ismeretlen. Nehogy tévedésbe essünk és gyökértelen új találmánynak gondoljuk, nézzük meg uraltáji előzményeit. A vadászatból élő primitív ázsiai népek megfigyelték a vad szarvascsordák, vagy ménesek járását, s követték azt, hogy mindig friss vadat ejthesse nek. A csorda eleinte menekült előlük. Később megszokta közelletüket, sőt a farkascordák előtt náluk keresett menedéket. Az ember később szélmentes enyhelyről is gondoskodott számukra, sőt nagy nehéz tél esetén élelemmel is ellátta őket. Zárt istállóba persze bajos lett volna beterelni ezt a félvad csordát, de fedetlen akolba mégis csak belement valahogy. Száz évvel ezelőtt mi is ilyen szilajon tartottuk a lábasjószágot kinn a pusztán, sőt helyenként még ma is így teleltetjük. A XL. tb. 2. képén egy domb oldalába, annak természetes enyhébe épített marhateleltető aklot láthatunk, a domb tetejéről nézvést. – Az indogermán népek más úton-módon szelídítették meg háziállataikat. Magukhoz vették az elejtett vad kisborját, fiát és felnevelték. A gyenge kis anyátlan jószágot félteni kellett széltől, fagytól, ragadozó madaraktól, meg a szabad élet emlékeitől, Ezért magukkal vitték barlangjukba, kunyhójukba, s ott tartották bezárva. Így fejlődött ki az indogermán egységes ház, mely lakást és istállót egyesít magában. Nem az a tanulságos ebből, hogy ilyen körülmények között az indogermánok kevesebb jószágot tudtak tartani, mint mi uraltájiak, hanem, hogy ők mindjárt eleitől fogva kivetkőztették saját természetükből háziállataikat, míg mi szép lassan szoktattuk őket magunkhoz, mellérendelő viszonyt teremtve magunk és a vad csorda között is. Ha az máshol találta meg eleségét télen, mint nyáron, mi

nem akadályoztuk meg vándorlásaiban, hanem követtük. Így alakult ki nomád életmódunk és kettős településünk nyári és téli szállásokkal, s azokon az időjárásnak megfelelő nyári sátrakkal, illetve téli putrikkal. Ezt az életmódot természetesen csak addig folytattuk, amíg szükség volt rá. Mihelyt megváltoztak körülményeink, mi ezekhez az új viszonyokhoz alkalmazkodtunk, s éppen ebben nyilvánult meg magyarságunk ural-altáji logikája. (A hagyományokhoz való ragaszkodás azokkal ellenkező környezetben elvont, idegen gondolkodásra vall.) A nomád életmód, a kettős (nyári és téli) településforma időnként, mikor szükség volt rá, megint megelevenedett, de csak addig tartott, amíg a szükség is valóan kényszerítő volt. Távoleső szántóföldjeiken vagy kaszálóikon a székelyek és a moldvai csángók is építenek kis kunyhókat. Ezekben csak addig laknak, míg a munka tart, aztán üresen hagyják. Az alföldi tanyák is ilyenféleképpen alakultak ki, részben jószágteleltető, részben mezei munkásoknak való kunyhókból, ólaktól. Amíg a török veszedelem és a városi hatóságok tilalma meg nem engedte, nem költöztek ki családotul állandó téli-nyári lakásra, hanem "*nomád*" életet éltek az alföldi magyarok. Ma már legtöbb helyen vagy kinn lakik télen is a gazda családja a tanyán, vagy nem megy ki nyárára sem, s a tanyát majorosra bízta.

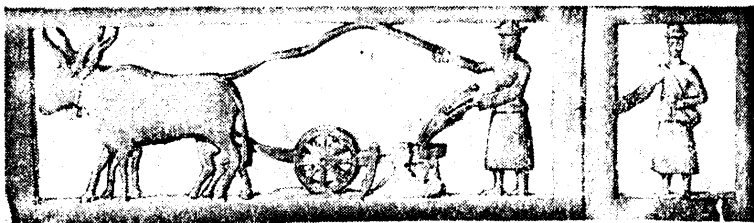
Érdekes, hogy eddig még egyetlen komoly tudósunk sem akadt, aki a magyar pásztor vagy még inkább a földműves nyaralókat nyugatról származtatta volna. Pedig a nagyurak nyugaton is szeretnek vidékre, falura költözni a nagyvárosokból. De ha ők el is mulasztották a maguk módszerét alkalmazni a magyar tanyára, mi ne restelljük kimondani, hogy szerintünk ez a nyugati szokás keleti eredetű, s valószínűleg a francia királyok törökországi követei honosították meg nyugaton. Tagadhatatlan, hogy a nyugati építészet már néhány évszázad, sőt néhány évezred óta a keleti építészetet tekinti példaképeznek, annak stílusát igyekszik elsajátítani, s ha nem tudatosan csinálja, akkor is annak az irányában fejlődik. Ma a modern higiénia, a napsugár és a jó levegő profétái éppen úgy a szétszórt, kertes, villaszerű település és építkezés mellett kardoskodnak, mint a modern hadviselés apostolai, akik az ellenséges légitámadás hatását igyekeznek csökkenteni vele. Mindez persze még csak távoli ábrándja, ezután megvalósítandó feladata a nyugati építészeknek, nem csoda hát, hogy nálunk még

alföldi városaink. ázsiai állapotain, falusias képén siránkoznak egyes "modern gondolkozású" fiatal mérnökök és nem kisebb terveket szőnek, minthogy földig lerombolják alföldi városainkat s helyükbe skatulya stílusú bérkaszányákat építenek. De hát a Biblia is azt írja, hogy az utolsó ítélet előtt még sok furcsa dolgot megérünk, s ki tudja, talán ez az álom is megvalósul.

Századunk elején több magyar építész megpróbálkozott a magyar népi építészet stílusával is, de csak Kós Károly tartott ki mellette mindmáig. Munkásságát és műveit nem méltathatom itt kellőképen, de nem is szándékoztam azt tenni. Inkább csak magam igazolása végett kerítettem rá a sort, az ő művein is meglát-szik ugyanis, milyen nagy szükségünk van a magyar stílus problémájának elméleti tisztázására. Kós Károly is megpróbálta ezt, de nem sikerült neki és ezt sajnos megsínylik művei is. Nem akarok én okosabb lenni Kós Károlynál. Nem érdemem, csak adottságom, hogy a magyar filozófiával és magyar észjárással elméleti síkban is alkalmam volt megismerkedni, de ez ma úgy látszik, nélkülözhetetlen útmutatónak kettősarcú kultúránk útvesztőjében. A magyar zene úttörői is csak azért boldogultak nélküle, mert egy nagy elődjük mindig figyelmeztette őket: vigyázzatok. Liszt Ferenc is hibás elméleti alapon állott, a cigányzenét tartotta magyarnak, s nem is találta meg a magyart soha. Bartók és Kodály a primitív formákat keresték, s így lelték meg a pentatóniát. Volt bátorságuk néhány cseremisztó nótá analógiája alapján ősi magyar sa-játságokat látni a pentatóniában és a kvintelő ismétlésben. A tudomány azután igazolta őket, mikor az ázsiai rokonnépek nótáit szá-zával állíthatta a magyarok mellé.

Kós Károly valahogy úgy járt, mint Liszt Ferenc. Ő úgy vélte, hogy a székely építőművészet szász eredetű, s a szász stílust csak az erdélyi építőanyagok és építőkezek tették magyarrá. A magyarság, úgy látszik, nála is inkább falusit jelent, primitívet, s ezért, mikor nagyobb, reprezentáns épületet tervez, akaratlanul is a szász stílus felé hajlik. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumot például úgy igyekezett megtervezni, hogy minden székely a magáénak ismerhesse (stílusban) és büszke lehessen rá, írja a múzeum 50 éves jubileumi emlékkönyvében. Mégis emeletesre építette, homlokfalán ablakokkal, oldalt leeresztett nagy tetővel, amilyen csak a szász házakon van. Persze nem szándékosan épí-

tett szász stílusban, hanem kényszerűségből: mert nagyot, monumentálisat kellett építenie. Kós maga is érzi, hogy műve ebből, a szempontból magyarázatra szorul, s önmaga előtt is azzal menti, hogy a régi erdélyi várak stílusára hivatkozik. Sajnos, ezek a várak mind idegen, nyugati mintára épültek, s a székelyek előtt már csak azért sem hivatkozhatunk rájuk, mert Székelyföldön a magyar történelem folyamán csak két vár épült. Azokat is úgy hívták: Székely támad és Székely bánja.

Szántóvetők palóc szék háta. (Népr. múz.)

A magyar időszemlélet

A magyar ember kétféleképpen szokott énekelni, danolni. Ha táncolni akar, vagy masírozni kell az úton, csárdás tempóban, tánclépésben fújja a nótát, de mikor zavartalanul danolhat a maga mulatságára, nem tesz erőszakot a beszéd tempóján, hanem ahhoz szabja a zenei hangok időtartamát is. A költői beszéd tempója azonban más, mint a rendes, hétköznapi beszédé. Leginkább az indulatos, felhevült ember beszédjére emlékeztet. Hol gyorsan a fejire olvas az embernek valamit, hol meg csúfolódva elnyújt egy-egy szót, s utána megáll, várja a hatást. Csak akkor szólal meg ismét, mikor látja, hogy áldozata magához tért már. Akkor gyorsan elibe vág, mielőtt az szóhoz jutna és folytatja szidalmait, vagy panaszeit. A költő, a zeneszerző is ilyenféle állapotban van, mikor alkot. Azért ír verset, vagy zeneművet, mert nagyon megrohanták érzelmei, nem tud elfogulatlanul beszélni az emberekkel. A magyar zene ilyen spontán tör ki az emberből, azért nem osztható ütemekbe. Folyik a maga módján, primitíven, s alig különbözik a csendes-óceáni népek, a szigetlakó pápuák zenéjétől. Az európai ember nem is tartja ezt zenének. Nem tudja felfogni, mi szép lehet ebben a rendszertelen kiabálásban, elnyújtott üvöltözésben. Szerintük csak az a zene, ami egyenlő részekre tagolja az időt, állandóan egyformán hullámzik benne a hangsúlyos és hangsúlytalan hangok sora. Ilyen a mi tánczenénk és sok újabb keletű nótánk is. A régi hallgató nótákat lassan elfelejtjük, mintha magunk is elhittük volna, hogy nem szépek.

Igaz, hogy nem is mindig szépek. Ahogy mostanában a cigányok húzzák, bizony nem nagy gyönyörűsége telik benne az embernek. Úgy járnak a cigány ujjahegyén nótáink, mint hímzéseink a díványpárnatervezőkén. Azokat terüktől fosztják meg, ezeket meg idejüktől. Így azután semmi értelme sincs, sem az egyiknek sem a másiknak, hiszen a terep, illetve az illők volnának hivatva kitölteni. Persze, hogy a térben és időben jelentkezik a díványpárna és a cigányzene is, de nem a magyar térben és időben. A magyar ember számára a tér határtalan, az idő időtlen, s a magyar képnek és nótának csak ezek keretében van értelme. A magyar kép vagy hímzés csak kis részét tölti ki a rendelkezésére álló tér-

nek, a többit üresen hagyja" A magyar zene sem tölti ki az időt, hanem csak egy részét, azután elhallgat. A zenei csendet a símán elnyújtott hang fejezi ki. Ez persze csak akkor szép, ha az ember bele tud feledkezni a nótába. A cigány siet: mikor végire ért egy sornak, s következne a hosszú hang, belevág a következő sorral. De a cigányt könnyű volna tisztességre tanítani, ha a mulatozó magyar közönség magyarul mulatná az időt, nem sietne ő is. A magyar ember sohasem siet, mert nem veszi észre az idő múlását, s művészetében sem méri az időt. A magyar zenének, a hallgató nótának csak ilyen magyar lelkekben van talaja. Az európai ember akkor is siet, amikor mulat, s nem tud mulatni, ha közben nem érzékelheti az idő múlását. Akinek nagyon sok dolga van, kevés időt szakíthat a mulatságra, hát jól ki akarja élvezni, azért mindig aggódalmasan lesi, hogy telik el fele. Akinek meg nincs semmi dolga, az únja magát, s ha jól mulat, azt is tudni kívánja, hogy közben csakugyan múlik az idő, hogy ő most nem egy-két pillanatig érezte jól magát, hanem huzamosan jól mulatott. De ezek az emberek szégyellik, hogy ennyi dolguk közt hiába töltik az időt, meg azt is, hogy unatkoznak, csak a magyar ember meri nyíltan bevallani, hogy az időt csak „mulat”-ja. Mert az ő idejéből telik. Annyira telik, hogy nem is kíváncsi rá, hogy futja belőle. Zenéjében sem osztja egyenlő közökre, hanem akadálytalanul folytatja, egyes hangokat meg-meg nyujtva változatosság kedvéért. Ahol egy hangnak, egy szótagnak annyi idő, amennyi alatt az egész nótát el lehetne fűjni, ott nem kell sietni semmivel sem. Pedig úgy van, ahogy mondom. Olvassuk el az "*Egy kicsi madárka*" kótáját (1. kóta). A nóta sorai hatszótagosak. Az első sor első öt szótagja 3/8 rész idő alatt folyik le, utolsó, vagyis hatodik szótagja viszont 17/8-ot kitölt. Ehhez jön még 2/8-nyi szünet, s úgy folytatódik a nóta második sorában.

A nóta többi sorában nem ilyen feltűnő a megnyújtott és az aprózott hangok idejének aránytalansága, de azért könnyen megállapítható. S gondoljuk csak el, hogy a fonográf előtt nem nagy öröm énekelni egy-egy öreg falusi embernek, aki eddig inkább csak a terhét érezte a civilizációnak, s a nótagyűjtő emberben is adószedőt sejt. Bizony szabadulni szeretne tőle mielőbb, Nem nagyon merül bele az éneklésbe, s ha lehet sietteti. Már pedig lehet.

Észre sem veszi senki, vagy ha igen, nem tiltakozhatik ellene,

Hallgató $\text{♩} = 184$ Csikm - Kodály

1. Egy kicsi ma-darka Hozzám kez-de járni.

Vi-rá-gos ker- temben Fészket kez-de rak-ni.

Hallgató $\text{♩} = 92$ Bukovina - Kodály

2. Csernavic pi- acán Egy i- degen legény,

Úgy sír, úgy ke- sereg A tömlőc fe- nekén.

Hallgató $\text{♩} = 76 - 72$ Gyergyó sz. Miklós - Kodály

3. Aj, Sirass, édesanyám, míg előtted járok, Mer aztán sirathatsz hatóted elváltak.

Aj, AJóisten tudja hol történ halálom, AJóisten tudja, hol történ halálom.

Hallgató $\text{♩} = 75$ Uj szász, Pest m. - Bartók

4. Nem loptam én életem- be, Csak hat tinót Debrecen- be.

Ha- za hastottam a tinót, Minda hat da- ru szőrű vót.

Hallgató $\text{♩} = 72$ Tolna m. - Bartók B.

5. Tiszán innen, Dunán túl, Túl a Tiszán van egyesikős nyájas-túl.

Kispej lova Ki van kötve, Szűr kötéllel, pakrác nélkül, gazdas túl.

$\text{♩} = 120$ cseremis - Lach R.

6. Oj Krofina, Oj Krofina...

mert a magyar nóta ritmusa kötetlen, idő tartama nem mérhető.

Hiába mérjük a fonográffal rögzített nótát a legpontosabb műszerekkel, mindig rövidebbnek fogjuk találni a megnyújtott hangokat, mint amilyenek a valóságban, a falusi ember zavartalan mulatozása közben. Bízvást hozzáadhatunk legtöbbjéhez még egyszer annyi időt, mint ameddig a fonográfba énekeltek. 2. sz. nótánkban például az első sor záró hangja már csak éppen hogy meghaladja a sor többi hangjának együttes időtartamát, a többi sor záróhangja pedig el sem éri azt. A sorok végén itt hosszabb szünetet találunk, mint az előbbi nótákban, s ez némileg kárpótol a záróhangok megnyújtásakor szenvedett veszteségeinkért. Hosszabb terjedelmű sorok végén már nem lehet olyan hosszúra nyújtani az utolsó hangot, mint a rövidebbekét. Még kevésbé akkor, ha két-két sort egyvégtiben énekelnek, mint a 3. sz. példánkon is tapasztalhatjuk. Különbözik nem is mindig a sorok utolsó hangját nyújtják énekmondóink. Újabb divatnak látszik, de országszerte elterjedt szokás, hogy az utolsó sor utolsó előtti hangját nyújtják meg az utolsó helyett (1. kóta). Az Alföldön már a többi sorban is megteszik ezt (4. kóta). A megnyújtott hang ilyenkor mindig hangsúlyos, ha az ütem főhangsúlya nem is esik rá mindig. Az utána következő hangsúlytalan hang viszont nagyon meggyöngyül, sokszor teljesen elenyészik. A nóta aprózott hangjai így erősen elhatárolódnak a hosszú hangtól, a dallam a zenei csendtől. A megnyújtott utolsó előtti hang a képzőművészet közeli és távoli képei közé húzott barázdára emlékeztet. Az aszimmetrikus képnek is kisebbik fele esik a dísztelen terület felé. Ha az utolsó, hangsúlytalan hangot nyújtjuk, semerről sincs elhatárolva az idő. Egy darabját változatossá teszik a dallam rövid hangjai, aztán beolvad a hosszú hangba, a csendbe. Ilyen térre vonatkoztatva a tagolatlan primitív kép is egymás mellé és egymás fölé rakott figuráival (93. kép).

A magyar hallgató nótát az európaiak kiabálásnak hallják, mi viszont az ő kötött ritmusú nótáikat tartottuk annak, mikor még érintetlen volt zenei ízlésünk. Ez a szavunk: *kiabál*, szintén a táncnóta nevéből általánosult mai jelentésének jelévé. A régiak rendszerint dudaszóra járták a táncot, s a dudás, a „gajd”-os úgy látszik énekelte, „*gajdolt*” is valamit, dudája mellett. A legények is „*kajdol*”-tak, rigmusokat „*kajabál*”-tak, kiabáltak tánc közben. Ezeknek a kiabálásoknak, kiáltásoknak rikkantásoknak persze

kötött, feszes ritmusuk volt. Belőlük, illetve hatásukra alakultak ki a mai feszes ritmusú, csárdástempójú nótáink. Ezek is, mások persze, mint az európaiak. A magyar ember beszéd közben is mindig az mondat első szótagját hangsúlyozza, s nótái sem kezdődhetnek hangsúlytalan hangokkal, csak hangsúlyosakkal. A magyar ember objektivitásából következik ez, tudjuk Karácsony Sándortól. Kiabálónak is azért tartják a magyar ember beszédét és nótáját, mert jó hangosan beszél, magas hangon énekel, hogy megértsék, meghallják. Annál nagyobbat hallgat aztán rá, hogy gondolkozhasson rajta a másik, s élvezhesse a dallamot ő maga is, az énekes- Ezért hallgató-nóta a magyar beszédtempójú ének. A táncnóta, s az európai nóta meg azért kiabál a mi fülünkben, mert nem tart szünetet közben, folyton kiált, mint akinek a háza ég.

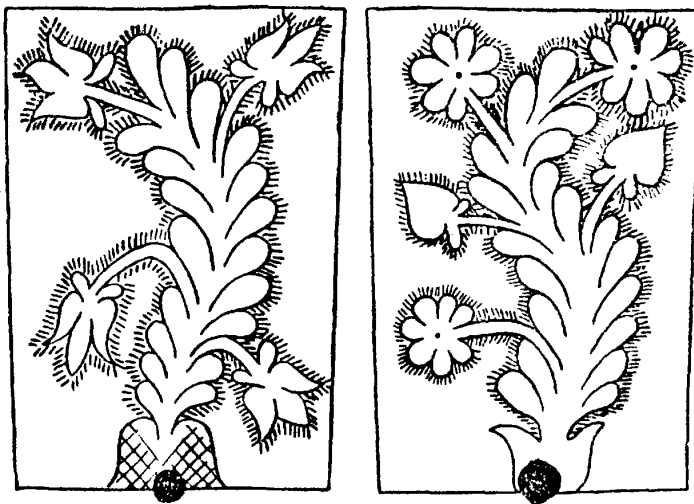
A törökök hosszú éneknek nevezik a hallgatót, darabosnak a táncnótát. Mi csak a tánczene szöveg nélküli részét nevezzük *ap-rajának*. A hallgatót is hosszú éneknek nevezhetjük valamikor, mert a mármarosai oláhok csak tőlünk vehették azt a terminust (*hora lunga*).

A középkori egyházi zene szabad beszédtempója valószínűleg keletről jött a kereszténységgel együtt, s a modern európai zenében semmi nyomot sem hagyott maga után, sem a művelt, sem a népi zenében. Ezért nincs megfelelő zenei műszava sem az európai zenetudománynak. A beszédtempót helyesen jelöli meg a *parlandó*, de az önkényes, változékony hangnyújtásokat már csak magyarul nevezhetjük *rubatonak*, ha nem értjük a szó eredeti jelentését. *Tempo rubato* azt jelenti olaszul: *meglopott idő*. A nyugati zenében minden ütemnek pontosan kimért egyenlő ideje van. Ha némelyik ütemnek egy-egy hangját megnyújtjuk, megloptuk az időt, többet vettünk el belőle, mint amihez jussunk volt. A nyugati népek csak így tudják felfogni a keleti hallgató nóták tempóját, s mindig az eredeti egyenlő ütembeosztást keresik bennük, hogy eligazodhassanak rajta. Ezért nem tudtuk lejegyezni hallgató nótáinkat a legújabb időkig. Bartók és Kodály megérkezéig. Addig mi is az ütemegyenlőség szabályain nevelkedtünk, ha a zene elméletét tanulmányoztuk. – Rubatonak, a szó eredeti jelentésében, csak olyan nóta tempóját nevezhetjük, amelyben másodlagosan jelentkezik a szabad ritmus és eredeti kötött formája még felismerhető (5. kóta).

A szabad ritmus magyar nevét (hallgató nóta) csak azért kerültük eddig, mert a műdalokra, az úgynevezett "*magyar nóták*"-ra emlékeztetett. Városi közönségünk ezt ismerte, ezt tartotta népdalnak, s nem akarta elismerni, hogy ezen kívül más is lehetséges. Ezért kellett kerülni minden olyan kifejezést, ami félreértésre adhat okot. Ma már ettől nem igen kell félni, s így a magyar terminust is nyugodtan használhatjuk népdalainkra. Önálló zenei kultúránk nem is lesz teljes addig, amíg idegen nevekkal nevezi meg a magyar zenei fogalmakat. A magyar zenei szemlélet benne rejlik a magyar nyelv megfelelő műszavaiban, csak meg kell keresnünk azokat. A magyar ember számára például nincsenek magas és mély hangok. Mi lefordítottuk ezt a terminust is a nyugati nyelvekből de nem sokra mentünk velük. Miért ne nevezzük vékonynak és vastagnak zenei hangjainkat, ahogy a falusi magyarok teszik? Ez sokkal konkrétabb meghatározása a fogalmaknak, mint a nyugati. Vastag tárgyakkal valóban vastagabb (mélyebb) hangjuk van, mint a vékonyakkal, a bőgőnek is vastagabb a húrja, mint a hegedűnek és a vastaghangú felnőtt ember a maga testi valóságában is vastagabb, mint a vékonyhangú gyerek. Honnan származtak a nyugati népek megfelelő nevei: magas és mély hangok? Akár egyes hangszerek, akár az ember saját hangjának megfigyeléséből, mindenképpen szubjektív szemléletből. A hegedűn csak azért kell magasabban fogni a vékony hangokat, mint a vastagokat, mert én a muzsikáló ember, úgy tartom a kezemben. A bőgőt már fordítva tartom, itt már nincs igaza az előbbi szemléletből származott neveknek. Az is csak szubjektív érzése az embernek, hogy a vékony hangokat magasabban, a vastagokat mélyebben képezi torkában. A hangok mind egy helyen képződnek, a hangszálak alkotta résben. Ha vékony hangot adok, jobban megfeszítem hangszálaimat, s azok gyorsabban kénytelenek rezegni, hogy a levegő kiszaladhasson köztük. Ha lazán tartom hangszálaimat, alig lebegtetni őket a kitóduló levegő, s vastag hangot csal ki belőlük. A magyar szemléletnek tehát még itt is igaza van. A megfeszített hangszalagok vékonyabbak, mint a lazán tartottak, s azért adnak vékony hangot. A hegedű húrja is mélyebb hangot ad, megereszkedik, azért kell időnként felhangolni.

Vastag és vékony hangok magyar szemléletéből (helyesebben mondhatnánk füleléséből) sok minden tanulságos dolog kö-

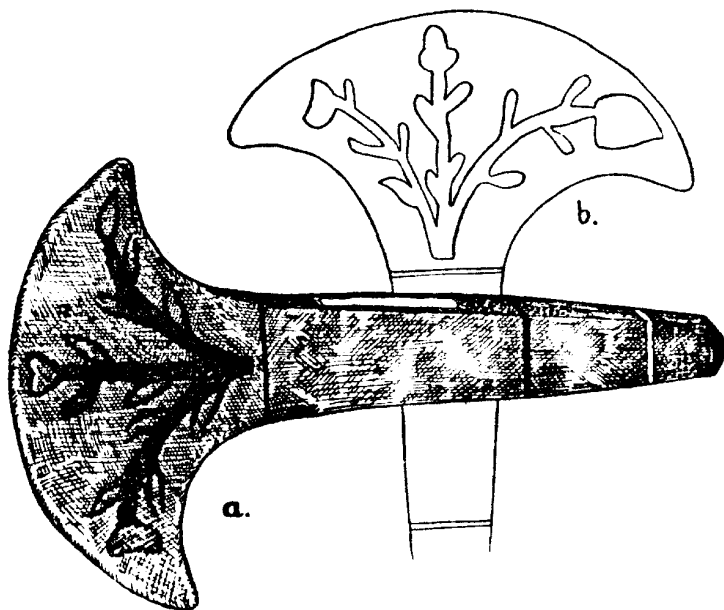
vetkezik. Kvintelő nótáink szerkezetét is mindjárt tisztábban láthatjuk így. Mikor a keleti ember öt fokkal lejjebb transzponálja eredeti kétsoros dallamát, s úgy ismétli meg, jelképesen egy másik, vastagabb hangú embert szólaltat meg (2. és 6. kóta). A kvintelés tehát tulajdonképpen a térbeliség képzetét kelti a keleti emberben, két különböző hangforrásért. Egy fiatal és egy öreg beszélgetnek egymással, vagy távolból kiabál egymásnak két ember, s az egyiknek a hangját azért hallom vastagabbnak, mert közelebb áll hozzám, mint a másik. A kalevalát csakugyan két ember énekli.

192. kép Dunántúli szaru-sótartó két oldalának díszítménye (Déri Gy. múz.)

A Kalevala dallamainak csak két soruk van, de ezek egymáshoz való viszonya is hasonló a mi kvintelő dallamainkéhoz. A második sor kisebb-nagyobb változtatásokkal az elsőt ismétli meg, mégpedig egy hanggal lejjebb, egy fokkal vastagabb hangon (7. kóta). Tudjuk, hogy a Kalevala szövege is ilyenféle: két-két szomszédos sora ugyanazt mondja, más szavakkal. Az első sort az egyik énekes énekli, a második sorral a másik felel neki, megerősíti, amit az mondott. A magyar és a rokon nyelvek nem *igen-nel* szokták helybenhagyni .t]kérdésben foglaltakat, hanem megismétlik azt, vagy leginkább is az igekötőt: Te is láttad? – Láttam. – Úgy volt? – Úgy! – Elhiszed amit mondok? – El. – Így válaszol-

gat a második énekes a Kalevalában költői nyelven és zenei formában. Nem szajkó módjára ismétli meg az első énekes szavait, hanem a maga fogalmazásában adja elő ugyanazt. A jó tanár sem szereti, ha a gyerekek magolnak, annak örül, ha értelmesen el tudják mondani a saját véleményüket arról, amit hallottak. De a magyar pásztor sem egyformán faragja sótartója és tükörfája két oldalára ugyanazt a díszítményt, hanem feltűnően variálja a motívumot. Másféle virágokat rak rá és más tőből sarjztatja a sótartó egyik és másik oldalán (192. kép). A kovács sem egyformán díszítette a rezesbalták két oldalát, bár az ő díszítményein is felismerhető a motívum azonossága (193. kép).

193. kép Hortobágyi rezesbalt két lapjának díszítményei (Déri Gy. múz.)

Az ősi „gondolat-párhuzamnak” alig van nyoma a mi nótáink szövegében. Annál több emlékét találjuk meg népzeneinkben. A kétsoros magyar sirató dallamok második sora például szintén egy fokkal vastagabb hangon ismétli meg az első sort (8. kóta).

7. Kalevain-Kotikainen.
 Päivä pääsee poista- mahan, Aukkojäpi aurin- golle.

8. Hallgató J = 88. Ghymes, Nyitra m.-Kodály
 Taj de nem hittem vóna párom, hogy olyan hamar elszakadjunk egymástól,
 Taj még tegnap illgenkor is csak úgy biztattá engemet.
 vogul medveének-Kamisto-Vaisänen

9. 1. strófa 2. strófa
 Hallgató J = 132 cseremisiz-Lach R.

10. 1. strófa 2. strófa
 Tánclepest Csik vm. - Bartók B.

11. Anyám édesanyám, Elfeslett a csizmam, Elfeslett a csizmam, Kivorjameg múmám.
 Hallgató Csik vm. - Bartók B.

12. Gyulainé édes- a-nyám, Engedje meg azt az egyet,
 Hogy kérjem meg Kádár Katát, Jobbágyunknak szépleányát.
 Tánenóta Somogy-Kodály

13. Haj két tikom tavali, három harmad évi, Ha tudtátok hogy az enyém, néradtatok enyém?
 Tyutyu szőlke, tyutyu bama, tyutyu rénd a három, A Koko som sem veszeffel, nimesen sem mis Ká-rom.

Azért említem siratóinkat, mert ezek ősiségét Szabolcsi Ben-
cze is megpróbálta bizonyítani, osztyák dallamokkal összehason-
lítva őket. Kár, hogy Szabolcsi sem az osztyák, sem a magyar dal-
lamok belső szerkezetét nem vizsgálta, mert ezek nyomában
messzebb jutott volna egy-két dallam azonosságának megállapítá-
sán túl. Az osztyák és vogul dallamok nagy része ugyanis szintén
szekundáló szerkezetű (9. kóta). Ha ezt tudomásul vesszük, mind-
járt nem lesz olyan reménytelen a finn-ugor és a török-mongol
zene. összehasonlítása sem. Ennek legfőbb akadályja az volt, hogy
a vogul és osztyák zenében, sőt általában a finn-ugor népek zené-
jében alig van nyoma a pentatóniának, Csak a török népek közé
keveredett cseremiszek és jó-magunk különböztünk ebben finn-u-
gor rokonainktól. – A pentatóniát sokan a zene legprimitívebb jel-
kép-rendszerének tartják. A finn-ugor népek zenéje nem pentaton,
viszont más szempontból sokkal primitívebb a török zenénél.

A török zene hangterjedelme igen bő, meghaladja az oktávot
és gyakran megközelíti a második oktávot is, a finnugor népeké
viszont szűk, rendszerint beéri a kvint-, vagy a szext-távolsággal.
Az egyenlő szótagszámú, négy soros török dallamversszak is sok-
kal fejlettebb, magasabb kultúráról tanúskodik, mint a szabályta-
lanul ismétlődő két sorból összerakott ugor dallam, különböző
hosszúságú soraival. Az volt a kérdés, melyik hát a primitívebb
forma, melyikből származtatható a másik? Egyesek szerint a pen-
tatónia csak később fejlődött ki a török népeknél, vagy idegen (kí-
nai) eredetű náluk, mások szerint a finnugor népek zenéje is pen-
taton volt eredetileg, csak később jelentkeztek benne a félhangok,
a pentaton zenekultúra hanyatlásával. Olyan véleményt is hallot-
tunk, hogy a két nép család zenei hagyományai nem származtat-
hatók közös töről, ezért nem egyeznek meg sehogy sem.

Mindezekre a kétségeinkre a dallamok szerkezetének tanul-
mányozása során kapunk megnyugtató választ. A négy soros török
dallam, mint láttuk, eredetileg kétsoros lehetett, csak később tol-
dották hozzá a kvinttel transzponált másik két sort. Az első két
sor egymáshoz való viszonya ugyanaz, mint a finnugor népek da-
laiban. A második csak variálja az elsőt, s rendszerint egy fokkal
lejjebb szállítja (6. kóta). Ezt csak azért nem vettük észre, mert
nem tudtuk függetleníteni gondolkozásunkat a nyugateurópai
zene fogalmaitól. A cseremisz nóták második sora legtöbb eset-

ben pontosan alsó szekundba transzponálja az első sort, de természetesen pentaton szekundba. A pentaton hangsorban más a szekund, és minden hangköz más, mint a hétfokú hangsorban. Hiszen, ha azonos volna a kettő, akkor csakugyan hiányos volna a pentaton hangsor, ahogy a nyugatiak látják. De nem az. A cseremisznóták napnál világosabban bizonyítják, s bizonyítják a mi nótáink is. A hétfokú skálában kétféle szekund lépés van, kicsi és nagy. Egyik hangnak fél, másiknak egész távolságra esik a szekundja. Így van a pentatonban is, azzal a különbséggel, hogy itt a kisszekund egész, a nagy másfél hangköznyi távolságra esik az alaphangtól. A hétfokú zene szempontjából az egyik szekund, a másik terc, számunkra azonban mind a kettő szekund és szabályosan kiegészítik egymást. A cseremisznóták következetesen érvényesítik ezt a szabályt a második sor transzponálásakor.

prim	—	f	g	b	c	d	5
szekund	kicsi 1	g	—	c	d	—	3 } 5
	nagy $\frac{3}{2}$	—	b	—	—	f	
terc	kicsi 2	—	—	d	—	—	1 } 5
	nagy $1\frac{3}{2}$	b	c	—	f	g	
kvart	tiszta $2\frac{3}{2}$	c	d	f	g	—	4 } 5
	bővített $1\frac{2 \times 3}{2}$	—	—	—	—	b	
kvint	kicsi $3\frac{3}{2}$	d	—	g	—	—	2 } 5
	nagy $2\frac{2 \times 3}{2}$	—	f	—	b	c	
szext	$3\frac{2 \times 3}{2}$	f	g	b	c	d	5

194. kép A pentaton hangrendszer hangközei.

Persze nemcsak a szekundja más a pentaton zenének, hanem a terc-e, kvart-ja és kvint-je is. A kvintelő dallamok második felében ezeknek az érvényesüléséről is meggyőződhetünk. Eddig kénytelenek voltunk hanghelyettesítésről beszélni, mert a hétfokú skála kvintje nem tudta megmagyarázni az ötfokú skála hangjainak transzpozícióját. Ha saját rendszerükben tanulmányozzuk a kvintelő dallamokat, kiderül, hogy szabályosan mindig a pentaton

hangsor megfelelő negyedik fokára szállítják le az első rész hangjait. Ez a nyugati zenében hol kvintnek, hol szextnek felel meg. Nézzük meg a mellékelt grafikont (194. sz.), s könnyű szerrel meggyőződhetünk róla, hogy a pentaton jelképrendszer nem hiányos, minden tagjának egyformán van szekundja, terce, kvartja és kvintje, szabályossága pedig nem válhatik unalmassá, mert ezek a hangközök nem mind egyformák, hanem mindegyikből kétféle van, kicsi és nagy, tiszta és bővített vagy szűkített. Egészen más-ként hallgatja azontúl az ember a nagytercet, ha tudja, hogy kvart a párja, nem kisterc. Nézzük csak meg micsoda zűrzavarból szabadíthatjuk ki zenei jelképeinket, ha elfogadjuk az önálló pentaton gondolkodás lehetőségét.

prim		f	g	a	b	c	d	e	5
<i>kicsi</i> szekund	$\frac{1}{2}$			b				f	
<i>nagy</i> 1		g	a		c	d	e		3
<i>kicsi</i> terc	$1\frac{1}{2}$		b	c			f	g	2)
<i>nagy</i> 2		a			d	e			1)
<i>tiszta</i> kvart	$2\frac{1}{2}$	b		d		f	g	a	4
<i>bővített</i> 3					e				
<i>szűkített</i> kvint	$2\frac{2}{2}$							b	
<i>tiszta</i> $3\frac{1}{2}$		c	d	e	f	g	a		4
<i>kicsi</i> szext	$3\frac{2}{2}$			f			b	c	1)
<i>nagy</i> $4\frac{1}{2}$		d	e		g	a			2)
<i>kicsi</i> szept	$4\frac{2}{2}$		f	g		b	c	d	3
<i>nagy</i> $5\frac{1}{2}$		e			a				
oktáv	$5\frac{2}{2}$	f	g	a	b	c	d	e	5

195. kép A pentaton hangok a hétfokú hangrendszerben.

A 195. sz. grafikonon a hétfokú skála rendszerében látjuk a pentaton hangokat. Ennek értelmében az öt pentaton hang közül háromnak van szekundja, terce is háromnak, kvartja négynek,

kvintje is négynek, szextje megint csak háromnak, és szeptje is ugyanannyinak. Ha transzponálni akarunk egy dallamrészt, mindenütt akadályokba ütközünk. S vajjon egyáltalán lehetséges-e ilyen zürzavarban a kifejezés. A művészi jelképek mind jelek voltak eredetileg. Ezt láttuk a népköltészet és népi képzőművészet jelképrendszerének tanulmányozása közben. Vajjon a zenében szabad logikát keresünk? Karácsony Sándor megfigyelése szerint minden művészetben van logika, de társaslogika ez, csak azonos kultúrájú (egy nyelvi, művészeti és társadalmi közösségben élő) emberek között funkcionáló logika. Ahogy a szavak jelentését csak az egy nyelvet beszélő emberek értik meg, úgy a zenei jelképeket is csak azonos zenekultúrájú emberek élvezhetik. Ha én másfél hangköznyi távolságban egymástól hallatok két hangot, az indogermán ember tercnek hallja és a nagyterc mellé állítja képzeletében, a keleti ember viszont szekundnak hallja és az egész hangközzel azonosítja gondolatban. Ne akadjunk fenn azon, hogy mindeddig nem csinált belőle elméletet (a kínaiak valószínűleg azt is megcsinálták), a nyelv logikai elemei is funkcionálnak, ha nem is tanult nyelvtant sem a beszélő, sem a hallgató.

De nézzük meg a pentaton jelképrendszer szabályainak érvényesülését a magyar népzeneben is. A 11. kótán egy rövid négy soros pentaton dallamot olvashatunk. Olyan rövid, hogy két-két sorát egynek is vehetjük és kétsorosnak is tekinthetjük. De nem fontos ez sem. Azt figyeljük meg csak, hogy a dallam második fele az elsőt ismétli, elején változatlanul, eredeti hangmagasságban, a vége felé pedig alsó szekundon. Az utolsó négy hang a pentaton skála megfelelő alsó szekundján hangzik fel, *f*-nek *c*, *c*-nek *b*, *b*-nek *g* felel meg. Így aztán két egész lépés helyett a második részben egy egészet és egy másfeles lépést találunk, mégsem kételkedünk a két részlet azonosságában, sem a transzpozíció helyességében. A 12. sz. kóta például valamivel hosszabb, 8 szótagos, négy soros dallamot olvashatunk. A dallam második és harmadik sora erősen hasonult egymáshoz, s így kissé megzavarodott a kompozíció eredeti értelme, de még mindig könnyű felfedezni benne az eredetileg azonos részeket. A dallam harmadik sora kis variációval alsó kvintbe (pentaton kvartba) transzponálja az első sor motívumát, negyedik sora viszont a másodikat transzponálja, de nem kvartba, hanem szekundba, pentaton szekundba. Az utol-

só hat hang pontosan ismétli a második sor utolsó hangjait, eltekintve attól, hogy a negyedik sor két utolsó hangja egy magasságba került. Ez már megmásíthatatlan törvénye a magyar zenének: a finális, az utolsó hang kétszer szólal meg egymásután. Így aztán a transzpozíció egy hanggal előbb kezdődik a negyedik sorban. A második sor két *f* hangjának csak egy *d* felel meg a negyedikben. Egyébként pontos, hibátlan a transzpozíció: *d*-nek *c*, *f*-nek *d*, *c*-nek *b*, *b*-nek *g* felel meg, s kistercnek szekund, kvartnak nagy terc, végül egész lépésnek megint kisterc, hogy a nyugati zene nyelvén szóljunk. Magyarul persze nagyszekund a *d-f* lépés, és kisszekund felel meg neki. a negyedik sor *c-d* lépésében, nagyterc az *f-c* lépés lefelé és kisterc felel meg neki a negyedik sor *d-b* lépésében, végül kisszekund a *c-b* és nagyszekund felel meg neki *b-g*-ben.

Azt hiszem, felesleges a példákat szaporítanom. (Jó példa 3. kótánk is.) Bartók Béla megállapította, hogy régi stílusú nótáink nagy többségének főcezurája (második sorának záróhangja) egy kisterccel (pentaton szekunddal) magasabb fekvésű, mint a finális. Ezt az esetek nagyrésztében az ősi szekundáló szerkezet emlékek kell tekintenünk addig is, míg meg nem vizsgáltuk valamennyit, nem őrizte-e meg épen magát a szerkezetet is. Csak egy kérdést kell még tisztáznunk. A cseremiszeknél az első és második, meg a harmadik és negyedik sor azonosan szekundkülönbséggel, a dallam első fele (1. és 2. sora) és második fele (3. és 4. sora) pentaton kvart távolságban felelnek meg egymásnak. Nálunk viszont a négysoros dallam első és második fele szekundálnak, (hétfokú kvintelés) helyett. Gyulainé nótáján láttuk, hogy ez nem egészen vagy nem minden esetben van így (12. kóta). A nóta első fele néha kvartol, csak második fele szekundál. Nyilvánvaló, hogy a törökös kvartoló nóták a finnugor szekundáló nótákhoz hasonlultak, mikor második és negyedik sorukat kvart helyett szekund távolságba állították. – A kvart szerkezeten belül érvényesülő, egy-egy sort összekapcsoló szekundálás nyomát is megtaláljuk népdalainkban. A Kodály Zoltán Hány-jából közismert nóta: "*Hej két tikom tavali ...*" (13. kóta) két-két sora azonos tartalmú, csak záróhangjaiban különbözik egymástól, mégpedig éppen egy pentaton nagy-szekunddal (európai kisterccel). Ugyancsak közismert nóták: „*Béreslegény, jól megrakd a szekeret*” és a Fekete föld ter-

mi a jó búzát” kezdetűek. Ezeknek szerkezete is hasonló az előbbiekhöz, tehát a magyar népzeneben is felismerhető a kvart-szerkezetű négy soros dallamok két felének korábbi kétsoros szekundáló formája.

Láttuk, hogy a siratóink valódi kétsoros formájában is felismerhető a szekundáló felelgetés (8. kóta), csak hogy a siratók dallama rendszerint hétfokú hangsorban mozog, s a hétfokú hangrendszer törvényeinek értelmében transzponál. A vogul énekekben és a Kalevala-dallamokban ugyanezt tapasztaltuk. Visszajutottunk hát eredeti problémánkhoz, a finnugor és a török zene viszonyához. Azt már tudjuk, hogy a négy soros török dallamoknak is kétsoros finnugor dallamszerkezet volt az alapjuk. Most még csak azt kell észrevennünk, hogy a finnugor diatonianak megpentatónia az alapja. A voguloknak is vannak tiszta pentaton hangsorú dallamaik. Ezeket közlőjük török eredetűnek tartotta, mert részben ambitusuk, hangterjedelmük is nagyobb a szokásosnál. A szűkebb hangterjedelmű és szekundáló kétsoros pentaton dallamokat azonban semmi okunk sincs töröktől származtatni, pedig ilyen is akad jónéhány. A 14. és 15. sz. kótákon olvashatunk két szép példát ezekre. A medveébresztő nóta dallama túlságosan egyszerű, 2. sora részben pontosan ismétli az elsőt, részben variálja, csak záróhangjában szekundál. A hód éneke már pontosan, hibátlanul mozog a pentaton hangrendszerben. Annál érdekesebb ez, mert ebben már pentaton-kromatikával is találkozunk (félhangközzel). A kótán három strófáját olvashatjuk a dallamnak. Az első tiszta pentaton hangsorú, a második lényegtelen variációval és egy átfutó idegen hanggal az elsőnek ismétlése, a harmadik azonban első sorában új témát hoz, csak a második tér vissza az eredetihez. Ez az utolsó versszak nem is szekundál. A hosszú énekben viszonylag ritkán hangzik fel az első mellett, változatossá téve az örökösen ismétlődő rövid dallamot. A pentaton transzpozíciót az első versszakban figyelhetjük meg legkönnyebben. A második sor hamarabb leereszkedik záróhangjára, mert a finálist a voguloknál is azonos vastagságú hangnak kell megelőznie, ahogy a mi nótáinkban is tapasztaltuk. Ezért nem ér rá a második sor még egyszer felmenni kezdőhangjára, hanem összevontan, egy ütemen belül szekundál: az első sor két ütemének. A *d-c* lépésnek *c-b*-vel, a *d-b*-nek *c(b)-g*-vel felel meg.

♩ = 104. vogul – Kannisto – Väisänen.
 14. (Medveébresztő ének a medvetoron)

♩ = 88 (ahód éneke) vogul – Kannisto – Väisänen.
 15. 1. strófa 2. str. 3. str.

litván gieszme. – Niemi.
 16. Našlaite rüto Kaslauku vaikšite, Našlai - te - le lioj rutyte - le.
 oláh tánc – Fogaras – Brauner

17. Ciobănaș la oi amfost, trailala, lala la, O - i - le numă cunosc, trailala, lala la.

Hallgató pápua ének – Bismark szig.
 18.

♩ = 54. mongol nótá – Berlinski
 19. Toroi ban-digi baika da.
 Torgo- nii sainiigi Edlebe koo, [zyd]be|koo.

Hallgató ♩ = 116. Csik m. – Bartók B.
 20. Menyecske, menyecske, Te barm: menyecske, Rég megmondtam néked, Nem menj a csereszté.

A cseremisztől kintelő (kvartoló) szerkezetével kapcsolatban Kodály Zoltán tanulmányozta a pentaton transzponálás lehetőségeit és szokásos formáit. Megállapította, hogy a 3. és 4. sort gyakran más pentaton hangnemben fogalmazzák meg, mint az elsőt és másodikat. A két hangrendszer pontosan kvint távolságra

van egymástól. A magyar *g*-re transzponált dallamok felső *a* hangja legtöbbször ennek a kétrendszerű pentatóniának a jele, s nem tekinthető idegen hangnak. A 2. kótán olvasható nótánk is ilyen. Első fele *a g f d*, második: fele (*g*) *d c b g* rendszerben mozog. Ha a kettő összeolvad, a dallam második fele is használni kezdi az első hangjait, hétfokúvá válik a dallam hangsora. A magyar nóták hétfokúsága nem tulajdonítható kizárólag idegen hatásnak. A két hangrendszer összeolvasztásának is nagy része volt kialakulásában.

A két kvint-távolságban álló pentaton rendszer azonban csak az *a* hang megjelenését teszi lehetővé. Az *e* jelentkezését csak a szekund transzpozícióból érthetjük meg. Szekundban épen úgy megtaláljuk a kétrendszerű transzpozíciót is, mint kvintben. Tiszta példáit eddig csak litván és oláh dallamokban fedeztem fel, a voguloknál már többé-kevésbé összemosódott a két rendszer. A 16. sz. kótán egy litván gieszme dallamot olvashatunk. A dallam kétsoros, pentaton, de két sora más-más pentaton rendszerben mozog. Az első csak két hangból áll? *c a*, a második *d c b g* hangsorú, mégis felismerhető benne a szekund transzpozíció. A 17. kótán egy oláh táncnótát olvashatunk. Ez is pentaton, de a pentatóniának különös fajtát képviseli: másfeles hangköze helyén két egész hangközt lép, s utána felet az egész helyett. Ebben a hangsorban mozog dunántúli dallamaink jórésze (5. kóta) és a csere-misz dallamok egy része is. A dallam ma négy soros, de első két sora azonos, s az utolsó kettő is csak kádenciájában különbözik egymástól (a negyedik sor a bihari oláh zenei stílus szokásos rendszeren kívüli finálisát alkalmazza), tehát nyugodtan kétsorosnak tekinthetjük. A dallam második fele pontosan ismétli az elsőt szekund távolságban, tehát más hangnemben. A hangnemváltást európai fül szilmára is érzékelhetővé teszi a félhang jelenléte.

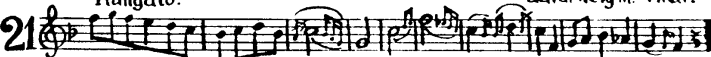
A kétrendszerű szekundáló dallamstílus litván és oláh emlékeit egyelőre ne próbáljuk történeti szempontból magyarázni. Akár finnugor eredetűek azok, akár a primitív kultúra egyenes lezármazottai az említett népeknél, magyarázatát adják a finnugor zene diatóniájának, hétfokúságának, és igazolják a finnugor és török zene közös eredetét is. A 9. kótán olvasható vogul medvénekben például könnyen felfedezhetjük most már a kétrendszerű pentatónia nyomait. A második versszak a már említett idegen té-

mát hozza, ne azt nézzük, hanem az elsőt. Ennek első sora *d c a* hangokon fordul (a *h-t* csak futólag érinti), második sora pedig *c h g skálán* ismétli meg a motívumot. A két hangrendszer már nem egyezik pontosan: egyik félhangköznélküli, másik félhangközt alkalmazó pentatónia. A vogul és magyar dallamokat érdemes volna mind megvizsgálni ebből a szempontból is, mert a keleti pentaton-zenének legősibb kompozíciója a szekundálól. A kínai zene-kultúra alapjaiban bizonyosan szintén megtalálható, mert távolabb, a csendesóceáni szigeteken ma is él. A 18. kótán olvashatunk egy szép pápua dallamot. Tempója azonos a magyar hallgató nótakéval, hangsora tiszta pentaton, négy rövid sora közül a második az elsőnek, a negyedik a harmadiknak alsó szekundba transzponált ismétlése. A második sor első hangjai tercelnek, záróhangja azonban szekundál a második sor meg hibátlanul végzi a transzpozíciót, csak a hangok hosszúságát változtatja meg, s a finális (*g*) után még egyet lép felfelé (*b*). Íme legtávolabbi rokonaink is milyen közel állnak hozzánk, hiszen alig lehet megkülönböztetni nótájukat a miénktől. Még főcezurája is b^3 -on van, mint a legtöbb régi nótánké. Ismerkedjünk meg még egy közbul eső állomással. A 19. kótán egy mongol nótát olvashatunk. Ez is hallgató, pentaton, részben kvartol (a 2. sor vége), részben szekundál (a 2. sor eleje és a 3. sor vége). A mi nótáinktól abban is különbözik, hogy háromsoros, és díszítő hangjai mind megmaradnak a pentatónia határain belül. Látszólag abban is különbözik tőlük, hogy *f*-en végződik, nem *g*-n. A régi magyar pentaton dallamok, eddigi tudásunk szerint mind *g*-n végződnek, a mi teját nagyon egyoldalú (moll jellegű) a keleti pentatóniához viszonyítva, ott ugyanis a pentaton hangsor bármelyik hangján végződhetik dallam, tehát öt pentaton hangnem használatos. Olvassuk el a 20-25. számú kótákat és meggyőződhetünk róla, hogy tévedtünk.

Pedig nem új adatok ezek sem, csak lejegyzésük új. Az eddigi publikációkban *g*-re transzponálva jelentek meg, s a *g* pentaton hangsort kerestük bennük. Ebbe persze sehogy sem illeszkedtek bele, s így kimaradtak a régi dallamok csoportjából és további érdeklődésünk köréből is.

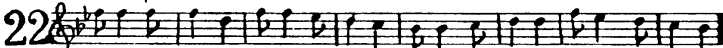

Hallgató. Udvarhely m. - Vikár.

21

Istenem, Istenem, Hol lesz az alká- lom? Erdőn - é, vaj mezőn, Vaj pedig tengerem!

Tánclelépést, $\frac{3}{4}$ Vasm. - Bartók.

22

Szántottam gyöppöt, Veteltem gyöngyöt, Hajtottam ágat, Szedtem vi-rágot.

Hallgató Csikmadaras - Bodon

23

Anyám, édesanyám, Méradol enge-met, Méradol enge-met Hideg havas heggyre!

Tánclelépést Udvarhely m. - Vikár - Bartók

24

Sárgadinnye, görögdinnye i nastól, Haragszik rám egy vén asszony fiától,

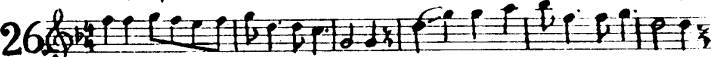
Ha haragszik, haragudjek magába. Nem törődöm én a büszke fiával.

Tánclelépést $\frac{3}{8}$, $\frac{3}{8}$ Maros-Törda - Vikár - Bartók

25

Hess páva, hess páva, Császárné pávája. Ha én páva volnék, Jobbraggal felkénék.

Tánclelépést $J=150$ Tblna m. - Sárköz - Bartók B.

26

Sej, haj, édesanyám, huszár a szeretlőm, Elvitte ja zsebjébe a kendőm.

Csaka nevem rá ne volna írva, Sej, haj, hogy a szívem ne sajogna érte.

Rubato parlando. Gyimesi csángó - Lajtha L.

27

Édes- anyám sok szép szava, Kit fo- gadtam Kit nem, soha.

Megfogadnám de már késő, Mer eltölt a sok szép idő.

A 20, 21. sz. nóták *f*, a 22, 23. sz.-ak *b*, a 24-es *c* és 25-ös *d* pentaton hangnemben mozognak. Egyik sem tiszta (hiányos) hangsorú már, nem csoda hát, hogy idegen rendszerbe transzponálva nem ismertük fel őket. Engem is csak a szekund szerkeze-

tek vezettek nyomra. A 2. főcezúra (a pentaton kisszekund) tanulmányozása során kellett belátnom, hogy ezek a dallamaink is régi-ek, ötfokúak, s legtöbbjükben felismerhető a szekundáló szerkezet. A 22-nek 4. sora szekundál a 2.-hoz viszonyítva, a 23-nak szintén, a 25-nek meg második sora az elsőhöz viszonyítva. 20, 21, 23. hallgatók, a többi pattogó ritmusú, de ezek ritmusa is a vogul medveénekekére emlékeztet, a 25. változó hosszúságú ütemével, a 22. pedig v — v hangokból álló ritmikus képlettel (v rövid, — hosszú szótag).

Ez a képlet különben nagyon gyakori a mongol zenében is, és a mi régi pentaton dalainkban is. Újabb népdalaink pontozott ritmusa valószínűleg ebből fejlődött ki a múlt század elején. Legelőbb a hét és tizenegy szótagú dallamsorok végén alakult át a régi v — v képlet v. — — -vá. A dallam belsejében már ez a sorzáró képlet volt a pontozás alapja. Figyeljük meg, hogy legtöbb új stílusú nótánkban a sorzáró képlettel ellentétes az előtte álló szótagpár ritmusa. Páratlan szótagú sorok végén rendszerint v — — képlet van, előtte tehát — v-t találunk. A páros szótagszámú sorok viszont legtöbbször — v képlettel végződnek, ezek előtt majd mindig v — áll. A szabály persze sokszor megtörik, de ez a szép a művészetben, így soha unalmassá nem válik a szabályosság. Azt is tudjuk, hogy rendszerint egy másik szabály keresztezi a miénk érvényét, s ez az alkalmazkodás szabálya. A dallam ritmusa sokszor alkalmazkodik az énekelt szöveg szótagjainak hosszúságához, s így törik meg az ellentétes ritmikus képletek vonzásának törvénye. Néha mégis az egész nótában érvényesül ez a törvény, s a dallamot ellepik a koriambusok: — v v — | — v v — | — v. Ez bizony hamar unalmassá válik. Az új stílusú magyar népdal ritmikus szépségét a szöveg és dallam mellérendelése biztosítja. Hol at szöveg hangjainak hosszúsága alkalmazkodik a dallaméhoz, hol megfordítva. Figyeljük meg két törvény érvényesülését egy példán. 5. kótapéldánk sorait páratlan számú szótagok alkotják, s így az első sor vége v — ritmusú. Ez megfelel a szöveg beszédbeli ritmusának is: *Dunán túl*. Az előtte hangzó ütem ritmusa v — v —, tehát kétszer ismétli ugyanazt a képletet, ami a sor zárlatában már eleve adva volt. Ha a záróformula előtt azzal ellentétes irányú képletet alkalmazott volna, az egész sor dialektikus formájú volna és a szöveg ritmusával is megegyezne. *Tiszán innen* v — — v rit-

must kívánna, tehát a dialektikus formát nem is a szöveghez való alkalmazkodás, hanem a változatosságra való törekvés bontja meg. A második sor első üteme ugyanis koriambus. Ez megfelel itt a szöveg ritmusának is. A 2. sor második üteme megint $v - v$ — ritmusú, mint az első sor eleje. Ez is megfelel a szöveg ritmusának, s ezenfelül második szótagpárja a következő ütem — — ritmusával kerül dialektikus kapcsolatba. A 3. sor első üteme koriambus, ezért a második már kiegyenlíti, illetőleg mérsékeli hasonló természetű ritmusát. A negyedik sor ritmusa a legérdekesebb. Első ütemében *Szűr kötéllel* — $v - v$ szótagokra ellenkező értékű $v - v -$ hangokat énekelnek. A második képlet a koriambus rendszernek felel meg, s a nóta hajdan teljesebb dialektikájának emléke, az első képlet azonban megint csak a változatosság biztosítására mond ellene egyszerre a dialektikus formának és az alkalmazkodás törvényének.

A 4. sor második ütemében az első hangpár a szöveg ritmusának felel meg, a második viszont annak ellenére érvényesíti a dialektikát. De nézzünk egy másik példát. A 25. kótán olvasható nóta páros szótagszámú sorai — v képlettel végződnek. A sorzáró képlet előtt mindenütt ellentétes értékű képletet találunk ($v -$), akár megfelel az a szöveg ritmusának (mint a két első sorban), akár ellenkezik vele (mint a két utolsó sorban). Az ellentétes irányú képletek további halmozása azonban már unalmassá válna, azért a sorok utolsóelőtti második szótagpárja alkalmazkodik a szöveg ritmusához, és szintén $v -$ képletbe öltözik. Az első két sorban ez felel meg a szövegnek, a harmadikban azonban ellenkezik vele, mégis megmarad benne, mert az alkalmazkodás sem feltétlenül és minden körülmények közt érvényesülő szabály.

Ez a kétfelől determinált magyar ritmus gyönyörűen kifejezi az élet örök változatosságát és dialektikáját. A zene ritmusát egy külső és egy belső erő mozgatja. Az előbbi a szöveg ritmusa, az utóbbi a zenei ritmus dinamikája, az ellentétes képletek vonzása. Ez a dinamikus ritmus népművészetünk legújabb dialektikus formáira emlékeztet bennünket. Azokban is ugyanilyen erők feszülnek (149. - 150. kép), a külső keret és a belső tagolódás ellentéte. Népdalaink szövegében is találkozhatunk hasonló jelenségekkel:

Falkám szílin eluttam,

*Jaj, de szomorút álmottam:
Ámomba a bbám láttam...
Ölelgettem, csókolgattam.*

(Hortobágy – Ecsedi I.)

Nem egyszerű tréfás vers ez, bár tagadhatatlanul van ilyen hangulata is. A juhászlegény bizony búsul a babája után, mert ritkán látja. Ha felébred álmából, még jobban nekikeseredik, hogy aminek úgy örült, nem valóság. Ezért emlékezik rá úgy, hogy szomorút álmodott. Hallgatója azonban azt hiszi, hogy a juhász halottnak látta a babáját, vagy nagyon betegnek, és maga is megsajnálja szegényt. Akkor derül ki, hogy inkább irigyelnie lehetne. – Ellentétes érzelmeket feszít egymásnak ez a nóta az emberben. De hallgassunk meg több hasonló nótát. Nagyon szép az alábbi is:

*Jaj Istenem, jaj annak
Kinek csókot nem adnak,
Lám énnékem az este ...
Ica csuhaj –
Ide hozták bejjembe.*

(Szalonta – Szendrey).

Elején rosszat sejtet ez a nóta is.

Aki így jajgat, az már nagyon odavan. Biztosan elhagyta a babája, azt tudta meg tegnap este. A váratlanul kitörő örömkialtás a Tetemrehívást juttatja eszünkbe: „*S vadul a sebből a tórt kiragadja...*” A belső feszültség itt is akkora, hogy az örültség határára jár.

De nemcsak az Alföldön ismeretesek ezek a dialektikus nóták. Kodály Nyitra megyéből hozott egyet:

*A me házunk felett csak egy csillag van,
Annak a csillagnak setét fénye van,
Irigyelik tőlem, tyujaj azt a csillagot,
Amelyik a házunk felett megállott.*

Aki azt mondja, hogy "*csak egy csillag van*", az kevesli, bizonyosan mást szeret, nem azt, aki utána jár. Méghozzá setét fé-

nye van, valami rosszfajta legény lehet. Irigyelik tőlem – még mindig nem sejttem, hogy éppen azt a lebecsült, setét fényű csillagot, valami egyebet gondolok inkább, mikor egyszerre kitör az énekesből a jókedvű igen, azt a csillagot irigyelik, nem azért van egyedül az, mintha több nem jött volna, hanem mert én is azt az egyet szeretem. Setét fénye is csak azért volt, mert irigykedtek rám miatta.

Minden betűje igaz ennek a szép versnek. Mennyit pletykálnak szegény lányokról, ha észreveszik hogy kedvelnek valakit. Bizony setét fénye van annak a csillagnak. Ha nem volna kiválasztva az az egy, akkor még hagyján, de így nehéz elviselni. Mikor aztán megtörtént a kézfogó, mindenkinek a szemibe lehet mondani, hogy irigység beszélt belőle. Bizony nagy szabadulás, nagy öröm az a lányoknak, nem csoda, hogy tyuhajt kiáltanak bele a nóta közepibe, egy percig sem állják tovább, mikor már szabad.

Talán legszebb ilyen nemű nótánk az alábbi:

*Sej, a Tiszának mind a két partya sáros
Közepibe fehér hattyú beszállott,
Az is azér szállott a közepibe,
Sej, hogy habot kiverje a szélire.*

(Vésző – Pásztor Imre)

Felesleges minden magyarázat, hiszen ismerjük a jelképek jelentését. Azért szállott a víz közepibe a hattyú – úgy gondolnók – hogy be ne sározza a lábát a parton, pedig dehogy. Még nagyobb sarat akar csinálni. Ő maga úgymint megtisztult volna a folyóban, ha a partról jön is be, de ő megveti a sáros partot, elszáll fölötte, s egyenesen a Tisza közepibe ereszkedik le. – Országszerte ezt a nótát, de másként tudják, legtöbbször így:

*A Tiszának a két partya de sáros.
Közepibe fehér hattyú leszállott,
Két szárnyáva széjjel csapta a vizet,
Mos'tudom mán, hogy a babám nem szeret.*

(Temesköz – Kálmány.)

Ezekben a variánsokban nyoma sincs a dialektikának. Nyilvánvaló, hogy a dialektikus forma népköltészetünkben sem korábbi a mult század közepénél. Bartók Béla a pontozott ritmus kialakulásának korát is itt keresi, s mi sem kereshettük másutt szűr-hímzéseink és fazekas virágaink dialektikus formáinak kialakulását. Az alföldi magyarság nyelvében is találunk ilyen dinamikus tartalmú dialektikus formájú kifejezéseket. "*Rettenetes szép*", "*borzasztó jó*" a kifejezés tulajdonképeni jelentésének az ellenkezőjére készítenek elő jelzőjükkel, azért olyan nagy az erejük a másik irányban is, a kifejezés valódi értelmének fokozásában. Mint az inga, úgy lendül át a kifejezés értelme az ellenkező irányba, ha valamerre kimozdítottuk. Ilyen sikerült formák megalkotásához megfelelő erejű élményre is szüksége volt a magyarságnak, de volt is része benne 48-ban és 49-ben. Kossuth beszédei, a magyar seregek győzelmei. Világos és október 6-a, rettenetes szép idők, az egymás ellen lázított népek nagy csatája és egyben kibékülésük reményének első záloga.

De térjünk vissza a ritmus kérdéséhez. A magyar zenében az időmérték hiánya és az énekelt vers szótagjainak hosszúságához való finom, alig észrevehető alkalmazkodás kelti az időtlen-idő képzetét. A magyar versben sem érvényesül semmiféle időmérték. Az időmértékes verset még a moldvai csángók is számon tartják, mint idegen formát, s egy igen jó példát idéznek rá:

*Ág ing és lóg es,
Ló fut és áll es,
Kon túr és ás es.*

Azt mondják: „úgy jó, mint a zsidó-beszéd”, s igazuk is van: érteni is alig lehet, pedig magyar szavakból van összerakva értelmesen és ritmusát is a magyar szó hosszúsága határozza meg. De csupa egytagú szót kellett összeválogatni, hogy kijöjjön az idegen mérték. – Ebben határozta meg Karácsony. Sándor is az idegen énekszövegek magyar fordításának magyartalanságát és rútságát. – A magyar vers, különösen, ha ilyen rövid, alig érezhető gyenge mellékhangsúlyokkal tagolódik, egy-egy verssort elvisz egyetlen hangsúly is. A magyar mondat is ilyen, csak az összetett mondatoknak van külön hangasúlyuk. A magyar verssor tulajdonképen

egy mondat, vagy egy összetett mondat egyik tagja. Egyszerű mondat ritkán mehet át egyik sorból a másikba, de akkor ki kell futnia a sor végéig:

*Vettem én vijolát,
Várom kikelését,
Várom szeretőmnnek
Eljövetelét,*

*Eljött, eljött,
De nem az a kedves,
Kikőtt a vijola,
De nem az a teljes.
(Kalugar, - Moldva.)*

A második versszakban megismétlődik a soreleji hangsúly az első sor közepén is. Az ilyenféle szabálytalanságok adják meg a forma életszerűségét. (A parasztasszonyok hímzésüket sem fejtik fel egy-egy hibás öltésért, s ezzel is szebb a munkájuk, mint az őket utánzó városiaké.) A szabály mégis az, hogy egy verssor: egy mondat, s egy mondat: egy hangsúly. Ez is primitívség: a kallevalai felelgetés, a zenei szekundálás emléke. A mondat hangsúlyos része magasabb hangon szól, mint a hangsúlytalan része, a mondat és dallamsor dallama tehát vékony hangon kezdődik, s egyre vastagodik vége felé. A német dallamok alulról haladnak a magasabb hangok felé, a kérdőmondat hanglejtésével párhuzamosan.

Hosszabb mondatok már a kötetlen beszédben is ritmikusan tagolódnak, s a csonka ritmusképlet zenei hangnak tekinthető szótagokkal egészülnek ki: Karácsony Sándor közölt sok szép példát erre: Dugok is | ide *le / ek-kis /* kórót. – Az amott meg | ez emitt *la /* alkalmasint | megfial még. A falusi magyar-ember ilyen kerek formában fejezi ki magát.

A legkisebb ritmikus egység a szótagpár. A magános szótag kivételes eset. A szótagpárok összefüggésének a zenében is különös jelentősége van. Olvassuk a 27. kótát és észre fogjuk venni, hogy a dallam legtöbbször a szótagpár keretein belül lép új hangra, s azután ugyanazon a hangon marad, mikor új szótagpár terü-

letére lép. Hasonló módon lépegetnek a 3. és 12. sz. nóták is, ez utóbbiban azonban inkább érvényesül egy másik szabály, az előbbinek ellentéte. E szerint éppen a párba illő szótagok hangjai egyformák, s a dallam csak a szótagpárok érintkezési felületén lép. Ezt a típust eddig a régi rövidebb sorok szótagjainak felaprózásával magyaráztuk. Így alakultak volna ki rövidebb sorokból a hosszúak. Gyulainé nótája azonban 8 szótagos sorokból áll, tehát aprózással nem lehet magyarázni lépcsős hangközeit. A 6. kótán olvastunk már egy rövid, 8 szótagos cseremisz nótát. Ennek is ilyen a dallamvonala. Minden sorának első üteme a szótagpárok határán változtatja hangmagasságát, második üteme viszont azok belsőjében is. Ez a kétféleség teszi változatossá legszebb nótáink dallamát, köztük a 27. sz.-t is. Azt is figyeljük meg egyúttal ezen a nótán, hogy milyen nagyokat lép dallama lefelé. A 28. példán még feltűnőbbek ezek a nagy lépések, mert itt már indokolatlanok is. Az első sor végén és a harmadik elején egy kvinttel (pent. kvarttal) vastagabb hangra száll le, s mindjárt ugyanannyival, vagy kavarttal (p. terccel) vissza is lép. Hasonló helyen általában csak kvarttal lépnek nótáink, s a szóban forgó nótá variánsai. A hortobágyi pásztorok őrizték meg úgylátszik, legtovább ezt a régi-es sajátosságát zenénknek.

A régi keleti zenében igen gyakoriak a nagy hangközök, kvint, szext, szeptim és oktáv. Figyeljük meg ebből a szempontból a mellékelt kínai dallamot. A 29. kótán a többezer éves Konfucse himnusz egyik strófáját olvashatjuk. A nagy hangközökön kívül a felcsapott finális tűnik ki leginkább. Az előbbi (28) hortobágyi nótá finálisa szintén a felső oktávban hangzott. Ez a felcsapott finális nagyon gyakori népdalainkban, de gyűjtőink Bodnár Lajos kivételével nem jelölték meg, mert hibás előadás következményének tartották. Bartók Béla azt is megfigyelte ugyan, hogy ma már olyankor is felcsapják a finálist, mikor lefelé is bírnák hanggal, de azt csak rossz szokásnak tulajdonította. A Konfucse himnusz sokkal régibb keletűnek mutatja ezt a szokást, semmint gondoltuk. Értelmét valahogyan úgy közelíthetjük meg, ha arra emlékezünk, hogy a dallam régen két különböző hangnemben mozgott és két fele két különböző ember hangját jelképezte. A kvartoló és szekundáló pentaton dallamokban egy vékony meg egy vastaghangú ember felelgetnek egymásnak, a nagy hangkö-

zökben pedig vitába szállnak egymással, gyorsabb tempóban veszik át egymástól a szót.

Hallgató J. 69. Hortobágy-Ecsedi-Bodnár.

28.
 Falu vigem dílegy nyárfá magába, Juhászlegin furulyá-zirk alatta.

 Juhászlegin jajde szipen furulyál, Béhallik az Endre báró ablakán.

29.
 Konfucse himnusz.-van Aalst

30.
 Táncképést. Hortobágy-Ecsedi-Bodnár.
 Jó estét, jó estét, Csáti bíró asszon', Hunvona Kend lyánja az én Kís ongyalom?

 Alszik mán, nyugszik mán, odalenna sírba, Mit csinál egy Kis lány ily Kis sön magába?

A két hangnem cserélgetésének érdekes példáját olvashatjuk a 30. kótán, Csáti bíróné nótájában. Csodálatos, hogy ilyen tisztán megőrizte pentatóniáját ez a dallam, pedig egy srófán belül háromszor is megváltoztatja hangnemét, s olyan (pentaton) hangnembe megy át, melynek hangjai hétfokúvá egészítenék ki előbbi hangnemét.

A gyakori hangnemváltogatás és a nagy hangközök azt bizonyítják, hogy a keleti zene hangjai nincsenek alárendelve egymásnak. Bartók Béla megállapította, hogy a magyar népdalok hangsorának ötödik foka nem domináns karakterű. Úgy látszik, hogy a záróhang sem tónika jellegű, különben nem lehetne úgy játszani vele, hol az alsó, hol meg a felső oktávban szólaltatni meg, ahogy mi tesszük. A nagy hangközök olyanféleképpen hatnak ránk, mint a magyar népköltészet is népművészet szervesen képei. Két különböző hangrendszer szimbólumai, vagy két különböző ember (vékony és vastag hangú, asszony és ember, gyerek és felnőtt) hangjai nem tartozhatnak szerves egységbe. Hatásuk valóban éppen olyan álomszerű (fantasztikus), mint népdalaink folyton változó szimbólumaié:

*Letörött a kutam gémje,
Hun itatok mán estére?
Kínyes az én lovam szája,
Nem szokott a más kútyára.*

*Átal akar rajta menni,
Bazsaraózsza szakajtani:
Bazsaraózsza, szép virágszál,
Barna fattyú házasoggyál.*

*Nem szokott más kútyára, –
Belehajtom a Tiszába,
A Tiszának közepibe,
Onnan a másik szíltre.*

*Házasoggy meg, ha meg akarsz.
Végy el engem, ha el akarsz,
Mert ha engem elszalajtassz,
Ilyen raózsát nem szakajtassz.*

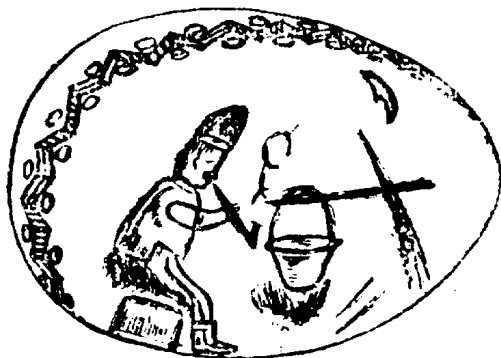
*Mily a Tiszának a szíle,
De még mlyebb a közepé:
Barna kislány kerülgeti,
Átal akar rajta menni.*

*Lefelé folyik a Tisza,
Nem folyik a' többé vissza:
Rajtam van a raózsám csaójkja,
Ha sajnájja vegye vissza.*

(Hortobágy, – Ecsedi I)

Ha emlékezünk még a szimbólumok jelentésére, észrevesz-
szük, hogy változik át szemünk előtt a kép. Az első két versszak
csak jelképesen emlegeti a szerelmet (a ló itatása), a harmadikban
egyszerre megjelenik a lány, s a víz akadállyá változik előtte, pe-
dig őt magát jelentette. (Persze, hogy igaz így is a kép, hiszen a
leány számára saját teste rejtegeti a legnagyobb veszedelmet a
szerelemben. Pedig csak egy rózsát kívánt meg, azért megy neki a
veszedelemnek) Most egyszerre átváltozik a rózsa, kiugrik belőle
a legény. Az ötödik versben már a lány változik rózsává: ebben a
formában kínálkozik a legénynek. Végül hirtelen visszazökken az
álmom az első képre, de már senki sem jár a Tisza partján. Azt sem
tudjuk, megittatták-e hát a lovat, leszakították-é a rózsát, de nem is
ez a fontos (a valóságban is csak a legény és lány alibijét szokták
bizonyítani ezek, ha számonkérjük tőlük távollétüket), a nóta belső,
rejtett témája szépen befejeződik. Így van ez mindi, nemcsak a
nótában: az embernek alig van fogalma a szeme előtt lejátszódó
események értelméről, s egy-egy újabb esemény mindennek más
értelmet adhat, mint amit eddig tulajdonítottunk neki. Ezért tar-
tózkodik a magyar ember a végleges fogalmazástól, az európai
ember viszont minduntalan átértékeli tudományát. – A művészet
terén megfordítva viselkedik mindkettő. A magyar ember sokáig
ellenáll szubjektív érzéseinek, de ha az mégis elragadja, nem szab

neki korlátokat. A magyar nyelv és tudomány (tér és időszemlélet) objektív jeleiből a legszertelenebb fantasztikus formákat alkotja meg. Ennek a következménye az is, hogy „józan” állapotában mindig meg is tagadja művészetét, nem sokra becsüli: gyerekeknek, fiataloknak való az ének, meg a kocsmába, nem komoly embernek. A cifra holmi is csak a fiataloknak való, azokat még hamarabb előveszik az érzelmek, most van az idejük, hadd csinálják. Az idősebb ember azt mondja: *minek a' mán nekiünk?*

IV. A magyar népi technika

Bármihez fog az ember, előbb meg kell küzdenie az anyaggal, hogy célját elérhesse. Technikai tudásra van szüksége nem csak fizikai szükségleteinek kielégítésekor (élelemszerzés, ruházkodás, házépítés közben), hanem szellemi szükségleteinek kielégítésekor is. Beszélni látszólag nagyon könnyű dolog, nem kerül sok fáradságba, de gondoljuk csak meg, mennyit küzdöttünk nyelvünkkel gyerekkorunkban. Egyéb munkában félannyi idő alatt is nagyobb ügyességre tettünk volna szert sokan, mint amennyire a beszédben jutottunk. Az írást nem is említem, azt valamennyien tudjuk, hogy nem könnyű mesterség, különösen ha majd el is akarja olvasni valaki.

Amíg technikai problémáink vannak, bizonytalan a jogérzésünk. A falusi magyar ember is azért tanult meg olyan nehezen írni és olvasni, mert tudta, hogy többé-kevésbé jogtalan állapotán úgy sem segíthet vele, azontúl is ki lesz szolgáltatva a legkisebb földi hatalmasságnak is, ha az nadrágot visel. Talán nehéz ezt most első hallásra elhinnünk, pedig így van. Az ember testi funkciói is társas lelki problémákat takarnak, nem csak szellemi természetűek, mint az írás-olvasás. Jámi például minden állat megtanul könnyszerrel, nem csinál belőle problémát, az ember számára azonban ez is a legnehezebb problémák közé tartozik és határozottan társas-lelki vonatkozású. A népmonda nagyon jól eltalálta ezt, mikor azt mondja, hogy a teremtés után az Úristen minden állatnak kicsinyét felhajtott, s ahogy leestek, mind szaladni kezdtek. Az asszony azonban utána kapott az Úr kezének, féltette gyermekét, azért megbüntette az Úr, s most egy évig rongyokba kell pólyálnia gyermekét, míg azután lábra állíthatja. Valóban a gyerek számára éppen olyan kevésbé volna probléma a járás, mint az állatok számára, ha nem volna ember, s ember voltát nem a többi emberhez, a felnőttekhez való viszonya határozná meg.

A gyerek és a felnőttek viszonya határozottan technikai természetű. Egyfelől a gyerek teljesen ki van szolgáltatva a nagyoknak, s azok is neki, másfelől nem csak fizikai gondozást kíván, hanem lelkit is. (Minél kisebb a gyerek, annál könnyebb elrontani.) Nevelni viszont csak művészi eszközökkel lehet, s ez a "*művészet*" a

legprimitívebb művészetek közé tartozik: egy mosolygás, egy színes kendő mutogatása, egyszerű dallamok dúdolása. Határozottan jogi indokolású művészet ez, a gyerek jóérzésének biztosítására való, de csak az éri el vele célját, aki elfogadja művészetnek, s maga is élvezni tudja a primitív dallamot, a szép kendőt és a mosolygást. A gyerek azonnal észreveszi, ha a "művész" nem őszinte, és ő bizony annál őszintébben elárulja nemtetszését. Azt szoktuk mondani, hogy a gyerek ösztönösen megérzi, ki szereti és ki nem, pedig ez már nem ösztön, hanem a fejlődő jogérzék jelentkezése. A gyermek a maga részéről nem tudja megoldani a felmerült jogi problémát, de már jelét tudja adni, hogy valami nincs rendben: sír. Érteni kell azt a nyelvet is, a technika nyelvét. A "művészi" forma – mosolygás vagy sírás – mindig jelent valamit, de jelentése egyetemes. Ha éhes, ha tisztába kell tenni, ha beteg, a gyerek egyformán sír. Aki jól ismeri már, meg tudja különböztetni a síró hang speciális jelentését is, mégis inkább jelkép a gyerek nyelve, mint jel. Bizony sok fáradságába kerül a növekedő gyerekeknek, míg a felnőttek pontosan kidolgozott jelrendszerévé fejlesztik ezt a nyelvet, de ezt fejleszti azzá, s legbelül mindig ez marad számára a nyelv. Mihelyt jogi problémái támadnak a felnőtt embernek, a nyelv testi valósága is érezhetővé válik. A beszélőnek technikai problémái támadnak: akadozik a nyelve, vagy pörögni kezd, mint az orsó, látszik, hogy nem az a fontos, amit mond, hanem az a tény, hogy beszélnie kell, vagy beszélnie szabad. A magyar nyelvjárásokban tapasztalható hangváltozásoknak is ilyenféle okai lehettek annakidején, a változások megtörténtekor.

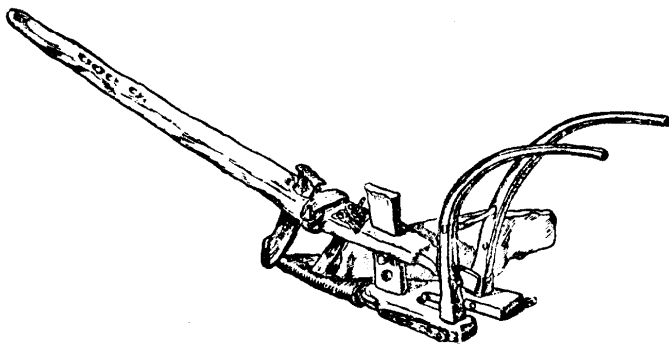
A hangváltozások okát pedig sem a nyelvtudomány, sem más tudományok nem tudták megmondani. Kunos Ignác ugyan már a múlt század hetvenes éveiben feljegyezte, hogy a debreceni civilek nagy önérzetükben ejtik ki a szavakat olyan teliszájjal ahogy kiejtik (*jaó daóga van*). Az *aó*, *eó* diftongusok valóban alkalmassak a beszélő önérzetének kifejezésére, az *uó*, *ilő* diftongusok viszont, mint ha valami félénkséget fejeznének ki, különösen, ha egy kicsit meg is rövidítik őket, mint a Románvásárvidéki csángók Moldvában. A moldvai csángóknak minden okuk meg volt az óvatosságra, s nem is hiányzott az belőlük. Nem csak *kiejtésük*, hanem egész viselkedésük elárulta ezt.

A hangváltozások szélesebb körben való elterjedését is a népjogi helyzete indokolja. Ezt is alkalmam volt megfigyelni a moldvai csángóknál. A csángók nagyobbik része sok évszázad óta kint él Moldvában, de gyakran települtek közibük újabb kivándorlók is. Ezek székelyek, az előbbieket nem. Beszédjükéről is könnyű megismerni, ki székely, a ki nem az. Az új embernek nem sok szava van sehol sem, de a moldvai székelyek nem nyugodtak bele állapotukba, hanem igyekeztek fölibe kerekedni vendéglátó gazdáiknak, s elhitették velük, hogy ők nem igazmagyarok, nem tudnak jól magyarul. Az igaz magyarok a székelyek, mármint a jövevények. A moldvaiak hittek nekik, s ma a Bákó-vidéki magyarság erős tempóban székelyesedik nyelvében, elsősorban pedig kiejtésében. A magyar nyelv hangjainak jórészt másféleképpen ejtik a székelyek, mint a régi moldvai magyarok ejtették. Ezek még nem tudták megtanulni, melyik esetben hogyan ejtik a székelyek az egyes hangokat, csak azt tudják, hogy sokszor másféleképpen ejtik, mint ők, s ezt próbálgatják. Így azután teljesen anarchikus állapotba jutott nyelvük. Ha kicsit megfélemedeznek magukról, majdnem hibátlanul beszélnek régi nyelvjárásukat, mikor meg eszükbe jut tudományukat fitogtatni, mindent rosszul mondanak. Legfeltűnőbb az *.sz* és *s* hangok felcserélése. A moldvai magyarok régi nyelvjárása nem ismeri az *s* hangot. Ahol mi *s*-et mondunk. ők *sz*-et ejtenek (szegít, moszt, meszél). Régies állapot ez. A finnek nyelvében sincs *s* hang, bizonyos tehát, hogy régen a magyar nyelvben sem volt. Most a csángók nem tudják, melyik szóban van hát *s* melyikben *sz*? *Somséd, besil*, s más hasonló furcsaságokat hallani tőlük, de a következő mondatban esetleg már *szomséd*-, vagy *szomszéd*-nak hangzik a szó.

Ilyen a divat mindenütt és mindenben. Az úri nők is azért öltözködnek divatosan, hogy el ne maradjanak a világtól, a gazdagabbak meg mindenkit igyekeznek megelőzni a divatban, hogy fölényüket biztosítsák. Ezért fáj sokaknak az is, hogy a cselédlányok nem járnak népviseletben, hanem ugyanolyan divatosan öltöznek, mint gazdasszonyuk. Persze, a cselédlányok sem tudják másféleképpen dokumentálni mindenkivel egyenlő ember-voltukat, hát divatosan öltözködnek. Volt idő, amikor még semmiképpen sem akartak megválni falusi viseletüktől. Annyira idegen volt tőlük a város világa, hogy kénytelenek voltak tőle való függetlenségüket

jelképesen is kifejezni. Ha feladták függetlenségüket, rendszerint elvesztek a városban.

A divat megváltoztatását rendszerint praktikus szempontokkal is indokolni szokták, de ez a praktikum csak illúzió. A divat évenként változik, s ami tavaly nagyon célszerűnek látszott, idén már nem válik be. Nemcsak a női divat indokolása ilyen relatív értékű, hanem a modern technika minden vívmányáé az. Tudjuk, hogy az újítságoktól nemcsak a falusiak tartózkodtak sokáig, hanem a művelt városiak is. Idősebb emberek sokáig nem ültek autóba, mikor már mindenki nyugodtan beleült: ők nem sietnek anynyira, hogy életüket is kockára tegyék érte. Ma a repülővel vagyunk ilyenféleképpen. Pedig a régi jó világban sokszor a lovak is elragadták a kocsit, s nem kis bajt csináltak. De azt megszokták már, az a »*mi világunk*« volt, s ennek a világnak a függetlenségét próbálták megőrizni az öregek, mintha gyanították volna, hogy a technika áldásai még átokká is fordulhatnak.

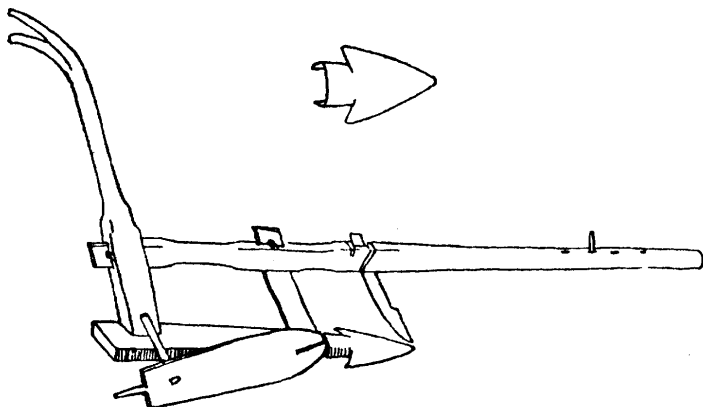

196. kép *Debreceni eke* (Déri múzeum).

A falusiak is ilyen tartózkodva fogadják a technika újításait, s régen bizonyára még óvatosabbak voltak. Azt vallották, ha eddig jó volt, ezután is jó lesz az öregek holmija. Ki tudja, micsoda új adót fognak ránk kivetni, ha elfogadjuk az új rendszert. Ezért nem hitték régen a vaseke használhatóságában, s még korábban a faekék különböző típusaiban sem. Nem jobb az egyik sem – gondolják magukban – csak azért kínálgatják, hogy ürügyet szolgáltatassanak új adó kivetésére. Hiszen mindig adó, vagy katona kellett eddig is, ha szóba álltak velük.

Ha az urak és parasztek, városiak és falusiak jogi viszonya nem lett volna problematikus, a technikai újítások elterjedésének semmi akadályja nem lett volna. A tudomány érvényesült volna bennük a maga módján, de mindenütt egyformán, hiszen a tudomány igazságai egyeteme érvényűek. Az újabb, nyugati típusú magyar faeke (196. kép) például éppen úgy bevált volna a Tisza jobbpartján is, ahogy a balon bevált, s ha itt szükség volt rá, ott is elkelt volna. Ott mégis megtartották a régi keleti eke szerkezetét (38. kép), csak gerendelyét egyenesítették ki, Debrecenben meg a nyugati faekét honosították meg, valamikor a XVI. században. Bizonyosan a nyugati iskolákat járó magyar diákok lesték el és hozták haza a formáját, s kelet felé innen terjedt el Erdély északi részeiben és Moldvában. Érdekes, hogy fi Kárpátok lakatlan és a földművelésre alkalmatlan hatalmas tömege nem szabott határt a debreceni típusú eke divatjának, Erdélyben viszont útjába állott 'egy titokzatos erő. A Szamos és a Körös völgyében elfogadták az új formát, a székelység azonban kevés kivétellel megköszönte szépen és nem kért belőle. Ugyan mi oka lehetett rá? Az ő ekéjük jobb volt, vagy jobban megfelelt a helyi viszonyoknak? Van aki ezt tartja. A székelyek nagy része úgynevezett váltóekét használt (197. kép) a vaseke előtti időben, majdnem a múlt század végéig. A váltóeke kormányát át lehet tenni egyik oldaláról a másikra, s így mindig egy irányban lehet szántani vele, nem kell kerülgetni a földet. Hegyvidéken fontos ez, mert a hegyoldalban mindig lefelé kell fordítani a barázdát, hogy lépcsőssé, terasszossá alakítsák a meredek helyeket. Azért egyszarvú a székely eke (csak felül ágazik ketté a szarva), hogy bármelyik oldalára szánt, mindig egyenes irányban álljon. A kétszarvú ekéknek csak egyik szarva esik a gerendely vonalába, másik csak a kormányt tartja féloldalt. Ezzel csak egyirányban lehet szántani, tehát körülszántják vele a földet, s kerülő ekének nevezik.

197. kép Székely váltóeke (Székely Nemzeti Múzeum).

A székelyek régen kerülő ekévé alakították váltóekéik nagyrésztét. Szimmetrikus laposvasa helyett asszimmetrikusat tettek rá és kormányát is féloldalra rögzítették. (Kormányának azt a deszkát nevezték, amelyik a felhasított földet kifordította a barázdából.) A váltó eke és a belőle készített kerülő eke szerkezete sokkal gyengébb, mint a debreceni ekéé, a székelyek még sem fogadták el azt, csak Marosszéken és részben Udvarhelyen. Csíkban és Háromszéken kitartottak a régi formák mellett. Fölösleges erőlködés volna itt a talajviszonyokat tanulmányozni. Az ekék határait nem a talajviszonyok szabták meg, hanem a társaslelki viszonyok. Már a guzsalyformák elterjedését sem lehet a talajviszonyokkal magyarázni, pedig a debreceni típusú talpas guzsaly is éppen addig honosodott meg Székelyföldön, ameddig a debreceni eke. A két határ egybeesése nem véletlen műve. A debreceni *e-ző* nyelvjárás is ugyanaddig terjed a székelységben, mint az eke. Debrecentől Udvarhelyig mindenütt kipusztult a régi zárt *ë*-hang nyelvünkéből. Másutt azt mondják *embër*, itt *ember*, másutt *lélék* itt *lélek*. A nyelvi és gazdasági technika formáinak nem fizikai, földrajzi, hanem lelki tényezők szabnak határt. Tudjuk, hogy a székelység már a XV. század óta hol passzív, hol meg aktív ellenállást tanúsított az érvényes renddel szemben. A magyar állam és az erdélyi fejedelemség európai szellemű feudális rendje ellenében elég sokáig meg tudta őrizni autonómiáját, de állandóan küzdenie kellett érte. Ezért fogadott mindent óvatosan, ami az ország központja, a

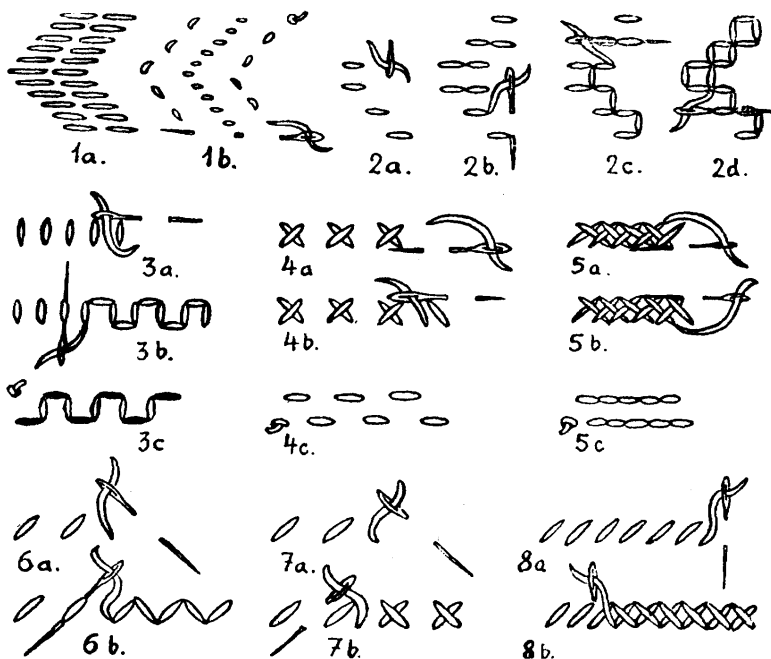
magyarság felől jött. A legkonzervatívabb természetű csíkiak még a reformációt sem fogadták el, s az unitáriusok elszakadása ismét alkalmat adott a székelység többi részének a különködésre. Háromszéknek az unitarizmus sem kellett, Udvarhely viszont a vég-sőkig kitartott mellette az üldöztetés idejében is, sőt még egy-két szombatos is maradt napjainkig köztük.

Ha a vallás egyetemes igazságai és transcendens erői sem tudták legyőzni a székelység megrögzött, különködő természetét, még kevésbé teheték azt a technika vívmányai. Ezek éppen arra voltak jók a székelyeknek, hogy bennük is dokumentálják önállóságukat.

A technikának mindenütt ez a társaslelki funkciója. A debreceni ekét is azért nem fogadták el a Tisza jobbpartján, mert ott a jászok őrizték különálló etnikumuk emlékét jogi autonómiájuk keretei között. A jászóság a legexponáltabb délkeleti sarka annak a régies technikájú és kultúrájú magyar tömbnek, amelyet a katolikus vallású matyókkal és palócokkal együtt képez. A reformáció is, de a mindenkori modern technika is a jászóság ellenállásán tört meg, s észak felé nem terjedhetett nagyobb erővel. A jászok a kunokkal együtt alkottak egy autonóm közösséget, de ezen belül is biztosítani akarták függetlenségüket, s ezt dokumentálták katolicizmusukkal és népies technikájukkal is.

Népművészetünkben a hímzés technikája a leggazdagabb. Szűkebb határok között legősibb hímzőtechnikáink is élnek mindmáig. A gyimesi csángóknál a finnugor népek mindkét ősi öltését, a kocka-öltést és a szövő-öltést is megtaláljuk. Az előbbinek nagyon szép emlékei maradtak fenn a baranyai Romonyából származó kendőkön (XXVI. tb. 1), az utóbbinak meg a Maros felső folyása mentén Magyaró és Disznajó községekben készült vánkóson. A gyimesi csángók "*fonaján való*"-nak nevezik a szövőöltést, mert a mustrát fonákán varrják ki. Így mindkét szélén meggazdálkodnak egy-egy srég öltést. A 198. képen az 1a. szám alatt láthatjuk a fonaján való hím színét, az 1b. szám alatt pedig fonákát, benne a tűvel. Amilyen széles a minta, a tűt végigbökösik a vászonba, s egyszerre húzzák bele a fonalat. A Marosmelléken ezért *húzásos* varrásnak nevezik a székelyek az ilyen öltést (Ferencz-Palotay). A cseremiszek ugyanígy nevezik ezt az öltést (Wichmann Györgyné), a finnek meg nyírfakéregén áthúzotttnak,

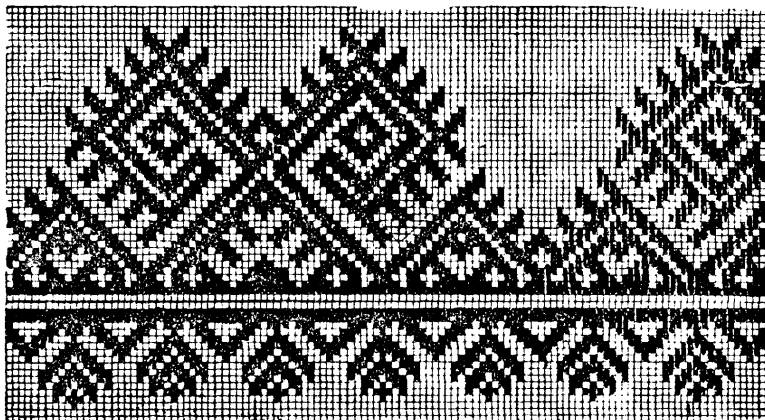
a nyírfakéreg bocskorok ugyanis olyan szerkezetűek, mint a vázszon szövete (Schvindt). A XXXI. tb. 1-2. képén láthatjuk a hasonló, húzásos varrással készült osztyák hímzések részleteit.

198. kép A finnugor népek ősi hímzőöltései, 1. húzásos varrás (a, színe, b, fonáka), 2. kockaöltés (a-d, négy fázisa), 3-8, szegődíszek (a-b, az öltés két fázisa, e, fonáka).

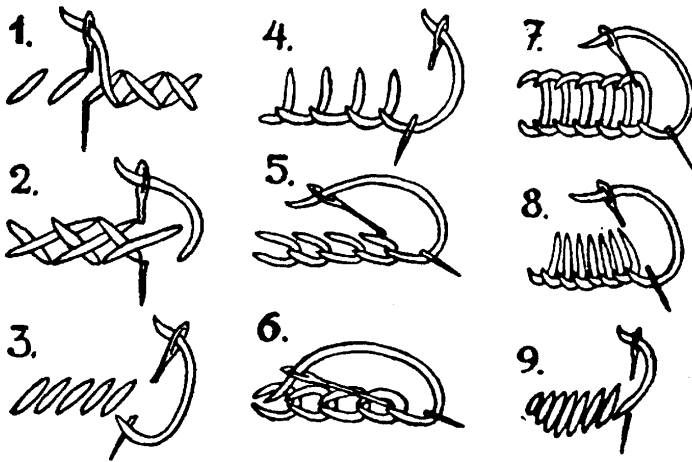
Az 53. képen mordvin hímzéseket látunk ugyanilyen technikával, a 199. képen pedig egy gyimesi csángó női ing hímzését. Ez utóbbiak a hímzett felület szélének szaggatottságában is hasonlítanak egymásra, nem csak aszimmetrikus kompozíciójukban. A húzásos varrás tehát hímzőművészetünk legkorábbi emlékei közé tartozik és feltehetőleg a finnugor közösség emléke. Nem kell feltétlenül a finnugor nyelvközösség korára gondolnunk, a nyelvek külön fejlődése még nem jelenti a népek teljes izolálódását. Az olasz és német nyelvjárások is különböző irányban fejlődnek már kétezer éve, s ma nem értik meg egymást a különböző nyelvjárást

beszélők, csak az irodalmi nyelv segítségével, kultúrájuk nagyjából mégis azonos. A finnugor népek kultúrája is többé-kevésbé egységes lehetett még időszámításunk első századaiban.

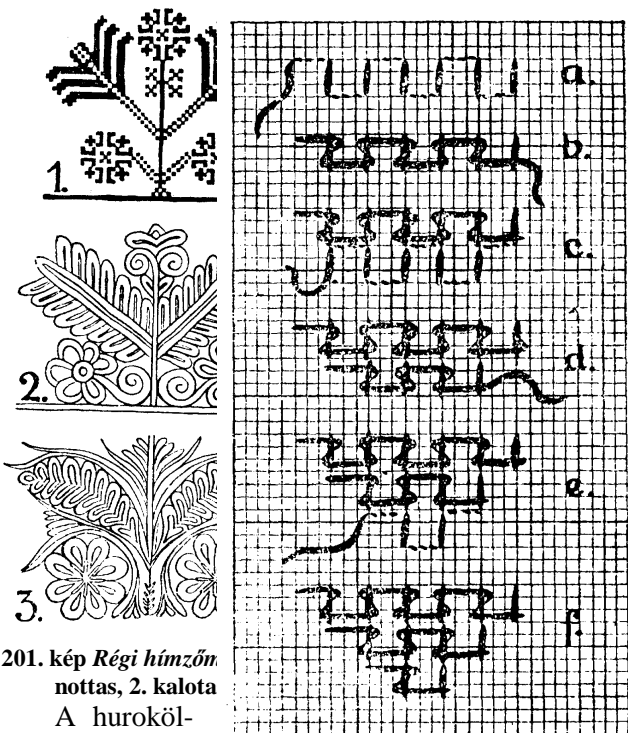
199. kép Gyimesi csángó ingujj hímzése piros és kék fonállal. (Kígyófejes mustra, fonákján való öltéssel kivarrva.)

Városi közönségünk oláh eredetűnek tartja a húzásos varrást, mert a finnugorság teljesen ismeretlen előtte. Etnográfusainknak talán nincs is véleményük a dologról, vagy ha van, az megegyezik a laikusokéval, s így boldog-boldogtalan szabadon garázdálkodik népművészetünk legősibb emlékeiben, hazafias buzgalommal pusztítva azt. Persze, hogy vannak az oláhoknak is hasonló hímzéseik – primitív fokon minden nép ismerte ezt az öltést –, de mi még azt sem tudjuk mennyi keleti hagyomány és művészi forma került a bessenyők, kunok, tatárok és saját eleink révén az oláh népművészetbe, s azt is mentenünk, tanulmányoznunk kellene, nehogy a magunkét pusztítsuk.

200. kép A leggyakrabban használatos magyar hímzőöltések: 1. keresztöltés, 2. fonottas, 3. száröltés, 4. huroköltés, 5. nyitott láncöltés, 6. láncöltés, 7. kalotaszegi zsinóröltés (ma fordított irányban öltik), 8. szücs-hímzések huroköltése, 9. laposöltés.

A kockaöltést is valamennyi finnugor rokonunk ismeri (XXXVI. tb. 2). A kockaöltés a húzásos varrásból származtatható legkönnyebben. Az előbbinek egyirányú öltéseit megritkították, s keresztirányban is öltögettek közé (198. kép: 2). A nagyobb hímzett felületeket másféle öltésekkel szokták kisebb mezőkre osztani. Ilyen öltéseket láthatunk a 198. kép 3-8. sz. alatt, mégpedig két különböző fázisukban (a-b) és fonákán (c). Sorrendjük azt is szemlélteti, hogyan fejlődött ki a keresztöltés a kockaöltésből. A mi hímzéseinken a keresztöltésnek különös fajtája használatos; a *fonottas*, vagy ínvarrás (200. kép: 2). A keresztöltéses sort kétszer végig kell öltögetni, ezt nem, mert itt mindig kétszer olyan hosszút öltünk előre, mint vissza. Ezt az öltést a kazáni tatárok is *fonottasnak* nevezik, mint mi. A tatár nevet a cseremiszek is átvették (*örmäk* – Wiehrmann-né). A fonottasból a száröltésen át fejlődött a huroköltés, abból a láncöltés, a kalotaszegi szinóröltés, végül a szürhímzések laposöltése (200. kép. – A kalotaszegiek ma fordítva tartják a tút, nem úgy, mint a képen látható, mert maguktól elfele haladva hímeznek).

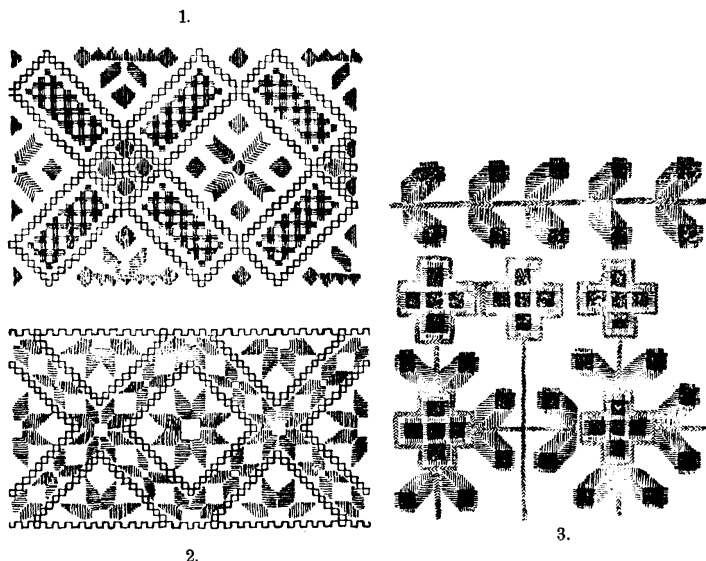
201. kép Régi hímzőnottas, 2. kalota

202. kép A darázsolás országszerte ismeretes ősi formája

A huroköltésnek a csere-míszeknél is hurkolás a neve. A csere-

míszeknél sok régi öltésünket megtaláljuk ezen kívül is. A 202. képen látható és nálunk országszerte közkedvelt darázsolást, meg a 203. képen látható vagdolást mind ismerik a cseremiszek is. Még általánosabb a fekete kockaöltéssel kontúrozott hímzés. Ez az osztyákoknál és voguloknál is nagyon gyakori (XXXI. tb. 4-5). Nálunk viszonylag ritka. Sárközi bíborvégeken (XXV. tb. 2) és buzsáki ingujjakon találkozunk vele leggyakrabban. Ez utóbbiakon mindig a már ismert hun-bolgár-csuvas eredetű dütögetett-borogatott leveles mustrán látjuk (40. kép 1). Szintén gyakori finnugor rokonainknál a különböző öltések együttes alkalmazása (204. kép). Nálunk a buzsáki hímzések képviselik ezt a típust (205. kép) legősibb formájában, de a matyó, a kalotaszegi, a sár-

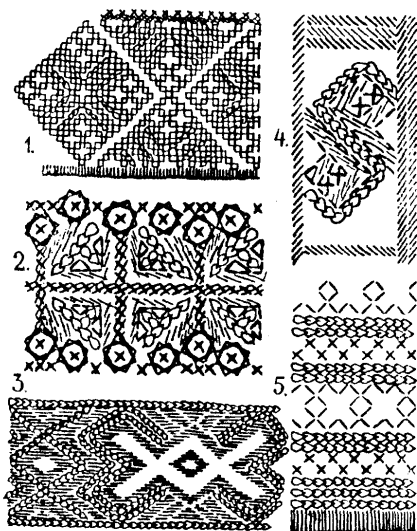
közi és a régi szücs- meg szűrhimzések is legalább kétféle öltést alkalmaztak egyszerre: a laposöltés mellett kevés láncöltést vagy huroköltést, illetve a zsinóröltés mellett kevés laposöltést is találunk.

203. kép *Vagdalásos hímzések és rokonaik (1. cseremiszi Heikel, 2. oláh ingváll vagdalás nélkül, 3. matyó lepedő, Déri múz.).*

Teknikában tehát ugyanazt tapasztaljuk, amit a formák világában a kétféle stilizálásban, illetve a formák tarka vegyítésében figyelhettünk meg, a mellérendelést. Keresztöltéses hímzéseinken is gyakori a szórványos kockaöltéses díszítés, vagy száröltéses kontúrozás, tehát a hímzőöltés korábbi és későbbi stádiuma. A láncöltés és a laposöltés is egymás után következő fokozatai a hímzőöltés fejlődésének, a technika tehát mindig megőrizz valamit a régi formából. s ezzel teszi változatossá a mustrát, ha pedig a régies vonások mind kikoptak belőle, tovább variálja a meglévő formát, s így nyit utat a technika további fejlődésének. Az alkotás mindig átmeneti stádiumban van, s ezért olyan életszerű. A 201. képen láthatjuk egy mustra különböző öltésekkel kidolgozott variánsait. A keresztöltéses és zsinóröltéses szárok és levelek egy-

aránt kétsorosak. A laposöltéses mustrán a levelek szára eltűnt, a levelek azonban tovább őrzik eredeti formájukat.

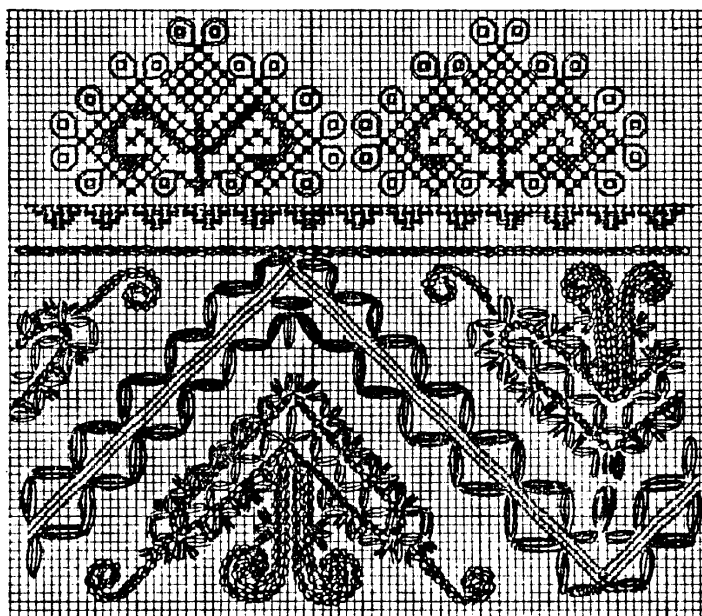

204. kép *Különböző technikák együttes alkalmazása (1., 3., 5. finn, 2. mordvin, 4. cseremiszi hímzéseken – Schvindt és Heikel nyomán).*

Említettem már, hogy eredeti madaras hímzéseink valószínűleg a középkori keresztényesség hatása alatt alakultak át elvont geometrikus mustrákká, vagy csillagképekké, a székely hímzések korunkig megőrizték ezt a stílust. Ha nyugatnak, az európai művészetnek volt hatása a magyar népművészetre, akkor az elsősorban ebben nyilvánult. Ugyancsak európai hatások siettethették ősi kockaöltéses technikánk átalakulását keresztöltéssé. A keresztöltéses, ill. ínvarrásos hímzés azonban már ismeretes volt előttünk keleten is. A buzsáki hímzés dűtött-borogatott leveles mustrája is keresztöltéses, meg csuvas párja is az (40. kép). A fonott as neve is keleti rokonainkra utalt. A láncöltés elhatalmasodása egyes vidékeink hímzésében már keleti török hatásnak tulajdonítható. Valószínűleg a kunok hozták be hozzánk ezt a hímzést, eredeti formájában és színeiben pedig a palócok őrizték meg helyenként, mint a 157. képpel kapcsolatban már említettem. Az Alföldön a reformáció hatásai formálták át a török hímzéseket a puritánizmus szellemében. Ennek emlékét őrzik kalotaszegi, mezőségi és sár-

közi (főkötő) hímzéseink. A török láncöltés eredeti finomságait a sárközi hímzések még fokozták, a kalotaszegiek viszont eltüntették, hajlékony vonalait darabossá, apró öltéseit nagygyá és szélessé formálták. A török hímzés azonban eredeti formájában és színeiben újból élni és hatni kezdett a XVIII. sz. végén. Ennek emlékei azok a ma már géppel varrott virágdíszek, melyek mellényeink és kötényeink szövetét borították országszerte. Egy ilyen bácskai kötényt láthatunk a XX. tb. 2. sz. alatt. Az Alföldön a mellények gépelt virágai is egyszínű feketék s alig tetszenek ki a fekete mellényen. Másutt, például már Bácskában is eredeti piros, sárga, zöld, kék és fehér selyemmel gépelték fekete alapra, vagy pirosra. Tuliános folyós mintájuk az ősi török mustra.

205. kép *Buzsáki ingváll hímzése piros és kék fonállal (Népr. múz.).*

Ebből a törökös láncöltéses ruhahímzésből lett a katonaruhák zsinórdisze és nem megfordítva. Zsinóröltésnek nem azért nevezik a kalotaszegi széles láncöltéseket sem, mintha a ruhazsinórt akarták volna utánózni. Megfordítva, a *zsinór-varrás* régi neve a láncöltésnek, éppen úgy, mint az *ínvarrás* is. Mind a kettő abból az időből származik, mikor még a láncöltés a díszített mezőket el-

választó egyenes sorokat képezett, mint a buzsáki hímzésen (205. kép) és a finnugor hímzéseken (204. kép). Nem hiába szoktuk azt mondani, hogy zsinór-egyes. Az ívvarrás is az új kifejlesztett ínára emlékeztette a régieket, nem az élő állat ínára. Kacsaringós török hímzéseink láncöltése ezt a régi nevet örökölte csak.

A törökös láncöltéses ruhahímzés tehát részben zsinórozássá alakult át (valószínűleg a nagyobb tömegben gyártott katonai egyenruhákon), részben megmaradt eredeti formájában (a palócoknál hímezve, egyebütt gépelve). De belőle származik a szücs- és szűrhimzés is. Gazdag színezése mellett régies példányainak gyakori láncöltéses díszítősorai is ezt bizonyítják. Azt már tudjuk, hogy a székelységben és a palócoknál miért nem honosodtak meg a reformációval egyidőben jelentkező technikai újítások. Ez az oka annak is, hogy a puritán karakterű, tömött mustrájú és egyszínű hímzések is megrekedtek Székelyföld határain és a palócságba sem jutottak el. Egyébként bizonyosan az egész Alföldön közismertek voltak, s így maradtak meg annak két szélén, Sárközben és Kalotaszegen. Az Alföldről magáról a szücs- és szűrhimzések divatja szorította ki legújában, a XIX. század elején.

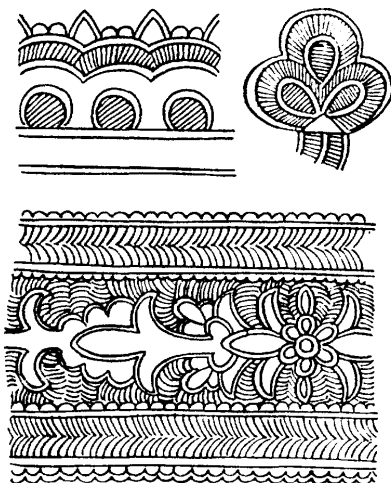
Hímzéseink másik keleti eredetű technikája az applikáció. Bőrből készült ruháink, ködmöneink, bundáink díszítménye eredetileg mind bőrből kivágott virágképekből állott (XXX. tb. 1). Hasonló posztódíszítmények vannak a kirgizeknek is (54. kép és XXX. tb. 2.). A kirgizeknél egyszerűbb formái is vannak: kosszarvalakú, kétféle ágazó kacsaringók. Azonos ez a forma a finnugor népek méhláb-motívumával, csakhogy az szegletes, ez meg görbe vonalú. A kirgiz kosszarvdíszítményt Győrffy I. a bihari oláhok szokmányain is megtalálta, de megvan az főkötőink applikált díszítményei közt is. Itt még ú. n. reciprok formák is kerülnek. Ezeknek negatív képe azonos a pozitívval. Ilyenek a kirgiz applikációk is, sőt az osztyákok és a voguloké is. Ez utóbbiak szintén bőrruhákat díszítik applikációval, mint mi, csakhogy ők nem festett, hanem szőrös bőrdarabokat applikálnak, kétféle, fehér és veres rénszarvas bőrből készítve kabátjukat, csizmájukat (71. kép), sapkájukat, erszényüket. Nyírfakéreg-edényeiket hasonlóképpen díszítik (XXXI. tb. 3. és 77. kép). A nyírfa fehér haját helyenként lehántják, másutt meg meghagyják, sitt-ott hozzávarrják a kéreghez, hogy le ne hulljon róla. Az osztyákok és a vogu-

lok bőrapplikációinak legprimitívebb formái az északi sarkkör népeinél mindenütt megtalálhatók. Ezek negatívja még nem azonos a pozitív képpel. Az osztyák applikációk egyes motívumai a mi ködmönvirágainkban is felismerhetők (114. kép: 7, 9). Végül tarisznyáink szarvasalakját kell megemlítenem (XIII. tu. 2. és 34. kép), mint egyik legősibb applikált díszítményünket. A gazdagabb szkithák aranylemezből készült szarvasképeivel azonos ez (36. kép).

Faragóművészetünknek az applikációval azonos technikája a fűrészelés vagy ablakos díszítés (XII. és XIII. tb.) palóc bútorokon, s helyenként másutt is megtalálható. Ez is legősibb díszítőtechnikáink közé tartozik. Egyes motívumait honfoglaláskori és népvándorláskori leletekben is megtaláljuk (82-83. kép), sőt ma is élnek azok szibériai rokonaink díszítőművészetében. A technika szimbolikus jelentése a túlvilág bejárata, tehát vallásos eredetű (83. kép).

A fémből öntött ablakos képek technikájának legközelebbi rokona az ólomöntés. Kések nyelét, késhüvelyeket és botokat, ostor nyelét, guzsaly szárát díszítették így, cifra rácsos mustrát mélyítve a botba, azután ólommal kiöntve (66. kép). Ezt a technikát is megtaláljuk északázsiai rokonainknál. Ebből származtathatók a dunántúli pásztorok spanyolviasz-díszítményei és a tiszavidéki pásztorok rézveretes díszítményei is. A spanyolozás eredeti formájában szintén negatív képével érvényesült, a kép hátterét töltötték ki spanyolviaszal (116. kép 6. és VII. tb.), csak újabban fordították pozitívrá a képet (59, 70, 74, 76, 89, 90. kép és C. tb.).

Ősrégi díszítőmódszerünk a karcolás, vékony vonalak bevésése is. A figu-

206. kép Vésett díszítmények zempléni kürtökről (Madarassy).

rákat rendszerint két vonallal határoljuk és a vonalak között sűrűn teleírjuk apró vonásokkal, vagy pedig ezt hagyjuk üresen, s a motívum közepét és hátterét írjuk tele (206. kép). A honfoglaló magyarok ránkmaradt arany- és ezüstitárgyain is megtaláljuk ezt a technikát, Ázsiában pedig egészen az ajnukig követhetjük nyomait. Kínában már a Hán-korszakból maradt emléke, nyilván ősi tulajdonunk tehát.

Népi technikánk helyi variációinak kialakulását csak akkor tudnók mind megindokolni társaslélektani szempontból is, ha közelebbről ismernők e vidékek történetét, a nép jogi helyzetének alakulásait története folyamán. Ennek hiányában csak pusztá felsorolását adhatnám a technikai fogásoknak. Ezt másutt is megtalálják olvasóim, én tehát mellőzöm őket, S megelégszem a magyar népi technika ősiségének és társaslelki problémájának ezzel a rövid ismertetésével.

VÉGSZÓ.

A magyar népművészet technikája sokat változott európai történetünk folyamán, tartalmi elemei is változtak, de már kisebb mértékben, jelképei és a bennük megnyilvánuló tér- és időszemlélet pedig tisztán megőrizték ázsiai primitívségüket és objektivitásukat. A technika változásait a magyarság jogi problémái magyarázzák meg egész történetünk folyamán dokumentálnunk kellett függetlenségünket külső és belső ellenségeinkkel szemben, s önmagunk előtt is. A tartalmi elemek részleges átalakulását az európai kultúra egyetemes érvényű igazságainak megismerése magyarázza, a jelképek és formai sajátágaik maradandóságát pedig a magyar lélek megváltozhatatlan belső törvényei. Az európai színvonalú modern magyar művészet is ezeknek a törvényeknek az érvényességét hirdeti. Meggyesy Ferenc szobrai, Nagy Imre képei, vagy Erdélyi József és Gellért Sándor versei éppen olyan tisztán megmutatják a magyar lélek formáit, mint a népi művészetek. Érdeemes volna egyszer ezt is megfigyelni bennük. Bartók és Kodály zenéjének magyarsága, zenefolklor kutatásaik révén, régen köztudomásúvá vált. Talán Ady szimboliztikájának „népies”-sége volt a legvalószínűtlenebb eddig, azért nem álltam meg, hogy ne idézzem verseit, jelképeink tárgyalása során.

A népművészetünkről kialakult közfelfogással sokat kellett vitatkoznom munkám különböző fejezeteiben. Ha nem is sikerült mindenkit meggyőzőnöm róla, hogy népművészetünknek saját formanyelve van, talán gondolkozóba ejthettem sokakat, akik eddig belenyugodtak, hogy a magyar népművészetben csupa epigon természetű tehetségek munkáit kell látnunk. Ha némi kétséget támaszthattam olvasóimban a magyar népművészet egyoldalú (technikai) és idegen felfogású (indogermán) magyarázatával szemben, nem volt munkám hiábavaló. Remélem, hogy a könyvem egyes fejezeteinek aránytalanságában jelentkező hiányokat is módomban lesz még más alkalommal kipótolni.

Tartalomjegyzék

<i>FORMÁI</i>	<i>1</i>
A MAGYAR JELKÉPRENDSZER	4
1. SZÉL (ESŐ).....	15
2. TŰZ (CSILLAG).....	26
3. VÍZ (HAJÓ, HÍD),.....	38
4. HAL (KIGYÓ, BÉKA, CETHAL).....	47
5. MADÁR.....	63
6. LÓ (ÖKÖR, KOS, SZARVAS).....	94
7. SZÁNTÁS, VETÉS, ARATÁS, SZÉNAGYÚJTÉS..	120
8. FALEVÉL, FA ÉS ÁGA.....	129
9. GYÜMÖLCS.....	138
10. VIRÁG.....	152
11. EVÉS, IVÁS, KÚT, EDÉNYEK.....	165
A MAGYAR TÉRSZEMLÉLET	179
1. KÉPZŐMŰVÉSZET.....	179
2. ÉPÍTŐMŰVÉSZET,.....	261
A MAGYAR IDŐSZEMLÉLET	309
IV. A MAGYAR NÉPI TEKNIKA	338
VÉGSZÓ	355
TARTALOMJEGYZÉK	356
KÉPEK JEGYZÉKE	357
TÁBLAKÉPEK	376

Képek jegyzéke

1. KÉP FORGÓRÓZSA AZ URAL-ALTÁJI NÉPEKNÉL. 1. AVAR LELET (HAMPEL), 2. HONFOGLALÁSKORI MAGYAR LELET (FETTICH), 3. OSZTYÁK KÉREGEDÉNYRŐL (SIRELIUS), 4. HORTOBÁGYI IVÓKÜRTRŐL (DÉRI MÚZEUM), 5. SÁRKÖZI HÍMESTOJÁS (U. O.), 6. TISZAFÜREDI CSERÉPTÁLRLÓL (VISKI) 7. HUNYADMEGYEI HÍMZETT VÁNKOSHAJRÓL (PULSZKY F.), 8. SZÉKELY HÍMESTOJÁS' (MALONYAY).....20

2. KÉP KÍNAI FORGÓRÓZSÁK. 1. XVII. SZÁZADI FEST-MÉNYRŐL, 2. FESTÉKES DOBOZ FEDELE (HOPP F. MÚZEUM).....21

3. KÉP "TEKERŐLEVÉL" GYIMESI CSÁNGÓ HÍMZÉSEN. 22

4. KÉP "SZÉL-HULLÁMA AZ ÁZSIAI NÉPEKNÉL. 1, 5. OSZTÁLYOK NYÍRFÁKÉREG EDÉNYRŐL (SIRELIUS), 2, 6. OSZTYÁK NŐI INGEKRŐL (NÉPRAJZI MÚZEUM, BP.), 3. BODROGKÖZI MAGYAR SZÓTTESRŐL (ÉBNER), 4. ERDÉLYI OLÁH HÍMZÉS (OPRESCU), 7. SZILÁGYSÁGI MAGYAR VÁNKOS-HAJRÓL (GYÓRFFY), 8. ÓCEÁNIAI HADICSOLNAKRÓL (BOSSERT), 9. AVAR LELET (SZEGED VID.), 10. U. AZ (SOPRON M., – HAMPEL).....23

5. KÉP A TŰZCSIHOLÓ ACÉL, MINT DÍSZÍTŐMOTÍVUM. 1. SZÉKELY VÁNKOSHAJ "TŰZVASA" Mustrája (ROEDIGER), 2-3. GÖMÖRI ÉS HM.-VÁSÁRHELYI CSIHOLÓ ACÉL (KISS J.), 4. MEZŐKÖVESDI MATYÓ FÓKÖTŐ (BÁTKY ZS.), 5-6. DEBRECENI ÉS FEJÉRMEGYEI CSIHOLÓ ACÉL (DÉRI MÚZ., ILL. NÉPR. MÚZ.), 7. JAKUT FÓKÖTŐ (BOSSERT), 8. FINN FÓKÖTŐ HÍMZETT Mustrája "TŰZCSIHOLÓ"-KKAL (SCHVINDT), 9. HORVÁT FÓKÖTŐ RÉSZLETE (DÉRI GY. MÚZ.), 10. BOLGÁR TŰZCSIHOLÓ (MOSZYNSKI).....35

6. KÉP TÜZES ÉS CSILLAGOS MUSTRÁK A SZÉKELYEKNÉL. 1. "TÜZES-NYILAS", 2. "TÜZES-PAPOS" VÁNKOSHAI (ROEDIGER), 3-4. "CSILLAGOS" TOJÁSOK (MALONYAY).....37

7. KÉP "FOLYÓVÍZ" MAGYAR HÍMZÉSEKEN. 1. DÉVAI CSÁNGÓ (MA "KIGYÓS"-NAK NEVEZIK – SZABÓ IMRE), 2. TARDI MATYÓ, 3. BUZSÁKI (MALONYAY), 4. KALOTASZEGI (U. A.), 5. VESZPRÉMI SZŰRHÍMZÉS (DÉRI GY. MÚZ.).. 40

8. KÉP FOLLYÓVIZ MUSTRA MÉHLÁBAS MESTERKÉVEL A FINNUGOR NÉPEK HÍMZÉSEIN. 1. TÓTSZENTPÁLI MAGYAR (SOMOGY – MALONYAY), 2. OSZTYÁK (NÉPR. MÚZ.), 3. CSEREMISZ (HEIKEL), 4. FINN (SCHVINDT).. 42

9. KÉP OLÁH HÍMZÉS ERDÉLYBŐL (CORNSA. D. - 1 PIROS, 2 FEKETE, 3 KÉK, 4 SÁRGA).....42

10. KÉP HAL ÉS KÍGYÓ A MAGYAR NÉPMŰVÉSZETBEN., 1. ZEMPLÉNI KÜRTÖN, 2. SOMOGYI, 3-4. SZÉKELY TOJÁSOKON (1. MADARASSY, 2., 4. MALONYAY, 3. GYÖRFFY).....47

11. KÉP BÉKANYELŐ KÍGYÓ DUNÁNTÚLI KAMPÓSBOT SZÁRÁN. (NÉPR. MÚZ.).....48

12. KÉP HALAS, KÍGYÓS DÍSZÍTMÉNYEK AZ UGOR NÉPEKNÉL. 1. HAL, 2. CSUKA FOGA., :3. IKRA BŐRE, 4 KÍGYÓ (VIDRA VAGY HERMELIN NYOMNAK IS MONDJÁK), .5. TEKERGŐDŐ KÍGYÓ 6, 8 KÍGYÓS, 7. KÍGYÓFEJES. (1-.5. OSZTYÁK NYÍRFAKÉREG DÍSZÍTMÓÉYEK, SIRELIUS, 6-8. GYÍMESI CSÁNGÓ HÍMZÉSEK).....48

13. KÉP MEDVEÁLARCOS TÁLTOSOK A CETHAL HÁTÁN. PERMI LELETEK A VASKORSZAK ELEJÉRŐL. (A BALOLDALI TÖREDÉK – ASPELIN).....61

SZALONTAI FEJFA VIRÁGA (VISKI).....62

14. KÉP EMBERALAKÚ FEJFA FEJÉN MADÁRRAL. (HÁROMSZÉK - MALONYAY).....63

15. KÉP SZALONTAI FEJFAHOMLOKÁNAK DÍSZÍTMÉNYE (VISKI).....64
16. KÉP MADARAS SÍRJELEK. 1-2. ÁRVAMEGYEI, 3. CSEREMISZ, 4. FINN.....65
17. KÉP SZIBÉRIAI BÁLVÁNYOK PÓZNÁRA TÚZÖTT MADÁRRAL. (JENISSZEI ŐSNÉP – BUSCHAU).....65
18. KÉP MADÁR ÉS MEDVEÁLARCOS SÁMÁNOK KÉPE. PERMI LELETEK A VASKOR ELEJÉRŐL (ASPELIN).....66
19. KÉP MADÁRBŐRBE ÖLTÖZÖTT SÁMÁNOK. PERMI LELETEK (ASPELIN).....68
20. KÉP A VOGUL MEDVETOROK ÁLARCOS JÁTÉKA ÉS ÁLARCAI (AHLQUIST).....69
21. KÉP MADARAS MESTERKÉK ERDÉLYI ÉS MATYÓ HÍMZÉSEKEN. 1 PIROS, 2 KÉK, 3 ZÖLD, 4 SÁRGA.....69
22. KÉP SZERELMESEK ÉS VIRÁGOT SZEDŐ MADÁR. DUNÁNTÚLI SZARU-TOK (MALONYAY).....70
23. KÉP DEBRECENI MADZAGSZÖVŐ TÁBLA (DÉRI MÚZ.).....72
24. KÉP SZŰR- ÉS SZŰCSHÍMZÉSEK MADÁRKÉPIBŐL. 1 VESZPRÉM – GYÖRFFY. 2. HM.-VÁSÁRHELY – KISS L. 72
25. KÉP GYIMESI CSÁNGÓ INGUJJAK HÍMZÉSEI. 1. KASTARÉS (PIROS-KÉK), 2. KASASOS (PIROS).....73
26. KÉP MADARAS. DÍSZÍTMÉNYEK AZ OSZTYÁKOK-NÁL. 1. CSÁSZÁRMADÁR. 2-3. MADÁR, 4. LIBA SZÁRNYA, 5. DARU TALPA, 6. HATTYÚ TALPA, 7. KACSA, 8. SZARKA LÁBA (SIRELIUS).....75
27. KÉP HÍMESTOJÁSAINK MADARAS DÍSZÍTMÉNYEI. 1. TIKOS, 2. RÉCÉS. 3. GALAMBOS (A. TÖBBIT NEM NEVEZTE MEG KÖZLŐJE). 1., 2., 4. SOMOGYI, 3. ZALAI, 5.

HON TI, 6. SOPRONI, 7. HEVESI, 8. KECSKEMÉTI (1-4., I. MALONYAY, 5., 6., 8. GYŐRFFY).....75

28. KÉP SZÉKELY HÍMESTOJÁSOK MADÁRFÉSZKES (1-4) SZÁRNYAS (5-7) ÉS LÚDTALPAS (8), ILL. MADÁRLÁBTARÉS DÍSZÍTMÉNYEI (9). A 2. 'SZ. SÁRGARIGÓFÉSZKES. (1-8. MALONYAY; 9. SZABÓ IMRE.) 77

29. KÉP PILLANGÓK HORTOBÁGYI OSTORNYELEKEN (DÉRI MÚZEUM).....84

SZALONTAI FEJFA VIRÁGA (VISKI).....93

DUNÁNTÚLI SÓTARTÓ VÉSETT DÍSZÍTMÉNYEI...94

30. KÉP RÉGI DEBRECENI PORSZARU. (DÉRI MÚZEUM) 103

31. KÉP SOMOGYI BOT NYELE (NOVÁK L.).....109

32. KÉP HÚSVÉTI TOJÁSOK LÓVAL KAPCSOLATOS SZIMBÓLUMAI: 1. SARKANTYÚS. 2. LOVAS, 3. SARKANTYÚS, PATKÓS, KALAPÁCSOS, FŰRÉSZES, 4. VELLÁS, 5 GEREPLYÉS, 6. HÁMOS, 7. KANTIROS, 8. NYEREGBUNDÁS. -1--2. KECSKEMÉT, (GYŐRFFY.), 3. HONT, 4. ZALA (MALONYAY), 5. DÉVA (GYŐRFFY), 6-7, SZÉKELYFÖLD, 8. LOSONC (MALONYAY).....111

33. KÉP LÓFEJES BOTOK. 1. SOMOGYI, 2. SZÉKELY (NÉPRAJZI MÚZEUM).....111

34. KÉP RÉGI DEBRECENI VADÁSZTARISZNYA FEDELE (DÉRI MÚZEUM).....112

35. KÉP FINNUGOR NÉPEK SZARVASKÉPEI, 1. CSEREMISZ HÍMZÉS (HEIKEL) , 2. OSZTYÁK NYÍRFÁKÉREG DÍSZ (SIRELIUS). 3. PALÓC PAD HÁTA (VISKI), 4-6. KARJALAI FINN HÍMZÉSEK (HEIKEL).....112

36. KÉP EGY SZKÍTHA SZARVASKÉP ÉS MAGYAR ROKONAI. 1. ZÖLDHALOMPUSZTAI SZKÍTHA ARANYLELET (FETTICH), 2. DUNÁNTÚLI PÁSZTORTARISZNYA DOMBORÍTOTT DÍSZE (MALONYAY), 3. SZÉKELY BOKÁLY FESTETT DÍSZE (DÓRI GY. MÚZ.), 4. ERDÉLYI CINTÁL VÉSETT DÍSZE (U. OTT), 5. ERDÉLYI HÍMZÉS LÁNCÖLTÉSSEL (THE STUDIO).....113

37. KÉP OROSZLÁNKÉPEK MAGYAR (1) ÉS CSEREMISZ HÍMZÉSEKEN (2.).....118

BEREGI HÍMESTOJÁS ÖKÖR KÉPÉVEL (DÉRI MÚZEUM).....119

38. KÉP GÖRBE GERENDELÝŰ SZÉKELY EKE (NEMZETI MÚZEUM).....124

SZALONTAI FEJFA HOMLOKDÍSZE (VISKI).....128

39. KÉP LEVELES DÍSZÍTMÉNY A SZÉKELY HÍMESTOJÁSOKON. 1-2. CSERELAPIS, 3-4. NYÁRFALAPIS, 5-6. EPERLEVELES, 7. FENYÓÁGAS (MALONYAY).....131

40. KÉP ŐSI MAGYAR LEVELES MUSTRA ÉS ROKONAI: 1. BUZSÁKI MAGYAR (MALONYAY), 2. CSUVAS (NÉPR. MÚZ.), 3. BOLGÁR (KOSTOV).....137

41. KÉP UGYANAZ ÚJABB GEOMETRIKUS ILL. VIRÁGOS FORMÁBAN. 1. CSEREMISZ (HEIKEL), 2. BARANYAI (NÉPR. MÚZ.), 3. SOMOGYI (MALONYAY).....137

42. KÉP SZÉKELY HÍMESTOJÁSOK. 1. MEGGYÁGAS, 2. TULIPÁN MEGGYÁGGAL, 3-4 ÖVES MEGGYÁGAS, 5-7. BÚZAFEJES, 8. EKEVASASA, 9. ÁSÓS, 10. KAPÁS TULIPÁNOS (MALONYAY).....143

43. KÉP KEHELYALAKÚ VIRÁGOK A MAGYAR NÉPMŰVÉSZETBEN: 1-4, 12. 14, 19. HORTOBÁGYI PÁSZTOROK FARAGÁSAI, 5. ZEMPLÉNI PÁSZTOR FARAG., 6, DUNÁNTÚLI-, 7., 8., 10, 13., 20. BIHARI ÉS NAGYKUNSAGI SZŰRVIRÁGOK, 9, BARANYAI FEJFA, 11, 17. HORTOBÁGYI

**REZESBALTA, 15. DEBRECENI CSERÉPEDÉNY DÍSZÍTM., 18,
DEBRECENI HÍMZÉS, 21. SZÉKELY HÍMESTOJÁS.....161**

44. KÉP PÜSPÖKLADÁNYI DESZKAKERÍTÉS.....162

**45. KÉP TÖRÖKÖS HÍMZŐMUSZTRÁNKBÓL: 1.
KALOTASZEGI, 2. SÁRKÖZI.....163**

**46. KÉP RÉGI VIRÁGOS HÍMZŐMUSZTRA VARIÁNSAI 1.
PALÓC SZŰR, 2. KALOTASZEGI ING, 3. OLÁH ING, 4.
KAZÁNI TATÁR HÍMZÉS.....164**

**47. KÉP DEBRECENI NYEREG-ÁLTALVETŐ DÍSZÍTMÉ-
NYE.....164**

RÉGI NÁDUDVARI FEKETE KORSÓ (DÉRI MÚZ).. 169

**48. KÉP SZÉKELY HÍMESTOJÁSOK TULIPÁNOS (1-5.) ÉS
SZÍVES DÍSZÍTMÉNYEI (6. ÉGŐ, SZOMORÚ-, 8.
BOLDOGSZÍVES – MALONYAY).....170**

**49. LÉP MAGYAR CSECSESKORSÓK, 1. NÁDUDVARI, 2.
ALFÖLDI "JUTKA-KORSÓ", 3. RÉGI, A XVI SZÁZADBÓL, 4.
PALÓC, 5. DUNÁNTÚLI.....172**

**50. KÉP A MAGYAR HÍMZETT MUSZTRA FALUSI PÁR-
NÁN ÉS VÁROSI DÍVÁNYPÁRNÁN.....180**

**51. KÉP MIT LÁTTAK A RÉGIEK A MAGUK HÍMZETT
VÁNKOSAIN?.....181**

**52. KÉP KALOTASZEGI INGVÁLL HÍMZÉSE (DÉRI GY.
MÚZ.).....181**

53. KÉP A MORDVIN INGEK HÍMZÉSE. (HENKEL).181

**54. KÉP KIRGIZ NEMEZTAKARÓ APPLIKÁLT DÍSZÍTÉ-
SE.....182**

**55. KÉP KALOTASZEGI (1) ÉS KÁRPÁTALJI RUSNYÁK
ING HÍMZÉSE (2). – (1. MALONYAY, 2. NÉPR. MÚZ.).....183**

56. KÉP SÁRKÖZI FÖKÖTŐ (MALONYAY).....184
57. KÉP SÁRKÖZI FÖKÖTŐ (MALONYAY).....184
58. KÉP RÉGI ASSZIMETRIKUS Mustrák (1, 3) ÉS ÚJABB SZIMETRIKUS FORMÁJÚK (2, 4), 1. HUNYAD M. OLÁH, BÁTKY. 2, ALSÓFEHÉR M, SZILÁDY, 3-4, KALOTASZEGI, MALONYAY.....185
59. KÉP SOMOGYI TÜKÖRFA SPANYOLOZOTT VIRÁGOKKAL (NÉPR. MÚZ.).....187
60. KÉP SZÉKELY HÍMESTOJÁSOK ASSZIMETRIKUS DÍSZÍTÉSSEL (MALONYAY).....187
61. KÉP HÍMESTOJÁSOK ASSZIMETRIKUS DÍSZÍTÉSSEL (BEREGI ÉS SZÉKELY).....188
62. KÉP S ALAKÚ VIRÁGOS Mustrák. 1. KARCAGI SZŰR ASZALYA (GYÓRFFY), 2. HORTOBÁGYI BUGYELLÁRIS (DÉRI MÚZ.), 3. OSZTYÁK TARSOLY NYÍRFÁKÉREG DÍSZÍTMÉNYE (SIRELIUS).....189
63. KÉP A MAGYAR BAROKK EREDETI FORMÁI. 1. KALOTASZEGI SZÉK KARJA (MALONYAY), 2. KIRGÍZ KARPEREC DÍSZÍTMÉNYE (PRINCZ GY.).....190
64. KÉP HORTOBÁGYI IVÓKÜRT DÍSZÍTMÉNYE (DÉRI MÚZ.).....190
65. KÉP KALOTASZEGI DIÓTÖRŐ FÁBÓL (DÉRI GY. MÚZ.).....190
66. KÉP ÓLMOZOTT DÍSZÍTMÉNYEK. 1. HORTOBÁGYI GULYÁS BOTJÁNAK FELSŐ ÉS ALSÓ VÉGE (DÉRI MÚZ.), 2. MATYÓ GUZSALY FELSŐ VÉGE (KÓRIS K.).....191
67. KÉP NÁDUDVARI BODONOK FÜSTÖLT FEKETE CSEREPŐBŐL. (AZ ALSÓ KÉPEK UGYANANNAK A BODONNAK KÉT OLDALÁT MUTATJÁK (DÉRI GY. MÚZ.)).....192

- 68. KÉP RÉGI ALFÖLDI ZÖLDMÁZAS BODON (DÉRY MÚZ.).....192**
- 69. KÉP RÉGI TORDAI BOKÁLYOK SÖTÉTKÉK VIRÁGOKKAL (DÉRI MÚZ.).....193**
- 70. KÉP DUNÁNTÚLI PÁSZTOROK BICSKÁJA (MALONYAY).....194**
- 71. KÉP VOGUL SZARVASBŐR CSIZMÁK (SIRELIUS).
.....194**
- 72. KÉP TISZAVIDÉKI PIROSTOJÁSOK KAPARGATOTT DÍSZÍTMÉNYEI (DÉRI MÚZ.).....194**
- 73. KÉP DUNÁNTÚLI KEREK TÜKÖR KINYITVA (DÉRI GY. MÚZ.).....194**
- 74. KÉP AZ ELŐBBI TÜKÖR FEDELÉNEK DÍSZÍTMÉNYEI.....194**
- 75. KÉP DUNÁNTÚLI KEREK TÜKÖR (MALONYAY).195**
- 76. KÉP DUNÁNTÚLI TÜKÖR KEREK DÍSZÍTMÉNNYEL (MALONYAY).....195**
- 77. KÉP ALTÁJI (BEITIR) SÁMÁNDOB DÍSZÍTMÉNYE (BUSCHAU).....196**
- 78. KÉP OSZTYÁK ISKÁTULYA FEDELE (SIRELIUS).196**
- 79. KÉP LAPP SÁMÁNDOBOK (1. KROHN GY., 2. XVII. SZ.-I FAMETSZET).....197**
- 80. KÉP ALTÁJI SÁMÁNDOBOK (NIORADZE ÉS HARVA).
.....197**
- 81. KÉP URALTÁJI VILÁGKÉPEK. 1-3. RÉZ, ILL. BRONZ-FÜGGŐK, 4. HÍMZÉS, 1. JAKUT SÁMÁN RUHÁJÁN (HARVA), 2-3. SZAMOJÉD NŐK SAPKÁJÁN, ILL. ÖVÉN (JACOBI), 4. FINN NŐK INGÉN, ILL. FŐKÖTŐJÉN (SCHWINDT).....198**

82. KÉP GRIFFEK NÖVÉNYI STILIZÁLÁSSAL. 1. HONFOGLALÁSKORI MAGYAR NŐ SAPKÁJÁNAK FÜGGŐ DÍSZE (FETTICH), 2. PALÓC PAD HÁTÁNAK FÜRÉSZELT DÍSZE (BALASSAGYARMATI MÚZ.).....	198
83. KÉP LOVASOK FÜGGŐ RUHADÍSZÍTMÉNYEKEN. 1. MAGYARORSZÁGI AVAR LELET (HAMPEL) 2. FRANK LELET (BOSSERT).....	199
84. KÉP SOMOGYI TÜKÖRFA (MALONYAY).....	200
85. KÉP VESZPRÉMI SZARU SÓTARTÓ (DÉRI GY. MÚZ.).....	201
86. KÉP SOMOGYI KANÁSZKÜRT (MADARASSY) ÉS PALÓC SZÉK KARJA DÍSZÍTMÉNYE (DÉRI GY. MÚZ.).....	201
87. KÉP DUNÁNTÚLI TÜKRÖS (DÉRI GY. MÚZ.) ÉS PALÓC SZÉK KARJA DÍSZÍTMÉNYE (MADARASSY).....	202
89. KÉP EMBERALAK DUNÁNTÚLI BERETVATARTÓRÓL ÉS TÜKÖRFÁRÓL (GYÖRFFY).....	204
90. KÉP EMBERALAK DUNÁNTÚLI BERETVATARTÓRÓL ÉS TÜKÖRFÁRÓL (GYÖRFFY).....	204
91. KÉP SZIBÉRIAI RÉGISÉGEK (1-2. KARUTZ) ÉS VOGUL BÁLVÁNYKÉPEK (3. KARJALAJNEN).....	205
92. KÉP CENTRÁLIS PROJEKCIÓ (1) ÉS AXONOMETRIKUS ÁBRÁZOLÁS (2.).....	205
93. KÉP JUHÁSZ TARISZNYÁJA APPLIKÁLT FIGURÁKKAL (ZALA, 1860, MALONYAY).....	208
94. KÉP SZŰRVIRÁGOK, 1., 4-5. MULT SZÁZAD ELEJÉRŐL, SZŰRSZABÓK MUSTRAKÖNYVÉBŐL, 2-3., 6-7. MAI SZŰRÜKRŐL (MALONYAY ÉS GYÖRFFY NYOMÁN), ..	209
95. KÉP DUNÁNTÚLI KANÁSZKÜRT DÍSZÍTMÉNYE (MALONYAY).....	210

- 96. KÉP SOMOGYI HÍMESTOJÁS: CSIBÉKET ETETŐ LÁNY (MALONYAY).....210**
- 97. KÉP DUNÁNTÚLI BOROTVATARTÓ LEGÉNY ÉS RUCA (MALONYAY).....212**
- 98. KÉP KALOTASZEGI LEPEDŐ SZÉLE (NÉPR. MÚZ.) 212**
- 99. KÉP KAPOSVÁRI TOJÁS HÍME (MALONYAY). 212**
- 100. KÉP CSIKI VÁNKOSHAJ HÍMZÉSE (VISKI).....212**
- 101. KÉP SZERVETLEN VIRÁGKÉPEK SZÉKELY HÍMESTOJÁSOKON (MALONYAY): 1. CSERELAPIS GEREPLYÉVEL, 2. SZÁNTÓVASAS, 3. CSERELAPIS CSEREMAKKAL, 4. TULIPÁN BÚZAFEJJEL, 5. TULIPÁN RÓZSABIMBÓVAL, 6. TULIPÁNOS-RÓZSÁS, 7. TULIPÁNOS SZEKFŰVEL, 8. TULIPÁNOS-HÓVIRÁGOS (1., 3-8. MALONYAY, 2. SZABÓ IMRE).....213**
- 102. KÉP HORTOBÁGYI IVÓKÜRT DÍSZÍTMÉNYE (DÉRI MÚZEUM).....213**
- 103. KÉP HAJDÚHADHÁZI GUZSALYSZÁR DÍSZÍTMÉNYE (U. O.).....214**
- 104. KÉP MÉHLÁBAS FINNUGOR MUSTRÁK. 1-2. SZÉKELY HÚSVÉTI TOJÁSOK. 1. RÁKLÁBAS, 2. PÓKLÁBAS (MALONYAY), 3. MORDVIN: MÉHLÁBAS; (HEIKEL), 4. FINN: MADÁRSZEM (A), SZARVAKKAL (B), TYÚKTARÉJJAL (C) ÉS MÉHLÁBAKKAL (4., SCHVINDT).....214**
- 105. KÉP SOKFEJŰ BÁLVÁNYKÉPEK SZIBÉRIAI ROKONAINKNÁL: 1-2. VASBÓL KOVÁCSOLT DÍSZEK SZAMOJÉD (1) ILL. JENISZEI SÁMÁN RUHÁJÁRÓL (2), 3-4 FÁBÓL FARAGOTT BÁLVÁNYOK AZ ALTÁJI TATÁROKNÁL (3) ÉS AZ OBDORSZKI OSZTYÁKOKNÁL (4). – (1. NÉPR. MÚZ., 2-3. KARUTZ, 4. KARJALAINEN).....217**

106. KÉP KISKUNSA GI KÁSAKAVARÓ NYELE (NÉPR. MÚZ.).....218

107. KÉP DEBRECENI CSIGAC SINÁLÓ BORDA CSERÉP- BŐL (DÉRI MÚZ.).....218

108. KÉP BAKONYBÉLI KEMENCE (1) ÉS SÁRKÖZI ÁGY VÉGE (MALONYAY).....219

**109. KÉP PÁROS MADÁRKÉPEK ÉS KÉTFEJŰ MADARAK EMBERALAKKAL: 1. VOGU1 TŰZCSIHO LÓ ACÉL, 2. DEBRECENI LÓSZERSZÁM CSATJA SÁRGARÉZBŐL, 3. PERMI LELET A VASKOR ELEJÉRŐL (TŰZCSIHO LÓ, ASPELIN), 4. HONFOGLALÓ MAGYAROK BRONZCSATJA (FETTICH), 5-7. DUNÁNTŰLI SZÉKEK KARJA (MALONYAY).
.....220**

**110. KÉP TŰZSZERSZÁM ERSZÉNYÉNEK DÍSZÍTMÉNYE A HONFOGLALÁS KORÁBŐL (BEZDÉDI LELET, FETTICH).
.....221**

111. KÉP A MÁTA MEGETTI GULYÁS IVÓKÜRTJE 1869- BŐL. DEBRECEN (DÉRI MÚZ.).....222

112. KÉP A MEDVÉTŐL A GRÁNÁTALMÁIG. 1. HÉT FA- LUSI CSÁNGÓ HÍMESTOJÁSRŐL (GYŐRFFY). 2., 6., 9., 11., 12. OSZTYÁK ÉS; VOGUL NYÍRFAKÉREG EDÉNYEK DÍSZÍTMÉNYEI (BÉKA, MEDVE, HÓD ÉS EMBERKÉPEK PÁROS MADÁRRAL, SIRELIUS), 3., 8. OSZTYÁK TARSOLYOK DÍSZÍTMÉNYEI (SIRELIUS), 4. DUNÁNTŰLI MÁNGORLÓ DÍSZÍTMÉNYE (MALONYAY), 5. VOLGAI- BOLGÁR LELET (POSTA B.), 7. IPOLY MELLÉKI SZŰCSVIRÁG (FÁBIÁN), 10. KALOTASZEGI ÍRÁSOS HÍMZÉS MISTRÁJA (MALONYAY).....222

113. KÉP CSIGAC SINÁLÓ BORDA SZARUBŐL ÉS SÁRGA- RÉZBŐL (DÉRI MÚZ.).....222

114. KÉP U. AZ FÁBŐL (U. O.).....222

115. KÉP MATYÓ KAPUBÁLVÁNYOK (1., 2.) ÉS PALÓC SÍRKERESZT (3.) (BÁTKY, GYŐRFFY ÉS VISKI).....223

**116. KÉP "VIRÁG VIRÁGA". 1. KALOTASZEGI LEPEDŐ (MALONYAY), 2. MATYÓ KÖTÉNY (DÉRI MÚZ.), 3. KALOTASZEGI PÁRNA (BÁTKY), 4. KARCAGI SZŰR (GYŐRFFY). 5. HÉTFALUSI HÍMESTOJÁS (U. A.), 6. SOMOGYI SÓTARTÓ (NÉPR. MÚZ.), 7. MEZŐSÉGI PÁRNA.
.....224**

117. KÉP HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI BUNDA VÁLLA (KISS L.).....225

118. KÉP PERMI LELET A VASKOR ELEJÉRŐL (AP-PELGREN KIVALO).....226

119. KÉP NÁDUDVARI KISKAPU.....226

120. KÉP.....227

121. KÉP ISKÁTULYA FÁBÓL (HERMANN OTTÓ GYÜJT., MEZÓGAZD. MÚZ.).....227

122. KÉP "KICSI BÁRÁN". GYIMESI CSÁNGÓ NŐI ING UJJA HÍMZÉSE.....228

123. KÉP GEOMETRIKUS LÓ-JELKÉPEK A FINNUGOR NÉPEKNÉL. 1-2. FINN HÍMZÉS: CSÓDÖR FEJE (SCHWINDT), 3. GYIMESI CSÁNGÓ HÍMZÉS: CSIKÓ SZEME. 4. OSZTYÁK NYÍRFAKÉREGEDÉNY DÍSZ: LÓ ORRA, 5. U. A.: NYÚL FÜLE (SIRELIUS).....228

124. KÉP EMBERALAK A PÁROS MADÁRRAL. 1. OSZTYÁK, 2. ERDÉLYI HÍMZÉSEN.....229

125. KÉP MADÁRKÉPEK ÁTALAKULÁSA VIRÁGKÉPEK-KÉ: 1. OSZTYÁK ING SZÉLE (NÉPR. MÚZ.), 2. KALOTASZEGI VILLÁS-RÓZSÁS VÁLLFŐ (MALONYAY), 3. SZILÁGYSÁGI VÁNKOSHAJ (GYŐRFFY).....231

.....232

126. KÉP MADÁRKÉPEK ÁTALAKULÁSA FORGÓRÓZSÁVÁ: 1-2. CSEREMISZ HÍMZÉSEK (HEIKEL), 3-4. MORDVIN HÍMZÉSEK (U. A.), 5. OSZTYÁK HÍMZÉS (NÉPR. MÚZ.), 6-7. ÁLTALÁNOS.....232

127. KÉP MAGYAR FORGÓRÓZSÁK: 1. BARANYAI ILL. HUNYADI (NÉPR. MÚZ. ILL. IPARMŰV. MÚZ), 2-3. KALOTASZEGI (MALONYAY), 4-5. SÁRKÖZI (MALONYAY), 6. PALÓC SZŰR ÚJJA-FENEKE (GYÖRFFY).....232

128. KÉP CSEREMISZ HÍMZÉS (HEIKEL).....232

129. URAITÁJI NÉPEK GRIFF ÉS SZARVASKÉPEIBŐL: 1-2. OSZTYÁK-VOGUL NYÍRFAKÉREGEDÉNY DÍSZÍTMÉNYEI (SZARVAS, ILL. LÓ, – SIRELIUS), 3. DUNÁNTÚLI SZARUSÓTARTÓRÓL (DÉRI GY. MÚZ.), 4. KIRGIZ HÍMZÉS (BOSSERT), 5. PALÓC SZUSZÉK OLDALA (MALONYAY) 6. HONFOGLALÓ MAGYAR SZIJJVERET (FETTICH).....233

130. KÉP LEVELEKKEL DÍSZÍTETT MADARAK: 1, MATYÓ LEPEDŐRŐL (VISKI), 2. DEBRECENI TÁL RÓL (DÉRI MÚZ.).....233

131. DEBRECENI FEJFÁK SZOMORÚFÚZFÁVAL DÍSZÍTVE (ZOLTAI L.).....234

132. KÉP PALÓC DUDA FEJE ÓLMOZOTT DÍSZÍTÉSSEL (MEZŐGAZD. MÚZ.).....235

133. KÉP KELETSZIBÉRAI TÖRÖK BÁLVÁNYOK (KARUTZ).....236

134. KÉP EMBERALAKÚ BÁLVÁNYOK ÉS FEJFÁK: 1-2. JENISZEI (BUSCHAN), 3. OSZTYÁK KARJALAINEN), 4-6. SZATMÁRMEGYEI MAGYAR (DOMANOVSKY ÉS SOLYMOSSY).....237

135. KÉP 135. ÉLÉSARCÚ ÁLLATLÉPEK: 1. DUNÁNTÚLI PÁSZTORBOT NYELÉN (NOVÁGH), 2-3. TISZAVIDÉKI MISHA-KORSÓKON (DÓRI GY, MÚZ.).....237

136. KÉP HONFOGLALÁSKORI SÁMÁNBOT VÉGE. CSONTFARAGVÁNY (HAJDÚDOROGI LELET – DÉRI MÚZEUM).....237

137. KÉP FARAGOTT BOTOK: 1. SZARVASFEJES, DUNÁNTÚL (NÉPR. MÚZ.), 2. LÁBFEJES, PALÓCFÖLD (DÓRI GY. MÚZEUM). A 2. SZ. SZÁRÁN INDA FUT VÉGIG, HELYENKINT EGY-EGY ERNBERFEJJEL, MELLETTÜK EGY-EGY A 49-ES MAGYAR EMIGRÁNS OK ÉS VÉRTANÚK NEVÉVEL.....237

138. KÉP EMBERALAKÚ FEJFÁK (1-3. INOKA, 4. TISZAROFF. – NOVÁK I.) ÉS MATYÓ TÚZELŐSÓL PATKÁJÁNAK SARKA (GYÓRFFY).....239

139. KÉP SZARVASÁLARCOS SÁMÁNT ÁBRÁZOLÓ FEJFÁK. 1. SZÉKELY (NAGYBACON,) 2-3. KALOTASZEGI (SÁRVÁSÁR, ZSOBOK),– MALONYAY.....239

140. KÉP ASSZONYKÉPEK MAGYAR KAPUBÁLVÁNYOKON ÉS TÖRÖK SÍREMLÉKEKEN. 1 KALOTASZEGI (MALONYAY), 2. SZÉKELY (HUSZKA), 3. OROSZORSZÁGI (FEHÉR GÉZA).....239

141. KÉP DUNÁNTÚLI FAPIPA (MALONYAY).....242

142. KÉP SZKÍTHA LOVASKÉP, PERMI LELET (APPELGEREN-KIVALO).....244

143. KÉP ÁLLATALAKÚ PIPÁK. 1. DEBRECENI PIPA FÁBÓL (DÉRI MÚZEUM), 2. OROSZORSZÁGI TÖRÖK PIPA EZÜSTBŐL, X. SZÁZAD (BOSSERT).....245

144. KÉP CSERÉPMOZSÁR, FÜSTÖLT NÁDUDVARI EDÉNY (DÉRI MÚZ.).....247

145. NÁDUDVARI BODONOK, FÜSTÖLT CSERÉPEDÉNYBŐL, SIKÁLT DÍSZÍTMÉNYEKSEL (DÉRI MÚZEUM).. 248

146. KÉP HAJDÚBÖSZÖRMÉNYI SZÚRGALLÉR APPLIKÁLT DÍSZÍTÉSE (GYÓRFFY).....248

147. KÉP SOMOGYI SZARU-SÓTARTÓ CSIKÓ-KÉPE (DÉ-
RY GY. MÚZ.).....249
148. KÉP SZOMORÚFŰZFÁS HÍMESTOJÁSOK. 1. PALÓC
(GYÖRFFY), 2. SZÉKELY (MALONYAY).....249
149. KÉP HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI TÁL VIRÁGA (KISS
LAJOS).....249
150. KÉP KARCAGI SZŰRGALLÉR VIRÁGA (GYÖRFFY).
.....249
151. KÉP HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI TÁL VIRÁGA (KISS
L.).....250
152. KÉP DUNÁNTÚLI SZŰR HÍMZÉSE (1, GYÖRFFY),
KALOTASZEGI VÁNKOSHÍMZÉS MESTERKÉJE (2. MALO-
NYAY), KIRGIZ HÍMZÉS (3, BOSSERT).....251
153. KÉP DUNÁNTÚLI SÓTARTÓ VIRÁGSZAKÍTÓ PÁVÁ-
VAL (MADARASSY).....251
154. KÉP HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI SUBAVIRÁGOK (KISS
LAJOS).....251
155. KÉP DUNÁNTÚLI SÓTARTÓ (MALONYAY).....251
156. KÉP DUNÁNTÚLI TÜKRÖS (MALONYAY).....252
157. KÉP PALÓC KÖTÉNY HÍMZÉSE, HEVES M. (NÉPR.
MÚZ.).....255
- MOLDVAI CSÁNGÓ TELKE. JUGÁN.....261
158. KÉP HAJDÚBÖSZÖRMÉNYI TELEK. A KISEBBIK
HÁZ NYÁRIKONYHA. ÉS LAKÁS.....262
159. KÉP CSŰRÖS TELEK (GYÖRFFY I. NYOMÁN).263
160. KÉP EGYSÉGES HÁZAK (1. BUSCHAU, 2. MANNINEN
NYOMÁN.).....264

161. KÉP GÖCSEJI HÁZ TÁVLATI KÉPE ÉS ALAPRAJZA. (GÖNCZI F.).....	265
162. KÉP KALOTASZEGI TELEK (MALONYAY).....	267
163. KÉP NÁDUDVARI TELEK.....	267
164. MOLDVAI CSÁNGÓ TELKE (IAZU-PORCULUI, IASI MEGYE).....	268
165. KÉP KELETI HÁZAK TELKE (1. PRINZ, 2. BUSCHAN NYOMÁN).....	269
166. KÉP NÁDUDVARI KISKAPU.....	270
167. KÉP SZÉKELY KISKAPU SZAKÁLLSZÁRÍTÓVAL (VISKI).....	274
168. KÉP MORDVIN KAPU (1. HEIKEL) ÉS SZÉKELY KAPU TÁMASZTÓ SZERKEZETE (2. HUSZKA).....	275
169. KÉP KUKORICA GÓRÉK (1. SEEMAYER, 2. MALONYAY).....	275
170. KÉP MAGYAR NYÁRIKONYHÁK: 1. HORTOBÁGYI VASALÓ, 2-4. MOLDVAI TŰZELŐK.....	277
171. KÉP MOLDVAI CSÁNGÓ HÁZA (KELGYESZT)	279
172. KÉP MOLDVAI CSÁNGÓ HÁZA (BOGDÁNFALVA).	279
173. KÉP AZ ELŐBBI HÁZ BELSEJE.....	280
174. KÉP SÁRKÖZI GUNNYÓ A JÓSZÁGTELELTETŐ SZÁLLÁSON (KOVÁCH A.).....	282
175. KÉP ÉSZT FÜRDŐHÁZ ÉS NYÁRIKONYHA (MAUNINEN).....	282

**176. KÉP A MAGYAR HÁZTÍPUSOK KIALAKULÁSÁHOZ
1. SZÉKELY ÉS PALÓC TÍPUS, 2A. ALSÓ SZAMOSI ÉS
KÖZÉPSŐ TISZAI TÍPUS, 1+2A. SZAMOSVÖLGYI ÉS
MOLDVAI TÍPUS, 2B. ALFÖLDI TÍPUS.....283**

177. KÉP MAGYAR TŰZHELYEK EREDETE 285

**178. KÉP FÜSTÖSHÁZAK TŰZHELYEI NYÍLT TŰZHELY-
LYEL, KENYÉRSÜTŐ ÉS KÜLÖN PECSENYESÜTŐ
KEMENCÉVEL ÉS KATLANNAL (JANKÓ J. ÉS PAČALA V.
NYOMÁN).....288**

**179. KÉP KANDALLÓS TŰZHELYEK KEMENCÉVEL ÉS
KATLANNAL (1. PALÓC – BÁTKY-GYÖRFFY-VISKY, 2.
SZÉKELY, SZÁRAZAJTA).....289**

**180. KÉP DEBRECENI BÚBOS KEMENCE (ECSEDI NYO-
MÁN).....290**

**181. KÉP SZÉKELY PEST-ALJA (MAGYARHERMÁNY).
.....291**

**182. KÉP SZÉKELY KANDALLÓK (1. ZALÁN, VISKI NYO-
MÁN, 2. KALUGAR, MOLDVA).....292**

183. KÉP TISZAVIDÉK-I HÍMESTOJÁS (DÉRI MÚZ).297

**184. KÉP SÁRKÖZI FŐKÖTŐ „VITORLÁS” HÍMZŐ
MUSZTRÁJA (MALONYAY).....297**

**185. KÉP TEMPLOM- ÉS SÁTORKÉPEK A FINNUGOR
NÉPEK DÍSZÍTŐ MŰVÉSZETÉBEN. 1-4. FINN HÍMZÉSEK
TEMPLOMKÉPEI (SCHVINDT), 5-8. HORTOBÁGYI
OSTORNYELEK TEMPLOMKÉPEI (DÉRI MÚZ.), 9. OSZTYÁK
ISKÁTULYA "RUDAS-SÁTOR"-KÉPE (SIRELIUS).....298**

**186. KÉP SZILÁGYSÁGI FATORONY (BALOGH ILONA
NYOMÁN.).....299**

**187. KÉP GÖCSEJI HARANGLÁB (GÖNCZI FERENC
NYOMÁN.).....299**

188. KÉP SZÉKELY ABLAKRÁCSOK (HORGER)...	301
189. KÉP DUNÁNTÚLI VIRÁGLAJTORJÁK (MALONYAY).	301
190. KÉP KISKUNSAGI MÉNESSZÁRNYSZÉK (TÁLASI)	303
191. KÉP DEBRECENI JUHÁSZTANYA (ECSEDI)....	304
192. KÉP DUNÁNTÚLI SZARU-SÓTARTÓ KÉT OLDALÁ- NAK DÍSZÍTMÉNYE (DÉRI GY. MÚZ.).....	315
193. KÉP HORTOBÁGYI REZESBALTA KÉT LAPJÁNAK DÍSZÍTMÉNYEI (DÉRI GY. MÚZ.).....	316
194. KÉP A PENTATON HANGRENDSZER HANGKÖZEI.	319
195. KÉP A PENTATON HANGOK A HÉTFOKÚ HANG- RENDSZERBEN.....	320
196. KÉP DEBRECENI EKE (DÉRI MÚZEUM).....	341
197. KÉP SZÉKELY VÁLTÓEKE (SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM).....	343
198. KÉP A FINNUGOR NÉPEK ÓSI HÍMZŐÖLTÉSEI, 1. HÚZÁSOS VARRÁS (A, SZÍNE, B, FONÁKA), 2. KOCKAÖLTÉS (A-D, NÉGY FÁZISA), 3-8, SZEGŐDÍSZEK (A-B, AZ ÖLTÉS KÉT FÁZISA, E, FONÁKA).....	345
199. KÉP GYIMESI CSÁNGÓ INGUJJ HÍMZÉSE PIROS ÉS KÉK FONALLAL. (KÍGYÓFEJES MUSTRA, FONÁKJÁN VALÓ ÖLTÉSSEL KIVARRVA.).....	346
200. KÉP A LEGGYAKRABBAN HASZNÁLTOS MA- GYAR HÍMZŐÖLTÉSEK: 1. KERESZTÖLTÉS, 2. FONOTTAS, 3. SZÁRÖLTÉS, 4. HUOKÖLTÉS, 5. NYITOTT LÁNCÖLTÉS, 6. LÁNCÖLTÉS, 7. KALOTASZEGI ZSINÓRÖLTÉS (MA	

**FORDÍTOTT IRÁNYBAN ÖLTIK), 8. SZÚCSHÍMZÉSEK
HUROKÖLTÉSE, 9. LAPOSÖLTÉS.....347**

**201. KÉP RÉGI HÍMZŐMUSTRA TECHNIKAI VARIÁNSAI
(1. SZÉKELY KERESZTSZEMES ÉS FONOTTAS, 2.
KALOTASZEGI ZSINÓRÖLTÉSES, 3. BIHARI
LAPOSÖLTÉSES SZÚRHÍMZÉS).....348**

**202. KÉP A DARÁZSOLÁS ORSZÁGSZERTE ISMERETES
ŐSI FORMÁJA.....348**

**203. KÉP VAGDALÁSOS HÍMZÉSEK ÉS ROKONAIK (1.
CSEREMISZ HEIKEL, 2. OLÁH INGVÁLL VAGDALÁS
NÉLKÜL, 3. MATYÓ LEPEDŐ, DÉRI MÚZ.).....349**

**204. KÉP KÜLÖNBÖZŐ TECHNIKÁK EGYÜTTES ALKAL-
MAZÁSA (1., 3., 5. FINN, 2. MORDVIN, 4. CSEREMISZ
HÍMZÉSEKEN – SCHVINDT ÉS HEIKEL NYOMÁN).....350**

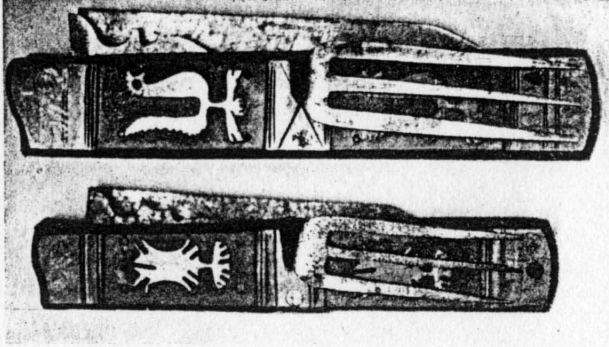
**205. KÉP BUZSÁKI INGVÁLL HÍMZÉSE PIROS ÉS KÉK
FONÁLLAL (NÉPR. MÚZ.).....351**

**206. KÉP VÉSETT DÍSZÍTMÉNYEK ZEMPLÉNI KÜRTÖK-
RŐL (MADARASSY).....353**

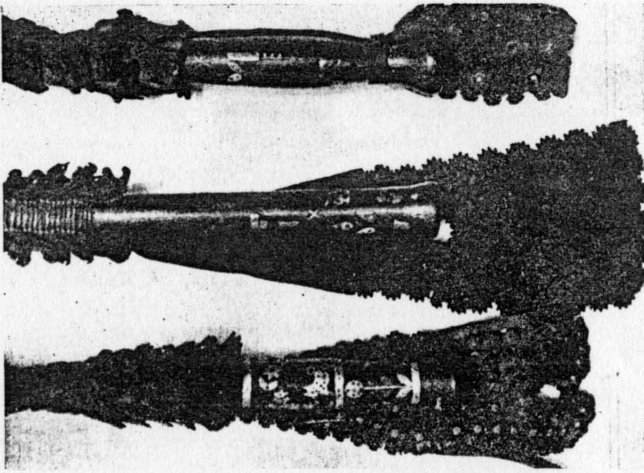
Táblaképek

I. TABLA

2. *Dobroni pároskések*. Szarvval borított nyel-
lítkben sárgaréz figurák (Déri múzeum.)

1. *Hortobágyi ostorapályák* borból kivagdalt pillangókkal és
karnautyúkkal valamint esonból sárgarézből (a baloldali
aluminumból) és színes kacsukétfősből kivagdalt kepekkel
díszítve (Déri múzeum).

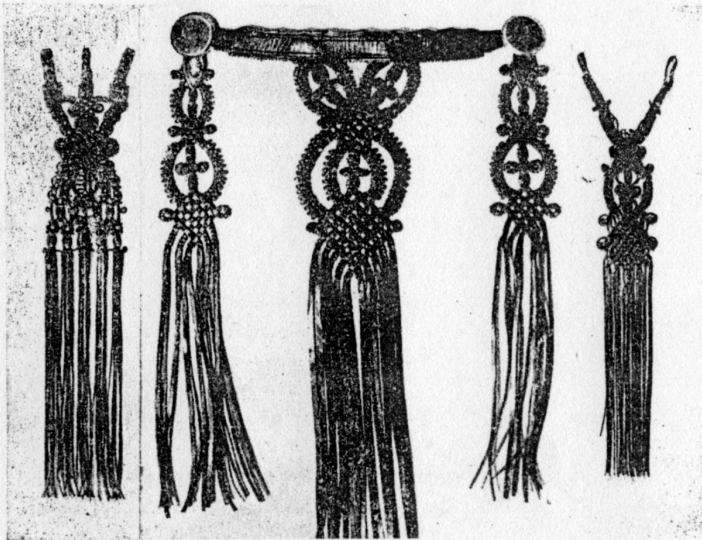
II. TABLA

1.

2.

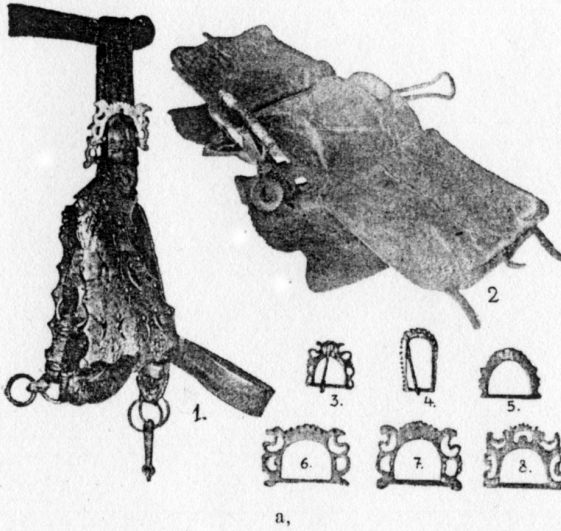

3.

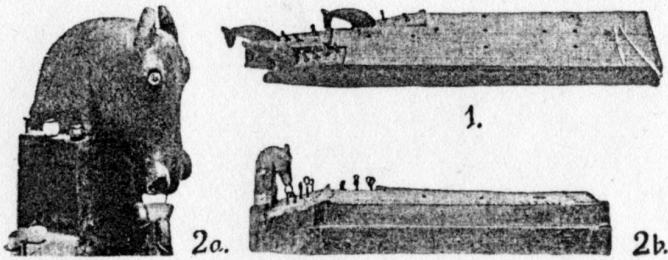
4.

5.

1. Érszény kova és tapló részére. 2. Női pénzeserszény. — 3—5. Lószerszám sallangja.
(1., 3—5. Debrecen, — Déri múzeum, 2. Kalotaszeg, — Déri Gy. múzeum.)

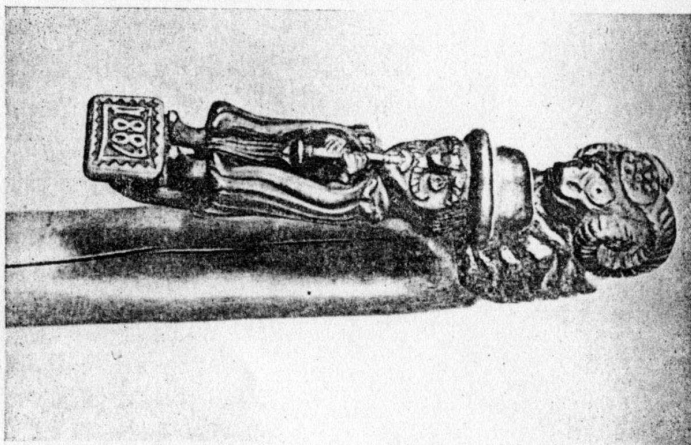
a,

b,

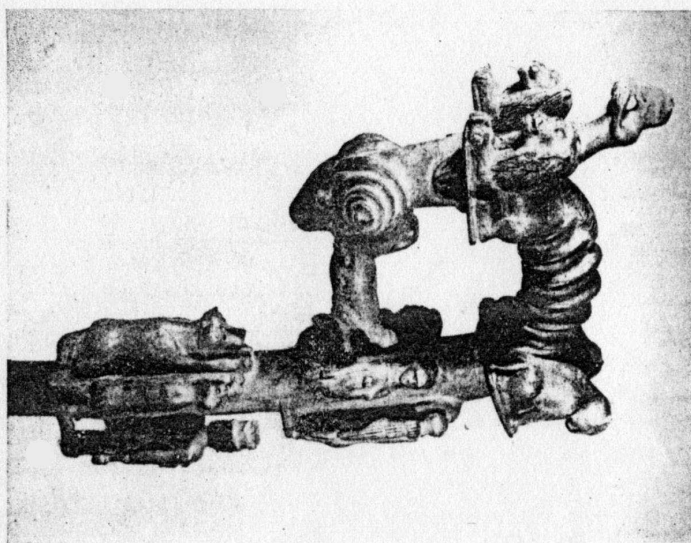
a. 1. csikóskantár, 2. kocsisnyereg állalvettővel,* 3—8. rézcsatok (csengőszíjra, hevederre, kantárra valók). b. 1—2. tamburák lófejvel díszítve. (Valamennyi hortobágyi, ill. debreceni, — Déri múzeum.)

IV. TABLA

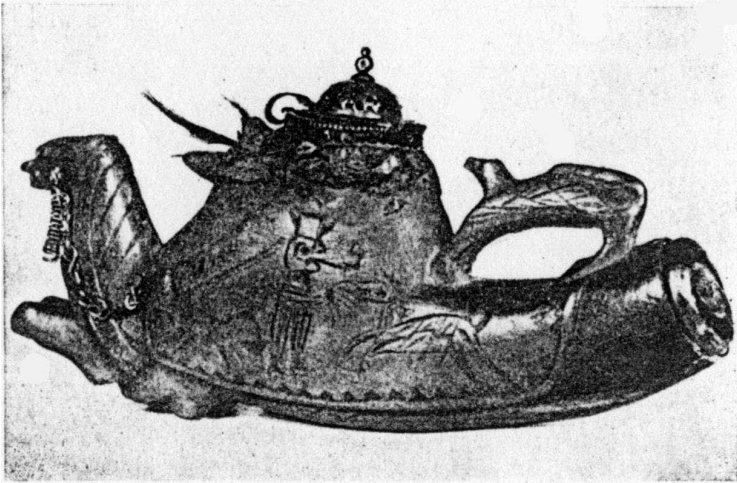
1.

1. *juhászkapó*, 2. *kampósbót* (Dunántúl, Népr. Múz.).

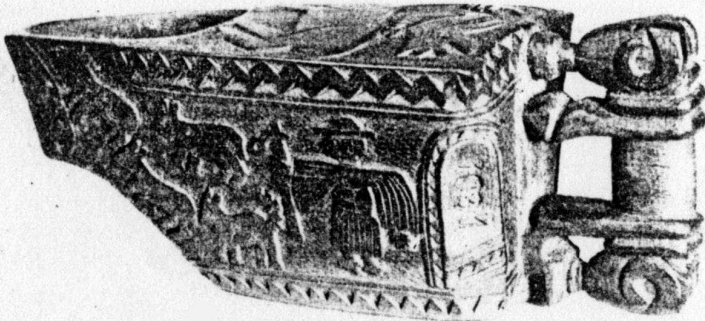

2.

Véselt díszítmények zempléni kürtökről (Madarassy).

1. *piipa* fából lovasalakúra faragva, kupakja és a ló kantárja rézből, a lovás bajusza lószőrből, a ló hátán kutva, oldalán, ill. a lovas bundáján két négy lábú és egy ember képe (Népr. Múz.).

2. nógrádmegyeri ivócsanak fából, 1931. évszámmal, oldalán juhász nyájával. Füle kétfejű kost ábrázol, amint makkot eszik (Népr. Múz.).

VI. TABLA

*Zalai püpa fából. A lovas bundáján vorekeltó kutyva és kígyó képe
(Déri Gy. múzeum).*

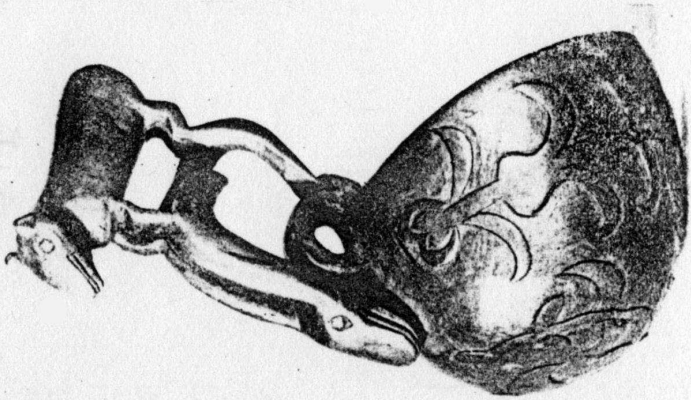

1—2. Somogyi gurgulyák, szaruból készített solartok, dugójuk koszlakúra faragott fa (Népr. Múzeum).

VIII. TÁBLA

1.

2.

1—2. *Palóc írócsanakok* állatok küzdelmét ábrázoló füllel
(Népr. Múzeum).

1.

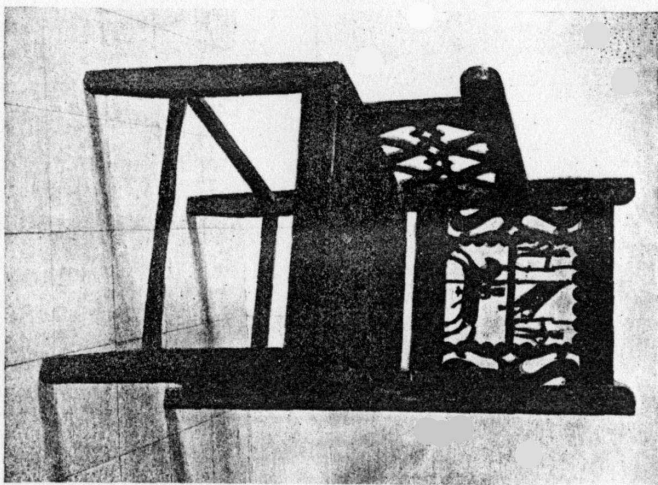

2.

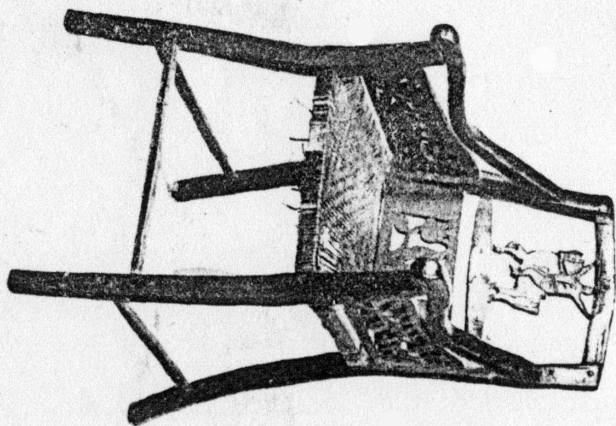
1—2. *Takőrfák, Dunántúl* (Népr. Múz.).

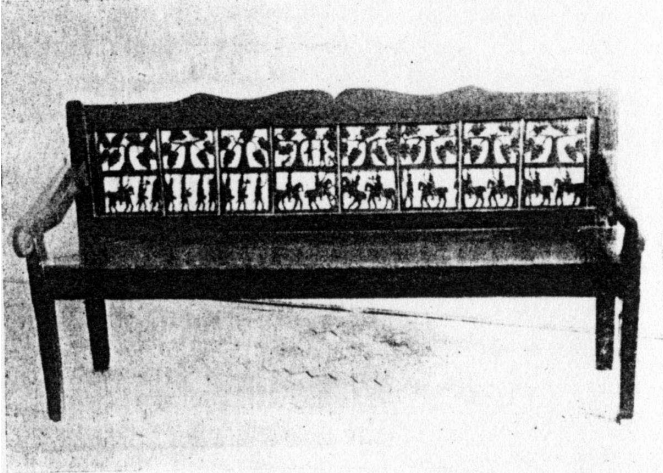
XII. TÁBLA

1. Békésmegyeri széke (Népr. Múz.).

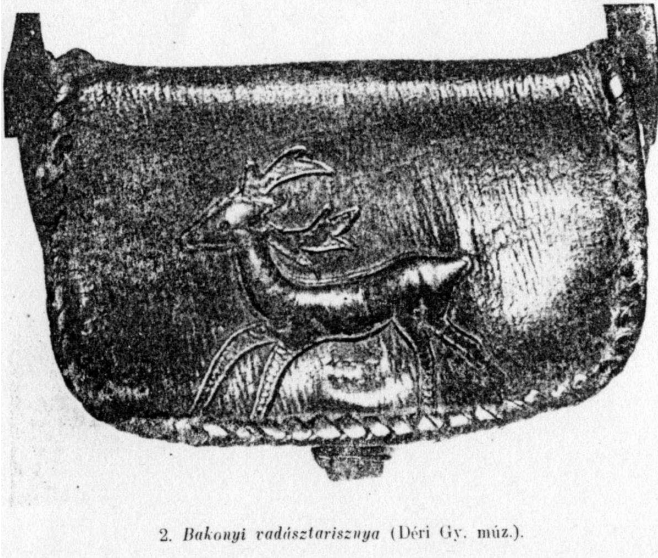

2. Nógrádmegyeri (palóc) széke (Déri Gy. múz.)

1. *Palóc pad fűrészelt díszítményekkel* (Balassagyarmati múz.)

2. *Bakonyi vadásztarisznya* (Déri Gy. múz.).

XIV. TABLA

Lakodalmi kultúra.

1.

2.

1. *Tojástartó gyékényből*, emberalakú (Sárrét).
 2. *Miska korsó*, emberalakú, nagy süveggel, zsinóros mentében, hasán zöld kígyó (Tiszafüred, 1856. — Déri Gy. múz.).

3.

4.

- 3—4. *Feketre jüstölt nádudvari korsó és bodv.* Mázatlan cserép síkált díszítmenyekkel (vö. 144. l. és 145. kép. — Déri múz.).

1.

2.

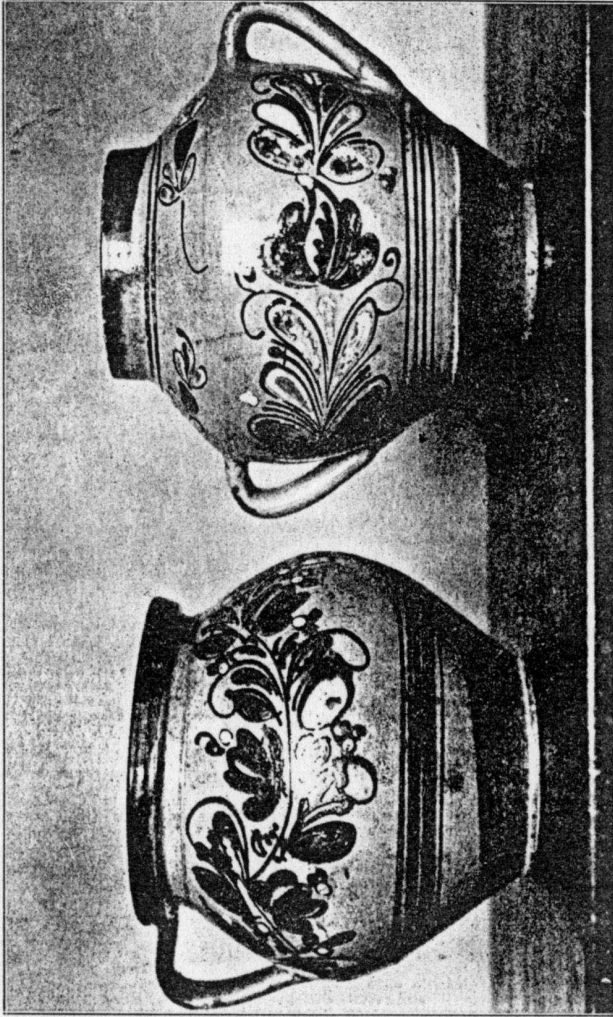
3.

1. Miskakorsó a XVIII. sz.-ból, kígyó nélkül.

2. Jutka korsó (vö. 49. kép).

3. Löröcsétül forgórózsával.

(Tiszántúl. — Déry Gy. múzeum.)

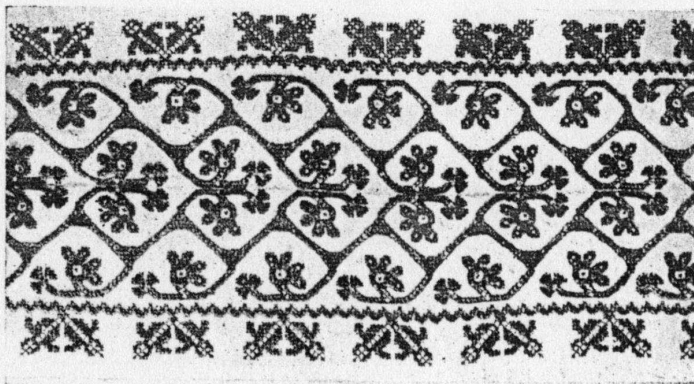

1.

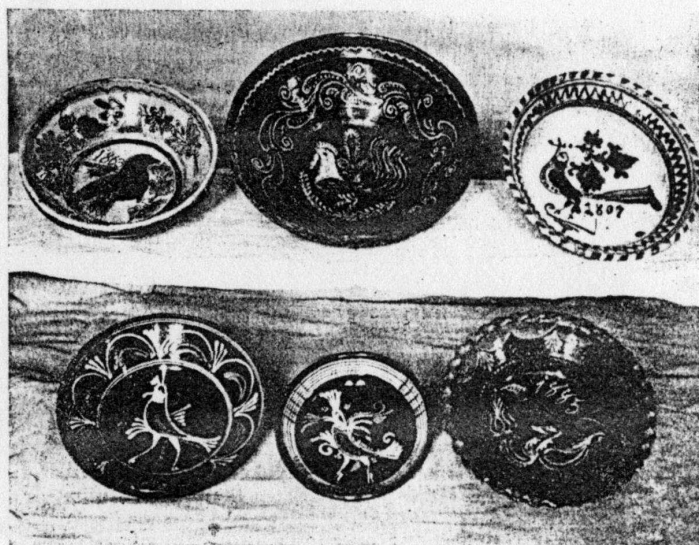
2.

1—2. Mezőlári fazék és bodon cserépből (Déri Gy. múz.).

XVIII. TABLA

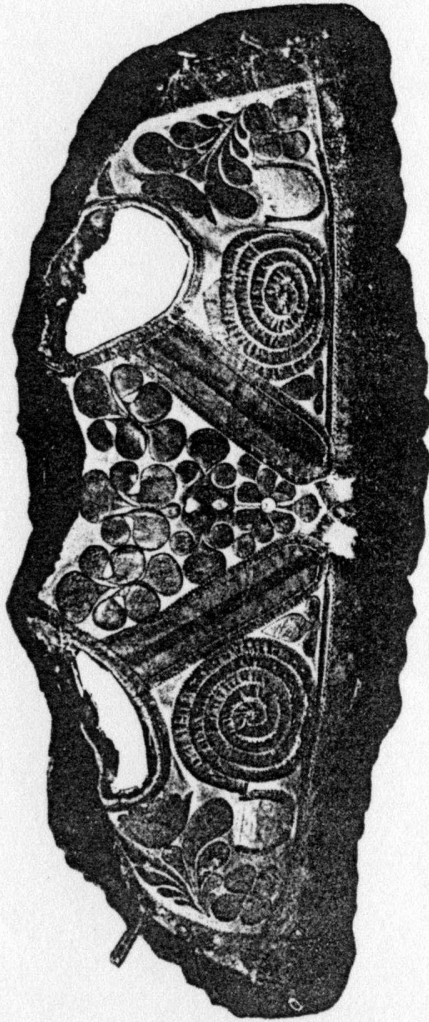

1.
2. 3. 4.

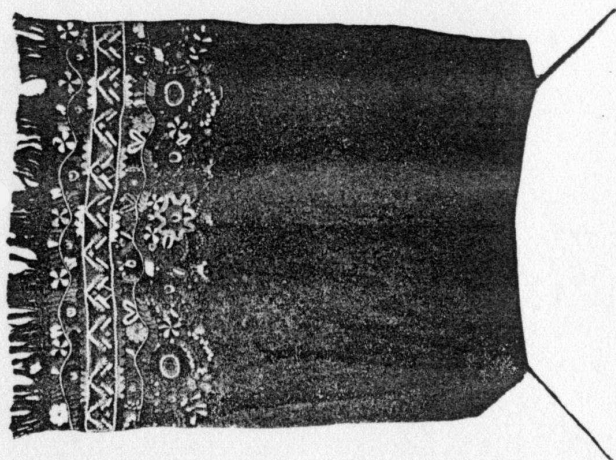
5. 6. 7.

1. Szilágysági rávkoshaj hímzése (Néprajzi múzeum), 2., 4. erdélyi, 3., 7. debreceni, 5., 6. sárközi cseréptálak, ill. tányérok madaras díszítéssel.

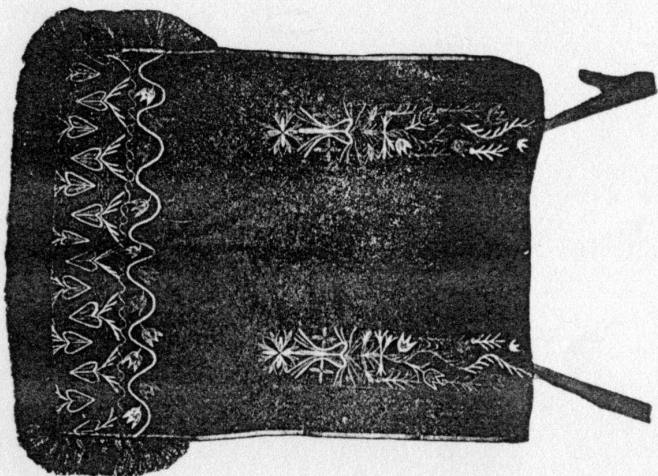
Börmellény piros irhábol kivágott applikált virágokkal
(Borsod m. — Déri Gy. múz.).

XX. TABLA

1.

1. *Mezőcsécsi matyó kőtény* színes gyapjúval hímézve, női viselet. 2. *Bácsi kőtény* fekete alapon, színes selyemmel gépelve. (Déri Gy. múz.)

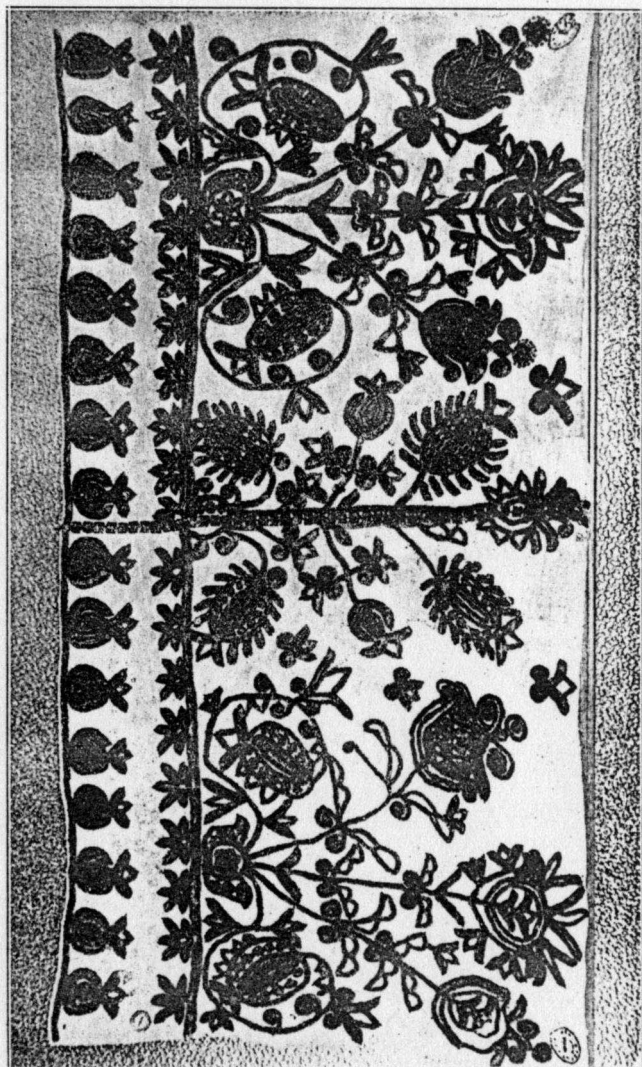
2.

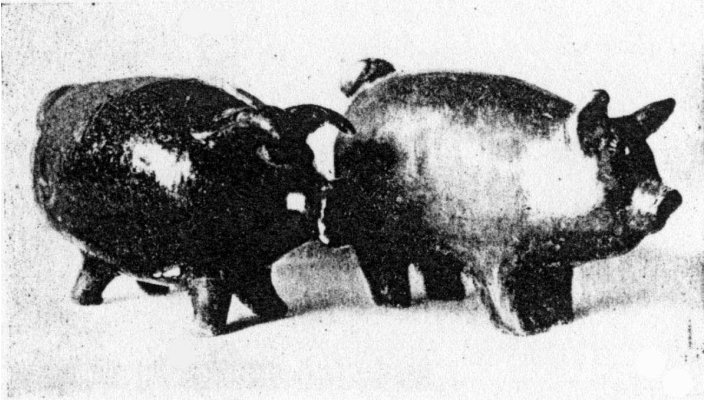
2. *Tordai esztrépdények*, fehér alapon sötétkék festéssel 1. tál, 2—3. bokályok (Déri Gy. múz.).

1

3.

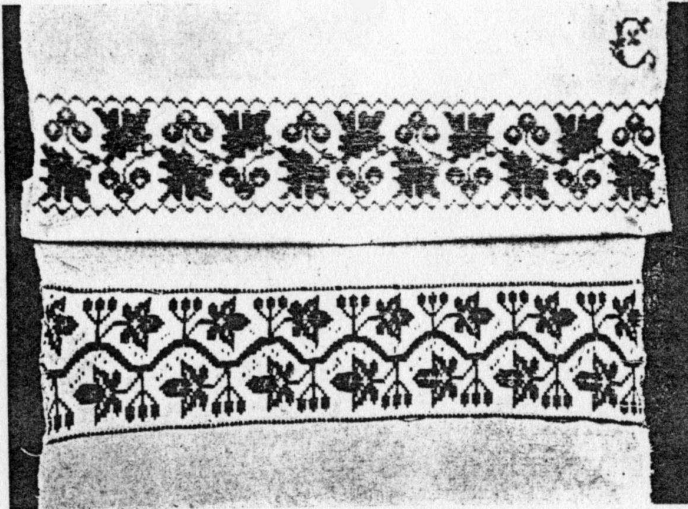
Kalotaszegi Ispoldu szőle (Déri Gy. múz.).

1.

2.

1—2. Malac alakú perselyek (Tiszántúl)

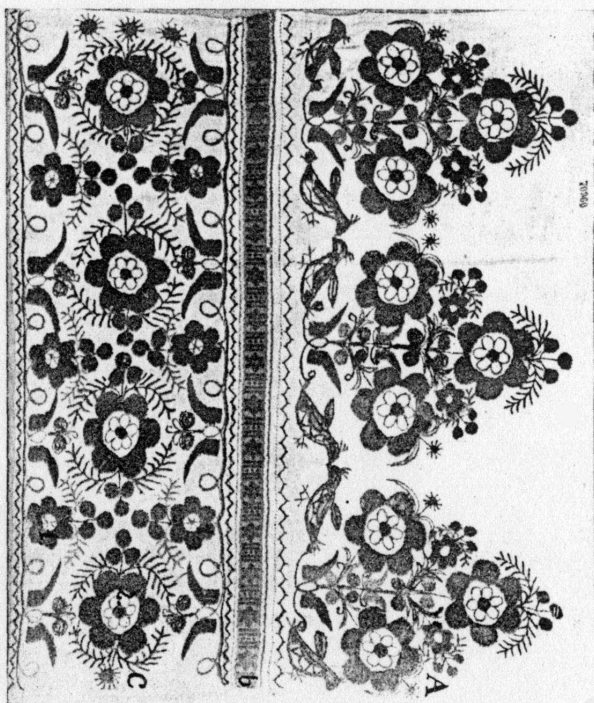

3, 4.

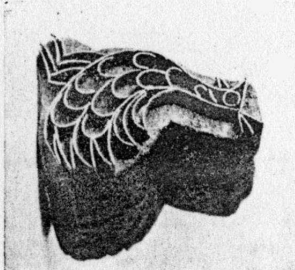
3—4. Piros fejtővel átszőtt törülközők (Szatmár és Zemplén).
(Déri múzeum)

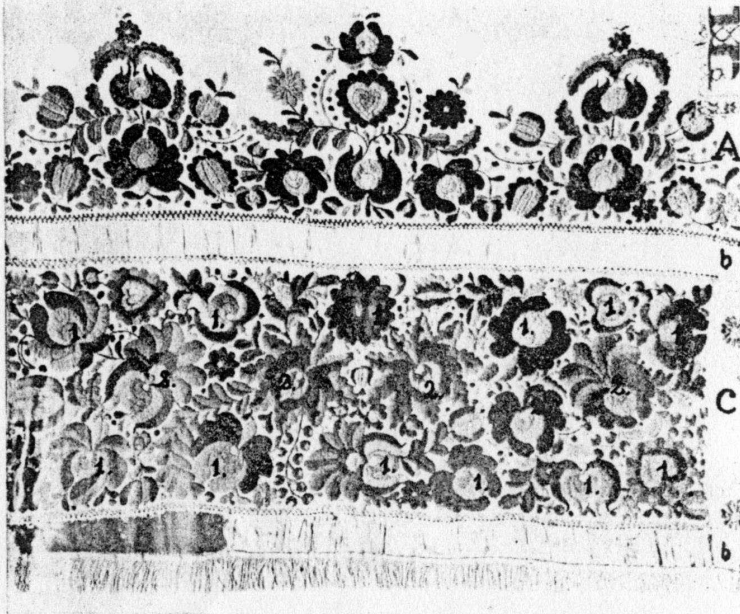

1. Régi matyó lepdő szelvé piros és kék pumattal kinyomva (Népr. Múz.).

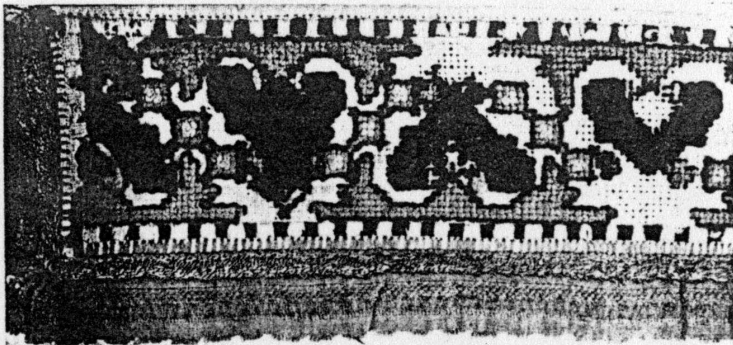

2. Régi debreceni szőcsimta-nyomó dúc kakassal (Déri múz.).

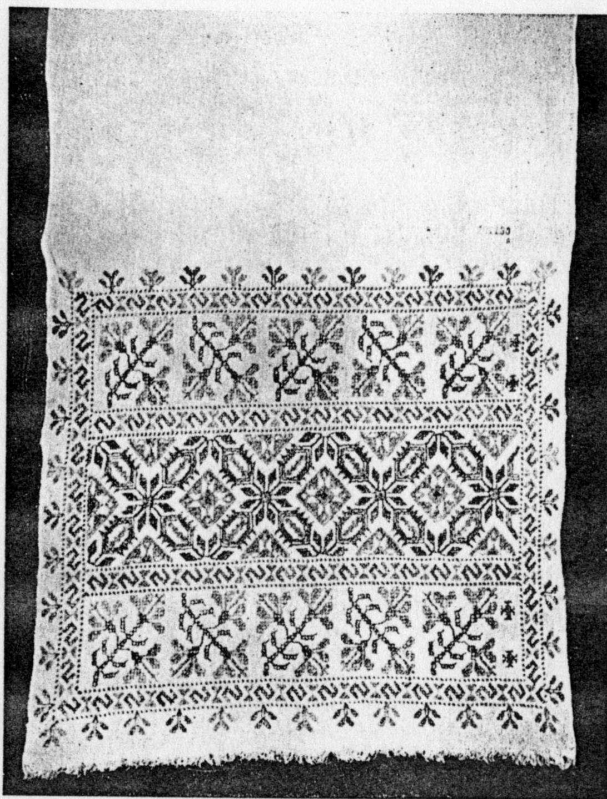

1. Újabb stílusú matyó hímzéssel díszített lepedő.

2. Sárközi bborrég (hosszú fátyolszerű női fejdísz végét borító hímzés.)

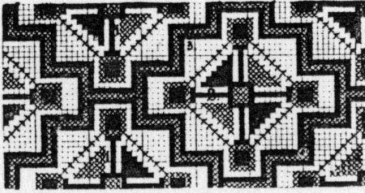
(Néprajzi Múzeum.)

1. Baranyai hímzett törülköző egyik vége. (Népr. Múz.)

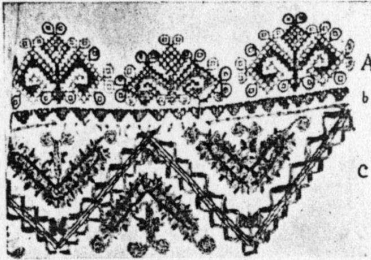
2. Osztyák ing hímzett közelője. (Néprajzi múz.).

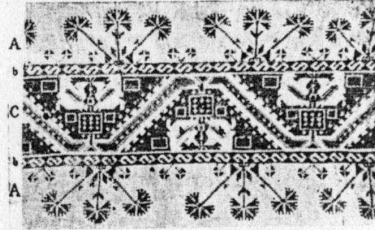
1.

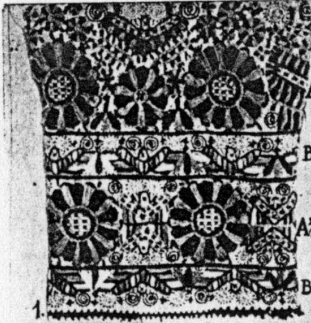
2.

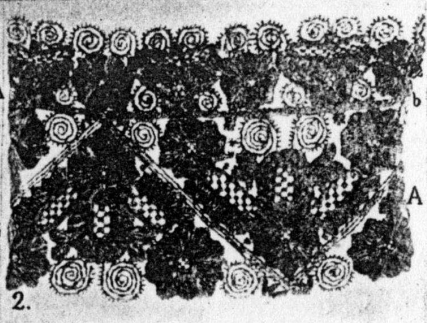
3.

4.

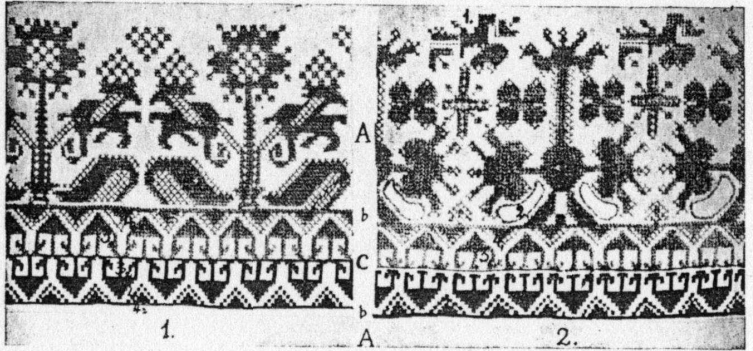
5.

6.

1. Karjalai finn hímzés piros és kék fonállal (Schwindt), 2. osztyák női ing melle feloldalának hímzése (piros és kék), 3. Buzsáki ingáll hímzése, 4. Dáni csángó vánkoshaj hímzése (piros és kék), 5—6. buzsáki ingujjak hímzése (piros és kék.) (2—6. Népr. Múz.)

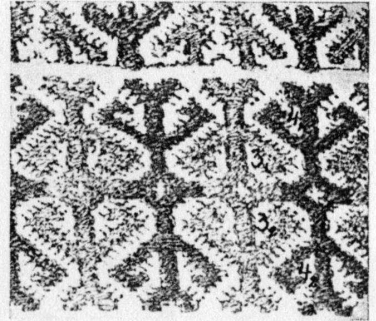
XXVIII. TABLA

1—2. *Rábaközi vánkoshajak* féloldalának hímzése, a középső rész (C) rajzban kiegészítve.

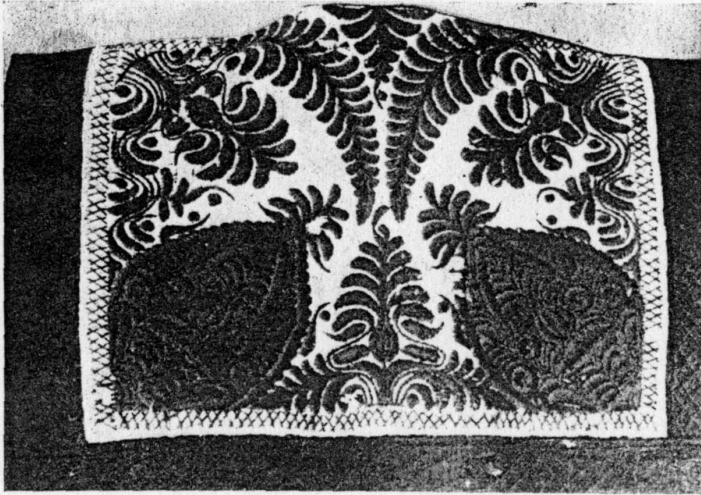

3. *Kakastarás, patkós vagy csigás mustra* székely vánkoshajról.

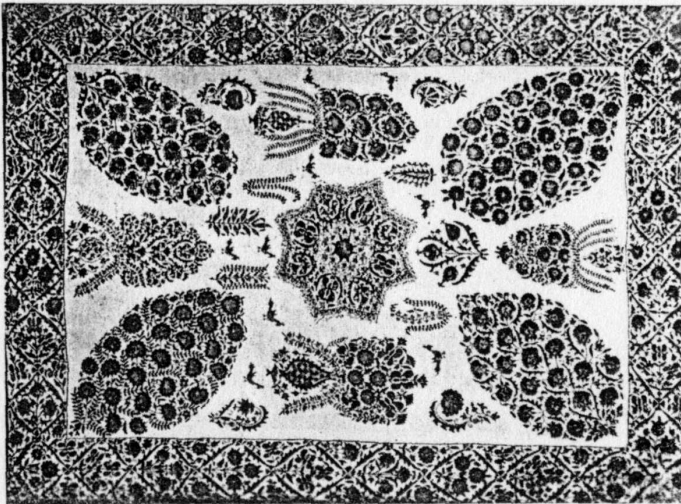

4. *Oszttyák női ing* hímzése veres és kék gyapjúval, feketével kontúrozva.

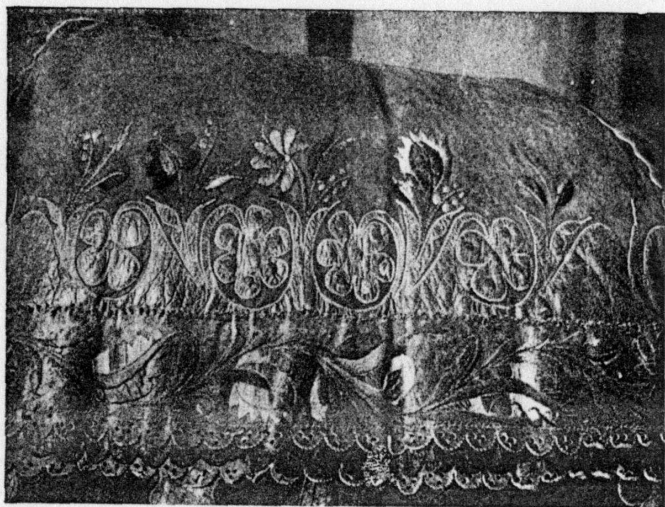
(Néprajzi Múzeum.)

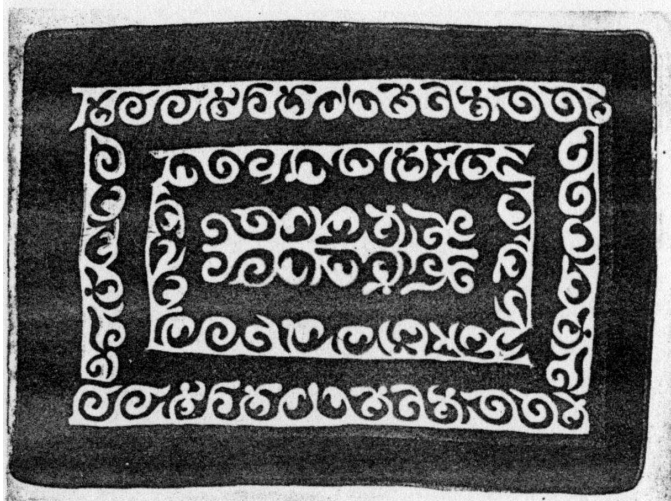
1. Bihari szür gallérja fekete gyapjúval hímezve (Déri Gy. múz.).

2. Bokharai vászontörítő selyemmel — (Martin).

1. Feszprémi suba vállá applikált és hímzett díszítéssel (Déri Gy. múz.).

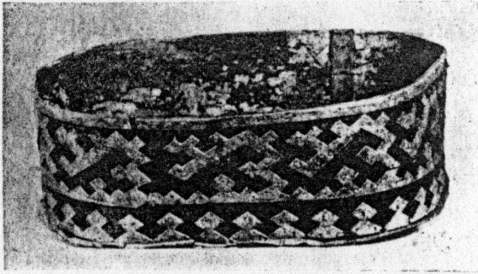

2. Kirgiz nemzetakaró applikált díszítéssel. (Népr. Múz.).

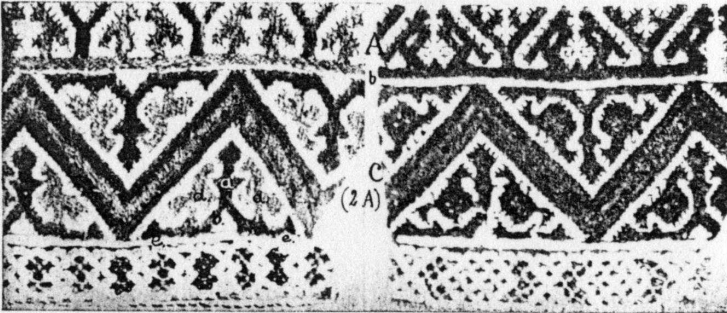

1.

2.

3.

4.

5.

1—2. *Osztják* női ingek közelője és ujjá húzásos varrással és gyönggyel díszítve.

3. *Osztják* nyírfakéreg-cdány menyét és farkasfej motívumokkal díszítve.

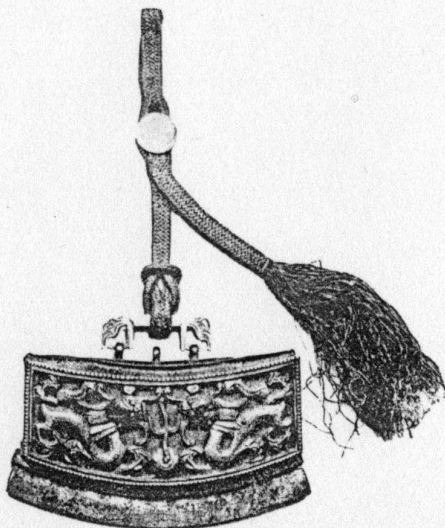
4—5. *Osztják* női ingek közelője piros, kék és sárga színekkel kivarrva, fekete öltésekkel keretezve. (Néprajzi Múzeum.)

XXXII. TABLA

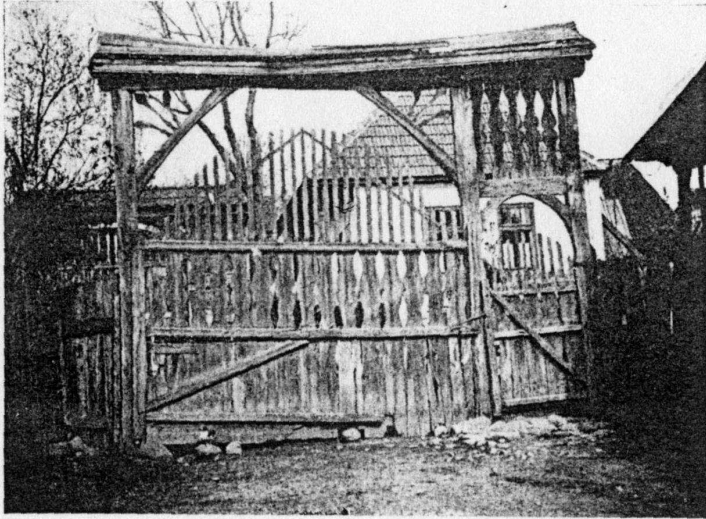
1. Kínai hadisten szobra elefánt-
csontból (Déri múz.).

2. Kínai tűzcsiholó erszény, sárkányokkal
díszítve. Az acél az erszény fenekére van
erősítve. (Népr. Múz.).

3. Sárkány hátán utazó társaság. Kínai elefántcsont faragvány (Déri múz.).

1. *Fedeles székely kapu* (Mádéfalva, Csík m.).

2. *Fedeles kiskapu cifrártgü zsindeleyel* (u. ott).

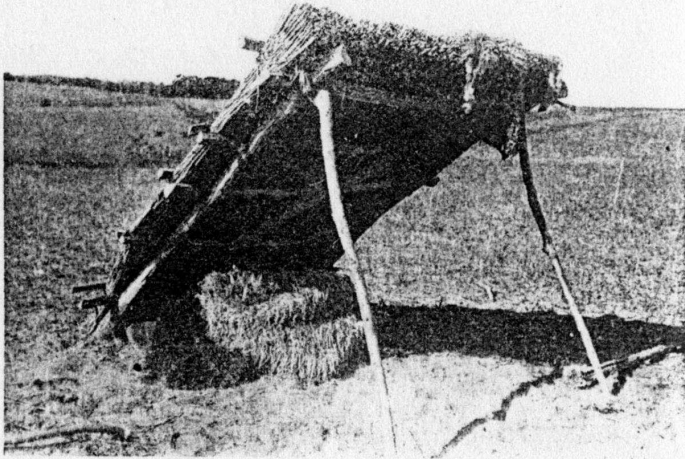
XXXIV. TABLA

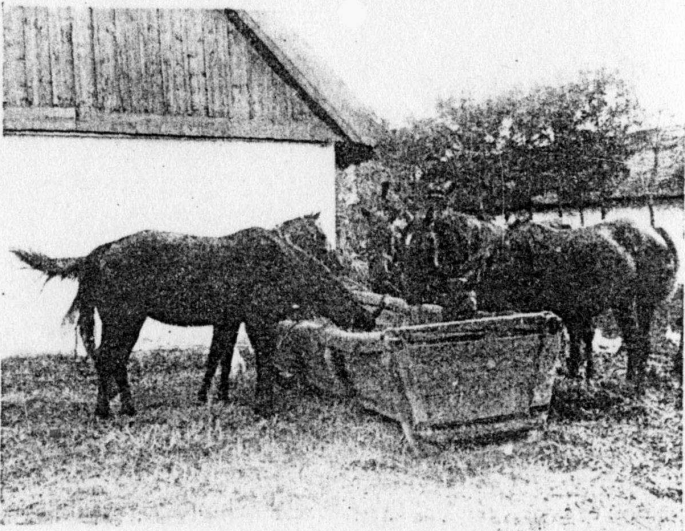
1. *Debreceni tanya* egymáshoz toldott épületekkel.

2. *Moldvai esőngő ház és udvara*, a háttérben a külső udvarral, jobbkéz felől nyári konyhával. (Jugán, Román m.) — (vö. 242. l. fejléc.)

1. Enghely a pásztor gungájával (Szatmár m.).

2. Lovak a nyári jászol mellett (Böszörmény).

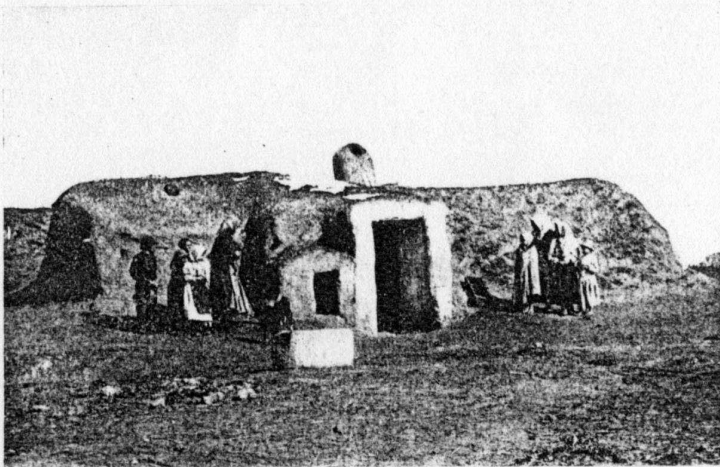
1. Szárazmalom (Böszörmény).

2. Vasaló egybétlre a kunyhóval (Hortobágy).

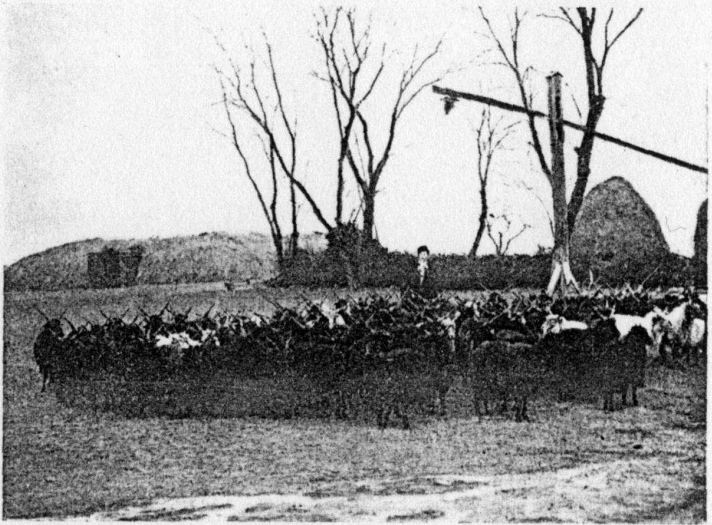

1. Régi torndócos ház (Hajdúnánás).

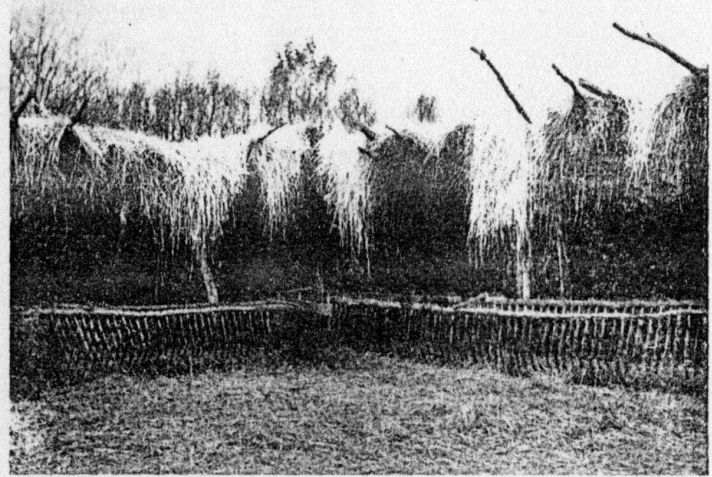

2. Cigányputri, előtte tűzhely.

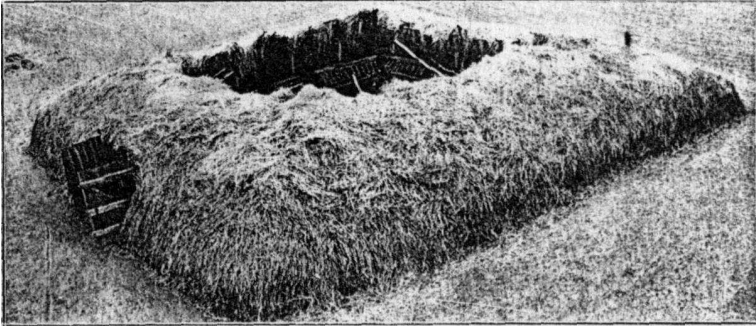
XXXVIII. TABLA

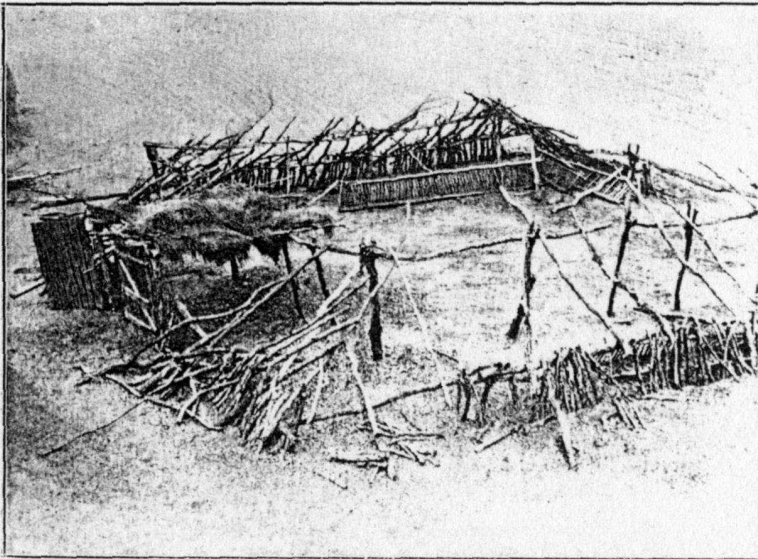
1. Szalmakarám a tanya mellett, előtte a kútnál magyar rackajuhnyáj (Debrecen).

2. A szalmakarám belseje (u. ott).

1. A szalmakarám felülről nézve (U. ott.)

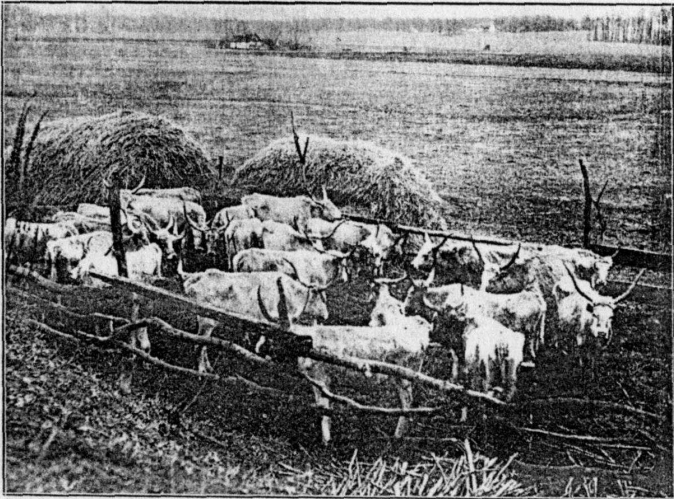
2. A szalmakarám elbontva (u. ott).

XL. TABLA

1. Marhaállás naptól óró tetővel (Debrecen).

2. Marhateleltető akol a domboldal enyhében (u. ott).

